● يېڭى دۇنيا جېننىس رېكورتى يارانقان «بوشلۇق شاھى» ئادىل ھوشۇر ●

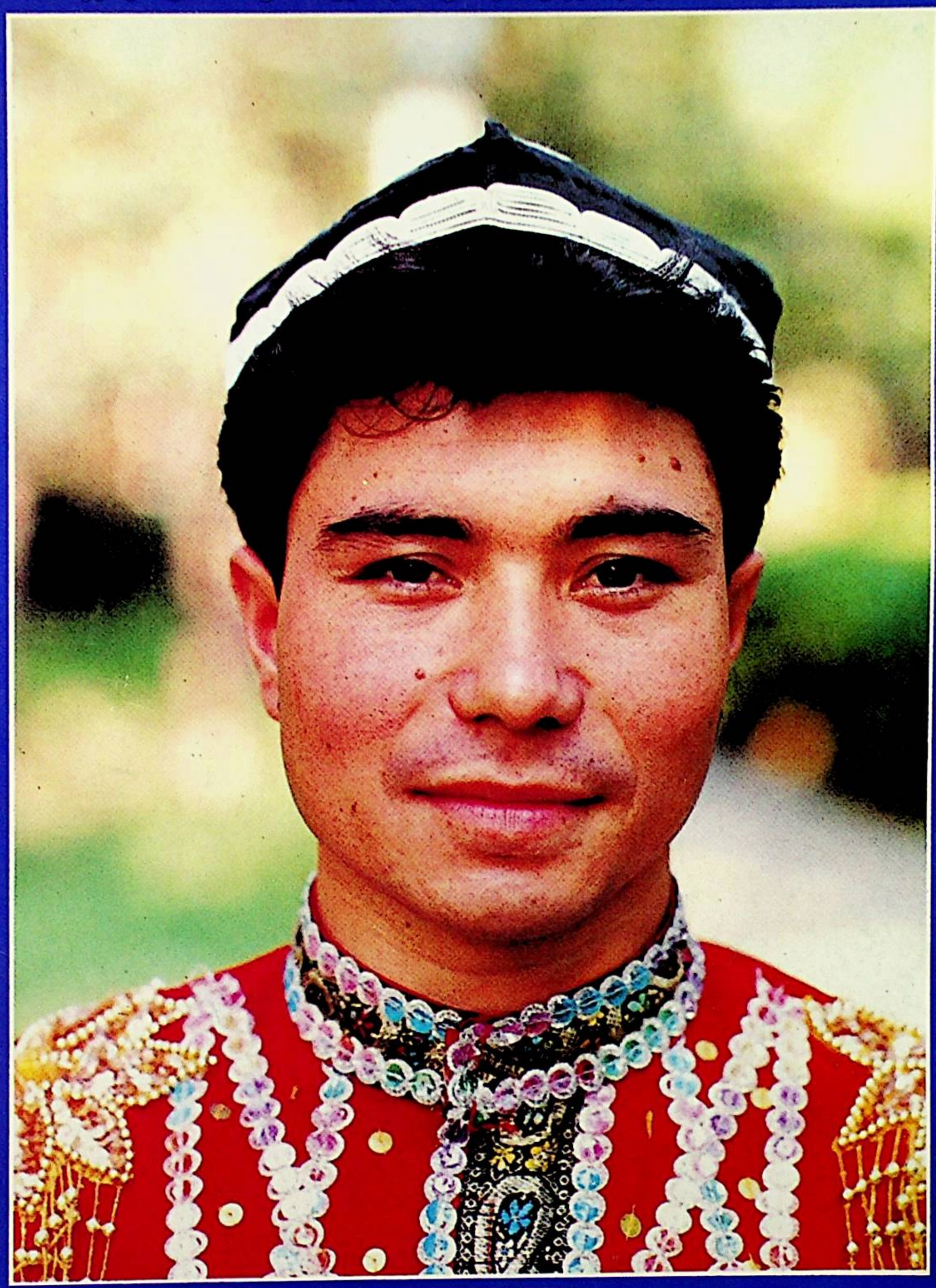

5

1997

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

XINJIANGCIVILIZATION

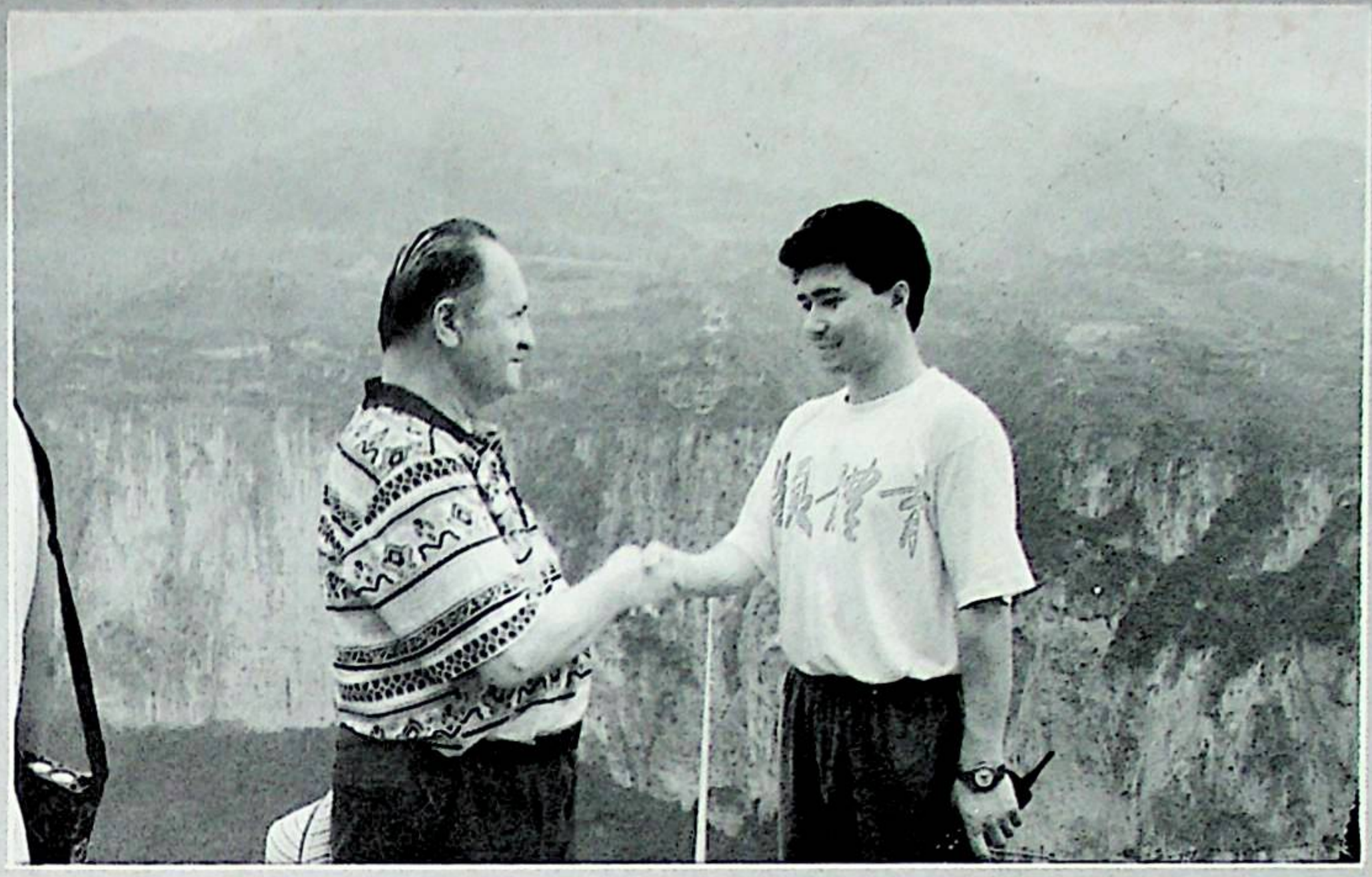

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى، ژۇرنىلىمىزنىڭ باش مۇھەررىرى، ئادىل ھوشۇرنىڭ سەنشيا بوغۇزىدىن ئۆتۈش پائالىيىتىنىڭ رىياسەتچىسى مۇھەممەت زۇنۇن ئەپەندى ئادىل ھوشۇر سەنشيا بوغۇزىدىن ئۆتۈش ئالدىدا مۇۋەپپەقىيەت تىلىمەكتە.

ئادىل ھوشۇر چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ سەنشيا بوغۇزىغا تارتىلغان سۇ يۈزىدىن ئېگىزلىكى 402 مېتر، ئۇزۇنلۇقى 640.7 مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى پولات ئارغامچىدىن ئۆتمەكتە.

شىنجاڭ مەدەنىيىتى
46 - يىل نەشرى

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال
1997 - يىل 5 - سان (ئومۇمىي 228 - سان)

يۇسۇندا

مەخسۇس ماقالە

مەدەنىيەت خىزمىتى مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تېخىمۇ زور تۆھپە قوشۇشى لازىم ..... مۇھەممەت زۇنۇن 2

ئادىل ھوشۇرغا بارىكاللا

ئۆچمەس ئىز، شانلىق مۆجىزە ..... مۇھەممەت زۇنۇن 5
بىرئەمەس مىلك ئاپىرىن ..... (شېئىر) ..... شۈكۈر يالقۇن 8

ئەدەبىيات گۈلزارى

«ئۇرۇمچىنىڭ چۈشى» گە تەبىر ..... ساۋۇتجان ئابدۇقادىر 9
ف. نېتزى ئەسەرلىرىدىن ئەقلىيلەر ..... ئا. جالالىددىن، پ. ھېۋىزۇللا تەرجىمىسى 11
مەشھۇر ئەدىبلەرنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت توغرىسىدا ئېيتقانلىرى ..... توپلىغۇچى: ئې. خۇدابەردى 16

مەدەنىيەت - سەنئەت گېزىتى

خەۋەرلەر ..... مېھرىئاي ياقۇپ، غەيرەت ئابدۇللا، زۇنۇن باقى 17
تەسىرات ۋە باھا ..... ئا. مەخسۇت، ج. كامىل، م. ياقۇپ، ت. ئوبۇل، پ. ئابدۇرېھىم 24

مەدەنىيەت تارىخىمىزدىن

قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى تارىخىدىن قىسقىچە بايان ..... ئىمىن تۇرسۇن 27

مۇھاكىمە

تەكلىماكانغا دۇملەنگەن روھ ..... ئەسەت سۇلايمان 35
بىزگە مەمتىلى ئەپەندىدەك ئوغلانلار كېرەك ..... داۋۇت ئوبۇلقاسىم 50

ئويلىنىش ۋە ئىزدىنىش

سەرخىللارنىڭ شاللىنىپ قېلىشى ..... خې شىن 63
مەدەنىيەت ئېڭىنىڭ ياتلىشىشى ..... ئابدۇقادىر جالالىددىن 67

سادا

بىزدىكى چاتما ناخشا روھى ۋە مەنىۋى ئىلاستىكا ..... ئادىل ئابدۇرېھىم 74

دانالار خەزىنىسى

ھايات ھەقىقەتلىرى ..... تەييارلىغۇچى: د. قۇربان، م. يۈسۈپ 80

مۇقاۋىدا: يېڭى دۇنيا جىنىس رېكورتى يارانقان «بوشلۇق شاھى» ئادىل ھوشۇر. ئالىم خالىددىن فوتوسى.
مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: رىسالەت مۇھەممەت

باش مۇھەررىر: مۇھەممەت زۇنۇن مۇئاۋىن باش مۇھەررلەر: قۇربان مامۇت (ئىجرائىيە)
مۇھەررلەر ۋە كاتىپ: رىسالەت مۇھەممەت مەركۇر سانىنىڭ مەسئۇل مۇھەررلىرى ۋە تېخنىكىلىق: قۇربان مامۇت

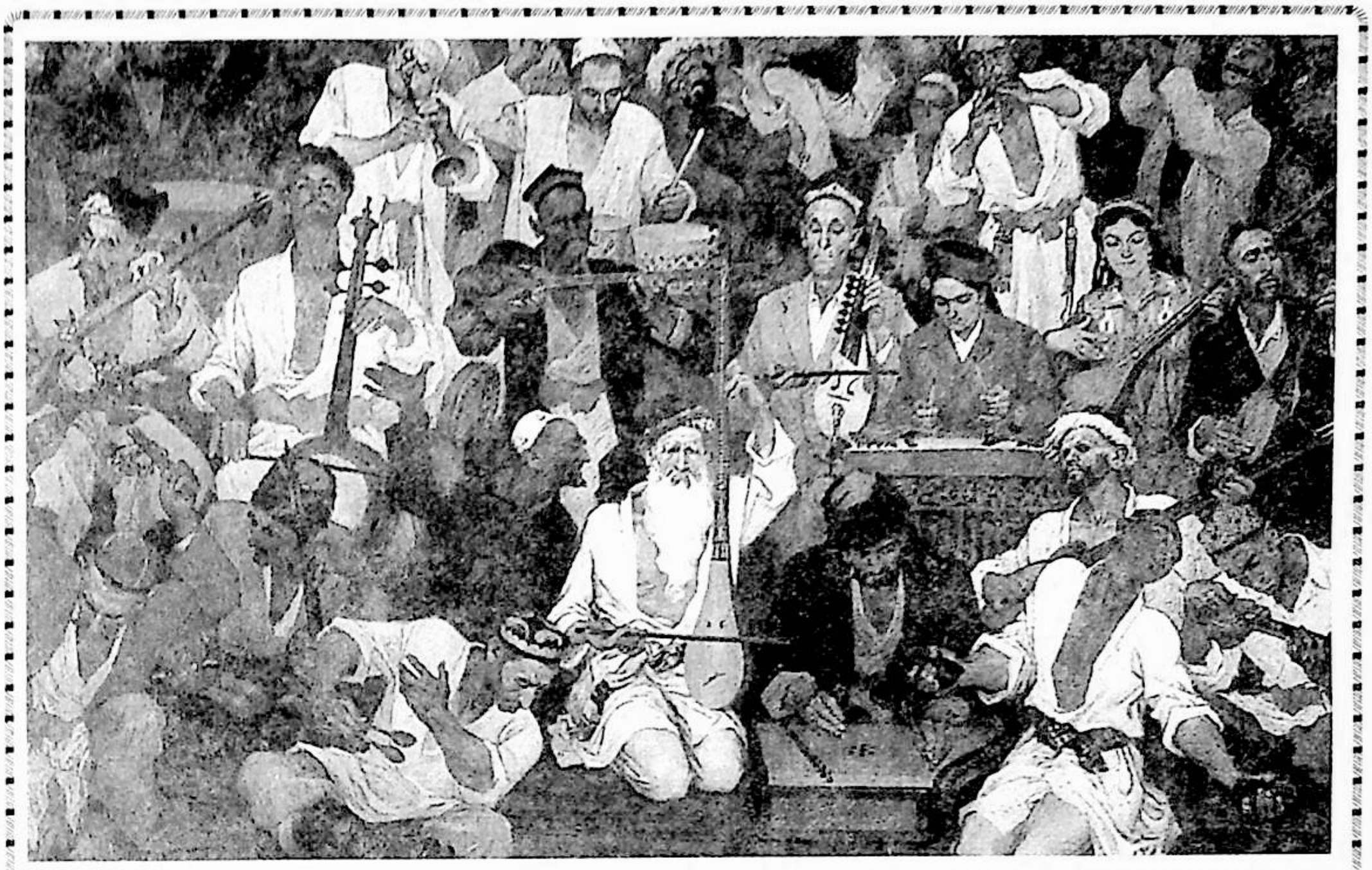

مەدەنىيەت خىزمىتى مەنبۇي مەدەنىيەتقۇرۇلۇشى
ئۇچۇن تېخىمۇ زور تۆھپەقوشۇشى لازىم

مۇھەممەت زۇنۇن

(شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى، پروفېسسور)

جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش بۇرۇنقىلار قىلىپ باقمىغان ئۇلۇغ ئىجادىيەت. ماددىي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى كۆپلىگەن يېڭى ئەھۋال، يېڭى مەسىلىلەرگە دۇچ كېلىپلا قالماستىن، مەنبۇي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىمۇ نۇرغۇنلىغان يېڭى ئەھۋال، يېڭى مەسىلىلەرگە دۇچ كەلمەكتە. شۇڭا ئۇزاق مۇددەت ئىزدىنىشكە ۋە ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈشكە توغرا كېلىدۇ. پارتىيە 14 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 6 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ «قارار» ىدا مۇنداق دەپ كۆرسىتىلگەن: «ئىشىك سىرتقا كەڭ ئېچىۋېتىلگەن، دۇنيا يېڭى پەن - تېخنىكا ئىنقىلابى كۈتۈۋېلىنىۋاتقان ئەھۋالدا، قانداق قىلغاندا چەت ئەلنىڭ ئېسىل مەدەنىيەت نەتىجىلىرىنى قوبۇل قىلىپ، ۋەتىنىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت جەۋھەرلىرىنى جارى قىلدۇرۇپ، مەدەنىيەت ئەخلەتلىرىنىڭ تارقىلىشىنى توسۇپ ۋە تۈگىتىپ، دۇشمەن كۈچلەرنىڭ ئېلىمىزنى «غەربلەشتۇرۇش»، «پارچىلاش»، سۇيىقەستىگە تاقابىل تۇرغىلى بولىدۇ؟ بۇلار سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش جەريانىدا ئەستايىدىل ھەل قىلىشقا تېگىشلىك تارىخىي مەسىلىلەردۇر». بۇنىڭغا قارىتا يۇكسەك ئەھمىيەت بېرىشىمىز ۋە ئەستايىدىل پىكىر يۈرگۈزۈشىمىز لازىم. مەدەنىيەت خىزمىتىنى تېرىشىپ ياخشى ئىشلەپ، مۇنەۋۋەر مىللىي ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇپ، دۇنيانىڭ ئېسىل مەدەنىيەت نەتىجىلىرىنى پائال قوبۇل قىلىش ۋە ئەينەك قىلىش لازىم. سوتسىيالىزم يۆنىلىشىدە چىڭ تۇرۇش بىلەن مەنبۇي مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئۆز قانۇنىيىتىگە ئەمەل قىلىشنى ئورگانىك بىرلەشتۇرۇپ، دەۋر روھى ئەكس ئەتتۇرۇلگەن، مىللىي ئۇسلۇب ۋە يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنى تېرىشىپ بەرپا قىلىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ بارغانسېرى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپ، خەلق ئاممىسىنىڭ ئىدىيە، ئەخلاق، غايە، پەزىلەت، قىممەت قارىشىنىڭ شەكىللىنىشىگە مۇكەممەللىشىشىنى، خەلق ئاممىسىنىڭ مەدەنىيەت ساپاسىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئۆسۈشىنى

مەخسۇس ماقالە

ئىلگىرى سوۋېتلار، مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تېخىمۇ زور تۆھپە قوشۇش لازىم.

سىرتقا قارىتا ئېچىۋېتىشنىڭ يولغا قويۇلۇشى، يۇقىرى پەن - تېخنىكا ۋە ئىلغار تېخنىكا بىلىملىرىنىڭ كىرگۈزۈلۈشى دۇنياسىدىكى ئىسسىل مەدەنىيەت نەتىجىلىرىنى قوبۇل قىلىش ۋە ئەينەك قىلىش ئۈچۈن پايدىلىق شارائىت ھازىرلاپ بەردى. بىراق بەزى پاسسىپ ۋە زىيانلىق نەرسىلەرمۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ساقلانغىلى بولمايدىغان ھالدا سوقۇنۇپ كىردى. شۇڭا چەت ئەلنىڭ ئىسسىل مەدەنىيەت نەتىجىلىرىنى كىرگۈزۈش، ۋەتەننىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت جەۋھەرلىرىنى جارى قىلدۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا مەدەنىيەت ئەخلەتلىرىنىڭ تارقىلىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە تۇگىتىش، خەلقئارادىكى دۇشمەن كۈچلەرنىڭ «غەربىلەشتۇرۇش»، «پارچىلاش» سۇيقەستىگە قانداق تاقابىل تۇرۇش مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى، بۇلۇپمۇ

راۋاجلاندۇرۇشقا مىسلىسىز كەڭ زېمىن هازىرلاپ بەردى، ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى جارى قىلدۇرىدىغان كەڭ سەھنىگە ئىگە قىلدى. خەلق مەدەنىيىتىنى گۈللەندۇرۇشكە چاقىرماقتا، ئەدەبىيات - سەنئەتمۇ خەلقنىڭ مۇنبەت زېمىنىدىلا يىلتىز تارتىپ چېچەكلەيدۇ.

ئۇچىنچى، مەدەنىيەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمى بىلەن ئىقتىسادىي ئۇنۇمىنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىش، ئىجتىمائىي ئۇنۇمنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇش، ئىجتىمائىي ئۇنۇم بىلەن ئىقتىسادىي ئۇنۇمنى تېرىشىپ بىرلىككە كەلتۈرۈش لازىم. مەدەنىيەت - سەنئەت مەھسۇلاتلىرى ئادەتتىكى تاۋار دەپ قارىماسلىقىمىز لازىم. مەدەنىيەت - سەنئەت مەھسۇلاتلىرى ئادەتتىكى ماددىي تاۋارغا ئوخشايدۇ، ئۇ، مەنىۋى مەھسۇلاتنىڭ ماددىي ۋاستىسى، ئۇنىڭ قىممىتىنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇش شەكلى ئەڭ مۇھىمى ئىجتىمائىي ئۇنۇمدە ئىپادىلىنىدۇ. مەدەنىيەت مەھسۇلاتلىرى ئىجتىمائىيلىققا ۋە ئىدىئولوگىيىلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە. بىز بەزى غەرب ئەللىرىگە ئوخشاش ئىقتىسادىي ئۇنۇمنىلا قوغلىشىپ، ئىجتىمائىي ئۇنۇم بىلەن كارى بولمايدىغان، مەنىۋى مەھسۇلاتلارنىڭ ياخشى ياكى يامانلىرىنى پەرقلەندۇرمەي ھەممىسىگە چوقۇنىدىغان ھەتتا غەربنىڭ مەدەنىيەت ئەخلەتلىرى ۋە چىرىك نەرسىلىرىنىمۇ دۆلىتىمىز ئىچىگە سۆرەپ كىرىدىغان ئىشنى ھەرگىز قىلماسلىقىمىز كېرەك. ھازىر مەدەنىيەت سېپىدە كۆرۈلگەن بىر مۇنچە يېڭى مەسىلەر، بولۇپمۇ مەدەنىيەت بازارلىرىدىكى ئۇن - سىن بۇيۇملىرى تىجارىتىدە ساقلىنىۋاتقان مەسىلەر دەل بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئىدىيىۋى تونۇش جەھەتتىكى خاتا قاراشلىرى تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان. بەزىلەردە «جاھان تىنچلاندى، دۆلەت دەرۋازىسى ئېچىۋېتىلدى» دەپ غەربنىڭ مەدەنىيىتىگە قارىغۇلارچە چوقۇنىدىغان ھەتتا «ئەجنەبىيلەرنىڭ مەدەنىيەت ئەخلەتلىرى» گە ھەۋەس قىلىدىغان خاھىشلار پەيدا بولدى، بۇ ئىنتايىن خەتەرلىك ۋە خاتا.

تۆتىنچى، ئېسىل مىللىي ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىمىزگە ۋە سىرتتىن كىرگۈزۈلگەن مەدەنىيەتكە ئىلمىي پوزىتسىيە بىلەن مۇئامىلە قىلىش لازىم. جۇڭخۇا مىللەتلىرى ئۆز تارىخىدا ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىشلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىيات تارىخىدا شانلىق جۇڭخۇا مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلغان. بىز ئۇنىڭ جەۋھىرىنى قوبۇل قىلىپ، شاكىلىنى چىقىرىپ تاشلاپ، مۇنەۋۋەر مەدەنىيەت مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىشىمىز لازىم. دۇنيانىڭ مەدەنىيەت نەتىجىلىرىنى ئەستايىدىل تەتقىق قىلىپ ۋە ئەينەك قىلىپ، ئۇنىڭدىن ئوزۇقلۇق قوبۇل قىلىپ، ئۆزىمىزنى راۋاجلاندۇرۇشىمىز لازىم. مەدەنىيەت تارماقلىرى ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، ھەر يىلى خەلق ئاممىسى ياقتۇرىدىغان بىر تۈركۈم نادىر ئەسەرلەرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىشى لازىم. بۇ ئەسەرلەر ئىدىيىۋى مەزمۇنى ساغلام، كىشىلەرنى ئالغا ئىنتىلدۇرىدىغان بولۇپلا قالماستىن، سەنئەت شەكلى جەھەتتە تېخىمۇ ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان، كۆپ خىللاشقان، مىللىيلاشقان، تېخىمۇ مۇكەممەللەشكەن بولۇشى كېرەك. مىللىي مەدەنىيەت جەۋھەرلىرىنى، مۇنەۋۋەر نەپىس سەنئەتنى قوغداش ۋە ئۇنىڭغا يار - يۆلەك بولۇش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، دۆلەت سىرتىدىكى ئىلغار سەنئەت تارقىتىش ئۇسۇلىنى، يۇقىرى پەن - تېخنىكا سەنئەت شەكلى ۋاستىلىرىنى زور كۈچ بىلەن كىرگۈزۈپ ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇپ، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت بىلەن ھازىرقى زامان پەن - تېخنىكا ۋاستىسىنى بىرلەشتۇرۇش ئارقىلىق سەنئەتنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرۇش كېرەك.

سەنئەت ئىجادىيىتى ۋە سەنئەت ئىشلەپچىقىرىشى مۇرەككەپ مەنىۋى ئەمگەك. ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ گۈللىنىشى ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىدىن خەلق ئاممىسىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئىجادىيەت روھىنى ئۇرغۇتۇپ، تىرىشچانلىقى ۋە غەيرىتىنى، ئالىيجانابلىق سەنئەت ئەخلاقى ۋە پەزىلىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، كونا قاراشلار ۋە پۇلنىڭ ئېزىقتۇرۇشىدىن خالىي بولۇپ، بارلىقىنى سەنئەتكە بېغىشلىشىنى تەلەپ قىلىدۇ. يولداش دېڭ شياۋپىڭ: «خەلق ئالدىدا جاۋابكار بولىدىغان ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرى باشتىن ئاخىر بوشاشماي كەڭ ئاممىغا يۈزلىنىشى، بەدىئىي جەھەتتە ئۆز ماھارىتىنى مۇكەممەللەشتۇرۇشى، قولىنىڭ ئۇچىدا كەلسە - كەلمەس ئىشلەپ قويۇشتىن ساقلىنىشى، ئۆز ئەسىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمى ئۇستىدە ئەستايىدىللىق ۋە تەلەپچانلىق بىلەن ئويلىنىشى، خەلققە ئەڭ ياخشى مەنىۋى ئوزۇقلارنى تەقدىم قىلىشقا تىرىشىشى لازىم» دېگەنىدى. ھەر بىر ئەدەبىيات - سەنئەت خادىمى بۇ تەلىم ئارقىلىق ئۆزىنى رىغبەتلەندۇرۇشى، كۆرەش ئىرادىسىگە ئىلھام بېرىشى، ئىتتىپاقلىشىپ كۆرەش قىلىپ، «ئىنسان روھىنىڭ ئىنژېنېرى» بولۇشقا ھەقىقىي مۇناسىپ كېلىدىغان ئەدەبىيات - سەنئەت جەڭچىلىرىدىن بولۇپ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىمىزنى يەنىمۇ راۋاجلاندۇرۇپ، رەڭگارەڭ گۈل چېچەكلەرنى ئېچىلدۇرۇشى كېرەك. (M2)

ئۇچمەس ئىز

شانلىق مۇجىزە

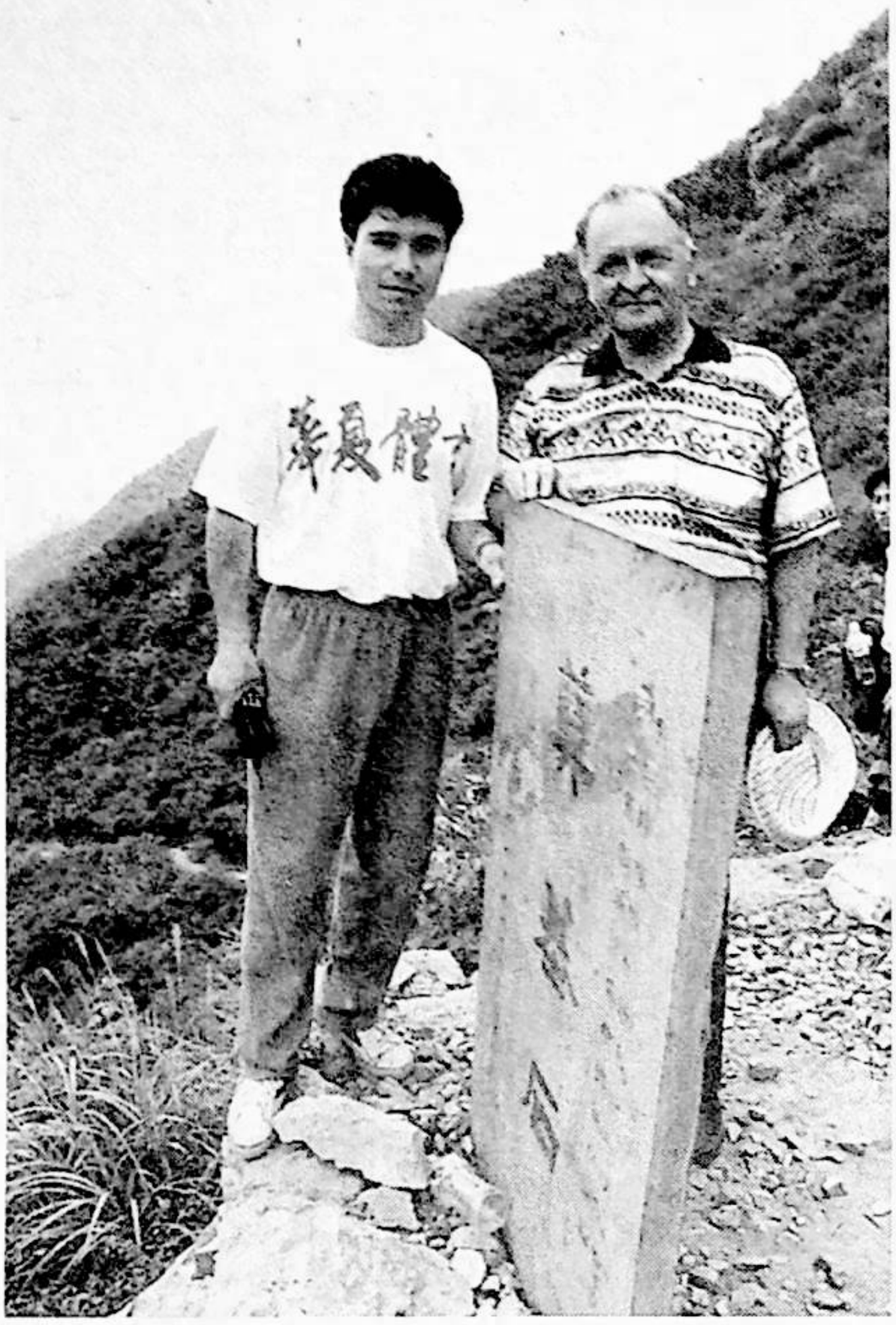

مۇھەممەت زۇنۇن

(شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى، ئادىل ھوشۇرنىڭ سەنئىيا بوغۇزىدىن ئۆتۈش پائالىيىتىنىڭ يېتەكچىسى)

شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكىنىڭ 26 ياشلىق مۇنەۋۋەر دارۋازىي ئادىل ھوشۇر بۇ يىل 6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ سەنئىيا بوغۇزىغا تارتىلغان سۇ يۇزىدىن ئېگىزلىكى 402 مېتر، ئۇزۇنلۇقى 7.640 مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى پولات ئارغامچىدىن 13 مىنۇت 48 سېكۇنتتائۆتۈپ ئامېرىكا تەۋەلىكىدىكى كوچرەين 1995 - يىلى 10 - ئاينىڭ 28 - كۈنى دەل مۇشۇ يەردە يارىتقان 53 مىنۇت ئون سېكۇنتتائۆتۈشتەك دۇنيا جېننىس رېكورتىنى بىراقلا 39 مىنۇت 63 سېكۇنت ئالدىغا سۈرۈپ يېڭى دۇنيا جېننىس رېكورتى يارىتتى. ئۇ، بۇ دۇنياۋى مۇجىزە بىلەن ئۇيغۇر دارۋازلىقىنىڭ ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىسىنى نامايان قىلىپ جۇڭخۇا مىللەتلىرى ئۈچۈن قالتىس زور شان - شەرەپ كەلتۈردى. ئادىل ھوشۇرنىڭ يېڭى دۇنيا جېننىس رېكورتى يارىتقانلىقى جۇڭگو خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى ۋە مىللىي غورۇرىنى ئۇرغۇتۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇ شىياڭگاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتۇرۇلۇشىغا يوللانغان خاسىيەتلىك سوۋغات بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئادىلھوشۇرھەقىقەتەن «بوشلۇقشاھى»، «جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ پەخرى» دەپ ئۇلۇغلىنىشقا ھەقلىق. ئۇنىڭ كاتتا تۆھپىسى، يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى، قەھرىمانلىق شىجائىتى، تەڭداشسىز جاسارىتى تارىخ سەھىپىسىدە چاقناپ ئەۋلادمۇ ئەۋلاد نۇر چاچقۇسى!

1995 - يىلى 10 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئامېرىكا تەۋەلىكىدىكى كانادالىق كوچرەين 53 مىنۇت ئون سېكۇنتتا چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ سەنئىيا بوغۇزى بوشلۇقىدىن پولات ئارغامچىدا ئۆتۈپ دۇنيا جېننىس رېكورتىنى يارىتتى. بۇ خەۋەر پۈتكۈل دۇنيانى زىلزىلىگە سالدى. خېلى كۆپ ۋەتەنداشلار ئۆز زېمىنىدا بىر چەت ئەللىكنىڭ دۇنيا جېننىس رېكورتى يارىتقانلىقىدىن ئەپسۇسلانغانىدى. شۇ چاغدا ئادىل ھوشۇر شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكىنىڭ دارۋازلىق ئەترىتى بىلەن مەملىكەت بويىچە 5 - نۆۋەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر

ئادىل ھوشۇرغا بارىكاللا

ئەنئەنىۋى تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىغا قاتنىشىش ئۈچۈن كۈنمىكىگا كېتىۋاتاتتى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇ مەردانىلىك بىلەن سېرىك ئۆمىكى رەھبەرلىكىگە:

- بىر چەت ئەللىك قىلغان ئىشنى بىز جۇڭگولۇقلار نېمە ئۈچۈن قىلالمايدىكەنمىز؟ ئۆزىمىزنىڭ زېمىنىدا ئۆزىمىز رېكورت ياراتساق نېمىشكە بولمايدىكەن؟ مەن كوچرەينگە جەڭ ئېلان قىلىمەن، - دېدى.

شۇ يىلى 11 - ئاينىڭ بېشىدا شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكىنىڭ دارۋازلىق ئەترىتى كۈنمىكىدا ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەت بويىچە 5 - نۆۋەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەنئەنىۋى تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا ماھارەت كۆرسەتتى ۋە ئادىل ھوشۇر دارۋازلىق بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 11 - ئاينىڭ 6 - كۈنى شىنخۇا ئاگېنتلىقىنىڭ مۇخبىرى جياڭ خۇڭ خانىم ئادىل ھوشۇرنى زىيارەت قىلدى. ئۇ، جياڭ خۇڭ خانىمغا سۆھبەت بايان قىلىپ مەردانە ھالدا:

- بىر چەت ئەللىك جۇڭگو زېمىنىدا دۇنيا جېننىس رېكورتىنى يارىتتى. مەن 40 مىنۇت ئىچىدىلا سەنشيادىن ئۆتۈپ، ئۇنىڭ رېكورتىنى يېڭىلاپ جۇڭخۇا مىللەتلىرىگە شەرەپ كەلتۈرىمەن، - دېدى.

بۇ بىر تەڭداشسىز ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىرادىسى، ۋەتەنپەرۋەرلىك خىتابنامىسى ئىدى. بۇ خەۋەر شىنخۇا ئاگېنتلىقى ئارقىلىق چاقماق تېزلىكىدە پۈتكۈل جۇڭگو ۋە دۇنياغا تارقالدى. ئۇنىڭ بۇ قەيسەر ۋەتەنپەرۋەرلىك چۇقانى شىياڭگاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتقان ھەر بىر جۇڭگولۇقنىڭ قەلبىدە چېقىلغان چاقماق بولۇپ، مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى ۋە مىللىي غورۇرىنى ئۇرغۇتتى؛ روھىغا روھ قوشۇپ، يېڭى كۈچ - جاسارەت ئاتا قىلدى.

سەنشياغا مېڭىشتىن بۇرۇن ئۇ ماڭا قىلغان خوشلىشىش سۆزىدە: «مەن بۇ قېتىم چاڭجياڭ سەنشيا بوغۇزىدىن چوقۇم غەلىبىلىك ئۆتۈپ تەڭرىتاغ ئوغۇل - قىزلىرىنىڭ تەبىئەتنى بويسۇندۇرىدىغان قەھرىمانلىق جاسارىتىنى پۈتكۈل دۇنياغا نامايان قىلىمەن» دېدى تولۇپ تاشقان ئىشەنچ بىلەن.

ھەقىقەتەن بۇ قەھرىمان ئوغلان دېگىنىنى قىلدى!

1997 - يىل 22 - ئىيۇن ھەقىقەتەنمۇ خاسىيەتلىك كۈن بولدى. بۇ كۈندىكى جەڭگىۋار، سەلتەنەتلىك مەنزىرە تا بۇگۈنگىچە كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ: سەنشيا كۈيمېن ئېغىزىدا ھاۋا ئوچۇق ئىدى. چاڭجياڭ دەرياسى مۇشۇ تار ئېغىزغا كەلگەندە تېخىمۇ ئۇلغىيىپ شىددەتلىك دولقۇنلاپ ئاقماقتا. ئىككى قاش سۇ يۈزىدىن 400 مېتردىن ئارتۇق كېلىدىغان ئېگىز چوققا. ئادىل ھوشۇرنىڭ سەنشيا بوغۇزىغا تارتىلغان پولات ئارغامچىدىن ئۆتىدىغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلىغان پۈتكۈل ۋەنشيەن خەلقى قوزغىلىپ كەتكەن. مىڭلاپ، ئونمىڭلاپ خەلق توپى سەنشيا بوغۇزىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى چوققىغا قاراپ ئاقماقتا. مەن، شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكىنىڭ باشلىقى مىجىت ساۋۇت ئادىل ھوشۇرغا ھەمراھ بولۇپ كۈيمېن چوققىسىنىڭ شىمالىغا قاراپ كېتىۋاتىمىز. مەن ئۇنىڭغا: «ئۇكام ئادىل، بۇگۈن - ھەل قىلغۇچ كۈن. يېڭى دۇنيا جېننىس رېكورتى بۇگۈن يارىتىلىدۇ. بەش - ئون مىنۇت بۇرۇن ئۆتسەڭمۇ يېڭى رېكورت دېگەن شۇ. تەمكىن - دادىل ماڭغىن» دەيتتىم. ئۇ ماڭا: «خاتىرجەم بولۇڭ ئاكا، خىزمىتىڭىز شۇنچە ئالدىراش بولسىمۇ سىز ماڭا مەدەت بېرىپ ئاتايىتەن كەپسىز. چوقۇم يېڭى رېكورت يارىتىمەن» دەيتتى. ئۇنىڭ روھىي ھالىتى شۇنچە كۆتۈرەڭگۇ، ئۆزى سالماق، قەدەملىرى مەزمۇت ئىدى. سەنشيا كۈيمېن چوققىسىنىڭ شىمالىي ئېغىزىغا 50 مېتر قالغان بوشلۇقتا ئادىل ھوشۇرنىڭ سەنشيا بوغۇزىغا تارتىلغان پولات ئارغامچىدىن ئۆتۈش پائالىيىتىگە قوماندانلىق قىلىش مۇنبىرى ياسالغانىدى. (بۇ قوماندانلىق مۇنبىرى ئەسلىدە كوچرەين سەنشيادىن ئۆتكەندە ياسالغانكەن.) مەن ئادىل ھوشۇر بىلەن قوماندانلىق مۇنبىرى ئالدىدا ئۇنىڭغا مۇۋەپپەقىيەت تىلەپ خوشلاشتىم. ئادىل ھوشۇر ئادەملەر توپى ئىچىدە داۋاملىق ئېگىز چوققىغا قاراپ ماڭماقتا. ئۇنىڭ بادام دوپپىسى كۈن نۇرىدا تېخىمۇ چاقناپ، خۇددى تاڭ سەھەردە ئېچىلغان ئاق لەيلىمەك جۇلالاپ تۇراتتى.

سەنشيا بوغۇزىنىڭ ئىككى قېشى ئادەم دېگىزىغا ئايلاندى. 50 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم بۇ ھەيۋەتلىك تاغ ئېغىزىنى قاينام تاشقىنلىق بايرام تۇسىگە كىرگۈزدى. ئادەملەر توپى دېگىز دولقۇنلىرىدەك داۋالغۇپ «ئادىل!»، «ئادىل!» دەپ چۇقان - سۇرەن سالاتتى.

تارىخىي مىنۇتلار بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا، ھەممە ئادەم سائىتىگە قارايدۇ. بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 11 گە بەش مىنۇت قالغاندا مەن مۇنبەرگە چىقىپ: «ئادىل ھوشۇرنىڭ سەنشيا بوغۇزىدا پولات ئارغامچىدىن ئۆتۈش پائالىيىتى ھازىر باشلاندى» دەپ تەنتەنە بىلەن جاكارلىدىم. دۆلەت بايرىقى چىقىرىلدى، دۆلەت شېئىرى ئوقۇلدى. پۈتكۈل جامائەتنىڭ كۆزى زور ئۈمىد - ئىشەنچ بىلەن ئادىل ھوشۇرغا تىكىلگەنىدى. سائەت دەل 11 دە بېشىغا يارىشىملىق بادام دوپپا، ئۇچىسىغا ئوتقاشتەك قىپقىزىل رەڭداس كىيىمى، پۇتىغا يۇمشاق قىزىل ئۆتۈك كىيگەن ئادىل ھوشۇر ئۆزۈنلۇقى 8.9 مېتر، ئېغىزلىقى 2.12 كىلوگرام كېلىدىغان تەڭشەكنى قولىغا ئېلىپ، چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ سەنشيا بوغۇزىغا تارتىلغان سۇ يۈزىدىن ئېگىزلىكى 402 مېتر، ئۆزۈنلۇقى 640.7 مېتر، دىئامېترى 28mm كېلىدىغان پولات ئارغامچا ئۇستىگە دادىل قەدەم تاشلىدى. مەن ئۇنىڭدىن كۆزۈمنى ئۈزمەيتتىم. ئۇ شۇنچە مەزمۇت، شۇنچە تېز قەدەم تاشلايتتى. كىشىنىڭ پولات ئارغامچا ئۇستىدە ئادەم ئۆتۈۋاتامدۇ ياكى بۇركۇت ئۇچۇۋاتامدۇ؟ دېگىسى كېلەتتى. ئۇ ئالتە مىنۇتتىلا پولات ئارغامچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بېرىپ بولدى. ئاخىرقى نۇقتىغا 60 مېتر قالغاندا ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمىگەن ھالدا ئۇ پولات ئارغامچىدا يۈگۈردى ۋە ئاخىرقى نۇقتىغا يەتتى.

بۇ چاغدا ئەتراپنى تەنتەنە، قىقاس - چۇقان، گۈلدۇراس ئالقىش ساداسى قاپلىدى. كىشىلەر بۇ باتۇر ئوغلاننى قىزىل گۈللەرگە ئوراپ باشلىرىغا ئېلىپ كۆتۈردى، ئاسمانغا ئاتتى. پۈتكۈل خەلق دېگىز دولقۇنلىرىدەك دەۋرەپ: «ياشىسۇن جۇڭگولۇق»، «ياشىسۇن ئادىل» دەپ تەنتەنە قىلىپ شوئار توۋلىدى. كۈيمېن ئېغىزىنىڭ جەنۇبىي چوققىسىدا ئاجايىپ سەلتەنەتلىك مەنزىرە شەكىللەندى. يەنە بىر قېتىم دۆلەت بايرىقى چىقىرىلدى، دۆلەت شېئىرى ئوقۇلدى. دۇنيا

جېننس رېكورتى كومىتېتى شاڭخەي باش شتابىدىن كەلگەن ۋاڭ ئەپەندى: «ئادىل ھوشۇر 13 مىنۇت 48 سېكونتتا سەنشيا بوغۇزىدىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتۈپ كوچرەيىنىڭ رېكورتىنى بۇزدى» دەپ ئېلان قىلدى ۋە تەنتەنە بىلەن نەقمەيداندىلا دۇنيا جېننس رېكورتى ئىسپاتنامىسىنى ئادىل ھوشۇرغا تاپشۇردى. سەنشيا بوغۇزىدا جۇڭگودىن چىققان «بوشلۇق شاھى» مەيدانغا كەلدى؛ جۇڭگولۇقلار پۇخادىن چىقتى!

شۇ مەيداننىڭ ئۆزىدىلا، ئادىل ھوشۇرنىڭ سەنشيا بوغۇزىدىن ئۆتۈش پائالىيىتىگە ئەزەلدىن سەمىمىي كۆڭۈل بۆلۈپ كېلىۋاتقان مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن ۋېيىۋەنجاڭى تۆمۈر داۋامەت، دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى، دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ئىسمائىل ئەھمەت، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى ۋاڭ لېچۈەن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت، مۇئاۋىن رەئىسى مىجىت ناسىرلارغا، جۈملىدىن ئادىل ھوشۇرنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرى ۋە شىنجاڭدىن ئادىل ھوشۇرغا ھەمراھ بولۇپ بارغانلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا خۇشخەۋەر يەتكۈزۈلدى.

ئادىل ھوشۇرنىڭ سەنشيا بوغۇزىدىن ئۆتۈش پائالىيىتىنى خەۋەر قىلىشقا مۇناسىۋەتلىك ئاخبارات ئورۇنلىرىدىن 60 تىن ئارتۇق مۇخبىر قاتناشتى. دەل شۇ كۈنى ئۇرۇمچى ۋاقتى سائەت 12 دە شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى بۇ تارىخىي غەلىبىنى، بۇ يېڭى رېكورتنى تەنتەنە بىلەن پۈتكۈل دۇنياغا جاكارلىدى. دەل شۇ كۈنى ئادىل ھوشۇرنىڭ يېڭى دۇنيا جېننس رېكورتى ياراتقانلىقى تارىخ بېتىگە يېزىلدى. ئادىل ھوشۇرنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان ئاشۇ كۈن، ئاشۇ خاسىيەتلىك مىنۇتلار ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قەلبىدە مەڭگۈلۈك خاتىرە بولۇپ قالدى...

ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر لۇشۈن: «دۇنيادا ئەزەلدىن يول يوق ئىدى، كىشىلەر مېڭىپ يول ئاچقان» دېگەنىدى. ئادىل ھوشۇر ئەجدادلارنىڭ ئىزىنى بېسىپ ئۇيغۇر دارۋازلىق سەنئىتىنى يېڭى پەللىگە كۆتۈردى. ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى سېرك سەنئىتىنىڭ كارامىتىنى، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ مۇنەۋۋەر مەدەنىيىتىنى نامايان قىلدى. بۇ، ئادىل ھوشۇرنىڭ كەمتەرلىك بىلەن ئۆگەنگەنلىكىنىڭ، قېتىرقىنىپ مەشق قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسى، ئەلۋەتتە.

دارۋازلىق ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزۇن تارىخقا ئىگە، ئاجايىپ قەھرىمانلىق، تەڭداشسىز جاسارەت ئىپادىلەنگەن باھادىرلىق سەنئىتىدۇر. ئادىل ھوشۇر تاغىسى زۇنۇن ئاخۇن، دادىسى ھوشۇر ئاخۇنلار بىۋاسىتە تەربىيىلىگەن 6 - ئەۋلاد دارۋاز بولۇپ، ئۇ ئالتە يېشىدا دارۋازلىقنى ئۆگەنگەن، سەككىز يېشىدا تۇنجى قېتىم، 10 يېشىدىن باشلاپ رەسمىي دارغا چىققان. 1985 - يىلىدىن بۇيان ئادىل ھوشۇرنى ئاساس قىلغان شىنجاڭ دارۋازلىق ئەترىتى مەملىكەتلىك 3 -، 4 -، 5 - نۆۋەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەنئەنىۋى تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدە داردا ماھارەت كۆرسىتىپ ئۇدا ئۇچ قېتىم ئالتۇن مېدالغا ئېرىشكەن. ئادىل قاتارلىق بۇ قەھرىمان دارۋازلار يەنە بېيجىڭ، شاڭخەي، گۇاڭجۇ، تيەنجىن، چېڭدۇ قاتارلىق چوڭ شەھەرلەردە، ياپونىيە، تايلاند قاتارلىق دۆلەتلەردە نەچچە يۈز قېتىم ماھارەت كۆرسىتىپ تاماشىبىنلارنىڭ قالتىس ئالقىشى ۋە يۈكسەك باھاسىغا ئېرىشكەن.

ئادىل ھوشۇر يەنە 1996 - يىلى 6 - ئاينىڭ 23 - كۈنى گۇاڭجۇ شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەكلىپى بىلەن «1996 - يىللىق خەلقئارا ئەجدىھا كېمىسى مۇسابىقىسى» غا ۋە گۇاڭجۇ شەھىرى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 2210 يىللىقىنى تەبرىكلەش پائالىيىتىگە قاتناشقان ھەمدە گۇاڭجۇ شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن جۇجياڭ دەرياسىنىڭ ئۈستىگە تارتىلغان ئۇزۇنلۇقى 240 مېتر، ئېگىزلىكى 30مېتر كېلىدىغان، ياندا ئارانلا تۆت تاللا چىڭىتىش ئارغامچىسى بار، لىڭشىپ تۇرىدىغان پولات ئارغامچىدىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتۈپ، جۇڭگودا پولات ئارغامچا ئۈستىدە مېڭىپ دەريادىن ئۆتكەن جۇڭگولۇق تۇنجى گىگانت ئادەم بولۇپ قالغان.

بۇ يىل 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى، يەنى سەنشيادىن ئۆتۈشتىن ئىككى كۈن بۇرۇن ئادىل ھوشۇر پولات ئارغامچا ئۈستىدە مېڭىشنى سىناق قىلىپ، ئون مىنۇتتىلا سەنشيا بوغۇزىغا تارتىلغان پولات ئارغامچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بېرىپ بولدى ۋە قىزىقارلىق ھەرىكەت، كۈلكە - چاقچاقلار بىلەن ئارقىسىغا قايتتى. ئۆز ۋاقتىدا كوچرەيىنىڭ بۇ پولات ئارغامچىدىن ئۆتكەنلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلەر بىر ئېغىزدىن: «ئادىلنىڭ 22 - ئىيۇندا كوچرەيىنىڭ دۇنيا جېننس رېكورتىنى يېڭىلىشىدا گەپ يوق» دېيىشتى.

ئادىل ھوشۇر ئاخىرى دۇنياۋى كاتتا مۆجىزە ياراتتى!

ئادىل ھوشۇرنىڭ كوچرەين ياراتقان دۇنيا جېننس رېكورتىنى يېڭىلىغانلىقى توغرىسىدىكى بۇ ئالاھىدە خۇشخەۋەر خۇددى باھار گۈلدۈر مامىسىدەك شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى، ھەتتا پۈتكۈل مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يۈرەك تارىنى تىترەتتى، روھىنى ئۇرغۇتتى ۋە ئۇلارغا ئىلھام بەردى. ئۇنىڭ ئاسمان - پەلەك پولات ئارغامچا ئۈستىدە قىيىن ھەرىكەتلەرنى ئورۇنداپ، كوچرەيىندىنمۇ تېز سۈرئەتتە سەنشيا بوغۇزى ئۈستىدىن ئۆتكەنلىكى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى جۇڭگو خەلقىنىڭ چەت ئەللىكلەر قىلالىغان ئىشنى قىلالايدىغانلىقىنى، بەلكى ياخشىراق قىلالايدىغانلىقىنى، جۇڭگودىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭمۇ سوتسىيالىستىك چوڭ ئائىلىدە دۇنياۋى كارامەت يارىتالايدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. (M2)

ئۆتكۈر نىجات فوتوسى

ماشىنىستلار: ماشىنكىدا ئارزۇگۈل ئېلى، كومپيوتېردا تۇرسۇنئاي يۈسۈپ (تەكلىپ قىلىنغان)

بىر ئەمەس

مىڭ ئاپىرىن

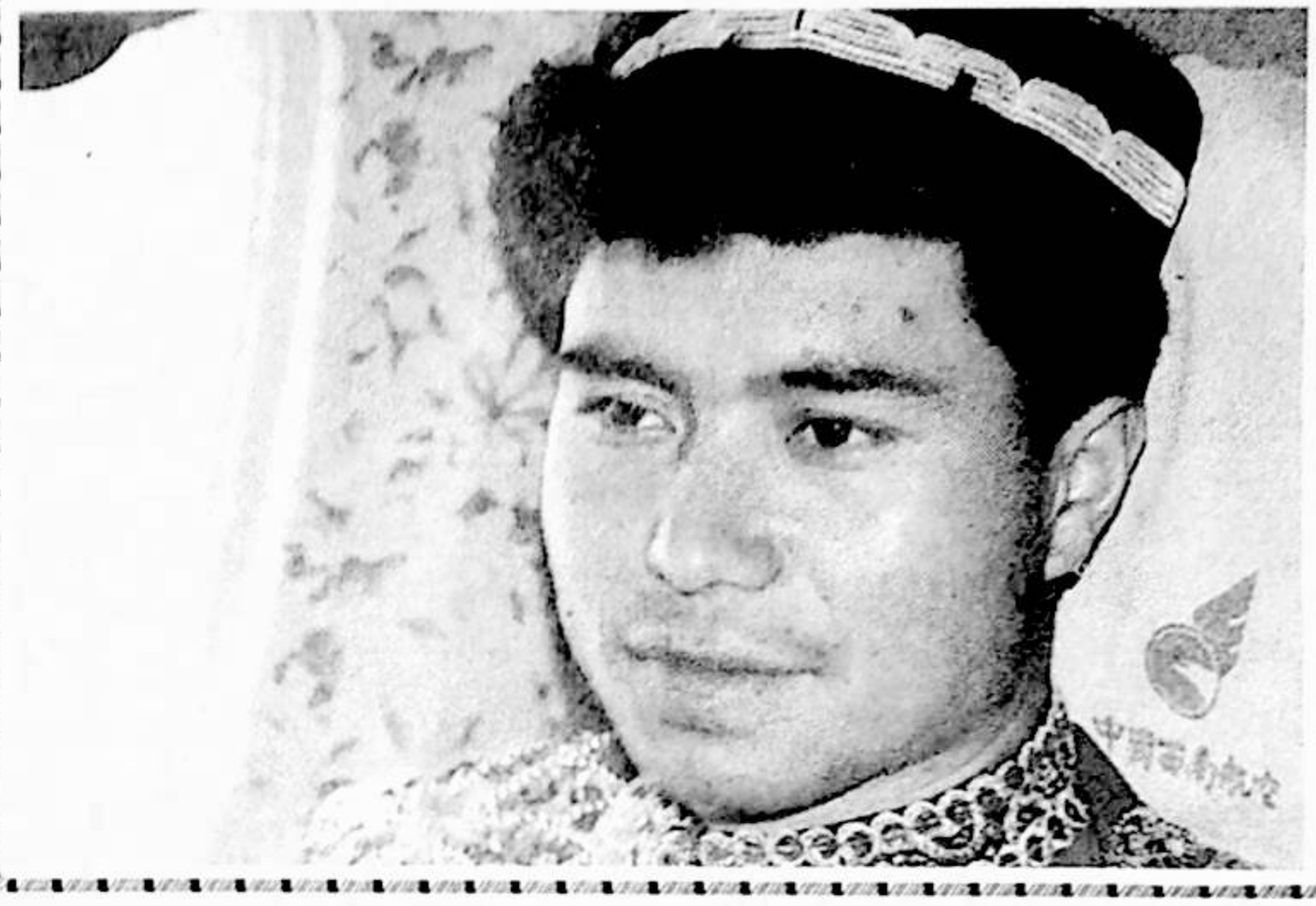

شۇكۇر يالقىن

جاھىل تولا جاھاندا، گەپ تولا ئالا - تاغىل،
ئۇيغۇر جاسارىتىدىن خەۋەرسىز نۇرغۇن غاپىل.
غەيرەتكە ماھىر شەخسلەر گەپ سالتى ھەر بۇلۇڭدا:
كوچىرەينگە جەڭ ئېلان قىپ ئاۋارە بوپتۇ ئادىل.
«ئالەمگە مەشھۇر تۇرسا كانادالىق شاھزادە،
بىزنىڭ ئۇيغۇر بالاڭزا تۇرالامتى ناقابىل؟»
چەتئەلكە سەجدە قىلىش ئادىتىگە چوقۇنۇپ،
ياتقا ئېگىلىشىدۇ مىسلى تىلەمچى - سائىل.
ئارىسالدى بولۇشتى بەزىبىرلەر گۇماندا،
ئاز - تولا ھەقىقەتكە گەرچە بولسىمۇ مايىل.
بېخىلىلىقىمىز تۇتۇپ پۇلنى بەكمۇ ئايدۇق،
توسقۇنلۇقلار توغقۇزدى پۇل دېگەن پەسكەش ئامىل.
نە - نەلەرگە كەتمىگەن مىليون - مىليون ئاقچىلار،
دەل بۇ ئىشقا كەلگەندە، بولۇشالدۇققۇبىز جاھىل.
جاھالەت قانچە بولسا بولۇشەرسۇن ۋە لېكىن
ئەمەلىيەت غالىبتۇر، پاكىت ھەممىدىن ئادىل.
بۇ ھەقىقەتكە سەنشىيا، چاڭجياڭ، ئۇچ بوغۇز گۇۋاھ،
چىجياشەن بىلەن بەيپەن شاھىد ھەر ئىككى ساھىل.
تۆت يۈز مېتر ئېگىزدە پارقىرايتتى تىغدەك سىم،
قىل كۆۋرۈكتەك خەتەر يول، ئەمەس ئۇ يېسى كابىل.
ئەمما بىزنىڭ ئادىلغا ماھارەت مۇنبىرى ئۇ،
ئەلنى قايىل قىلالىسا، ئۇنىڭ مۇرادى ھاسىل.
ئاشۇ شاكىچىك ئوغۇل - ئاشۇ ئۇيغۇر يىگىتى،
پىلسىراتتىن ئۇچقاندەك ئۆتۈپ كەتتىغۇ دادىل!
ئەل قايىل، جاھان قايىل بۇ مەردانە جۇرئەتكە،
مۆجىزىدەك شەرەپكە پەقەت ئۇ بولدى نائىل.
بۇ بىر كارامەت ئەمەس، يا ئەپسانە مۆجىزە،
ياكى دۇنيا كۆچىدا سامادىن بولغان نازىل.
پەقەت ئۇ دارۋاز ئىدى پەلەكنى بويسۇندۇرغان،
ئەنئەنۋى سەنئەتكە ھەم ھېرىسمەن، ھەم كامىل.

كوچىرەينگە بىر ئاپىرىن، ئادىلغا مىڭ ئاپىرىن،
جېنىنىس رېكورتىغا ئۇ تەڭداشسىز بولدى داخىل!
ئەل خۇشال، جاھان خۇشال، تەنتەنە قىلار ئالەم،
خۇشال بولماي قالامدۇ ئىنسان دېگەن ھەر ئاقىل.
پەرۋاز قىلغىل ئۇيغۇرۇم، يۇكسەل يەنە يۇكسەككە،
بىر ئۆز بېكمەن ئۇيغۇرغا ۋۇجدانىم بىلەن قايىل!

1997 - يىل 22 - ئىيۇن، ئۇرۇمچى (M1)

ئالىم خالىددىن فوتوسى

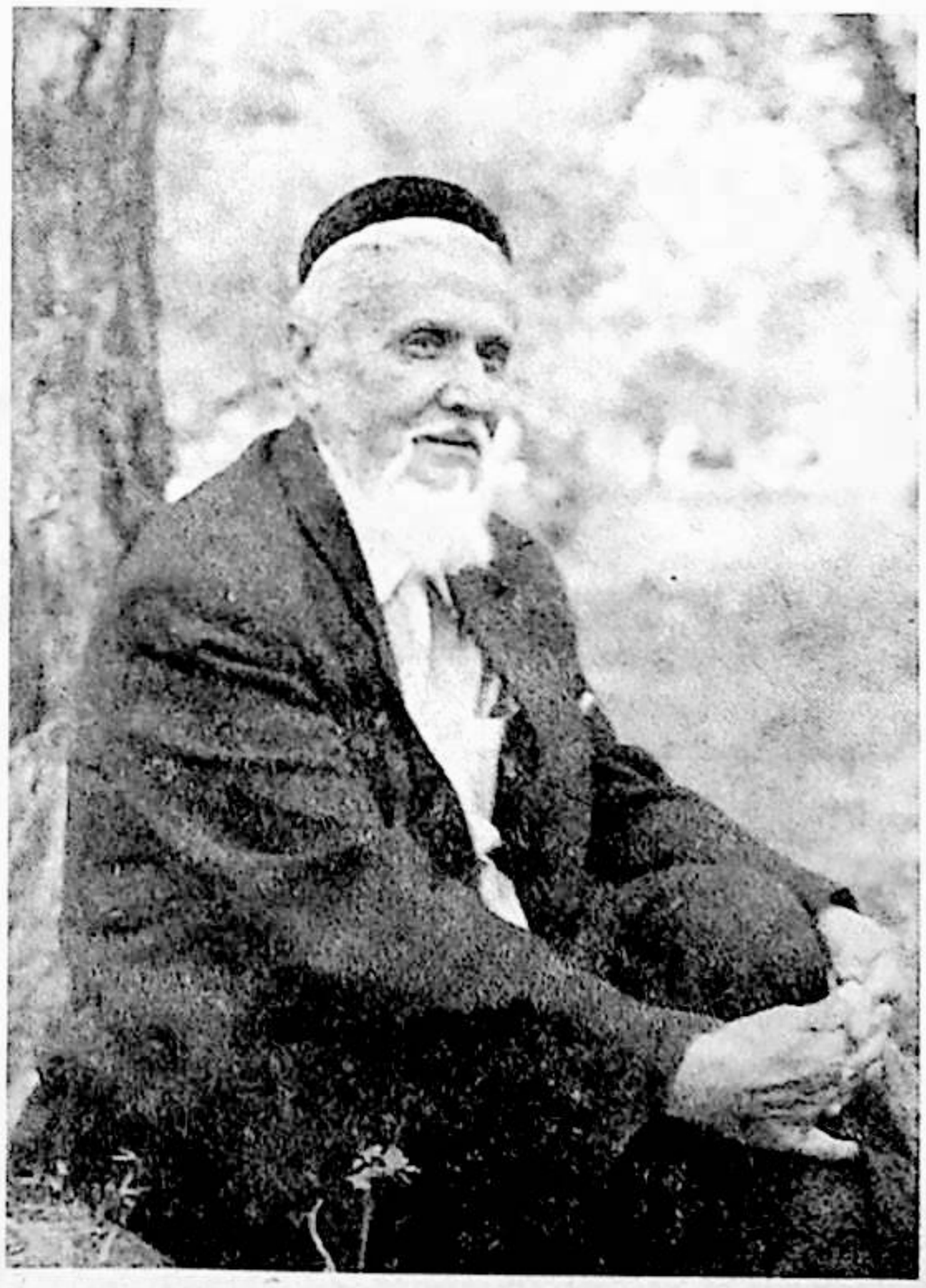

ئەدەب بۇ يىل 80 يېشىدا. ئادىل ئىسمائىل فوتوسى

«ئۇرۇمچىنىڭ چۈشى» گە تەبىر

— ھۈسەيىن تاشنىڭ «ئۇرۇمچىنىڭ چۈشى» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمىدىكى شۇ ناملىق ھېكايە توغرىسىدا

ساۋۇتجان ئابدۇقادىر

كونىلاردا «كۆرگەن چۈشۈڭنى ئۈچ كۈنگىچە كىشىگە تىنما» دەيدىغان بىر گەپ بار. قارىغاندا بىز قەدىمكىلەرنىڭ باشقا گەپ - سۆزلىرى ئۇ قۇلىقىمىزدىن كىرىپ، بۇ قۇلىقىمىزدىن چىقىپ كەتسىمۇ، ئانچە ئېرەڭشىمەي يۈرگىنىمىز بىلەن، بۇ گەپكە كەلگەندە ئالاھىدە مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئىش تۇتىدىغاندەك قىلىمىز. ئۈچ كۈن ئەمەس، ئۈچ يىل ھەتتا بىر ئۆمۈر كۆرگەن «شېرىن» چۈشلىرىمىزدىن مەست بولۇشۇپ، ياستۇقنى ئېگىز قىرلاپ قويۇشۇپ، لېۋىمىزنى يالاپ يۈرۈشكە رازى بولۇشساقمۇ، بۇ «ھېكمەتلىك» گەپتىن يۈز ئۆرۈشكە، چۈشلىرىمىزنى ئېيتىشىپ تەبىر ئاڭلاشقا، ئۆزىمىزنىڭ كۆز ئالدىمىزدىكى ھالىتىمىزنى پەرەز قىلىشقا ئۆچ ئوخشايمىز. ئۇزۇندىن بېرى كۆرگەن چۈشلىرىمىزنى ئاشكارىلاشقا جۈرئەت قىلالمىغانلىقىمىزنىڭ، رېئاللىققا ئايلىنىش ئالدىدا تۇرغان بۇ قورقۇنچلۇق چۈشلەردىن ئويغىنىپ كېتەلمەي، بارغانسېرى ئېزىلەڭگۈلۈك بىلەن مۈگدەۋاتقانلىقىمىزنىڭ ۋەجىمۇ شۇنىڭدىن بولسا كېرەك.

ئەل ئىچىدە «ھەر ئىشنىڭ نورمال بولغىنى ياخشى» دەيدىغان گەپمۇ بار ئىدى. كۆرگەن چۈشلىرىمىزنى بالدۇرراق ئېيتىشىپ تەبىر بېرىشسەك، ئۆز ئارا ھال - مۇڭ بولۇشساق بولاتتى. مۇنچىۋالا كەينىگە سۆرەپ يۈرۈشنىڭ ھاجىتى يوقتى، بىراق بىز ئۇنداق قىلالماي قالدۇق. ئېغىرلاشقان كاللىمىزنى ياستۇققا چىڭ چاپلاپ، ئاغزىمىزدىن شالىمىز ئاققان پېتى يوتقانغا مەھكەم يۆگەلدۇق. چۈش چىمپيونلۇقىنى تالىشىۋاتقاندەك بەس - بەستە چۈشەشكە، چۈشەكەشكە باشلىدۇق...

خۇداغا مىڭ شۈكرى، مەيلى قانداقلا بولمىسۇن بۇ قېتىم قېرىندىشىمىز ھۈسەيىن تاش بىز كۆرۈۋاتقان بۇ چۈشنى، بۇ غەلىتە جۆيلۈشنى يۈرەكلىك ھالدا ئاشكارىلىدى. بىز دۇدۇقلاپ قالدۇق، يۈزىمىز قىزاردى، لېۋىمىز بىلىنەر - بىلىنمەس پۈرۈشتىيۇ، لېكىن ئىچىمىزدە بۇنىڭ ھەقىقەتەن بىز كۆرۈۋاتقان چۈش ئىكەنلىكىگە ئاز - تولا بولسىمۇ قايىل بولدۇق. ئاتام زامانىدىن باشلاپلا كۆرگەن چۈشكە تەبىر بېرىش ئادەت بولۇپ كەلگەنىكەن. بىراق نېمىشقىدۇر بۇ چۈشكە ۋاقتىدا تەبىر بېرىلمەي قالدى. بەلكىم تەبىرچىلەر چۈشنىڭ يامان تەرىپىنى ئويلاپ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلمايلى دېيىشكەن بولسا كېرەك. ئەمدى بولار، بىز ھېلىمۇ خېلى ئۇزاق كۈتتۇق. ئارقىمۇ ئارقا ئۈزۈلدۈرمەي چۈشەۋەردۇق. كۆرگەن چۈشلىرىمىز كۆپىيىپ، رەڭگارەڭ تۈسكە كىرىپ كۆزلىرىمىزنى چاقايتقىلى، ئۆزىنىڭ سېھىرلىك زەنجىرى بىلەن روھىمىزنى چىرمىغىلى تۇردى. مانا ئەمدى ئۇنىڭغا تەبىر بېرىدىغان، ئۆزىمىزنى دەڭسەيدىغان، قاباھەتلىك چۈش كۆرۈش كېسىلىدىن شىپا تاپىدىغان ۋاقتىمىزمۇ كېلىپ قالدى.

* * *

تۆت ئەتراپى يېشىللىق بىلەن پۈركەنگەن باغ ئىچى. قۇشلار يېقىملىق سايرىشىپ تۇرىدۇ. باغ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتكەن كىچىك ئېرىقتا شوخشۇپ ئېقىۋاتقان زۇمرەتتەك سۈزۈك سۇ كىشىگە راھەت بېغىشلايدۇ... يارىشىملىق كىيىنگەن، ۋۇجۇدىدىن پاكىزلىق، كۈچ - قۇدرەت، غورۇر سۈزۈكلۈكى ئۇرغۇپ تۇرغان نەچچە جۈپ قىز - يىگىت بۇ يەردە ناخشا ئېيتىشماقتا:

مۇھەببەت شەنىگە دىلدىن مۇقەددەس بىر ناۋا ئەتتىم،
ساداقەت بىرلە پاكلىقنى ۋۇجۇدۇمغا راۋا ئەتتىم.
ۋىسالنىڭ يولىدا نۇرغۇن كۆرەلمەس ئادىمىي مەلئۇن،
بۇ يولدىن قايتمىدىم ئەمما، يۈرەكىمنى يارا ئەتتىم.

ئاسمان - زېمىن لەرزىگە كەلدى. ناخشىنىڭ سېھرى ئەقىللەرنى لال قىلدى. كۈيچى قۇشلار كۈيلىرىنى توختىتىپ ئۇنىڭغا قۇلاق سالدى. بۇ ناخشا، بۇ مۇقەددەس كۈي خۇددى كۆكتىن چۈشكەن ئىلاھىي ئايەتتەك پاكىز دىللارنىڭ تەشنا

ئەدەبىيات گۈلزارى

شەربىتكە ئايلاندى. . .

. . . تۆت ئەترابى يېشىللىق بىلەن پۈركەنگەن باغ، قۇشلار سايرىشىپ تۇرىدۇ. سۇلار شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقان. . . پاخپايغان چاچ، يېرىم يالىڭاچ بەدەن. . . بىر نەچچە جۈپ قىز - يىگىت ھۇپپىدە ئېچىلغان گۈللەرنى چەيلەپ ئولتۇرۇشۇپ ناخشىسىنى باشلىدى:

مۇھەببەتنىڭ تەبىرى ئىشرەت،
قان ببرىدۇ ئاڭا پۇل پەقەت.
پەيزىنى سۇر پەقەت دۇنيانىڭ،
غورۇر دېگەن تاشلاندۇق ئەخلەت.
. . . . . .

ئاسمان - زېمىن سىلكىنىپ كەتتى. قۇشلار سەسكىنىش ئىچىدە چۇرۇلدىشىپ باغ ئىچىدىن يىراق - يىراققا قاراپ ئۇچۇشۇپ كېتىشتى. زۇمرەتتەك سۇلار خۇددى ئاشۇ ناخشىدەك بەدرەڭلەشتى. قىزغۇچ رەڭگە كىرگەن شەپەقتىن غەزەپلىك بىر ساداً ياڭرىدى: « ئەي، روھىنى بۇلغاۋاتقان مەلئۇنلار، مۇھەببەتنى ئايىغ - ئاستى قىلىشما!» غەلىتە كىيىنىۋالغان بىر يىگىت ئەلەڭلەپ ئورنىدىن تۇردى. بېلىدىكى توڭگۇزنىڭ قۇلىقىغا ئوخشايدىغان كۆرۈمسىز پىچىقىنى سۇغۇرۇۋېلىپ، ئاۋاز كېلىۋاتقان بوشلۇققا قارىتىپ شىلتىدى. . . نىھايەت! يىگىتنىڭ پىچاق تۇتقان قولى ھاۋادا لەيلەپ قالدى، قولىدىن چۈشكەن پىچاق چاقماق تېزلىكىدە تۆۋەنلەپ ئۇنىڭ يۇرىكىگە سانجىلدى. ئېقىۋاتقان قانىنىڭ سېسىق ھىدى ئەترابىنى بىر ئالدى. بىر توپ رەزگى چۈجەن ئاستا - ئاستا رەڭگى ئۆزگىرىۋاتقان بۇ تەنگە يوپۇرۇلۇشتى. . .

مانا بۇ - ئۇرۇمچىنىڭ، قەشقەر، خوتەن غۇلجىنىڭ چۈشى. مانا بۇ - مۇرات بىلەن گۈلپەرنىڭ، مەيدىسىنى كېرىپ، ئۆزىنى ئالەمدە بىر ساناۋاتقان 90 - يىللاردىكى ئۇيغۇر قىز - يىگىتلىرىنىڭ چۈشى.

تۇرۇپ ئويلاپ قالىمەن. ئاتا - بوۋىلىرىمىز ھەقىقەتەن ئۇلۇغ ئادەملەركەن. ئۇلار گەرچە بىزدەك شىلەپە كىيەلمىگەن، رېستوران - رېستورانلاردا كېچەيۇ كۈندۈز ھاڭرىشىپ يۈرەلمىگەن، قاقتى - سوقتى قىلىپ تاپقان ھارام پۇل بىلەن بەزمىخانىلاردا كۆڭۈل ئاچالمىغان، ھاياتتىكى ئىشرەت - لەززەتلەرنىڭ پەيزىنى سۈرەلمىگەن، توكنىڭ خورىزىدەك سەككىز مىكىيانىنى كەينىگە سېلىپ، ئەلەم - تەشۋىشتە ئەخلەت دۆۋىلىرىدە چۆرگىلەپ يۈرەلمىگىنى بىلەن، بىزدىن كۆپ پەرقلىق ھالدا ياشاپتىكەن. ياشىغاندىمۇ ھەقىقىي ئادەمدەك ياشاپتىكەن. ۋاپا، ساداقەت، پاكلىق نۇرلىرىدا يۇيۇنۇپ، چىن مۇھەببەت شارابلىرىنى ئىچىشىپ تەنتەنە قىلىشىپتىكەندۇق. غېرىپ - سەنەم، رابىيە - سەئىدىن، نۇزۇگۇم، تاشۋاي، سادىر پالۋانغا ئوخشاش ھەقىقىي مۇھەببەت، ئىنسانىي قەدىر - قىممەت، ئىپپەت - نومۇس، ئەركىنلىك ئۇچۇن بارلىقىنى ئاتاپ، شەرقتىكى ئۇلۇغ مىللەت «ئۇيغۇر» دېگەن نامغا مۇناسىپ ئىش قىپتىكەندۇق. لېكىن بىزچۇ؟ بىزنىڭ قولىغا قەلەمتۇراچنى ئېلىۋالسا ئۆزىنى پالۋان سانايدىغان، بىر رومكا قېقىۋېلىپ كۆيدۇم - پىشتىمغا توۋلاپ ئالەمنى مالەم قىلىدىغان، مۇھەببەتنى كۆڭۈل خۇشى، ئىشرەت سورۇنى دەپ چۈشىنىدىغان، ئەركەكلىك ۋە ۋىجدانىنىڭ ئۆلچىمىنى ھاراق - شارابتا ئۆلچەيدىغان يىگىتلىرىمىزچۇ؟ يۇز - كۆزلىرىنى ئالا - تاغىل بويىپ، چاچلىرىنى كېسىپ، تەنلىرىنى يالىڭاچلاپ، ئۆزلىرىنى «شەرق گۈزىلى» دەپ ئاتاۋاتقان، ئۆزلىرىنىڭ قىزلىق بۇرچىنى، قەدىر - قىممىتىنى، ئار - نومۇسىنى تۆت تېيىنلىق ئەرزىمەس نەرسىلەرگە، ئويۇن - تاماشىغا تېگىشىپ، مىللەتنىڭ ئانىسى بولمىش خوتۇن - قىزلارنىڭ ئوبرازىغا داغ تەگكۈزۈۋاتقان قىزلىرىمىزچۇ؟ ئۇلار بىز ئۇچۇن «يېڭىچە مۇھەببەت» ، «يېڭىچە ياشاش» شەكلىنى يارىتىپ، بىزنى «دۇنياغا تونۇتۇش» ئۇچۇن سەرسان بولۇۋاتامدىغاندۇ؟ ئۇيغۇر تارىخىدىكى دەرىجىدىن تاشقىرى «غېرىب - سەنەم» بولۇشقا تىرىشىۋاتامدىغاندۇ؟ مۇقەددەس تەڭرىتاغ ئېتىكىدە ئاتالمىش «ئۇيغۇر ۋېناس» لىرىنى يارىتالمىدۇق؟؟؟. . .

بولدىلا، سۆزلىسەك گەپ جىق. ئىشقىلىپ، بىز خېلى ئۇزۇندىن بېرى چۈشلەر قاينىمىغا غەرق بولۇپ كۆپ نەرسىلەرنى پەرق ئېتەلمەيدىغان بولۇپ قالدۇق، كۆزلىرىمىزنى چاپاق باسقىلى تۇردى. نېمىنىڭ گۈزەللىك، نېمىنىڭ رەزىللىك، نېمىنىڭ توغرا، نېمىنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى، قانداق ياشاشنىڭ بەخت ھېسابلىنىدىغانلىقىنى بىلەلمىدۇق. پەقەت يەپ - ئىچىش، ئويۇن - تاماشا قىلىش، بۇلغىنىش ئۇچۇنلا يارالغاندەك، تېتىقسىز كۈلكىلەرنى تولا كۈلۈپ، بۇ مۇقەددەس زېمىنىمىزنىڭ بېشىنى ئاغرىتتۇق. ئەجدادلىرىمىزنىڭ روھىنى قورۇندۇرۇپ قويدۇق. ئەخلاقىي مىزانلارنى، ئەقەللىي ئادىمىيلىك سۈپەتنى ئايىغ - ئاستى قىلىپ، «ئادەم» گە ئۇنچىۋالا ئوخشاپ كەتمەيدىغان غەلىتە مەخلۇققا ئايلىنىشقا باشلىدۇق.

پىسخولوگىيە ئىلمى چۈش كۆرۈشنى بىنورمالالىق دەپ قارىمىسىمۇ تولا چۈش كۆرۈشنى ھەقىقەتەن سالامەتلىككە زىيانلىق دەپ قارايدۇ. بولدى، بەس! ئەمدى مۇنداق بىمەنا چۈشلەرنى كۆرۈشتىن توختايلى، چۈش كۆرگەندىمۇ پاكىز چۈشلەرنى كۆرەيلى. بۇنىڭ ئۇچۇن ناپاك تېنىمىزنى پاكىزلاپلا قالماي، ئەقىل كۆزىمىز ۋە روھىمىزنى پاكلاپ، ئۇخلاشتىن بۇرۇن پاسكىنىچىلىقتىن خالاس قىلىدىغان «ئايەت» لەرنى ئانچە - مۇنچە بولسىمۇ ئوقۇپ قويايلى!

* * *

قارلىغاچلارنىڭ قايتقىنى باھارنىڭ كەتكەنلىكىدىن بىشارەت. «ئۇرۇمچىنىڭ چۈشى» ئۇيغۇر قىز - يىگىتلىرىدىكى سۆيگۈ روھىنىڭ ئۆچۈشى، مانا بۇ «ئۇرۇمچىنىڭ چۈشى» گە بېرىلگەن تەبىر.

رەسسام: دىلشاد سابىت

ئاپتور: قەشقەر كونىشەھەر ناھىيە ئاۋات يېزا ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى (M1)

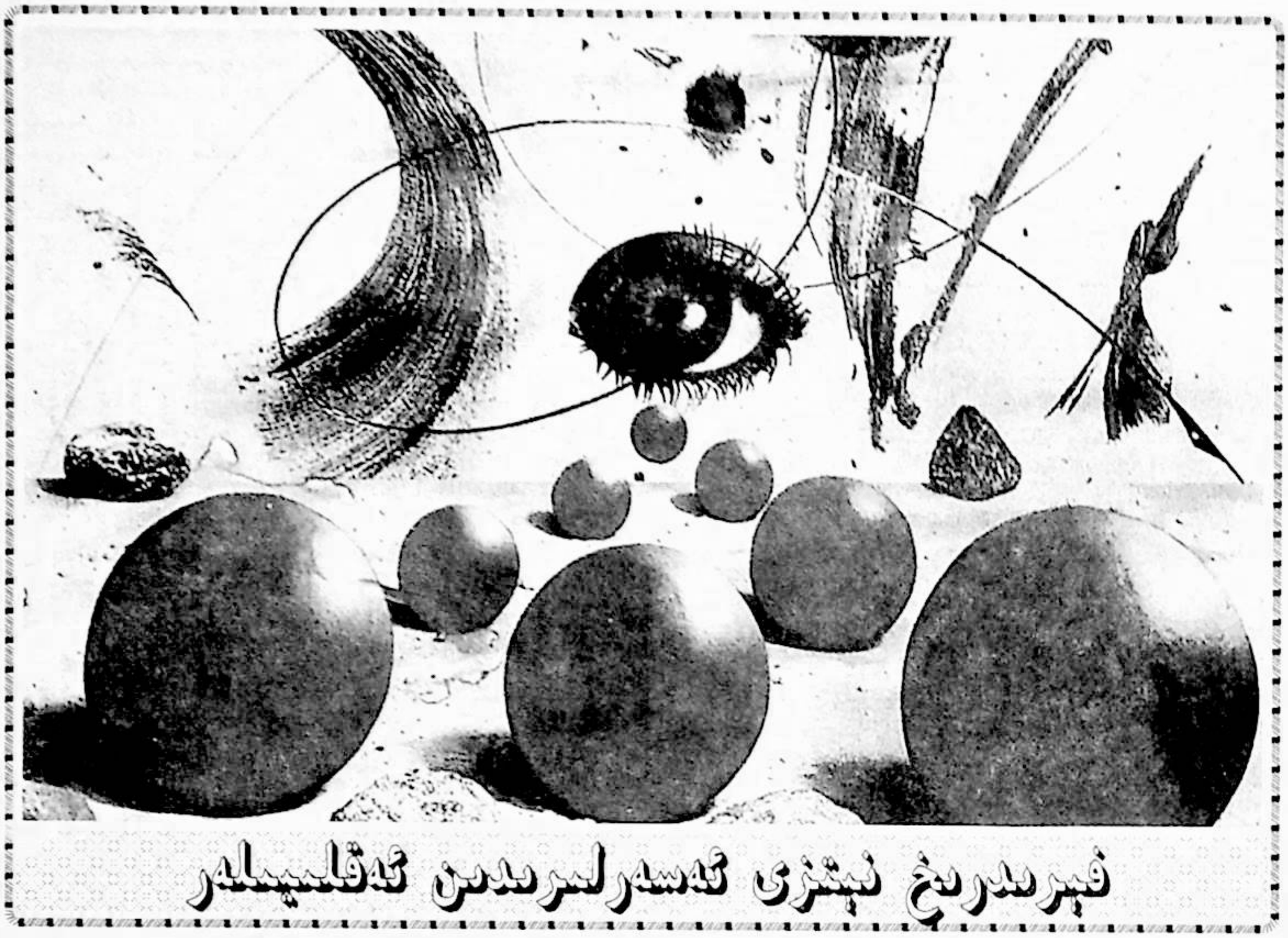

فېرىدرىخ نېتزى ئەسەرلىرىدىن ئەقلىسىلەر

مۇھتەرەم ئوقۇرمەن:

سىز ھەممە نەرسىنى كونىراپ كەتكەندەك ھېس قىلامسىز؟ سىز بىر كۈنلۈك، بىر ئايلىق ھەتتا پۈتۈن بىر يىللىق تۇرمۇشىڭىزدا تۇرمۇش قارىشىڭىزغا يېڭىلىق ئېلىپ كېلىدىغان بىرەر شەيئى، بىرەر ھەرىكەت، بىرەر سۆزنى ئۇچرىتىپ ۋە ئاڭلاپ تۇرالامسىز؟ سىز ھايات يولىڭىزدىكى قايسى دوقمۇش ياكى قايسى پەشتاقنى ئۇنتۇمايسىز؟ نېمە ئۈچۈن؟

ئادەم قىممەتنى قوبۇل قىلغۇچى ئەمەس، بەلكى قىممەتنى ياراتقۇچى. ئەگەر سىزنىڭ قىممەت قارىشىڭىز پات - پات يېڭىلىنىپ تۇرسا، خاراكتېرىڭىز ئۆزىدىكى ئاجىزلىقلارنى تاشلاپ، ئېڭىز بىر چوققىغا ئۆرلەپ، بۇ چوققىنىڭ كەينىدىكى بىپايان سۇزۇك دېڭىزغا نەزەر تاشلىسا، ئۇنىڭ غايىۋى دولقۇنلىرىدا يۇيۇنۇپ پاكلىنىپ تۇرسا، سىزگە ھەممە نەرسە يېڭى تۇيۇلىدۇ، قېنىڭىز قىزىپ تۇرىدۇ، ھەقىقىي ساغلاملىققا ئېرىشىسىز، ھەرىكەت قىلغۇڭىز كېلىپ تۇرىدۇ. سىز ئۆزىڭىزدىكى كۈچنى سەرپ قىلغانسېرى شۇنچە ساغلام بولىسىز. ھەممە نەرسىلەر ئۈستىدە يېڭىباشتىن ئويلىنىپ، ئۇلارنى كونا، قاتمال، ئۆلۈك رامكىنىڭ ئىچىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقالايسىز. سىز دۇنيا ھەققىدە گويا تېخىچە ھېچنېمە دېيىلمىگەندەك، دۇنيانىڭ تەجرىبە قىلىنىپ بولمىغان يېپىيېڭى گەۋدە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىسىز.

كىشىلەر قىلىشقا تېگىشلىك ھەممە سۆزلەرنى قىلىپ بولغاندەك تۇيۇلىدۇ. سىزنىڭچە، راست شۇنداقمۇ؟ سىزمۇ دۇنيا ئالدىدا ئېيتىشقا تېگىشلىك گېپىڭىزنى ئېيتتىڭىزمۇ؟ قايسى تىل، قايسى شەكىلدە ئېيتتىڭىز؟ تەسىر جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئادەم بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدا بىر دىئالوگ (سۆھبەت) مۇناسىۋىتى بولۇپ تۇرىدۇ، ئۇ ئادەتتە ئوچۇق ياكى پىنھان بولىدۇ، مۇئەييەنلەشمىگەن ياكى مۇئەييەنلەشكەن بولىدۇ، خۇددى ئاسمان بىلەن زېمىن ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتتەك. ئاسمان بىلەن زېمىن ئوتتۇرىسىدىكى جىمجىت سۆھبەتنى بىز قانچىلىك چۈشەندۇق؟ بىز زادى ئۆزىمىزنىڭ باشقىلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمىزنى قانچىلىك تەھلىل قىلدۇق؟ ھەر بىر مۇناسىۋەت ۋە دەقىقىدە بىزنىڭ مەۋجۇتلۇقىمىزنىڭ مەنىسى نېمە؟ سىز ئۆزىڭىزنىڭ ياشاش ۋە ئويلاش ھوقۇقىڭىزدىن ۋاز كەچمىگەن بولسىڭىزلا، دۇنيا ھەققىدە مۇستەقىل پىكىر قىلىشنى ياقتۇرىسىز. ئەگەر سىز غۇبارسىز كاللىڭىزنى ئەبجەق، كونا ئىدىيىلەرنىڭ تالان - تاراج قىلىشىغا تاشلاپ بەرگەن بولسىڭىز، ئاددىي بىئولوگىيىلىك ئىنكاس دەرىجىسىدە ياشاۋېرىسىز - دە، ئالىي دەرىجىلىكلەر تەرىپىدىن باشقۇرۇلىسىز.

بۇنىڭدىن تەخمىنەن بىر ئەسىر ئىلگىرى ياشىغان بىر گىگانت كىشى شۇنداق جاكارلىغان:

«زەئىپلىك، قۇللۇق... مانا بۇلار بۇگۈنكى ئىنسان تەقدىرىنىڭ خوجايىنى بولۇۋالدى!»

ئاڭلىدىڭىزمۇ؟ مەنىۋى قۇلىقىڭىز بىلەن ئاڭلىدىڭىزمۇ؟

بۇ گىگانت كىشى كىم؟

فېرىدرىخ نېتزى! ئۇ، نۇرغۇن يەڭگىل بۇلۇتلارنى تىزىدا ئولتۇرغۇزۇپ، سۇرلۇك ئەلپازدا تىكلىپ تۇرغان ئېگىز چوققا. ئۇ ھەمىشە گۈلدۇرماما ۋە چاقماق تىلىدا سۆزلەيدۇ. ئۇنىڭ كىتابلىرى يېزىق بىلەن ئەمەس، ئوت بىلەن نەشر قىلىنغان.

توغرا، بۇ كىشى فېرىدرىخ نېتزى (1844 - 1900). ئۇ، گېرمانىيىلىك مەشھۇر پەيلاسوپ ۋە ئەدىب. ئۇنىڭ

«تراگىدىيىنىڭ كېلىپ چىقىشى» ، «هوقۇق ئىرادىسى» ، «شادلىق ئىلمى» ، «ياخشى - يامانلىقنىڭ قىرغاقلىرى» ، «ئەخلاق نەسەپنامىسى» ، «زاراتۇستر شۇنداق دېدى» قاتارلىق ئۆتكۈر پەلسەپىۋى ئەسەرلىرى ۋە شېئىرلىرى بار.

ئۇنىڭ تەسىرى مەدەنىيەت، دىن، سەنئەت، ئېتىكا، ئېستېتىكا قاتارلىق كەڭ ساھەلەرگە تۇتىشىدۇ. بىر ئەسىر مابەينىدىكى نۇرغۇن نادىر سەنئەتكار ئۇنىڭ سىرلىق، مەغرۇر تەسىرىدىن قۇدرەت تاپقان. پىكاسسو، ئالبېرت. كامۇس، بورخس، ھېرمان. ھېسسلارنىڭقايسىبىرىئۇنىڭدىن خالىي بولغان! ؟ غەرب يېڭى دەۋر ئۇسسۇلچىلىقىنىڭ پېشۋاسى بولغان ئىسادۇرا. دونكان خانىمۇ نېتزىنىڭ مەردانە ھېسسىياتىنى ئۆزىنىڭ ئىسسىق قېنىغا كۆچۈرۈپ، ئىنسان ۋۇجۇدىدىكى بىباھا خىسلەتلەرنى، ئەركىنلىكنىڭ مەپتۇنكار - گۈزەل پەرۋازىنى، كۆمۈلۈپ ياتقان ئىنسانىي قەدىر - قىممەتلەرنى ئۆزگىچە ھەرىكەت تىلى بىلەن سەھنىگە ئېلىپ چىققانىدى.

جۇڭگونىڭ مۇشۇ ئەسىرنىڭ بېشىدىكى ئىسلاھاتچىلىرىمۇ نېتزىنىڭ سادىق مۇخلىسلىرى ئىدى. ئەڭ باشتا لىيالڭ چىچاۋ، ۋالڭ گوۋۇي قاتارلىقلار نېتزى ھەققىدە ماقالە يېزىپ، جۇڭگو ئوقۇرمەنلىرىگە تونۇشتۇرغان. لۇشۈن، گومورولارمۇ ياش دەۋرىدە نېتزىنىڭ ئەسەرلىرىنى قولىدىن چۈشۈرمىگەن. لۇشۈننىڭ «ياۋا گىياھ» ناملىق نەسرىي شېئىرلار توپلىمى بىلەن نېتزىنىڭ «زاراتۇستر شۇنداق دېدى» دېگەن ئاجايىپ ئەسىرنى سېلىشتۇرۇپ كۆرسىڭىز، لۇشۈننىڭ سەھىپىلىرىدىن نېتزىنىڭ سايىسىنى ناھايىتى ئېنىق كۆرۈسىز. تاغنىڭ كەينىدە تاغ دېگەن ئەنە شۇ.

نېتزى نېمە ئۈچۈن زۆرۈر بولۇپ قالدى؟ ئۇزۇن داۋام قىلغان فىئودالىزم جۇڭگولۇقلارنىڭ روھىنى قاتمۇ قات زەنجىرلەشتۈردى. زىيالىيلار مۇستەقىل قەلبگە ئىگە باتۇر نېتزىنى كۆڭزىچە كونا ئەخلاق رامكىسىغا قارشى تۇرۇشتىكى قورالىغا ئايلاندۇردى. لۇشۈننىڭ ئىگىلمەس، قەتئىي خاراكتېرى، زەرپ بىلەن ئۇرۇلغان قامچىنى ئەسلىتىدىغان جۇشقۇن ئۇسلۇبى ئەلۋەتتە نېتزىنىڭ تەسىرىدىن ئايرىلالمايدۇ.

«زاراتۇستر شۇنداق دېدى» دېگەن ئەسەر نېتزىنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە ئەڭ مەشھۇر ئەسىرى. ئۇ، ژانرلىق خۇسۇسىيىتى ئۇنىۋېرسال ئەسەر بولۇپ، بىر قارىسىڭىز شېئىر، بىر قارىسىڭىز ناسىر، بىر قارىسىڭىز ھېكايە. نېتزىنىڭ مۇكەممەل سىستېمىغا ئىگە پەلسەپىۋى قاراشلىرى ئەنە شۇ بەدىئىي قاتلام ئىچىگە تەبىئىي سىڭىپ كەتكەن. نېتزى مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئەڭ چوڭ تەسىرگە ئىگە نەسرىي شېئىر ئۇسلۇبىنى بولۇپ قالدى. زاراتۇستر قەدىمكى شامان دىنىنىڭ ياراتقۇچىسى. نېتزى «تارىخقا نىسبەتەن ھەممىدىن بۇرۇن ئەتراپلىق ھەم چوڭقۇر چۈشەنچە ھاسىل قىلغان» پارسلاردىن شۇ كىشىنى تاللىۋېلىپ، تامامەن غايىۋى، ئىدېئال شەخسىگە ئايلاندۇرغان، ئۇنى ئۆزىنىڭ ۋەكالەتچىسى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقارغان.

ئۇنىڭغا يېقىنلاشسىڭىز قارشى تۇرغىلى بولمايدىغان ئۆرلەش كۈچىنىڭ تومۇرىنىڭزدا ئېقىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىسىز. ھازىرچە بىز نېتزىنىڭ ئىدىيىسى ھەققىدە چۈشەنچە بېرىپ ئولتۇرمىدۇق. چۈنكى نېتزىنىڭ ئىدىيىسىگە پەقەت ئۇنىڭ ئەسەرلىرىلا ھەقىقىي ۋەكىللىك قىلىدۇ. بىز ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ مەنىۋى ئورگانلىرىغا مۇراجىئەت قىلىمىزكى، ئۆزىڭىزنىڭ كۆزى بىلەن كۆرۈڭ، ئۆزىڭىزنىڭ قۇلىقى بىلەن ئاڭلاڭ، ئۆزىڭىزنىڭ تىلى بىلەن سۆزلەڭ. شۇنداق، ھازىرچە ئىمكانىيىتىمىزگە يارىشا نېتزى ئەقىلىيىلىرىدىن بىر قىسمىنى تاللاپ مەنىۋى ھوزۇرىڭىزغا سۇندۇق:

- مۇھەببەتتىن

پارسلار تارىخقا نىسبەتەن ھەممىدىن ئەتراپلىق ھەم چوڭقۇر چۈشەنچە ھاسىل قىلغان مىللەت. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، ھەر قايسى مەدەنىيەتنىڭ تەدرىجىي تەرەققىياتى مۇئەييەن بىر پەيغەمبەرنىڭ كۈچىدىن ئايرىلالمايدۇ. ھەر بىر پەيغەمبەرنىڭ مۇقەددەس ئەسىرى - ئۆزىگە تەۋە مىللىق يىللىق سۇلالىسى بولىدۇ.

* * *

سىلەر قۇرتتىن ئادەمگىچە بولغان ئۇزۇن يولنى بېسىپ ئۆتتۈڭلار، شۇنداق بولسىمۇ، نۇرغۇن تەرەپلەردە سىلەر يەنىلا قۇرت. بۇرۇن مايمۇن ئىدىڭلار، ئەمدى مايمۇنغا تېخىمۇ ئوخشاپ قالدىڭلار.

* * *

مەن روھىنى ئاياپ ئولتۇرمايدىغان، رەھمەت - تازىمنى بىجا كەلتۈرمەيدىغان ھەم قوبۇل قىلمايدىغان كىشىلەرنى سۆيىمەن، چۈنكى ئۇلار ئېلىپ قالمايلا بېرىۋېتىدۇ.

* * *

مەن ئاۋۋال ئىشلەپ ئاندىن سۆزلەيدىغان، ھەرىكىتى ۋەدىسىدىنمۇ چىڭ كىشىلەرنى سۆيىمەن. چۈنكى ئۇلار ئۆزىنىڭ تاكامۇللىقىنى ئىزدەيدۇ.

مەن كېلەچەكنى بېكىتىپ، ئۆتمۈشىنى قۇتقۇزالايدىغان كىشىلەرنى سۆيىمەن. چۈنكى ئۇلار كۆز ئالدىدىكى كىشىلەر ئۈچۈن ئۆلەيدۇ.

* * *

مەن شۇنداق كىشىلەرنى سۆيىمەن: گويا كۆكتىكى ئېغىر بۇلۇتتىن تامچىلىغان يامغۇردەك، گۈلدۈرماما‌دىن بىشارەت بېرىپ، ئۆزى بىشارەتچى كەبىي غايىب بولىدىغان.

* * *

خۇدانى ئويلىغۇچىلار ۋە ئىزدىگۈچىلەرنىڭ كۆپىسى كېسەل. ئۇلار راست بىلەن يالغاننى پەرقلەندۈرەلەيدىغان دانىشمەنلەرنى، ئۆزىگە ئالاقىدار ئەخلاق - سەمىمىيلىكنى ئۆچ كۆرىدۇ.

* * *

ھەسەتخور ئادەم چايان، ئۇنىڭ نەشتىرى ئاخىرى ئۆزىگە سانچىلىدۇ.

* * *

ئادەم گۇناھ سادىر قىلغاندا پىكرى سوغۇققان بولىدۇ. لېكىن، ئىش يۈز بەرگەندىن كېيىن ھەر ۋاقىت ئېسىگە كېلىۋالىدىغان ئەسلىمىلەرگە بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ.

* * *

ئەمدى رەزىللىكنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ كېسەل يۇقتۇرۇۋالغان ئادەمنۇ رەزىللىشىپ كەتتى - ئۇ، ئۆزىنى ئازابلايدىغان نەرسىلەر ئارقىلىق باشقىلارنى ئازابلاشنى ئويلايدىغان بولدى.

* * *

بىز غەزەپ بىلەن ئەمەس، كۈلكە بىلەن ئادەم ئۆلتۈرىمىز.

* * *

بىز روھ يارىتالمىغانكەنمىز، باشقا نۇرغۇن روھلارنى بايقىيالمايمىز.

* * *

مەغرۇرلار بىلەن پېقىرلار رەزىللىكنىڭ ئىچىدە ئۇچرىشىدۇ.

* * *

دۈشمىنىڭلاردىن نەپرەتلىنىڭلاركى، كەمستەڭلار، دۈشمىنىڭلارنىڭ بارلىقىدىن پەخىرلىنىڭلار. شۇ چاغدىلا دۈشمىنىڭلارنىڭ ئۇتۇقى سىلەرنىڭ ئۇتۇقىڭلارغا ئايلىنىدۇ.

* * *

ياخشى ۋە يامان ھەققىدە ھەر بىر مىللەتتە ئۆزگە مىللەتلەر چۈشەنمەيدىغان ئىبارىلەر بولىدۇ. بۇ ئىبارىلەر ئۇلارنىڭ قانۇنلىرى ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىدىن يارالغان.

* * *

قاراڭلار، بۇ ئارتۇقچە ئادەملەرگە! ئۇلار كەشپىياتچىلارنىڭ نادىر ئەسەرلىرى ۋە ئاقىللارنىڭ ئەڭگۈشتەرلىرىنى ئوغرىلىۋېلىپ، ئۇنى مەدەنىيەت دەپ ئاتىۋالغان - بارلىق نەرسىلەر ئۇلارنىڭ قولىغا چىقسىلا ۋىرۇس ۋە ئاپەتكە ئايلىنىدۇ!

* * *

ھەممىسى تەختكە ئىنتىلىدۇ، بەخت - سائادەت تەختىنىڭ ئۈستىدە بارەك. بۇ، ئۇلارنىڭ سارالىقلىقىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. تەختىنىڭ ئۈستىدىكىسى ئەمەلىيەتتە كىر بولۇپ چىقىدۇ. چۈنكى تەختىنىڭ كۆپىنچىسى مەينەت نەرسىلەرنىڭ ئارىسىغا قويۇلغان.

* * *

بارلىق ئۇلۇغ نەرسىلەر بازار ۋە شۆھرەتتىن يىراق جايدىلا كۆز ئاچىدۇ، شۇڭا، يېڭى قىممەتنىڭ ياراتقۇچىلىرىمۇ كۆپ ھاللاردا شۇ يەردە بولىدۇ.

* * *

بىزنىڭ باشقىلارغا بولغان ئىشەنچىمىز ئۆزىمىزگە بولغان ئىشەنچىنىڭ كەم يەرلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. دوستلارغا بولغان موھتاجلىقىمۇ ئۆزىمىزنىڭ ئاجىزلىقىدۇر.

* * *

ھەر قانداق بىر مىللەت ئۆز قىممىتىگە توغرا باھا بېرەلمەيدىكەن، ئۇ مەۋجۇت بولۇشتىن قالىدۇ.

* * *

مىللەت ئۆز كۆچىگە تايىنىپ مەۋجۇت بولماقچى بولىدىكەن، باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان قىممەت ئۆلچىمىگە ئىگە بولۇشى كېرەك.

* * *

بىر مىللەت ياخشى دەپ قارىغان نۇرغۇن ئىشلار دائىم باشقا مىللەتلەرنىڭ كەمسىتىشىگە ئۇچرايدۇ.

* * *

«ئاتا - ئانىلارنى ھۆرمەتلە، ئۇلارغا چىن قەلبىڭدىن بويسۇن». بىر مىللەت مۇشۇنداق بىر ئالاھىدە لەۋھەنى ئۆز كىشىلىرىگە تونۇتقانلىقى ئۈچۈن گۈللىنىشىنى باشتىن ئاخىر ساقلاپ كەلمەكتە.

* * *

ئابرويغا ئىنتىلگەن ئادەم، ئۇنىڭدىن مۇڭاپىق ۋاقىتتا ۋاز كېچەلىشى كېرەك. ئۇ، قىيىن بىر سەنئەتنى ئايان قىلىش بولۇپ، ۋاقتىدا چېكىنىش سەنئىتىدۇر.

* * *

بىز ئۆزىمىزگە چېقىلغانلارغا ئادالەتسىز بولماستىن بەلكى چېقىلمىغانلارغا ئادالەتسىزلىك قىلىمىز.

* * *

ئاتىسىنىڭ يوشۇرغانلىرى پەرزەنتىدە ئايان. مەن دائىم پەرزەنتلەرنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئۇلارنىڭ ئاتىسىنىڭ ئېيتمىغان سىرلىرىنى بايقايمەن.

* * *

ئۆزىگە بويسۇنمىغانلار باشقىلارغا بويسۇنىدۇ.

* * *

چۈشەنگەنلىرىمىز بەكلا ئاز بولغاچقا، دۆتلەرنىڭ ئىنتايىن ياخشى كۆرىمىز، بولۇپمۇ دۆت قىزلارنى!

* * *

چۈقان - سۈرەنچى دوستلار، ماڭا ئىشىنىڭلار! ئەڭ زور ئىش - چۈقانلىق ۋاقتىمىزدا ئەمەس، بەلكى سۈكۈناتلىق ۋاقتىمىزدا يۈز بېرىدۇ.

* * *

بۇ دۇنيا يېڭى چۈقان كەشپىياتچىلىرىنىڭ بويلاپ ئايلانمايدۇ، يېڭى قىممەت ياراتقانلارنى بويلاپ جەمئىيەت ئايلىنىدۇ.

* * *

ئىرادە ھەممىگە نىجادلىق بېرىدۇ. بىراق، نىجادچىنى قەپەزگە مەھكۇم قىلغان نەرسە نېمە؟

* * *

كىمىكى كىشىلەر ئارىسىدا قاغجىراپ كەتمەسلىكىنى ئويلىسا، قاچا تاللىماي سۇ ئىچىشنى ئۆگىنىشى كېرەك؛ كىمىكى كىشىلەر ئارىسىدا پاكلىقىنى ساقلاپ قالماقچى بولىدىكەن، مەينەت سۇنى قانداق ئىشلىتىپ ئۆزىنىڭ يۈيۈشنى بىلىشى كېرەك.

* * *

ئەڭ ئېگىز چوققىغا چىققان ئادەم كىشىلىك دۇنياسىدىكى راست، يالغان تراگېدىيىلەرگە قاراپ كۈلىدۇ.

* * *

كىشىلەرنى قەتئىيلىككە ئۈندەيدىغان ھەر قانداق نەرسىنى مەدھىيىلەڭلار!

* * *

ئۆزىنى يوقىتىشنى بىلىش ھەممە نەرسىگە سىڭىپ كېتىشنىڭ ئېچى.

* * *

ئادەم ئەڭ قەيسەر ھايۋان بولغاچقا، باشقا ھايۋانلارنى بويسۇندۇرالىغان.

* * *

بىر ئادەمنىڭ ھاياتقا بولغان تونۇشى قانچە چوڭقۇر بولسا، ئازابقا بولغان چۈشەنچىسىمۇ شۇنچە چوڭقۇر بولىدۇ.

* * *

ئادەم ئۆز قەلبىدە پەقەتلا پەرزەنتى ۋە خىزمىتىنى سۆيىدۇ.

* * *

مۇلايىملىق قانچە بولسا، ئاجىزلىقىمۇ شۇنچە بولىدۇ.

* * *

ئالدى بىلەن ئۆزىنى سۆيەلەيدىغان ۋە ئۆزىدىن نەپرەتلىنەلەيدىغان ئادەم بولۇڭلار!

* * *

كىم يۇگۇرۇشكە قادىر بولالىسا، قېچىپ قۇتۇلالايدۇ.

* * *

ساختا ئەقىل - پاراسەت بارلىق قۇل مىجەز، قېرى ۋە ئاجىزلىقنى دانىشمەنلەرنىڭ، بولۇپمۇ دىندارلارنىڭ بارلىق بىمەنە، ئەسەبىي قىلمىشلىرىنىڭ ئاتىلىشىدۇر.

* * *

كىشىگە بويسۇنغان ئادەم چوقۇم ئۆزىگە ئىشەنمەيدۇ.

* * *

ئاھ، قېرىنداشلار، ھازىرغىچە بىز سەييارىلەر ۋە كېلەچەك ھەققىدە خام خىيالدىن باشقا ھېچنېمىنى بىلمىدۇق.

* * *

شانۇ - شەۋكەتلىكلەر كەلگەن يېرىنكلاردا ئەمەس، بارماقچى بولغان يېرىنكلاردا بولسۇن.

* * *

سەن بىر ئادەمگە ئۇچۇشنى ئۆگىتەلمەسلىك، چۈشۈشنى ئۆگەت!

* * *

بەزىدە ئەرزىگىدەك دۇشمەننى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ قېشىدىن چاندۇرماي ئۆتۈپ كېتىشىمۇ باتۇرلۇقتۇر!

* * *

ئىنسانلار هەممە هايۋانيلىقنى باشتىلا ئۆزىنىڭ قىلىۋالغان. مانا بۇ، ئىنسانلارنىڭ مەخلۇقلار ئارىسىدىكى زىيادە ئازابىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان.

* * *

خۇشاللىق ئېلىپ كەلمىگەن ھەقىقەتنى ساختا دەڭلار!

* * *

توي قىلىشڭلار تېز بولغاچقا، ئاجرىشڭلارمۇ شۇنچە تېز.

بىراق، نىكاھنىڭ بۇزۇلۇشى ئۇنىڭ زورلىشى ۋە ئالدىشىدىن ياخشى! بىر ئايال ماڭا شۇنداق دېگەن: «توغرا، مەن نىكاھنى بۇزدۇم. چۈنكى، نىكاھ مېنى بۇزغان.»

* * *

يەر تەۋرەش نۇرغۇن يېڭى بۇلاقلارنى ئاشكارىلىغان. ھەمىشە قەدىمىي مىللەتلەرنىڭ ھالاكىتىدىن يېڭى بۇلاقلار ئېتىلىپ چىقىدۇ.

* * *

پىكىر بار يەردە دۇنيا گۈلىستان.

* * *

ھەر بىر روھنىڭ ئۆزىگە خاس دۇنياسى بار، ئۇ، باشقا روھقا نىسبەتەن تامامەن باشقا دۇنيا.

* * *

ئادەملەر ئۈچۈن تراگېدىيە، كاللا سوقۇشتۇرۇش، ئۆلۈم جازاسى قاتارلىقلارنى كۆرۈش ئەڭ خۇشاللىق. ئۇلارنىڭ ئۆزى ئۈچۈن قۇرۇپ چىققان دوزىقى گويا كى بۇ دۇنيادىكى جەننىتى.

* * *

ئىنسان ئۆزىگە قارىتا ئەڭ ۋەھشي ھايۋان.

* * *

مەن ساغلام دېھقانىنى ئەڭ ياخشى ۋە ئەڭ سۆيۈملۈك ھېس قىلىمەن. قوپال، چېچەن، جاھىل، تەۋرەنمەس كىشىلەر ئالىيجانابلىقنىڭ ئۈلگىسى.

* * *

دېھقان كۆز ئالدىمىزدىكى ئەڭ ياخشىسى، بۇنداقلار بەگنىڭ ئورنىدا تۇرۇشى كېرەك! لېكىن ھازىرقى ۋاقىت چاكىنا ئادەملەرنىڭ زامانى بولۇپ قالدى. مەن بۇرنۇمدىن يېتىلەشنى خالىمايمەن. چۈنكى ئاۋام ئەسكى - تۈسكىلەرنىڭ دۆۋىسى.

* * *

بۇ توپتا ھەممە نەرسە بار، ئەۋلىيا بىلەن ئالدامچى، مۆتىۋەر بىلەن كاززاپ ھەمدە نوھنىڭ كېمىسىدىكى بارلىق جانىۋارلار.

* * *

پادىشاھلارمۇ ساختا ھەم ياسالما بولۇپ كەتتى. ئەجدادلىرىنىڭ رەڭگى ئۆڭۈپ كەتكەن شان - شەرەپلىرىگە پېتىپ قېلىپ، ئەڭ ھاماقەت، ھېيلىگەر، مەنسەپپەرەس كىشىلەرنىڭ مېدالىغا ئايلىنىپ قالدى.

* * *

ئىنسان تەقدىرىدە، غالىبلارنىڭ ئەڭ ئالىي كىشىلەردىن بولالماسلىقىدىنمۇ ئارتۇق بەختسىزلىك بولماس. ئۇ چاغدا ھەممە نەرسە ساختا، بۇرمىلانغان، بىمەنە بولۇپ كېتىدۇ.

* * *

نۇرغۇن ئىشلارغا نىسبەتەن بىلمەسلىك چالا بىلگەندىن ئارتۇق. ئۆزى ئۈچۈن سارىڭ بولۇش، باشقىلار بەرگەن ئەۋلىيالىقتىن ئارتۇق!

* * *

روھ ھاياتنىڭ ئۆز - ئۆزىنى ئوپېراتسىيە قىلىشى.

* * *

مەن ئۆزۈم ئۈلۈغ ئادەمنى كۆرۈپ باقمىغان. ھازىر ئەڭ ئۆتكۈر كۆزلەرمۇ ئۈلۈغ نەرسىلەرنى تونۇيالمايدۇ. چۈنكى بۇ ئاۋام دەۋرى.

* * *

بۇ، ئاۋامنىڭ دەۋرى. ئۈلۈغ ۋە ئەرزىمەس ئادەملەرنى كىم بەرق ئەتسۇن؟ كىممۇ ھەقىقىي ئۈلۈغلۇقنى ئىزدەپ تاپسۇن؟ بەلكىم، ساراڭلار تاپار - پەقەت ساراڭلا ھەقىقىي ئۈلۈغلۇقنى ئىزدەپ تاپالايدۇ.

* * *

كىم مەندىن ئۆتۈپ كېتىدىكەن، مەن ئۇنىڭ تەلىماتىنى ئۆگىنىمەن.

* * *

ھازىرقىلار ئىچ ئاغرىتىشنى ئەخلاق دەپ تونۇيدۇ، ئۇلار سەبىتەتلىك بەختسىزلىك، كۆرۈمسىزلىك ۋە مەغلۇبىيەتلەرنى ھۇرمەت قىلىشنى قىلچە بىلمەيدۇ.

* * *

ئىلگىرى بىز ئەرزىمەس كىشىلەرنى توغرا دەپ قارىغاندۇق، شۇڭا، كېيىن ئۇلارغا ھوقۇقنىمۇ تاپشۇرۇپ بەردۇق. ئەمدى ئۇلار: «پەقەت ئەرزىمەسلەر ياخشى دېگەن نەرسىلا ياخشىدۇر» دەپ بار ئاۋازى بىلەن تەرغىب قىلماقتا.

كۆز ئالدىمىزدىكى ھەقىقەتنىڭ كۆپىنچىسى، ئاشۇ ئەرزىمەسلەرنىڭ پىرىدىن قالغان نەسىھەتلەردۇر. ئاشۇ غەلىتە ھۆكۈما ۋە ئەرزىمەسلەرنىڭ قانۇنى ئۆزىنى «مەن ھەقىقەت» دەپ ئاتايدۇ.

* * *

ئىچ ئاغرىتىشتىن ساقلان! چۈنكى، نۇرغۇن جاپاكەش (شور پىشانە)، گۇمانخورلار، ئۈمىدسىزلەر، مەستانىلەر ۋە توڭغاقلارنىڭ ھەممىسى قېشىڭغا كېلىۋالىدۇ.

* * *

بېرىش - بىر خىل سەنئەت - ئۇ، ياخشىلىقنىڭ ئەڭ ئۈچىغا چىققان، ئەڭ زىل سەنئىتى.

* * *

ئەگەر مەندە ئالاھىدىلىك بار دېيىلسە، ئۇ دەل ھېچ قانداق چەكلىمىدىن قورقماسلىق.

* * *

نام - ئاتاق بىر خىل نىقاب.

* * *

مەن دائىم ھەقىقەتكە تەقلىد قىلىمەن، ئۇ مېنى كاچاتلايدۇ. بەزىدە يالغان سۆزلىمەكچى بولىمەن، نەتىجىدە، ھەقىقەتنى ئاشكارىلاپ چىقىمەن.

* * *

بۇگۈنكى كۈندە پەقەت ئەرزىمەسلەرلا ھۆكۈمران بولغاچقا، ئۇلار تەقدىرگە تەن بېرىش، كەمتەر بولۇش، زېرەك بولۇش، ئەپلىك بولۇش قاتارلىق چاكىنا ئەخلاقلارنى تەرغىب قىلماقتا.

* * *

ئاياللارچە، قۇللارچە نەرسىلەر، بولۇپمۇ چۈپرەندە نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ئىنسانلارنىڭ تەقدىرىنى قولۇمغا ئالسام دەيدۇ.

* * *

ئەي يۈكسەك كىشىلەر، ئاشۇ ئەرزىمەس ئەخلاق، ئەرزىمەس چېچەنلىك، جاھانسازلىق، گۈرۈھۋازلىق، بىچارە راھەتپەرەسلىك ۋە «كۆپ سانلىقلارنىڭ بەخت - سائادىتى» دېگەنلەردىن ھالقىپ كېتىڭلار.

* * *

ھەقىقىي مۇستەھكەم كىشى قورقۇشنى بىلمەيدۇ، ئەمما ئۇنى يېڭەلەيدۇ، ئۇ ھەمىشە ھاڭلارغا مەغرۇر ھالدا كۆز تاشلايدۇ.

* * *

مېنىڭ ئەقىل - پاراسىتىم جۇغلانغىلى ئۇزاق بولدى،

ئۇ، بۇلۇتقا ئوخشاش بارغانسېرى جىمىپ، قارىيىپ كەتتى. كەلگۈسىدە چاقماق ياندۇرىدىغان ئەقىل - پاراسەتنىڭ ھەر قانداقى شۇنداق بولىدۇ.

* * *

كۆچۈڭ يەتمەيدىغان ئىشقا ئۇرۇنما - زورلاپ قىلغۇچىلارنىڭ كۆپىدە ساختىلىق بار. بولۇپمۇ ئۇلار ئۇلۇغ ئىشلارنى نىيەت قىلغاندا! چۈنكى، ئاشۇ ساختا پۇل چىقارغۇچى ھېيلىگەرلەر ۋە رولچىلار كىشىلەرنى ئۇلۇغ ئىشلاردىن گۇمان قىلدۇرىدۇ - تاكى ئەڭ ئاخىرىغا بارغاندا ئۇلار ئۆزىگىمۇ ساختىلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ. ھەتتا تۇرلۇك كۆپتۈرمە سۆزلەر، ھەددىدىن زىيادە ئەخلاقسىز ھەرىكەت ۋە ساختا قىلمىشلار بىلەن ئۆزىنى چۈشەندۇرىدۇ.

ئاھ، يۈكسەك كىشىلەر، پەخەس بولۇڭلار! چۈنكى، سەممىيلىكتىنمۇ ئارتۇق قىممەتلىك نەرسە يوق.

بۈگۈنكى كۈن ئاشۇ چاكىنا ئاۋامغا تەۋە ئەمەسمۇ؟ ئەمما، ئۇلار نېمىنىڭ ئۇلۇغ، نېمىنىڭ ئەرزىمەس، نېمىنىڭ ئادالەت، نېمىنىڭ سەممىيلىك ئىكەنلىكىنى پەقەت چۈشەنمەيدۇ - ئۇنى ھەمىشە نادانلىق بىلەن بۇرمىلايدۇ، ئۆزى‌ھەم ئۆزگىنى مەڭگۈ ئالدايدۇ.

* * *

ئەي يۈكسەك كىشىلەر، ئەزىمەتلەر! بۈگۈنكى نەرسىلەرگە ئىشەنمەڭلار! سەۋەبىنى دەپ ئولتۇرۇشنىڭمۇ ئورنى يوق! چۈنكى، بۇ كۈن چاكىنا ئاۋامغا مەنسۇپ.

ئاشۇ چاكىنا ئاۋام ئۆگىنىۋالغان ئاساسسىز ئېتىقادنى كىمۇ قائىدە سۆزلەش يولىي بىلەن ئاغدۇرۇپ تاشلىيالىسۇن!

* * *

ئالدانماڭلار ھەم ئالدىماڭلار! قوشناڭلار كىم؟ گەرچە «قوشناڭلار ئۆچۈن باش قاتۇرغان» دەك كۆرۈنسەڭلارمۇ، لېكىن، بەربىر ئۇلار ئۆچۈن ئىجاد قىلالمايسىلەر.

* * *

پەقەت خىزمەت ۋە ئىدارىلا ھەققىي «قوشناڭلار». ساختا باھالارغا ئالدانماڭلار!

* * *

ئەي يۈكسەك كىشىلەر، ياراتقۇچىلار! تۇغۇلماقچى بولغانلار كىسىلدىن خالىي بولالمايدۇ. تۇغۇلۇپ بولغانلار پاكىز ئەمەس.

ئاياللاردىن سوراپ بېقىڭلار - تۇغۇت شادلىق پەيزىنى سۈرۈش ئۆچۈن ئەمەس. ئازاب مىكيانىنى قاقاقلىتىدۇ، شائىرنى سۆزلىتىدۇ.

سىلەر ياراتقۇچىلارنىڭ ئىچىدە نۇرغۇن مەينەتلىكلەر بار، چۈنكى، سىلەر ئانا بولۇشتىن خالىي ئەمەس.

ئاھ، نۇرغۇن مەينەت نەرسىلەر بوۋاق بىلەن تەڭلا دۇنياغا كېلىدۇ! نېرى كەت! يەڭگەن ئادەم ئۆز روھىنى پاكلىشى كېرەك!

* * *

ئەجدادلار قالدۇرغان ئەخلاقنى بويلاپ مېڭىڭلار! ئەگەر ئەجدادلارنىڭ ئىرادىسى سىلەرنى ئېلىپ بىرلىكتە يۈكسەلمىسە، قانداق يۈكسىلەلەيسىلەر؟

* * *

تەلەپ قانچە يۇقىرى بولسا، مۇۋەپپەقىيەتمۇ شۇنچە ئاز بولىدۇ. سىلەر يۈكسەك كىشىلەر مەغلۇبلاردىن ئەمەسمۇ؟

روھلۇق بولۇڭلار، مەغلۇبىيەتنىڭ كارى قانچىلىك؟ قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار ئاز ئەمەس! كۆلۈشۈنى ئۆگىنىڭلار! باشتىنلا راسا كۆلۈشۈڭلار كېرەك ئىدى.

ئەي، ئەمگىكى زايا كەتكەنلەر، مەغلۇبىيەتنىڭ ھەيران قالغۇدەك نەرى بار! ئىنسانىيەتنىڭ كېلەچىكى ۋۇجۇدۇڭلاردا تىركىشىۋاتىدۇ ئەمەسمۇ؟

ئىنسانىيەتنىڭ ئاشۇ ئەڭ يىراق، ئەڭ چوڭقۇر، ئەڭ يۈكسەك ھاياتى ۋە كىشىنى ھەيرەتتە قالدۇرىدىغان كۆچى سىلەرنىڭ قازىنىڭلاردىن تېشىپ چىققان ئەمەسمۇ؟

* * *

گۈزەل نەرسىلەر ئۆزىنىڭ مەقسىتىگە ئۇدۇل بارغان ئەمەس. ئۇلار مۇشۇكتەك تۇغۇلۇپ، كەلمىش بەختىنى پەس ئاۋاز بىلەن سۆزلەيدۇ. - گۈزەل نەرسىلەر كۆلمەكتە.

* * *

قاخشال شاخ ۋە غازاڭلاردىن نەپرەتلىنىدىغان ئاشۇ كەپسىز، ئاقكۆڭۈل بوران روھىغا ئاپىرىن! ئۇ، ساسلىق ۋە يانتاق ئۇستىدە ئويناىدۇ. گويا تەكشى ئوتلاق ئۇستىدە ئوينىغاندەك.

* * *

قورقۇش بىزدىكى تاساددىپىيلىك، باتۇرلۇق، تەۋەككۈلچىلىك ۋە نامەلۇم نەرسىلەرگە بولغان قىزىقىش - ئومۇمەن قەيسەرلىك، مېنىڭچە پەقەت مۇشۇلا ئىنسانىيەتنىڭ پۈتكۈل ئىپتىدائىي تارىخى.

ئىنسانلار ئەڭ ياۋايى ۋە ئەڭ باتۇر ھايۋانلارغا ھەسەت قىلغان، تەلپۈنگەن، ئۇلارنىڭ روھىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالغان. شۇنداق قىلىپ، ئادەم بولغان.

بۇ قەيسەرلىك ئاخىرىدا ئىنتايىن چەبدەسلىشىپ، ئادەمنىڭ مەنىۋىلىكى ۋە ئىلمىيلىكى كۆچەيگەن.

* * *

سۇكۇت قىلىش ئۇنىڭ زېرەكلىكى، چۈنكى شۇنداق قىلغاندىلا خاتالىق يۈز بەرمەيدۇ.

ئازابنىڭ ئۆزىمۇ بىر خىل شادلىقتۇر، قارغاشنىڭ ئۆزىمۇ بىر خىل بەخت تىلەشتۇر؛ قاراڭغۇنىڭ ئۆزى بىر خىل كۈندۈزدۇر - نېرى كېتىڭلار! بولمىسا، پەيلاسوپنىڭ ساراڭلىقىنى چۈشىنىپ قالىسىلەر.

خەنزۇچىدىن: ئابدۇقادىر جالالىددىن تەرجىمىسى

پەقەت مەن ئۆزۈمگە ئۆزۈم يۈك بولغاندا
بىلىمەن شۇندىلا ئېغىرلىقىڭلارنى

* * *

ھەققەت -
بىر قىز دۇرخالاس.
تارتىنچاقلىقىدا يوشۇرۇنغان ھېيلىگەرلىكى.
ئېرىشمەكچى بولغىنىغا
كۆڭلىدە سان بار.
رەت قىلار ئۇ، يالغاندىن،
ئۇ كىمگە باش ئېگەر؟ - مەجبۇرلىغانغا!
شۇڭا زورلۇق كېرەك،
رەھىمسىز بولۇڭلار ھەي ئاقىللار!
مەجبۇرلاڭلار ئۇنى
بۇ تارتىنچاق ھەققەتنى -
ئۇنىڭ بەختى ئۈچۈن.
ئۇ بىر قىزدۇر خالاس

* * *

ئادەت ئىككى قولىمىزنى كالامپاي، كاللىمىزنى دۆت قىلىپ قويىدۇ.

* * *

نېمىشقا بىزنى ئۆزى ئۈچۈن، باشقا ھەممە كىتابلاردىن ۋاز كەچتۇرۇۋېتەلەيدىغان بىرەر كىتاب يوق؟

* * *

ماختاش ۋە ئەيىبلەشتىن باشقا بىز ئۆزىمىزنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىمىزنى بىلمەيمىز.

* * *

ساڭا نىسبەتەن ئەڭ چوڭ خەتەر نېمە؟
- ھېسداشلىق.

خەنزۇچىدىن: پولات ھېۋىزۇللا تەرجىمىسى (M1)

مەشھۇر ئەدەبىلەرنىڭ ئەدەبىيات

سەنئەت ئوغرىسىدا ئېيتقانلىرى

شائىر شېئىر يېزىۋاتقان چاغدا يا بۆرىدىن قېچىۋاتقان توشقانغا ياكى قوغلاپ كېتىۋاتقان بۆرىگە ئوخشىشى كېرەك. شائىر ئارىلىقتىكى ھالەتتە تۇرغاندا ھەقىقىي شېئىر يارىتالمايدۇ.

- رەسۇل ھەمزەتوپ

ئەڭ ئۇلۇغ شائىر ھەرگىزمۇ ئەڭ ياخشى ئىجاد قىلغان شائىر ئەمەس، پەلكى ئەڭ كۆپ ئىلھام بېرەلىگەن شائىردۇر. ئۇنىڭ ئەسىرىنىڭ ئەھمىيىتىنى بىرلا قاراپ كۆرۈۋالغىلى بولمايدۇ. ئۇ، تۇرغۇن نەرسىلەرنى سېنىڭ ئىزدىنىشىڭگە، چۈشىنىشىڭگە، تەتقىق قىلىشىڭغا قالدۇرىدۇ، تۇرغۇن نەرسىلەرنى سېنىڭ ئورۇندىشىڭغا قالدۇرىدۇ.

- ۋېتمان

خەلق ئۆزىنى بىلىش مەقسىتىدىلا ئۆزىنىڭ شائىرلىرىنى يارىتىدۇ.

- بېۋتىشنكو

ئەگەر جورجى بۇش بىلەن سادام ھۈسەيىن شېئىر ئوقۇغان بولسا، پارس قولتۇقى ئۇرۇشى يۈز بەرمىگەن بولاتتى.

- ئوكتاۋئوپاز

زىيانداش ھاشاراتنىڭ ئادەمنى چېقىشى ئۇنىڭ نېيتىنىڭ يامانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى ھايات‌تىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈندۇر. تەنقىدچىلەرمۇ شۇنىڭغا ئوخشايدۇ، ئۇلار بىزنىڭ ئازابىمىزغا ئەمەس، قېنىمىزغا موھتاج.

- نېتزى

* شېئىر - شائىردىن تىنماي ئىزدىنىشنى كۈتىدۇ. ھەر بىر شېئىر بىر تەلەپ، بىر ئىلتىجا ۋە بىر سوراق.

* شېئىر - مۇقەددەس دىئالوگ، شائىر سوئال قويىدۇ، ئوقۇرمەن ئۇنىڭغا ئۇن - تىنسىز جاۋاب بېرىدۇ.

* شائىر - ئويغاتقۇچى، شائىر - مايا‌ك، شائىر - ئەسكەر، شۇنداقلا شائىر سىرلىق ھالدا تەقدىر ئاچقۇچىنى ئىگىلىۋالغان خوجىدۇر.

- ئالېكساندىرىي

ئالەم (كائىنات) گويا سىمۇوللاشقان ئورماندۇر. ئادەم قەلبى ئالەم بىلەن سەزگىلى بولمايدىغان بىر خىل يوشۇرۇن ۋاستە ئارقىلىق باغلانغان. شائىرنىڭ ۋەزىپىسى ئەنە شۇ «ئوبرازلىق يېزىق لوغىتى» نى ئوقۇپ چۈشىنىپ، ئالەم بىلەن قەلبىنىڭ يوشۇرۇن باغلىنىشىنى ئىنسانىيەتكە ئېچىپ بېرىشتۇر. شۇڭا، شېئىر تەبىئەتكە تەقلىد قىلىش بىلەنلا قانائەتلەنمەسلىكى، مۇھىت، مەنزىرە تەسۋىرى ئارقىلىق ئىنسانىنىڭ ئىچكى دۇنياسىغا كىرەلىشى، شەخسنىڭ تۇيغۇسى (ماددا بىلەن ئادەم قەلبىنىڭ بىر - بىرىگە ئۆتۈشچانلىقى) نى «تەرجىمە» قىلىپ بېرىشى كېرەك.

- چارلىز بودلېر

ئىلگىرى ئايالار پۈركەنچە ئىچىدە، شېئىرىيەت بولسا ئوچۇق ئىدى، ئەمدى ئايالار ئوچۇق يۈرۈپتۇ، شېئىرىيەت بولسا پۈركەنچىگە كىردى.

- رەسۇل ھەمزەتوپ

* شېئىرىيەت ھاياتنىڭ تىنىم تاپماس ۋە قۇدرەتلىك ھەرىكىتى، ئىنسانىيەتنىڭ يۈكسەك روھىنىڭ جەۋھىرى، دۇنيانىڭ ئەلۋەك ۋە گۈزەل ئەكس ساداسى.

* بىز ئوقۇغان ھەر بىر ھەقىقىي ياخشى شېئىر - چىنلىق، ئېزگۈلۈك، گۈزەللىكنى خۇشال - خورامىلىققا تولۇپ تاشقان ھالدا يېگىباشتىن يەنە بىر قېتىم بايقاش؛ ئىنسانىيەت يارىتقان ئەقىل - پاراسەتنى يەنە بىر قېتىم مۇئەييەنلەشتۈرۈش ۋە مەدھىيىلەش، شۇنداقلا يەنە بىر قېتىملىق كىشىنى تاك قالدۇرىدىغان ئۆز - ئۆزىنى بايقاشتۇر.

* ناۋادا سىز ھەر قانداق بىر ياخشى شېئىرغا قىزىقمىسىڭىز، ئۇ سىزگە قىلچە تەسىر قىلمىسا، ئۇ چاغدا بۇ سىزنىڭ ھاياتتىن بەزگەنلىكىڭىزنى، ئىنسانىيەت ۋە دۇنيادىن بەزگەنلىكىڭىزنى، شۇنداقلا ئۆزىڭىزدىنمۇ بەزگەنلىكىڭىزنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

* شېئىرىيەت پەلسەپىگە ئوبراز بىلەن ھايات بەرسە، پەلسەپە شېئىرىيەتكە چوڭقۇرلۇق بىلەن جان ئاتا قىلىدۇ.

* مەنا ئاشلىققا، ئەسەر ئاشلىقتىن پىشۇرۇلغان تامامقا، شېئىر ئاشلىقتىن ئېچىتىپ ياسالغان شارابقا ئوخشايدۇ.

- شياۋشۇ

شېئىردا چوقۇم ئاجايىپ سۆزلەر بولۇشى كېرەك، ئەمما ھەممىسلا ئاجايىپ بولۇپ كەتسە ئەملىيەتتە ئاجايىپ بولماي قالىدۇ. چۈنكى تۇيۇۋز يولدا كېتىۋاتقاندا ئۇشتۇمتۇت كۆزگە چېلىققان نەرسىلا كىشىنى ھەيرەتكە سالالايدۇ.

- لىۋ شىزەي

شائىر خۇددى دراما تورگا ئوخشاش تەۋرەنمەس ئەملىيەتچىلىككە، ھەسرىتى تۇگىمەس ئىشتىياققا، پانىي دۇنياغا يۈكسەكلىكتىن نەزەر تاشلاپ ئاسمانۇ زېمىندىن ھالقىپ كېتىدىغان خىيالىي چۈشلەرگە موھتاج. بۇ ئىشتىياق ئىلىمسىز، نادانلارچە مەھلىيالىق بولماستىن، بەلكى ئاقىللارنىڭ چەكسىز زور ۋە چوڭقۇر مۇھەببىتىدۇر. بۇ خىيالىي چۈشلەر پاسسىپ، ئۈمىدسىز يىمىرىلىش بولماستىن، بەلكى دانىشمەنلەرنىڭ ھايات - ماماتىنىڭ سىرىنى ئىزدەش يولىدىكى تەپەككۇرىدۇر.

- شياۋ شۇ

ھەقىقەت ئىلاھلىققا ئوخشايدۇ، ئۇ بىزنىڭ ئۇنى بۇاستە بىلۈۋېلىشىمىزغا ھەرگىز يول قويمايدۇ، بىز ئۇنى پەقەت ئەكس نۇر، ئوخشىتىش، سىمۇوللارنىڭ ئىچىدىلا كۆرەلەيمىز.

- گىيوتى

* پارلاق ئەكس نۇر، ئاجايىپ ئوخشىتىش، بەدىئىي سىمۇوللار - شېئىرىيەت ئىنتىلىدىغان ۋە ئۇ موھتاج بولغان ئامىللاردۇر. ھايات ئەكس نۇر ئىچىدە تەۋرىنىپ تۇرىدۇ، ھەقىقەت ئوخشىتىشلاردا چاقناپ تۇرىدۇ، «ئىلاھلىق» سەنئەتكە سىڭىپ كەتكەن بولىدۇ.

* شائىر يەنە دىندىن كۈچلۈك قىزغىنلىق، چوڭقۇر ئىدراك، پەلسەپىدىن ھايات پاراسىتى ۋە ئالىم ئېڭى ئېلىشقا ماھىر بولۇشى كېرەك.

- شياۋ شۇ

يازغۇچىنىڭ ماھارىتى ئىنتايىن ئىخچام سۆز ئارقىلىق ئىدىيىۋى ھېسسىياتنى ئىپادىلەپ بېرەلىشىدە.

- لاۋشې

توپلىغۇچى: ئېزىزجان خۇدابەردى (M1)

شىنجاڭ 3-نۆۋەتلىك مەدەنىيەت سەنئەت بايرىمىغا بېغىشلانغان مەخسۇس سەھىپە

شياڭگاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 76 يىللىقىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈلگەن

شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمى داغدۇغىلىق باشلاندى

ئېچىلىش مۇراسىمىدا ئابلەت ئابدۇرېشىت تەبرىك نۇتقى سۆزلىدى، ۋاڭ لېچۈەن، هامىدىن نىياز، جانابىل، جاڭ ۋېنيۆ، جۇشېڭتاۋ، ئەسقەت كەرىمباي، جىن يۈنخۇي قاتارلىقلار باشلىنىش مۇراسىمىغا قاتناشتى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى مېھرىئاي ياقۇپ خەۋىرى: شياڭگاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 76 يىللىقىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈلگەن شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى چۈشتىن كېيىن شىنجاڭ «خەلق» سارىيىدا داغدۇغىلىق باشلاندى.

مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىنىڭ باشلىنىش مۇراسىمىغا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە ۋە شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۇەنىي رەھبەرلىرىدىن ۋاڭ لېچۈەن، ئابلەت ئابدۇرېشىت، هامىدىن نىياز، جانابىل، جاڭ ۋېنيۆ، جۇشېڭتاۋ، ئەسقەت كەرىمباي، جىن يۈنخۇي، خەلچەم ئىسلام، لى فېڭزى، ۋۇدۇنفۇ، خۇجىيايەن، يۈسۈپ مۇھەممەدى. تۆرباير، شۇي پېڭ، ماسۇنلياڭ، ئامىنە غاپپار، جاڭ خېڭ، يۈسۈپ ئەيسا، ئىبراهىم روزى، ماۋدېخۇا، دىيار قۇماش، خەن يۈۋېن، مىجىت قۇربان، سۇلايمان نىيەتقابىل، سامىڭ، پاشا ئىشان، چېن جۇڭ، بوتاي، جۇجيەنفەن، خۇجاۋجاڭ، ئىسمائىل تېلېۋالدى، ۋاڭ گۇيجېن قاتارلىقلار قاتناشتى.

مۇراسىمدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت تەبرىك نۇتقى سۆزلەپ مۇنداق دېدى: پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلق جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 76 يىللىقىنى قىزغىن تەبرىكلەۋاتقان، پۈتۈن دۇنيادىكى جۇڭخۇا پەرزەنتلىرى دۆلىتىمىزنىڭ شياڭگاڭغا ئىگىلىك ھوقۇقى يۈرگۈزۈشنى ئەسلىگە كەلتۈرگەنلىكىنى ئالقىشلاۋاتقان ئۇلۇغ ۋە مۇقەددەس پەيتتە شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمى بۇ يەردە داغدۇغىلىق باشلاندى. شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىنى ئۆتكۈزۈپ، هەر مىللەت خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر مەدەنىيەت - سەنئىتىنى نامايان قىلىپ، ئۆزئارا كۆچلۈك ۋەتەنپەرۋەرلىك قىزغىنلىقىمىز ۋە مىللىي ئىپتىخارىمىزنى ئىپادىلەپ، شياڭگاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى تەبرىكلىشىمىز، ئۇلۇغ پارتىيە ۋە ۋەتەننى قىزغىن مەدھىيىلىشىمىز چوڭقۇر ئەھمىيەتكە ئىگە. مەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىگە ۋەكالىتەن بۇ قېتىملىق مەدەنىيەت -

مەدەنىيەت - سەنئەت گېزىتى
(1997-يىل 2-سان، ئومۇمىي 25-سان)

سەنئەت بايرىمىنى قىزغىن تەبرىكلەيمەن.

ئۇ مۇنداق دېدى: شىنجاڭ ئەزەلدىن «ناخشا - ئۇسسۇل ماكانى» دېگەن نامغا ئىگە. نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيان ھەر مىللەت خەلقى شىنجاڭنى ئورتاق ئېچىپ ۋە گۈللەندۈرۈپ، شانلىق ھەم پارلاق، ئۆزگىچە مۇنەۋۋەر مىللىي مەدەنىيەت يارىتىپ، ۋەتىنىمىزنىڭ مەدەنىيەت - سەنئەت خەزىنىسىنى بېيىتىپ كەلدى، ئازادلىقتىن بۇيان ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى پارتىيىنىڭ فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىش، خەلقنى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرى ئۈچۈن تىرىشىپ كۆرەش قىلىشقا ئىلھاملاندۇرۇش جەھەتتە ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينىدى. بىز مەدەنىيەت - سەنئەت خىزمىتىدە جەزمەن خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلىش يۆنىلىشى ۋە «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش» فاڭجېنىدا چىڭ تۇرۇپ، ئاساسىي مېلودىيىنى ياڭرىتىپ، ئېسىل ئەسەر يارىتىش ئېڭىنى تۇرغۇزۇپ، مەنىۋى مەھسۇلاتلارنىڭ سۈپىتىنى تىرىشىپ ئۆستۈرۈپ، خەلققە ئەڭ ئېسىل مەنىۋى ئوزۇق تەقدىم قىلىپ، ئىككى باسقۇچلۇق ئىستراتېگىيىلىك نىشانىمىزنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى كۆچلۈك مەنىۋى كۈچ، جامائەت پىكرى ۋە ئىدىيىۋى كاپالەت بىلەن تەمىن ئېتىپ، ئاپتونوم رايونىمىز ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ ساغلام تەرەققىي قىلىشىغا تۈرتكە بولۇشىمىز كېرەك.

مۇراسىم باشلىنىشتىن بۇرۇن جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ مەلۇم قىسمىدىكى كوماندىر - جەڭچىلەر ۋە ئۇرۇمچىدىكى بىر قىسىم ئىدارە، ئورگان، مەكتەپلەردىن كەلگەن ئامما «خەلق» سارىيىنىڭ ئالدىدىكى مەيداندا داپ - دۇمباق چېلىپ، ئەجدىھا ئۇسسۇلى، شىر ئويۇنى ئويناپ، مەشرەپكە چۈشۈپ، بۇ قېتىملىق مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىنىڭ باشلانغانلىقىغا قىزغىن تەنتەنە قىلدى. باشلىنىش مۇراسىمىدا ئاۋۋال 14 ئورۇندىن كەلگەن خور ئۆمىكى بىرلىكتە «ۋەتەنگە مەدھىيە»، «بىزنىڭ شىنجاڭ ئەڭ گۈزەل»، «100 يىل» قاتارلىق خورلارنى ئورۇندىدى. سانجى، ئاقسۇ، ئىلى، قىزىلسۇ، بايىنغولىن، قەشقەر قاتارلىق ۋىلايەت، ئوبلاستلار ۋە شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۇەنىنى سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ ئارتىسلىرى «باھار ھەققىدە ھېكايە»، «قۇملۇق ئوغلانى»، «قاراقۇرۇمدىكى قار ئۇچقۇنى»، «بوستانلىقتىكى بۇلبۇل»، «گۈزەل ماكاندا گۈزەل تۇرمۇش» قاتارلىق ناخشا - ئۇسسۇللارنى ئورۇنداپ قىزغىن ئالقىشقا ئېرىشتى.

باشلىنىش مۇراسىمىدا يەنە مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ بۇ نۆۋەتلىك سەنئەت بايرىمىغا ئەۋەتكەن تەبرىك تېلېگراممىسى ئوقۇپ ئۆتۈلدى.

ئىتتىپاقلىق كاتتا مەرىكىسى

- شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىدىن خاتىرە

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى مېھرىئاي ياقۇپ خەۋىرى: 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئۇرۇمچى شەھىرى بايرام تۈسىگە كىردى. ھەر مىللەت ئاممىسى شىاڭگاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكىدىن چەكسىز ئىپتىخارلىنىپ، جۇڭگو كومپارتىيىسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 76 يىللىقىنى قۇتلۇقلاپ، زەپەر تەنتەنىسىگە چۆمدى.

بۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن شىنجاڭ «خەلق» سارىيىدا رەڭگارەڭ بايراقلار جەۋلان قىلىپ، رەڭمۇ رەڭ شارلار كۆكنى قاپلاپ، بۇ يەرگە ئالاھىدە گۈزەل تۈس كىرگۈزگەندى. دەل سائەت بىر يېرىمدا (ئۇرۇمچى ۋاقتى) رىياسەتچى شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىنىڭ باشلانغانلىقىنى ئېلان قىلغاندا ناغرا - سۇناي، داپ - دۇمباق ساداسى ياڭراپ، ئەتراپنى لەرزىگە سالدى. 200 كىشىلىك ياڭگىر دۇمباق ئەترىتى «خەلق» سارىيىنىڭ ئالدىدىكى مەيداندا ئۇزاققىچە داقا - دۇمباق چېلىپ ئېچىلىش مۇراسىمىنىڭ كەيپىياتىنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇۋەتتى. «توققۇز ئەجدىھا ۋە 40 شىر ئويۇنى» ئورۇندىلىپ، مەيدانغا بايرام تۈسىنى بەخش ئەتتى. ئاخىردا مىللىي ئەنئەنىۋى مەشرەپ باشلانغاندا يۈزلىگەن قىز - يىگىتلەر زوق - شوق بىلەن ئۇسسۇلغا چۈشتى. بۇنىڭ بىلەن پۈتۈن مەيدان تېخىمۇ شاد - خورام‌لىققا چۆمدى.

«خەلق» سارىيىنىڭ ئىچى تېخىمۇ قاينام - تاشقىنلىققا چۆمگەنىدى. سەنئەت بايرىمىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا ئاتاپ تەييارلانغان سەنئەت نومۇرلىرى كۆرسىتىلىشكە باشلىدى. 2000 كىشىلىك خور ئۆمىكىنىڭ ئورۇندىشىدىكى «ۋەتەنگە مەدھىيە»، «بىزنىڭ شىنجاڭ ئەڭ گۈزەل» قاتارلىق خورلار شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يۇرەك ساداسىنى ئىپادىلىدى. ئارقىدىنلا ئورۇندالغان «باھار ھەققىدە ھېكايە»، «باھار مايسىسى»، «باھار دولقۇنى» قاتارلىق ئۇسسۇللۇق ناخشىلار تاماشىبىنلارنى ئۆزىگە باشقىچە جەلپ قىلدى. ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئورۇندىغان «قۇملۇق ئوغلانى»، ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئورۇندىغان «تۇلپار ناخشىسى»، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئورۇندىغان «پەرۋاز قىل قىرغىز»، بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستلىق ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئورۇندىغان «ساۋۇرىك»، قەشقەر ۋىلايەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئورۇندىغان «گۈزەل ماكاندا گۈزەل تۇرمۇش» قاتارلىق نومۇرلار قويۇق مىللىي تۈس ئالغان بولۇپ، ئىنتايىن يۇقىرى بەدىئىي ماھارەت بىلەن ئورۇندالدى. شىنجاڭ ھەربىي رايونى ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئورۇندىغان «قارا قۇرۇمدىكى قار ئۇچقۇنى» ناملىق كوللېكتىپ ئۇسسۇل يارقىن دەۋر ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولۇپ، ئېپىزوت، ناخشا - ئۇسسۇل، مۇزىكا بىرلەشتۈرۈلگەن ھالدا ئىنتايىن تەسىرلىك كۆرۈنۈشلەر ئارقىلىق چېگرا مۇداپىئە جەڭچىلىرىنىڭ قەيسەر ئىرادىسى ۋە قەلبىمۇ ئۆز مەنپەئىتىنى كۆزلىمەسلىكتەك ئالىيجاناب پەزىلىتىنى ئوبرازلىق سۈرەتلەپ بەردى. شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل

ئۆمىكى ئورۇندىغان، ھەر مىللەت خەلقى شىاڭگاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكىگە تەنتەنە قىلىۋاتقانلىقىنى ئىزھار قىلىدىغان «100 يىللىق ئىنتىزارلىق ۋە شادلىق» ناملىق ئۇسسۇللۇق ناخشىدا تالانتلىق ياش ناخشىچىلاردىن ئىززەت ئىلياس، ئابدۇللا ئابدۇرېھىم قاتارلىقلار شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يۇرەك سادالىرىنى ياڭرىتتى. ھەر مىللەت ئارتىسلىرى بۇ ياڭراق ناخشا سادالىرىغا تەڭكەش بولۇپ ئۇسسۇلغا چۈشتى... تاماشىبىنلار ئۇلارغا گۈلدۇراس ئالقىش ياڭرىتتى. ئاپتونوم رايون رەھبەرلىرى ئويۇن تۈگەش بىلەن سەھنىگە چىقىپ بارلىق ئارتىسلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى ۋە ئۇلارغا ئاپىرىن ئوقۇدى.

شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى تۈنجى بولۇپ چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇل «مۇقام يۇرتىدىكى يېڭى كۈي»نى كۆرسەتتى

ئابلەت ئابدۇرېشىت، خەلچەم ئىسلام، يۈسۈپ ئەيسا قاتارلىقلار ئويۇننى كۆردى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى مېھرىئاي ياقۇپ خەۋىرى: شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمى باشلانغان تۈنجى كۈنى (7 - ئاينىڭ 2 - كۈنى) كەچتە قەشقەر ۋىلايەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئۇرۇمچى «خەلق» تىياتىرخانىسىدا چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇل «مۇقام يۇرتىدىكى يېڭى كۈي» نى ئورۇنداپ، تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى.

ئاپتونوم رايون رەھبەرلىرىدىن ئابلەت ئابدۇرېشىت، خەلچەم ئىسلام، يۈسۈپ ئەيسا قاتارلىقلار ئويۇننى كۆردى.

پەردە ئېچىلىشى بىلەن سەھنىدە ئوينالغان دولان ياشلىرىنىڭ جۇشقۇن، شوق ئۇسسۇلى تاماشىبىنلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى. قويۇق مىللىي ۋە يەرلىك پۇراقتا ئىگە، بەدىئىيلىكى يۇقىرى، نەپىس ناخشا - ئۇسسۇللارنى كۆرگەن تاماشىبىنلار ئارقا - ئارقىدىن گۈلدۇراس ئالقىش ياڭرىتتى، ھەتتا ناخشا - مۇزىكا رېتىمىغا تەڭكەش قىلىپ چاۋاك چېلىپ، مەمنۇن بولغانلىقىنى ئىپادىلىدى ۋە ھاياجىنىنى باسالمايالا قالدى. سەھنىدىكى «ئىشچان يىگىتلەر»، «پاختىكار قىزلار» قەدىمكى دىيارىدىكى مېھنەتكەش خەلقنىڭ ئوبرازىنى يارقىن ئىپادىلەپ بەردى.

«ئىگىلىك يارىتىش ناخشىسى»، «گۈزەل ماكاندا گۈزەل ھايات»، «قەدىمكى دىيارىدىكى يېڭى كۈي» دىن ئىبارەت ئۈچ بۆلەكتىن تەركىب تاپقان چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇل - «مۇقام يۇرتىدىكى يېڭى كۈي» مەزمۇنىنىڭ موللۇقى، شەكلىنىڭ خىللىقى، زامانىۋىلىقى، ئەنئەنىنىڭ بىرلەشتۈرۈلۈشى قاتارلىق جەھەتلەردىكى مۇۋەپپەقىيىتى بىلەن تاماشىبىنلارنىڭ يۇكسەك باھاسىغا ئېرىشتى.

شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىنىڭ مەزمۇنلىرىدىن بىرى بولغان مۇنەۋۋەر كىنو فىلىملىرىنى قويۇش پائالىيىتى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئۇمۇميۈزلۈك باشلىنىپ كەتتى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى مېھرىئاي ياقۇپ خەۋىرى: شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىنىڭ مەزمۇنلىرىدىن بىرى بولغان مۇنەۋۋەر كىنو فىلىملىرىنى قويۇش پائالىيىتى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن ئېتىبارەن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئۇمۇميۈزلۈك باشلىنىپ كەتتى.

بۇ قېتىم قويۇلىدىغان «ئەپيۇن ئۇرۇشى»، «ئېلىشىش»، «ھەربىينىڭ ئايالى»، «دۆلەت قۇرۇش مۇراسىمى»، «لېي فېڭدىن ئايرىلغان كۈنلەردە»، «كۈڭ فەنسېن»، «مېنىڭمۇ دادام بار»، «ئانىنىڭ تۇغۇلغان كۈنى» قاتارلىق 26 كىنو فىلىمى ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشتىكى ئەملىي دەرسلىك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

بۇ پائالىيەتنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى بىلەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كىنو فىلىم قويۇش - تارقىتىش شىركىتى بىرلىكتە ئۇيۇشتۇرغان.

«دېھقان روھى» كىشىلەر قەلبىنى لەرزىگە سالدى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى مېھرىئاي ياقۇپ خەۋىرى: 7 - ئاينىڭ 6 - كۈنى كەچتە ئۈرۈمچى «خەلق» تىياتىرخانىسى ئادەم بىلەن لىق تولغان بولۇپ، بىرەرمۇ بوش ئورۇن قالمىغانىدى. ئويۇن باشلىنىشتىن بۇرۇن ھەممە ئادەم ئۆز جايىدا تىمتاس ئولتۇرۇپ، پەردىنىڭ ئېچىلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتاتتى.

پەردە ئېچىلىشى بىلەن بېشىغا تەلپەك كىيگەن، دولىسىغا كەتمەن سالغان، قولىدا جۈۋىسىنى كۆتۈرۈۋالغان، ئويچان كۆزلىرى يىراق - يىراقلارغا تىكىلىپ، ئالغا ئىنتىلىپ تۇرغان سۆيۈملۈك ئۇيغۇر دېھقانىنىڭ ھەيكىلى پەيدا بولۇپ، خوتەن روھىنىڭ سىمۋولىنى نامايان قىلدى. شۇ ھامان زال ئىچىنى گۈلدۈراس ئالقىشلار قاپلىدى.

خوتەن ۋىلايەتلىك «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكى ئورۇندىغان «دېھقان روھى» ناملىق چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۈسسۇل مۇقەددىمە، 1 - قىسىم «ئىسلاھاتنىڭ شەپەق نۇرى»، 2 - قىسىم «ئابۇكەۋسەر تەشنالىقى»، 3 - قىسىم «يېشىل دۇنيادا شاد مەشرەپ» ۋە خاتىمىدىن تەركىب تاپقان. بۇ سەھنە ئەسىرىدە ناخشا - ئۈسسۇل شەكلى ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ ئەجرى ۋە كۈچ، ئەقلىگە تايىنىپ قارا قۇرۇمدىن باشلانغان قاراقاش، يۇرۇققاشتىن ئىبارەت ئىككى دەريانى بويىۋندۇرۇپ، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىدىكى بوستانلىقلارنى يارانقان خوتەن دېھقانلىرىنىڭ ئاددىي - سادىدا، سەمىمىي، جاپادىن قورقماس، قەيسەر ئوبرازى ئىپادىلەپ بېرىلگەن. بۇ سەھنە ئەسىرىنىڭ بەدئىيلىكى يۇقىرى، شەكلى رەڭدار، مەزمۇنى مول بولۇپ، تاماشىبىنلار قەلبىنى لەرزىگە سالدى. ئۆز ھاياجىنىنى باسالمىغان تاماشىبىنلار ئىختىيارسىز ھالدا مۇزىكا رېتىمىغا تەڭكەش قىلىپ چاۋاك چېلىپ تۇردى.

ئاپتونوم رايون رەھبەرلىرىدىن ئامىنە غاپپار، مىجىت ناسىر، ئىبراھىم روزى، قۇربان ئەرشىدىن قاتارلىقلار ھەر مىللەت تاماشىبىنلىرى بىلەن بىللە ئويۇننى كۆردى ۋە ئۇنىڭغا يۇقىرى باھا بەردى.

چوڭ تېپتىكى ئۈسسۇلۇق ناخشا «دولان چېچەكلىرى» نىڭ ئورۇندىلىشى 3-قېتىملىق شىنجاڭ مەدەنىيەت-سەنئەت بايرىمىنىڭ تەنتەنىسىنى ئەۋجىگە كۆتۈردى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى غەيرەت ئابدۇللا خەۋىرى: ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ناخشا - ئۈسسۇل ئۆمىكى ئورۇندىغان چوڭ تېپتىكى ئۈسسۇللۇق ناخشا «دولان چېچەكلىرى» 7 - ئاينىڭ 8 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ۋە كەچتە ھەر مىللەت تاماشىبىنلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ، مۇشۇ قېتىملىق شىنجاڭ مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىنىڭ تەنتەنىسىنى ئەۋجىگە كۆتۈردى. دولان ئۇيغۇرلىرىنىڭ تارىم ۋادىسىدا تۇرىلىشىدىن تارتىپ تاكى ھازىرغىچە بولغان ئومۇمىي تەرەققىيات جەريانىنى، دولان سەنئىتىنىڭ شەكىللىنىشىدىن تارتىپ ھازىرقىدەك تاكامۇللىشىشىغىچە بولغان تارىخىي تەرەققىيات جەريانىنى يارقىن مىللىي تۇس، قويۇق يەرلىك ئالاھىدىلىك ئاساسىدا جەزبىدار ۋە جۇشقۇن مۇزىكا، نەپىس ۋە مەردانە ئۈسسۇل بىلەن ئىپادىلەپ بەرگەن بۇ چوڭ تېپتىكى ئۈسسۇللۇق ناخشا سەھنىدە ئورۇندالغاندا، باشتىن ئاخىر ھەر مىللەت تاماشىبىنلىرىنىڭ قىزغىن ئالقىش سادالىرى ياڭراپ تۇردى.

چوڭ تېپتىكى ئۈسسۇللۇق ناخشا «دولان چېچەكلىرى» بەش قىسىمغا بۆلۈنگەن بولۇپ، 1 - قىسىم - مۇقەددىمىسىدە دولانلارنىڭ دۇنياغا كېلىشى ۋە ئۇنىڭ قەۋم بولۇپ كۆپەيىشكە باشلىغانلىقى، 2 - قىسىم - «ئۇۋچىلار ناخشىسى» دا دولانلارنىڭ ئوۋچىلىق، چارۋىچىلىق بىلەن ئۆتكەن ھايات سەرگۈزەشتىلىرى، 3 - قىسىم - «تېرىلغان ئارزۇلار» دا دولانلارنىڭ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، جاپا - مۇشەققەتكە چىداپ ئىگىلىك تىكلەش جەريانى، 4 - قىسىم - «دولان ناۋاسى» دا دولانلارنىڭ مول مەزمۇنلۇق بەختىيار تۇرمۇش كارتىنىسى، 5 - قىسىم - «تارىم دەريا شادلىقى» دا دولانلارنىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن كېيىنكى يېڭى ئىجتىمائىي تەرەققىياتى ۋە تېخىمۇ پارلاق ئىستىقبالغا ئىگە ئىكەنلىكى رەڭدار بەدئىي ئىپادىلەش شەكىللىرى ئارقىلىق سۈرەتلەپ بېرىلگەن. شۇنداقلا دولان سەنئىتىنىڭ تاكامۇللىشىش جەريانى بۇ ئۈسسۇللۇق ناخشىنىڭ ھەر بىر قىسمى ۋە كۆرۈنۈشىگە ئورگانىك ھالدا سىڭدۈرۈۋېتىلگەن.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى، شىنجاڭ ھەربىي رايونى ۋە شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۇەننىڭ رەھبەرلىرىدىن مىجىت ناسىر، ئىبراھىم روزى، روزى ھوشۇر، ئىسمائىل تېلىۋالدى قاتارلىقلار ھەر مىللەت تاماشىبىنلىرى بىلەن بىللە بۇ ئويۇننى كۆردى.

ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتى مۇزەيپەقىيەتلىرى كۆرگەزمىسى ئېچىلدى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى مېھرىئاي ياقۇپ خەۋىرى: شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىنىڭ مۇھىم مەزمۇنلىرىدىن بىرى بولغان ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتى مۇزەيپەقىيەتلىرى كۆرگەزمىسى 7 - ئاينىڭ 9 - كۈنىدىن باشلاپ ئۈرۈمچىدە ئۆتكۈزۈلۈشكە باشلىدى.

بۇ كۆرگەزمىنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سەنئەت تەتقىقات ئورنى ئويۇشتۇرغان بولۇپ، مۇقام چالغۇ ئەسۋابلىرى، مۇقامچىلارنىڭ پائالىيەتلىرى گەۋدىلەندۈرۈلگەن فوتو سۈرەت ۋە رەسىملەر، ئۇيغۇر مۇقاملىرى مەدھىيىلەنگەن ھۆسنىخەت ئەسەرلىرىدىن بولۇپ يۈزگە يېقىن ماددىي بۇيۇم ۋە ئەسەرلەر كۆرگەزمىگە قويۇلدى.

جۇڭگو ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى جۇۋېيشى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مىجىت ناسىر، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشمىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى پاشا ئىشان كۆرگەزمىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىدا لېنتا كەستى.

مىجىت ناسىر شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىگە ۋەكالىتەن سۆز قىلىپ يولداش جۇۋېيشىنىڭ ئالاھىدە كېلىپ بۇ كۆرگەزمىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا قاتناشقانلىقىنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

ئۇ مۇنداق دېدى: ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتى ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن بۇيان زور تەرەققىياتقا ئېرىشتى. بولۇپمۇ مۇقام تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى خادىملارنىڭ تىرىشىشى بىلەن ئۇيغۇر مۇقاملىرى رەتلىنىپ، توپلىنىپ، لېنتىغا ئېلىنىپ، مۇكەممەل بىر سىستېمىغا ئايلاندى، دۇنياغا يۈزلىنىپ، دۆلىتىمىز گۈچۈن شان - شەرەپ كەلتۈردى.

جۇۋېيشى مۇنداق دېدى: ئۇيغۇر مۇقاملىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ گەۋدىلىك جەۋھىرى. ھەر مىللەت خەلقى ئۆزى ياخشى كۆرىدۇ. تارىخ شۇنى ئىسپاتلىدىكى، پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە ھەر مىللەت گەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى ئورتاق تىرىشىلا ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ گەنئەنۇي گەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىغا ئىجادىي ۋارىسلىق قىلغىلى ۋە ئۆزى تېخىمۇ راۋاجلاندۇرغىلى بولىدۇ.

كۆرگەزمىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىدا شىنجاڭ مۇقام ئانسامبلىنىڭ ئارتىسلىرى مۇقامدىن ئارىيەلەرنى ئورۇندىدى.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن «تەڭرىتاغ مۇھەببىتى» ناملىق ھۆسنىخەت، رەسىم كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇرۇلغان ئەسەرلەر باھالاندى

ئىختىيارىي مۇخبىرىمىز زۇنۇن باقى خەۋىرى: شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىنىڭ بىر مۇھىم مەزمۇنى بولغان «تەڭرىتاغ مۇھەببىتى» ناملىق ھۆسنىخەت ۋە رەسىم كۆرگەزمىسى 7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئورۇمچىدە ئاياغلاشتى.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى ئۇيۇشتۇرغان بۇ كۆرگەزمىگە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى كەسپىي ۋە ئىشتىن سىرتقى خەتتات، رەسساملارنىڭ ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە يېزىقتىكى ھۆسنىخەت ئەسەرلىرى، جۇڭگوچە رەسىم، ماي بوياق، دۇغ بوياق، ياغاچ ئويما، چاپلىما رەسىم، بېزەك رەسىم ئەسەرلىرى بولۇپ جەمئىي 380 پارچە ئەسەر قاتناشتۇرۇلدى.

بۇلاردىن «تاجىك قىزلار»، «ناۋايخانا»، «بادام دوپپا» قاتارلىق 20 پارچە ئەسەر 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، «ئانا»، «ئۇسسۇل»، «كۆز» قاتارلىق 40 پارچە ئەسەر 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، «يېڭىسار پېچىقى»، «كېلىن»، «نان»، «دولانلار» قاتارلىق 60 پارچە ئەسەر 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق رەسساملار جەمئىيىتى ۋە ئۇرۇمچى شەھەرلىك ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى مۇنەۋۋەر تەشكىللەش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

بۇ قېتىمقى ھۆسنىخەت ۋە رەسىم كۆرگەزمىسىگە قويۇلغان ئەسەرلەرنىڭ تېمىسى مول، سۈپىتى بىر قەدەر يۇقىرى بولۇپ، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىنىڭ يېڭى قىياپىتى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سوتسىيالىستىك ۋەتەننى، كومپارتىيىنى قىزغىن سۆيۈش، شىاڭگاڭنىڭ ۋەتىنىمىز قوينىغا قايتىپ كېلىشىنى ۋە «1 - ئىيۇل» نى قىزغىن تەبرىكلەش ھېسسىياتى ھەر قايسى تەرەپ ۋە نۆقتىلاردىن جانلىق ۋە تەسىرلىك ئىپادىلەنگەن. ئەسەرلەردىكى ھەر بىر سىزىق ۋە رەڭگە تەڭرىتاغ ئوغۇل - قىزلىرىنىڭ ئانا ۋەتەنگە بولغان يۈكسەك مۇھەببىتى سىڭدۈرۈلگەن، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ يېڭى دولقۇنىدا يول ئېچىپ ئىلگىرىلەۋاتقان شىنجاڭنىڭ يېڭى قىياپىتى نامايان قىلىنغان.

«بايىنغولىندىكى ناخشا ساداسى» ناملىق چوڭ تېپتىكى مۇزىكىلىق ئۇسسۇل ھەر مىللەت تاماشىبىنلىرىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى مېھرىئاي ياقۇپ خەۋىرى: بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستلىق ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى 7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى كەچ ۋە 10 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ئۇرۇمچى «خەلق» تىياتىرخانىسىدا چوڭ تېپتىكى مۇزىكىلىق ئۇسسۇل «بايىنغولىندىكى ناخشا ساداسى» نى ئورۇندىدى، ھەر مىللەت تاماشىبىنلىرىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى.

ئۇنىڭدا مىللىي ئەنئەنۋى سەنئەت ۋە ھازىرقى زامان سەنئەت شەكلى بىرلەشتۈرۈلۈپ، بايىنغولىنىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى ۋە بۈگۈنكى رېئال تۇرمۇشى نامايان قىلىنغان. ئاپتونوم ئوبلاستتىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش دولقۇنىدا ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىپ، ئىناق - ئىجىل ياشاپ، يۇرتنى گۈللەندۈرگەنلىكى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. بولۇپمۇ «كىرورەشىڭ قەدىمكى قىياپىتى»، «مۇھەببەت ھەققىدە رىۋايەت»، «نەشپۈتزارلىقتىكى ناخشا ساداسى»، «ئۇمىد نۇرى» قاتارلىق پەردىلىرىدە ئاپتونوم

رايونىمىز يەر مەيدانىنىڭ تۆتتىن بىرىنى ئىگىلەيدىغان بايىنغولىن ئوبلاستىدا بارلىققا كەلگەن غايەت زور ئۆزگىرىشلەر قويۇق مىللىي پۇراققا ئىگە ناخشا - ئۇسسۇللار ئارقىلىق ئوبرازلىق ئىپادىلەنگەن.

جۇڭگو ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى جۇڭپىشى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مىجىت ناسىر قاتارلىقلار تاماشىبىنلار بىلەن بىرلىكتە بۇ ئويۇننى كۆردى.

ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتى مۇڭپەقىيەتلىرى كۆرگەزمىسى ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكى بىلەن ھەر مىللەت ئاممىسىنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى رەھبەرلىرىدىن ئابلەت ئابدۇرېشىت، ھامىدىن نىياز، قېيىۇم باھاۋۇدۇن، مىجىت ناسىر قاتارلىقلار كۆرگەزمىنى كۆردى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى مېھرىئاي ياقۇپ خەۋىرى: ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتى مۇڭپەقىيەتلىرى كۆرگەزمىسى 9 - ئىيۇل ئېچىلغاندىن بۇيان ھەر مىللەت ئاممىسى ناھايىتى زور ئىشتىياق بىلەن بۇ كۆرگەزمىنى كۆردى. بۇ قېتىمقى كۆرگەزمىگە قويۇلغان بۇيۇملار مول مەزمۇنلۇق، شەكلى خىلمۇ خىل بولۇپ، كۆرگەزمە ناھايىتى جانلىق تۇس ئالدى. تۇرپاندىن كەلگەن خەلق مۇقامچىلىرى بىلەن شىنجاڭ مۇقام ئانسامبلىنىڭ ئارتىسلىرى نەق مەيداندا ئورۇندىغان «12 مۇقام» دىن پارچىلار ۋە ئۇسسۇللار كىشىلەرنى ئۆزىگە ئالاھىدە جەلپ قىلدى.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ھامىدىن نىياز، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى قېيىۇم باھاۋۇدۇن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مىجىت ناسىر قاتارلىقلار 7 - ئاينىڭ 11 - ۋە 13 - كۈنلىرى كۆرگەزمىنى كۆردى ۋە مۇنداق دېيىشتى: كۆرگەزمە ناھايىتى مۇڭپەقىيەتلىك ئۇيۇشتۇرۇلۇپتۇ. بۇنىڭدىن ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتىنىڭ پارلاق ئىستىقبالىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن بۇ كۆرگەزمىنىڭ يەنمۇ كېڭەيتىپ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى دائىرىسىدە كۆرسىتىپلا قالماي، پۈتكۈل مەملىكەتكە يۆزلەندۈرۈش كېرەك. مۇنەۋۋەر مىللىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى داۋاملىق قېزىپ، ئۇنى پۈتكۈل مەملىكەتكە ھەتتا دۇنياغا تونۇتۇش كېرەك.

«جۇڭگو مىللەتلەر چالغۇ ئەسۋابلىرى، ئەلنەغمىلىرى توپلىمى (شىنجاڭ تومى)» ۋە «جۇڭگو مىللەتلەر ئەلئىچى تېياتىر مۇزىكىلىرى توپلىمى (شىنجاڭ تومى)»نى تارقىتىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى مېھرىئاي ياقۇپ خەۋىرى: 7 - ئاينىڭ 11 - كۈنى چۈشتىن كېيىن «جۇڭگو مىللەتلەر چالغۇ ئەسۋابلىرى، ئەلنەغمىلىرى توپلىمى (شىنجاڭ تومى)» ۋە «جۇڭگو مىللەتلەر ئەل ئىچى تېياتىر مۇزىكىلىرى توپلىمى (شىنجاڭ تومى)»نى تۇنجى تارقىتىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ توپلاملارنىڭ نەشر قىلىنىشى «جۇڭگو تېياتىر - ئەلنەغمە تەزكىرىسى (شىنجاڭ تومى)» نەشر قىلىنىپ تارقىتىلغاندىن كېيىن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سەنئەت ئىلمىي تەتقىقاتى ساھەسىدىكى يەنە بىر چوڭ مۇۋەپپەقىيىتى.

جۇڭگو ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى جۇڭپىشى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مىجىت ناسىر مۇراسىمغا قاتنىشىپ، بۇ «ئىككى توم» نىڭ نەشر قىلىنىپ تارقىتىلغانلىقىنى قىزغىن تەبرىكلىدى.

مىجىت ناسىر مۇنداق دېدى: بۇ «ئىككى توم» نىڭ نەشر قىلىنغانلىقى سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجادىيىتىنى گۈللەندۈرۈش ۋە سەنئەت نەزەرىيىسى تەتقىقاتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ياخشى رول ئويناپدۇ. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەنئەنىۋى سەنئەتلىرى ۋەتىنىمىزنىڭ سەنئەت خەزىنىسىدىكى بىر گۈھەر، ئۇنىڭ مەزمۇنى مول، ئالاھىدىلىكى كۈچلۈك. ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە خەلق ناخشىلىرى، خەلق مۇزىكىلىرى، تېياتىر، ئەلنەغمە مۇزىكىلىرىنى قېزىش، توپلاش، رەتلەش، نەشر قىلىش خىزمىتىنى كۈچەيتىش ئارقىلىق ھەر قايسى مىللەتلەر مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىنى كۈچلۈك ئىلگىرى سۈرۈشىمىز لازىم.

3 - نۆۋەتلىك شىنجاڭ مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمى جەريانىدا قىزىقارلىق سېرىك نومۇرلىرى كۆرسىتىلدى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى مېھرىئاي ياقۇپ خەۋىرى: شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكى 7 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئۇرۇمچى «خەلق» تېياتىرخانىسىدا قىزىقارلىق سېرىك نومۇرلىرىنى ئورۇنداپ، شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىنى تەبرىكلەش پائالىيىتىگە چۆمدۈردى.

بۇ سېرىك نومۇرلىرى مول مەزمۇنلۇق بولۇپ، ئابدۇشۇكۇر، ھاجىگۈل، نۇرگۈل، دىلىشاد قاتارلىق ئارتىسلار قىيىنلىق دەرىجىسى بىر قەدەر يۇقىرى بولغان

«گىلەم تېپىپ پىرقىرىتىش» ، «چەمبەر ئويىنتىش» ، «چىراغ ئويۇنى» قاتارلىق نومۇرلارنى يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئورۇندىپ تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. تالانتلىق ياش سېرىك ئارتىسى گەۋھەر سېھرە-گەرلىك ئويۇنلىرىنى كۆرسىتىپ، ئۆز تالانتىنى يەنە بىر قېتىم نامايان قىلدى. تاماشىبىنلار باشتىن ئاخىر قىزغىن چاۋاك چېلىپ، سېرىك ئارتىسلىرىنىڭ يۇقىرى ماھارىتىگە ئالقىش ياغدۇراتتى.

«مۇشاۋىرەك مۇقامى» ئاساسىدا يېڭىدىن ئىشلەنگەن چوڭ تىپتىكى مۇزىكىلىق ئۇسسۇل «كىرورەن گۈزىلى» تاماشىبىنلار بىلەن يۈز كۆرۈشتى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى مېھرىئاي ياقۇپ خەۋىرى: شىنجاڭ مۇقام ئانسامبلى 7 - ئاينىڭ 12 - ، 13 - كۈنلىرى ئۇرۇمچى «خەلق» تىياتىرخانىسىدا شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىغا ئاتاپ تەييارلىغان «مۇشاۋىرەك مۇقامى» ئاساسىدا يېڭىدىن ئىشلەنگەن چوڭ تىپتىكى مۇزىكىلىق ئۇسسۇل «كىرورەن گۈزىلى» نى ئورۇندىپ، قىزغىن ئالقىشقا ئېرىشتى.

بۇ سەھنە ئەسىرى «كىرورەن ساماسى» ، «گۈللەنگەن كىرورەن» ، «كىرورەنگە مۇھەببەت» ، «ھاياتلىق يولى» دىن ئىبارەت تۆت قىسىمدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، قەدىمكى دىيار كىرورەننىڭ ئەسلى قىياپىتى، ئۇ يەردە ياشاپ ئۆتكەن خەلقنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى، ئۆز يۇرتىغا بولغان مېھىر - مۇھەببىتى تەسىرلىك مۇزىكا، نەپىس ئۇسسۇل ۋە جۇشقۇن ناخشىلار ئارقىلىق ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. بۇ مۇزىكىلىق ئۇسسۇلنىڭ ھەر بىر قىسمى جارانگلىق دېكلاماتسىيە بىلەن بىر - بىرىگە چېتىلغان بولۇپ، بۇ شەكىل بۇ سەھنە ئەسىرىنى يەنە ئالاھىدە ئۆزگىچىلىككە ئىگە قىلغان.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مىجىت ناسىر، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئىبراھىم روزى تاماشىبىنلار بىلەن بىرلىكتە بۇ تىياتىرنى كۆردى.

رېئال تۇرمۇشتىكى زەربىلىلىكنىڭ ئوبرازلىق كارتىنىسى «سىرتماق» تىياتىرى تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى مېھرىئاي ياقۇپ خەۋىرى: شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكى 7 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئۇرۇمچى «خەلق» تىياتىرخانىسىدا رېئال تۇرمۇشتىكى زەربىلىكىلەرنى ئوبرازلىق سۈرەتلەپ بەرگەن ئالتە پەردىلىك ھەجۋىي تىياتىر «سىرتماق» (تالانتلىق ياش يازغۇچى ئەختەم ئۆمەر يازغان بۇ دراما ژۇرنىلىمىزنىڭ 1993 - يىل 4 - سانىدا ئېلان قىلىنغان. مۇھەررىردىن) نى ئورۇندىپ، تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى.

بۇ تىياتىردا جەمئىيەت، ئائىلە، ئۇرۇق - تۇغقانلار ئارىسىدا داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان مىراس دەۋاسى توغرىسىدىكى ئاجايىپ ۋەقە ۋە ئۇنىڭ قىزىقارلىق جەريانى، مۇرەككەپ روھىي ھالەتلەر ھەجۋىيلەشتۈرۈلۈپ ئوبرازلىق سۈرەتلەنگەن. پېرسوناژلار ئوبرازى تولىمۇ جانلىق بولۇپ، ئۇچ ئاكا - ئۇكىنىڭ خاراكتېرى، بىر - بىرىگە ئوخشىمىغان روھىي دۇنياسى، كىشىلىك تۇرمۇش قارىشى ۋە قىممەت قارىشى تۇرلۇك زىددىيەتلىك ۋەقەلەر ئارقىلىق ئېچىپ بېرىلگەن. بۇ سەھنە ئەسىرى تۇرمۇشقا تولىمۇ يېقىن بولغاچقا، تاماشىبىنلار بىردەم سەھنىدىكى ئوبرازلارنىڭ رەزىل قىياپەتلىرىگە نەپرەتلەنسە، بىردەم ئۇلارنىڭ ھەجۋىيلىكىدىن كۈلۈشتى، بەزى ئېچىنىشلىق كۆرۈنۈشلەرگە قاراپ ئىختىيارسىز كۆز يېشى قىلىشتى. مانا بۇ مەزكۇر سەھنە ئەسىرىنىڭ ئەڭ چوڭ مۇۋەپپەقىيىتىدۇر. يۇقىرى بەدئىي ماھارەت بىلەن ئورۇندالغان بۇ سەھنە ئەسىرىدە مال - دۇنيا ۋە پۇلنى دەپ يېقىن تۇغقاندارچىلىقتىن ۋاز كەچكەن، ئەخلاق - پەزىلىتىنى يوقاتقان كىشىلەر قاتتىق قامچىلانغان.

شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمى سەنئەت كۆرىكىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى نومۇرى «سانجى زېمىنى گۈلگە پۈركەندى» ناملىق چوڭ تىپتىكى ناخشا - ئۇسسۇل مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇندالدى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى مېھرىئاي ياقۇپ خەۋىرى: شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت سەنئەت بايرىمى سەنئەت كۆرىكىنىڭ ئاخىرقى بىر سەنئەت نومۇرى «سانجى زېمىنى گۈلگە پۈركەندى» ناملىق چوڭ تىپتىكى ناخشا - ئۇسسۇل 7 - ئاينىڭ 15 — ، 16 - كۈنلىرى سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق مىللىي ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى تەرىپىدىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇندىلىپ ئالقىشقا ئېرىشتى.

بۇ سەھنە ئەسىرى «مۇنبەت زېمىن» ، «بۇغدا باھارى» ، «رەڭمۇرەڭ گۈللەر» دىن ئىبارەت ئۈچ پەردە ۋە مۇقەددىمە، خاتىمە بولۇپ بەش قىسىمدىن تەركىب تاپقان. پەردە ئېچىلىشى بىلەن پورەكلەپ ئېچىلغان بىر جۇپ مودەنگۈل پەيدا بولۇپ، ياندىن سانجى ئوبلاستىنىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن بۇيانقى گۈللەپ ياشنىغان، ئىتتىپاقلىق ئىچىدە ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقان يېڭى قىياپىتى نامايان قىلىنىدۇ ۋە بۇنىڭغا ئەگىشىلا «زېمىننىڭ ساداسى» ناملىق ئەرلەر كوللېكتىپ ئۇسسۇلى باشلىنىپ، كەيپىيات بىردىنلا جانلىنىپ كېتىدۇ. بۇ سەھنە ئەسىرىدە باشتىن ئاخىرغىچە خۇيزۇ خەلقىنىڭ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكىگە ئىگە ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتى كۆرەك قىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭدا سانجى ئوبلاستىنىڭ مۇقىم، گۈللەنگەن، ئىناق - ئىتتىپاق ۋەزىيىتى، باتۇر ئەمگەكچان ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يۇرتىنى سۆيۈش، يۇرتىنى گۈللەندۈرۈش قىزغىنلىقى نامايان قىلىنىدۇ.

(M2)

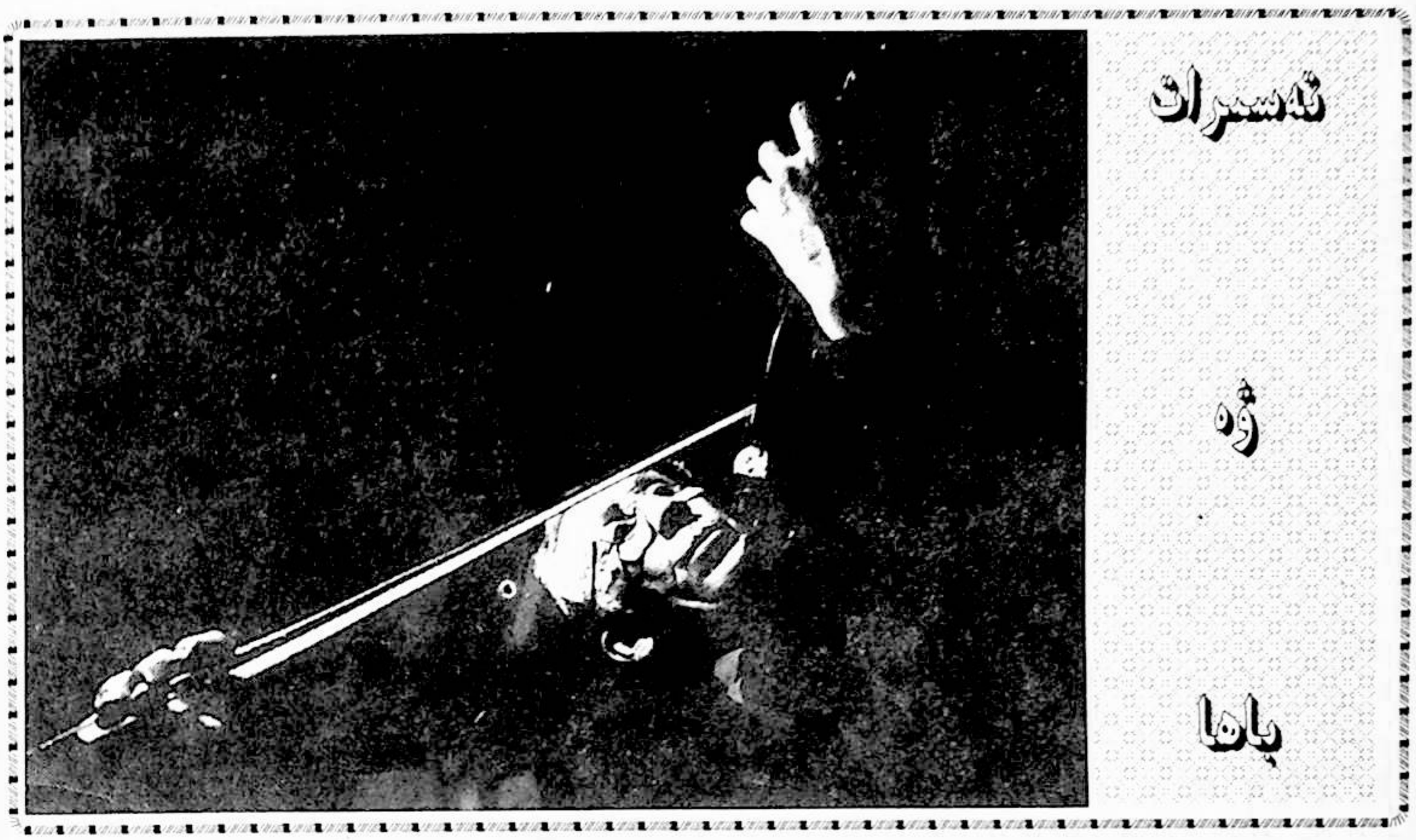
تەسىرات
ۋە
باھا

مۇقام گۈلزارىدىكى يېڭى گۈل

ئابدۇكېرىم مەخسۇت

شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىنىڭ سەنئەت كۆرىكىدە قەشقەر ۋىلايەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئورۇندىغان «مۇقام يۇرتىدىكى يېڭى كۈي» ناملىق چوڭ تىپتىكى ناخشا - ئۇسسۇلدا قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يۇرت - ماكانىنى گۈللەندۈرۈش، جاپا - مۇشەققەتكە چىداپ كۈرەش قىلىپ ئىگىلىك تىكلەش يولىدىكى رېئال تۇرمۇشى ئاساسىي تېما قىلىنغان بولۇپ، خەلقنىڭ رېئال تۇرمۇشىدىكى تەسىرلىك ھايات پائالىيەتلىرى بەدىئىي ماھارەت ۋە دەۋر يۈكسەكلىكىدە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

«مۇقام يۇرتىدىكى يېڭى كۈي» شەكىل جەھەتتە 12 مۇقام، دولان مۇقامى ۋە قەشقەر خەلق مەشرەپلىرىنىڭ ئەندىزىسىنى قوبۇل قىلغان بولۇپ، ئۇ، «ئىگىلىك يارىتىش ناخشىسى»، «گۈزەل ماكاندا گۈزەل ھايات»، «مۇقام ئىزىدىن يېڭى كۈي» دىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمدىن تەركىب تاپقان. ھەر بىر كۆرۈنۈشتىكى ناخشا - ئۇسسۇللار بىر - بىرىگە زىچ باغلانغان ۋە ئەسەرنىڭ تېمىسىنى چۆرىدىگەن ھالدا راۋاجلانغان.

ئويۇننىڭ 1 - پەردىسىدىكى «ئىگىلىك يارىتىش ناخشىسى» دا دولان مۇقامى ياڭراپ، مەردانە يىگىتلەرنىڭ ئىگىلىك تىكلەش يولىدا جاپاغا چىداپ ئەمگەك قىلىۋاتقانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان جەزبىدار، شوخ ئۇسسۇل بىلەن پاختىكار قىزلارنىڭ نازۇك، لاتاپەتلىك، ئەۋرىشىم ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق گۈزەل، قايناق ھايات كارتىنىسى نامايان قىلىنغان.

ئويۇننىڭ 2 - پەردىسى - «گۈزەل ماكاندا گۈزەل كۈي» دە جاپالىق ئەمگەك ئارقىلىق ئىگىلىك تىكلەنگەندىن كېيىنكى دېھقانلارنىڭ بەختىيار، جۇشقۇن ھاياتى ئاجايىپ گۈزەل، بەدىئىي ۋاستىلەر بىلەن ئىپادىلەنگەن. بۇ بۆلەكتىكى «كەشتىچى قىزلار»، «قوچقار سوقۇشتۇرۇش»، «پاپۇز»، «رومال»، «دېھقان شادلىقى» قاتارلىق نومۇرلار قەدىمكىنى ھازىرقى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش سەنئەت فاڭجېنى ئاساسىدا ئىجاد قىلىنغان بولۇپ، قويۇق يەرلىك پۇراققا ۋە مىللىيەتلىككە ئىگە قىلىنغان. ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش جەريانىدا خەلق تۇرمۇشىنىڭ كۈندىن - كۈنگە ياخشىلانغانلىقى، ئۇلارنىڭ ھاياتقا ئۈمىدۋارلىق بىلەن قاراشتەك يېڭى قىياپىتى تاماشىبىنلارنىڭ ئالدىدا جانلىق نامايان قىلىنغان.

ئېيتىشىش، ناخشا، خور ۋە قويۇق مىللىي پۇراقتىكى لەرزان، چەبدەس ئۇسسۇللار ئارقىلىق زامانىمىز كىشىلىرىنىڭ روھىي قىياپىتى، قايناق تۇرمۇش رېتىمى يۈكسەك بەدىئىي ماھارەت بىلەن ئىپادىلەنگەن. بولۇپمۇ قىزلار كوللېكتىپ ئۇسسۇلى «رومال»، ئېيتىشىش «دېھقان شادلىقى» دا ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن كېيىنكى ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىشلەر، دېھقانلارنىڭ يېڭىچە روھىي ھالىتى، گۈزەللىككە، يېڭىلىققا ئىنتىلىش يۈزلىنىشى يۇقىرى بەدىئىي ماھارەت بىلەن ئىپادىلەنگەن ۋە سەنئەتنىڭ ھەقىقىي كۈچ - قۇدرىتى نامايان قىلىنغان.

3 - پەردە - «مۇقام ئىزىدىن يېڭى كۈي» ئەجەم مۇقامىنىڭ مۇقەددىمىسى بىلەن باشلىنىپ، تاماشىبىنلارنىڭ ھېس - تۇيغۇلىرىنى ئۇرغۇتۇپ، تاماشىبىنلارنى ئەڭ نەپىس، ئەڭ گۈزەل مۇزىكا دۇنياسىغا باشلاپ كىرىدۇ. تاماشىبىنلارنىڭ ۋۇجۇدى سىماپتەك ئېرىپ، يىكرى، تەپەككۇرى جۇشقۇن مۇقام ساماسىدا پەرۋاز قىلىۋاتقاندا، يارىشىملىق كىيىملەرنى كىيگەن قىز - يىگىتلەرنىڭ جىلۋىدار ئۇسسۇلى باشلىنىدۇ. ئۇسسۇلدا ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قولنى قولغا تۇتۇپ، مۇرىنى - مۇرىگە تىرەپ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ داغدام يولىدا باتۇرانە ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقانلىقى، گۈزەل يېڭى ھاياتنىڭ پەيزىنى بىرلىكتە سۈرۈپ، ئورتاق مەقسەتتە مەزمۇت قەدەم تاشلاۋاتقانلىقى ئىپادىلىنىپ، باش تېما بەدىئىي يوسۇندا مۇۋەپپەقىيەتلىك يورۇتۇپ بېرىلگەن.

«مۇقام يۇرتىدىكى يېڭى كۈي» نىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى، مۇزىكىنىڭ ۋەقەلىك ۋە باش تېما بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەنلىكىدە. كومپوزىتورلار خەلق مۇزىكىسىنىڭ گۈل تاجى مۇقام ۋە خەلق ناخشىلىرىدىكى

ئەڭ گۈزەل مېلودىيىلەردىن پايدىلىنىپ دەۋر روھىغا ياي يېڭىچە جۇشقۇن مۇزىكىلارنى ئىجاد قىلىپ، ئەسەرنىڭ ئىجتىمائىي ۋە بەدىئىي قىممىتىنى يەنمۇ بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرگەن. مۇزىكىدىكى ھەر بىر ئۆزگىرىش، كۆچلۈك ئۇدار، لەرزان مېلودىيىلەر بىلەن قەشقەر خەلقىنىڭ تۇرمۇشىنى ھەقىقىي تۇردە سۈرەتلەپ بەرگەن.

«مۇقام يۇرتىدىكى يېڭى كۈي» خەلق تۇرمۇشىنى، مىللىي مەدەنىيەتنى يېڭى دەۋر روھى بىلەن يۇغۇرۇپ، نومۇرلارنىڭ ئېستېتىك قىممىتى، ئىدىيىۋى قىممىتى ۋە ئىجتىمائىي قىممىتىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرغان. خەلقنىڭ سەنئەت ئارقىلىق ئۆز ئارزۇ - ئارمانلىرىنى، كۆرەشلىرىنى، غەلىبە شادلىقلىرىنى ئىپادىلەيدىغان ئەنئەنىۋى روھى بۇ سەنئەت نومۇرىدا روشەن گەۋدىلەندۈرۈلگەن. شۇڭلاشقا بۇ نومۇردا قەشقەر

بەرق ئۈرۈپ ئېچىلغان «دولان چېچەكلىرى»

جۇرئەت كامىل

شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىنىڭ سەنئەت كۆرىكى مەزگىلىدە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئۇرۇندىغان «دولان چېچەكلىرى» ناملىق چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇل خېلى ياخشى تەسىر قوزغىدى. «دولان چېچەكلىرى» دە تارىم ۋادىسىدىكى دولانلارنىڭ ئۆزاق ئۆتمۈشتىن تارتىپ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش دەۋرىگىچە بولغان ئومۇمىي تەرەققىيات جەريانىنى ۋە دولان سەنئىتىنىڭ پەيدا بولۇشىدىن تارتىپ ھازىرقىدەك تاكامۇللىشىشىغىچە بولغان تارىخىي تەرەققىيات جەريانىنى يارقىن مىللىي تۇس، قويۇق يەرلىك ئالاھىدىلىك ئاساسىدا جۇشقۇن مۇزىكا، نەپىس ۋە مەردانە ئۇسسۇل بىلەن ئىپادىلەش ئارقىلىق ئاقسۇ بوستانلىقىنىڭ ئۆزگىرىش تارىخى ۋە ئەمگەكچى خەلقنىڭ بۈگۈنكى گۈزەل ئاقسۇ بوستانلىقىنى بەرپا قىلىش جەريانىدىكى باتۇرانە شىجائىتى مەدھىيىلەنگەن. ئەۋلادمۇ ئەۋلاد تارىم ۋادىسىدا ياشاپ كېلىۋاتقان دولانلارنىڭ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكىگە ئىگە مۇزىكا، ئۇسسۇللىرى ئۇلارنىڭ ئۆزاق مەزگىللىك تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ھاسىل قىلغان ئەقىل - پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى بولۇپ، مۇزىكىلىرى ئىنتايىن جۇشقۇن ۋە جەزبىدار، ئۇسسۇللىرى نەپىس ۋە مەردانە. مىللىي تۇرمۇش ۋە ناخشا - ئۇسسۇل جەھەتتىكى ئۆزگىچە ئالاھىدىلىك سەنئەت يۇكسەكلىكىگە كۆتۈرۈلۈپ ئىپادىلەنگەن «دولان چېچەكلىرى» دە دولانلارنىڭ ھەر قايسى تارىخىي شارائىتتىكى جاپالىق ئەجرى ۋە تۇرمۇش كارتىنىسى دولان مۇقامى، مۇزىكىلىرى ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن ۋە يارقىن مېلودىيە ئارقىلىق ئاقسۇ بوستانلىقىدىكى خەلقنىڭ بەخت - سائادەتلىك تۇرمۇش يارىتىش يولىدىكى ئەمگەك سۆيەر ئېگىلمەس روھىغا مەدھىيە ئوقۇلغان.

«دولان چېچەكلىرى» ناملىق تۆت كۆرۈنۈشلۈك ناخشا - ئۇسسۇلدا ئارتىسلار سەنئەت قانۇنىيەتلىرىگە تولۇق ھۆرمەت قىلىپ، تارىخىي خاراكتېرلىك ئىجتىمائىي تېمىنى - خەلقنىڭ تەبىئەت بىلەن كۈرەش قىلىش داۋامىدا ئۆزلىرىنى ۋە جەمئىيەتنى ئۆزگەرتكەنلىكىنى، جاپاغا چىداپ ئىگىلىك تىكلىگەنلىكىنى شۇنداقلا ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن كېيىنكى بەختىيار تۇرمۇشنى شوخ، تېتىك، چاققان ۋە چەبدەس، ئۆزگىرىشچان بەدەن ھەرىكىتى ئارقىلىق ئىپادىلەپ، ناھايىتى ئۇزاق بىر تارىخىي جەريانىنى يېزىلىرىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتى جۇشقۇن، ساغلام، سەمىمىي ئىپادىلەنگەن.

بۈگۈنكى دەۋر ئىسلاھات، تەرەققىيات دەۋرى. شۇنداقلا كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش قارىشى، قىممەت قارىشى ۋە دۇنيا قارىشى يېڭىلىققا يۈزلەنگەن دەۋر. بۈگۈنكى كىشىلەرنىڭ سەنئەتكە بولغان تەلىپى ناھايىتى يۇقىرى. «مۇقام يۇرتىدىكى يېڭى كۈي» دە تاماشىبىنلارنىڭ ئاشۇ يۇقىرى تەلىپى چىقىش قىلىنغاچقا، بۇ نومۇر مەزمۇن جەھەتتە ساغلاملىققا، جەڭگىۋارلىققا، ھەقىقىي تۇرمۇش چىنلىقىغا، جانلىقلىققا، گۈزەللىككە ئىگە بولالىغان.

«مۇقام يۇرتىدىكى يېڭى كۈي» نىڭ مۇۋەپپەقىيىتى رېژىسسورلار، كومپوزىتورلار، ئارتىسلارنىڭ كوللېكتىپ ئەقىل - پاراسىتى ۋە جاپالىق ئەمگىكىنىڭ مەھسۇلى.

قىسقىسى، مەركەز ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەردىن نادىر ئەسەر ئىدىيىسىنى تۇرغۇزۇپ، ئىدىيىۋىلىك ۋە بەدىئىيلىك بىرلەشتۈرۈلگەن، كۆچلۈك جەلپ قىلىش كۈچى ۋە تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە بىر تۇركۈم مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلىشنى تەلەپ قىلىۋاتقان مۇشۇنداق شارائىتتا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىنىڭ ئۇسسۇلچىلىقتىكى بەزى قاتمال رامكىلارنى ئىجادي يېڭىلاپ، ئۇسسۇلدىن ئىبارەت بۇ نەپىس سەنئەت شەكلى ئارقىلىق بىر پۈتۈن ۋەقەنى ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ، بەدىئىيلىكى يۇقىرى، مەزمۇنى مول، ئورۇندىلىشى ھەيۋەتلىك ۋە جانلىق مۇشۇنداق ياخشى ئەسەرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىشى ئالقىشلاشقا ئەرزىيدۇ.

ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن. بولۇپمۇ ئارتىسلار دولان ئوسۇلىنىڭ ئۆزگىچە ھەرىكەت ئالاھىدىلىكىدىن پايدىلىنىپ مەزمۇن بىلەن بەدىئىيلىكنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا بىرلەشتۈرۈپ، نومۇرنىڭ ئېستېتىك كۈچىنى ئاشۇرغان. نومۇردا ناخشا - ئۇسسۇل كونكرېت، تېپىك بولغان تەبىئەت مەنزىرىلىرى، ھەرىكەت، رېتىم، دېكوراتسىيە، مۇزىكا، نۇر قاتارلىق ئامىللار بىلەن ئۆز ئارا بىرلەشتۈرۈلۈپ ئومۇمىي ھايات كۆرۈنۈشى ئوبرازلىق ئىپادىلەنگەن. ئۇسسۇلچىلار ئىنچىكە، مۇرەككەپ ھەرىكەتلەرنى ماھىرلىق بىلەن ئورۇندىغان، ناخشىچىلار بولسا ئالاھىدە كۈچ تەلەپ قىلىدىغان دولان ناخشىلىرىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتىپ، نومۇرنىڭ چىنلىقى ۋە تەبىئىيلىكىنى ئاشۇرغان. ئارتىسلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىمۇ ناھايىتى ئۆزگىچە لايىھىلەنگەن. بۇ چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇلنىڭ بۇنداق بەدىئىي مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىشىگە، سەنئەتكە ئالاھىدە مۇھەببەت باغلىغان رېژىسسور ئەخمەتجان ئىمىن، گۇلنار دائىم، دولقۇن كامال قاتارلىقلارنىڭ ئىجادي ئەمگىكى ۋە كۆپ تەرەپلىمىلىك ئامىللارنى ماھىرلىق بىلەن ماسلاشتۇرۇپ، بىر پۈتۈن بەدىئىي يۈكسەكلىك دەرىجىسىگە كۆتۈرگەن بارلىق خادىملارنىڭ جاپالىق ئەمگىكى سىڭدۈرۈلگەن.

يارقىن كۆرۈنۈش، قاينىاق ھايات

مېھرىئاي ياقۇپ، تۇرغۇن ئوبۇل

قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىدا ئورۇندىغان «تاغ ئاتا، سۇ ئانا» ناملىق چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇلدا قىرغىز مىللىتىنىڭ ئۆزاق تارىخى، شانلىق مەدەنىيىتى، ئۆزگىچە ئۆرپ - ئادەتلىرى، قاينىاق تۇرمۇشى روشەن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

بۇ چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇل تۆت پەردە، 13 كۆرۈنۈشتىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئۇنىڭدا قىرغىزلار ئارىسىدا تارقىلىپ كەلگەن «تاغ - قىرغىزلارنىڭ ئاتىسى، سۇ - قىرغىزلارنىڭ ئانىسى» دېگەن رىۋايەت يارقىن كۆرۈنۈش، مۇڭلۇق كۈي، نەپىس ئوسۇل، مول مەزمۇنلۇق ناخشىلار ئارقىلىق ئىپادىلەپ بېرىلگەن. تاغ

ئاتىغا، سۇ ئاتىغا سىمۇول قىلىنىپ، قىرغىز خەلقىنىڭ تاغلىق يۇرتىغا، ئۇلۇغ ۋەتەنگە بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. نومۇردا چۈشەر قىزلارنىڭ كەشتە تىكىۋاتقان، باتۇر يىگىتلەرنىڭ پادا بېقىۋاتقان، چەۋەندار قىز - يىگىتلەرنىڭ ئات ئۈستىدە ماھارەت كۆرسىتىۋاتقان كۆرۈنۈشلىرى قىرغىزلارنىڭ قاينام - تاشقىنلىق ھاياتىنى نامايان قىلغان ۋە پەسىل قوغلىشىپ يايلاققا كۆچۈپ ياشاپ كەلگەن قىرغىزلارنىڭ ھەر قېتىملىق كۆچۈشتە تالاي قىينىچىلىق - مۇشكۈل - جاپالارغا دۇچ كېلىدىغانلىقى، كۆچۈش داۋامىدا غەيرىتىنى ئۇرغۇتۇپ، قىينىچىلىق- مۇشكۈللەرنى يېڭىپ، چارۋىچىلىقنى تەرەققي قىلدۇرغانلىقى نەپىس ۋە شوخ ئۇسۇل ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

بۇ ناخشا - ئۇسۇلنىڭ ئاخىرقى كۆرۈنۈشلىرىدە مال پادىلىرىغا تولغان بىپايان يايلاقلار، كەڭ دالىلارنى قاپلىغان رەڭگارەڭ خۇش پۇراق گۈللەر دېكوراتسىيە ئارقىلىق ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنىپ، كۆز پەسلىنىڭ قىرغىزلارنىڭ مول ھوسۇل يىغىدىغان ئالتۇن پەسلى بولۇپلا قالماي بەلكى شاد - خۇراملىققا تولغان توي مەزگىلى ئىكەنلىكى، قىرغىزلارنىڭ قومۇزلارنى سايرىتىپ، ناخشىلارنى ياڭرىتىپ يېڭى دەۋرنى، بايا‌شات تۇرمۇشنى، پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىنى كۈيلەۋاتقانلىقىنى، ئىلاھات، ئېچىۋېتىش ۋە سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش داۋامىدا قانات قېقىپ پەرۋاز قىلىۋاتقانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ناخشا - ئۇسۇلنى شەكىل، سىمۇوللاشتۇرۇشنى ۋاستە قىلىش ئارقىلىق ۋەتىنىمىزنىڭ ئەڭ غەربىي چېگرىسىدا ياشاپ كېلىۋاتقان قىرغىز مىللىتىنىڭ ھەر مىللەت خەلقلىرى بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، يۇرت - ماكانىنى گۈللەندۈرۈش، چېگرىنى قوغداش جەريانىدا قولغا كەلتۈرگەن شانلىق نەتىجىلىرى مەدھىيىلەنگەن. قويۇق تۇرمۇش پۇرىقىغا ئىگە بۇ ناخشا - ئۇسۇلدا سەھنە، چىراغ ۋە كىيىملەرنىڭ لايىھىلىنىشى قاتارلىقلار يەرلىك ئالاھىدىلىك، قويۇق مىللىي تۇسكە ئىگە بولغان ۋە بۇلار ئارتىسلارنىڭ ئۇسۇل ھەرىكىتىگە جىپسلاشتۇرۇلغان. بۇ ناخشا - ئۇسۇلنىڭ يەنە بىر مۇھەببىيلىكى، ئۇنىڭ مۇزىكىسىنىڭ جانلىقلىقىدا بولۇپ، مۇزىكىلىرى قىرغىزلارنىڭ ئەنئەنىۋى چالغۇ ئەسۋابى قومۇزغا ئىسكىرىپكا، ئاككاردىئون قاتارلىق ياۋروپا چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ماسلاشتۇرۇپ ئورۇندالغان. بىز بۇ ناخشا - ئۇسۇل ئەسىرىنىڭ ئاپتورى ئىبراي (قىرغىز) بىلەن ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان باش رېژىسسور كۆرەش رەجەپنى زىيارەت قىلغاندا ئۇلار مۇنداق دېدى: قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق ناخشا - ئۇسۇل ئۆمىكى قۇرۇلغان 40 نەچچە يىلدىن بۇيان بۇ ئۇلارنىڭ تۇنجى قېتىم بۇنداق چوڭ تىپتىكى ناخشا - ئۇسۇلنى سەھنىگە ئېلىپ چىقىشى. بۇ سەھنە ئەسىرىنىڭ مۇزەپپەلىتىك ئورۇندىلىشىدىكى سەۋەب بىرىنچىدىن، ئوبلاستلىق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىن زور دەرىجىدە ياردەم بەرگەنلىكى، ئىككىنچىدىن، كەسپىي جەھەتتە مىللىي ئالاھىدىلىك بىلەن يەرلىك ئالاھىدىلىكنى گەۋدىلەندۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىلگەنلىكى، ئۈچىنچىدىن، ئارتىسلارنىڭ جاپاغا چىداپ مەشق قىلغانلىقىدىن بولدى.

زوراۋانلىق ۋە مۇستەبتلىككە قارشى پىداكارانە ئىلھىش روھى مەدھىيىلەنگەن.

تىياتىرنىڭ2 - قىسمى باشلىنىش بىلەن كۆك ئاسمان، يېشىل يايلاق، قارىغايلىق تاغلار ئوراپ تۇرغان ئاققۇ كۆلى تالڭ نۇرىدا جىلۋە قىلىدۇ. ئۇزگىچە ماھارەت بىلەن ئورۇندالغان «ئاققۇ ئۇسۇلى» بىزنى ئۇزگىچە لىرىك دۇنياغا باشلاپ كىرسە، ئارقىدىنلا ئورۇندالغان جۇشقۇن مۇڭغۇل ئۇسۇلى باينىغولىندىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ ئالغا ئىلگىرىلەپ، گۈزەل تۇرمۇش يارىتىۋاتقانلىقىدەك قاينىاق مەنزىرىنى نامايان قىلىپ بېرىدۇ.

20 نەپەر ئۆسمۈر ئورۇندىغان «نەشپۈت چېچىكى» ئۇسۇلى، ناغرا - سۇناي ساداسى ئىچىدىكى كورلا سەنمى، كۆككە بوي تارتقان ئورمانلار، بىپايان مول ھوسۇللۇق ئېتىزلاردىكى بىكتۇەن قىزلىرىنىڭ شادلىق بەزمىسى، خۇيزۇ خەلقىنىڭ «گۈل ئۇسۇلى» قاتارلىقلار رەڭدار ئۇلانما سۈرەت شەكىللەندۈرۈپ، دولقۇنسىمان ستېرېئولۇق تۇيغۇ قوزغايدۇ. تەكلىماكان باغرىدا قەد كۆتۈرگەن يېڭى نېفىت شەھىرى مەنزىرىسى، نېفىتلىك ئاسمىنىنى چالغان كەلتۈرگەن يېقىملىق ناخشا ساداسى ۋە نېفىت ئىشچىلىرىنىڭ زامانىۋى ئۇسۇلى، دەۋر روھىغا باي مۇزىكا ساداسى قەلبلەرنى ئۇزاققىچە لەرزىگە سالىدۇ.

قىسقىسى، «باينىغولىندىكى ناخشا ساداسى» - شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ 3 - نۆۋەتلىك سەنئەت بايرىمىغا تەقدىم قىلىنغان جۇلالىق گۈل. ئۇ، باينىغولىن مۇڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سەنئەت باغچىسىدا خۇش پۇراق چېچىپ، تاماشىبىنلارغا ئىلھام، كۈچ - قۇۋۋەت بەخش ئەتكۈسى. (M2)

تارىخ ۋە رېئال ھاياتنىڭ گۈزەل كارتىنىسى

پەرھات ئابدۇرېھىم

شىنجاڭ 3 - نۆۋەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمىنىڭ سەنئەت كۆرىكىدە باينىغولىن مۇڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستلىق ناخشا - ئۇسۇل ئۆمىكى ئورۇندىغان چوڭ كۆلەملىك مۇزىكىلىق ئۇسۇل - «باينىغولىندىكى ناخشا ساداسى» تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى.

تىياتىردا تارىخىي كۆرۈنۈشلەر بىلەن رېئاللىق، دەۋر روھى بىلەن بەدىئىي يۇكسەكلىك ئۆز ئارا زىچ بىرلەشتۈرۈلۈپ، باينىغولىندىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بىردەك ئىتتىپاقلىشىپ، يول ئېچىپ ئىلگىرىلەپ، يۇرتنى گۈللەندۈرۈشتەك جاسارىتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

تىياتىر ئىككى چوڭ قىسمغا بۆلۈنگەن بولۇپ، پەردە ئېچىلىش بىلەن لەرزان قەدىمكى كۇي ساداسى بىزنى 2000 يىللار ئىلگىرىكى گۈللەنگەن كىرورەن دەۋرىگە باشلاپ كىرىدۇ. گۈزەل كىرورەن قىزلىرى ئورۇندىغان «خۇمرا ئۇسۇلى» قەدىمكى كىرورەن مەدەنىيىتىنى كۆز ئالدىمىزدا جۇلالاندۇرۇپ، ئۆزىنىڭ سېھرىي كۈچى بىلەن بىزگە مول ئېستېتىك زوق بەخش ئېتىدۇ.

«ئۇزاق مۇساپىنى بېسىپ شەرققە قايتىش» تا ئىنچام سەھنە تىلى بىلەن ھەرىكەتتىكى نەپىسلىك ئۆز ئارا بىرلەشتۈرۈلۈپ، 200 يىللار ئىلگىرىكى مۇڭغۇل خەلقىنىڭ ئۇزاق جاپالىق مۇساپىنى بېسىپ، ۋولگا دەرياسى ۋادىسىدىن يۇرتىغا قايتقانلىقىدەك تەسىرلىك تارىخىي كۆرۈنۈش ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولۇپ، شىيائگالنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتقان بۇگۈنكى كۈندە، بىز ئانا ۋەتەنگە چوڭقۇر مۇھەببەت باغلىغان جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىدىن چوڭقۇر تەسىرلىنىمىز.

«سۆيگۈ رىۋايىتى» دە قەدىمكى ئۇسۇل شەكلى ئارقىلىق باشئەگمە دىيارىدا يۈز بەرگەن «تاھىر - زۆھرە» ۋەقەلىكى ئىپادىلىنىپ، بىر جۈپ ياشىنىڭ گۈزەل ھاياتقا، ئەركىنلىككە، پاك مۇھەببەتكە تەلپۈنۈش، زۇلۇمغا،

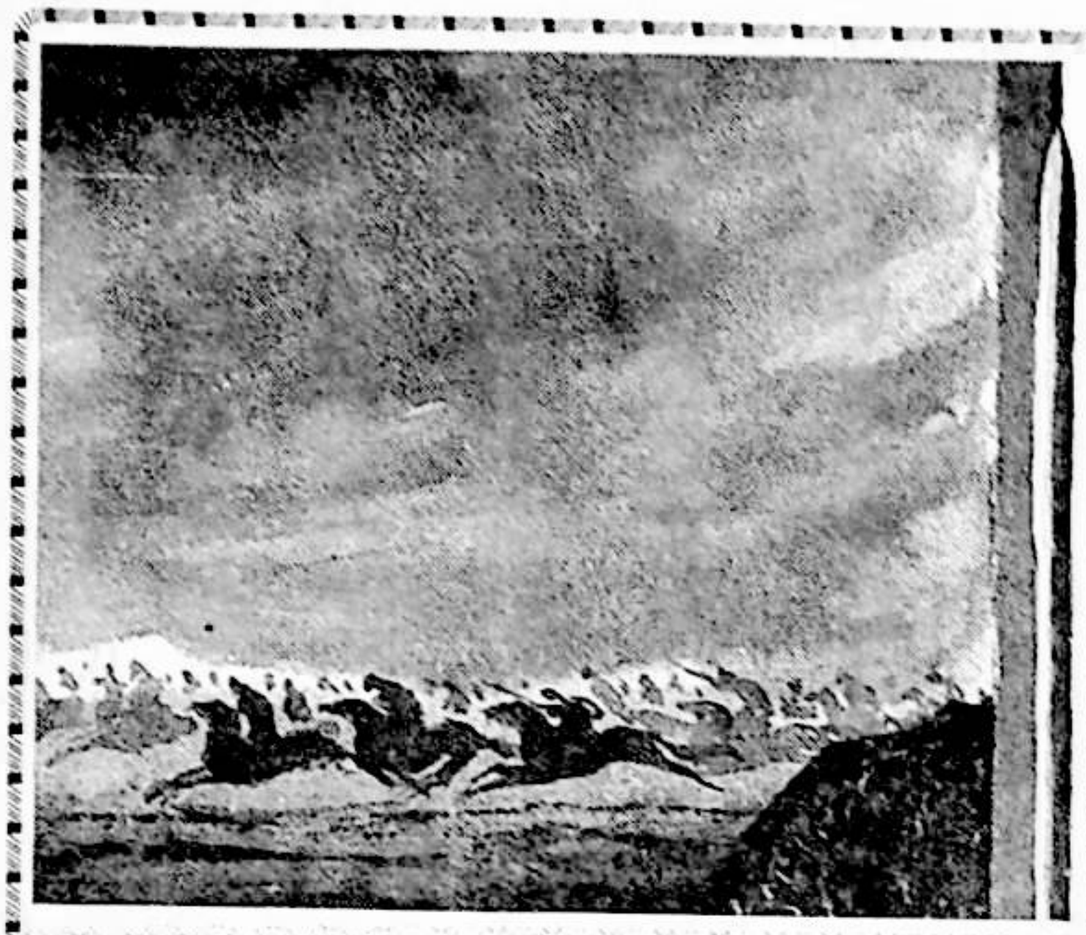

قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى تارىخىدىن قىسقىچە بايان

ئىمىن تۇرسۇن

III باب. ئۇيغۇر مەنقىبەتلىرى

«مەنقىبەت» سۆزىنىڭ ئەسلى مەنىسى ئەرەبچىدە «ياخشى خىسلەت»، «گۈزەل سۈپەت» دېگەنلىك بولىدۇ؛ بىرەركىمنىڭ ياكى بىرەر تارىخىي شەخس ھەم قەۋمنىڭ پەزىلەت ۋە مەرتىۋىلىرى توغرىسىدا يېزىلغان رىسالىمۇ «مەنقىبەت» دەپ ئاتالغان. بۇ چاغقا قەدەر، بىرەر قەۋم ياكى مىللەتنىڭ پەيدا بولۇشى توغرىسىدىكى دىنىي - ئەقىدىلەرگە باغلىق چۈشەنچىلەر يۇنانلاردا «مىف» دەپ ئاتالغان؛ لېكىن «مىف» بولسا، تەبىئەت ۋە ئاسمان جىسىملىرى ياكى ھادىسىلىرىنىڭ ئادەم قىياپىتىدىكى تەسۋىرلىرىنىڭ ئاملىرىدۇر. بىزنىڭ يېزىق ئەدەبىياتىمىزدا «مىف» سۆزىمۇ قوللىنىلدى، كېيىن بۇنىڭ ئورنىدا ئەرەبچىدىكى «ئاساتىر» (ھېكمەتلىك بايان، ئاجايىپ ھېكايە، غارايىب قىسسە)، پارسچىدىكى «ئەفسانە» (سەرگۈزەشت، بىھۇدە گەپ - سۆزلەر، ئويدۇرما قىسسە) دېگەن سۆزلەر قوللىنىلدى. شۇ نەرسە ئېنىقكى، بىرەر مىللەت ياكى قەۋمنىڭ پەيدا بولۇشىدىكى دىنىي - ئەقىدىلەرگە باغلىق چۈشەنچىلەر ناھايىتى ئۇزاق - قەدىمدە كېلىپ چىققان بولۇپ، ئۆزلىرىنىڭ پەيدا بولۇشىنى بىرەر خىسلەتلىك نەرسىدىن (ئىنسانىنىڭ ئىرادىسىدىن تاشقىرى نەرسىدىن) دەپ بىلگەن. شۇڭا، «ئاساتىر» ياكى «ھېكمەت» مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان «مەنقىبەت» سۆزىنى قوللىنىش مۇۋاپىقراق كېلىدىكەن.

«ئۇيغۇر» دېگەن نامنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ ئاپىرىدە بولۇشى توغرىسىدا ئۇزاق تارىختىن بۇيان ھەر خىل مۆجىزىلەر رىۋايەت قىلىنغان مەنقىبەتلەر ۋۇجۇتقا كەلگەن. بۇنداق مەنقىبەتلەرنىڭ بەزىلىرى قەدىمكى دىنىي ئەقىدىلەر (شامانلىق، توتۇنلۇق ۋە باشقىلار) بىلەن ۋە بەزىلىرى مانىي دىنىي ئەقىدىسى بىلەن مەيدانغا كەلگەن. بۇ مەنقىبەتلەرنى ئۆز زامانىسىدىكى مۇئەللىپلەر ئۆز چۈشەنچە ياكى قىياسلىرى بويىچە قەيت قىلغان. تۆۋەندە بىزگە مەلۇم بولغان مەنقىبەتلەردىن بەزى بايانلارنى نەقىل كەلتۈرىمىز.

بىرىنچى، «ئۇيغۇر» دېگەن نامنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا

1. مەھمۇد كاشغەرى ھۈسەيىن بىنىي مۇھەممەد «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» ئەسىرىدە كەلتۈرگەن مەنقىبەت بويىچە «ئۇيغۇر» سۆزىنىڭ كېلىپ چىقىشى:

«ئۇيغۇر، بىر ئەلنىڭ ئىسمى... زۇلقەرنەين ئۇيغۇر ئېلىگە يېقىنلاشقاندا، تۈرك خاقانى ئۇنىڭغا قارشى تۆت مىڭ ئادەم ئەۋەتكەن. بۇلارنىڭ قالپاقلىرىنىڭ قاناتلىرى لاچىن قاناتلىرىغا ئوخشايدىكەن. ئوقنى ئالدىغا قانداق ئاتسا، كەينىگىمۇ شۇنداق ئۇستىلىق بىلەن ئاتىدىكەن. زۇلقەرنەين بۇلارغا ھەيران قاپتۇ ۋە

«ئىنەن خۇزخۇرەند - بۇلار باشقىلارغا موھتاج بولماي، ئۆز ئوزۇقىنى ئۆزى تېپىپ يەيدىغانلار ئىكەن، بۇلارنىڭ قولىدىن ئوۋ قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ، قاچان خالىسا، شۇ چاغدا ئېتىپ يېيەلەيدۇ» دەپتۇ. شۇندىن تارتىپ بۇ ئەل خۇزخۇر دەپ ئاتىلىپتۇ. كېيىن... «خ» ھەرپى «ا» غا ئالمىشىش بىلەن، «خۇز» سۆزىدىكى «ز» ھەرپىمۇ «ى» غا ئالماشقان... شۇنىڭدىن كېيىن «خۇر» سۆزىدىكى «خ» ھەرپى «غ» غا ئالماشقان»①.

بۇ مەنقىبەت بويىچە، «ئۇيغۇر» - «خۇزخۇر» دىن كېلىپ چىققان؛ مەنىسى «ئۆز ئوزۇقىنى ئۆزى تېپىپ يەيدىغانلار» بولۇپ، ماكىدونلۇق ئىسكەندەر قويغان. دېمەك، بۇ 2300 يىل بۇرۇن قويۇلغان نام دېگەن چۈشەنچىنى بېرىدۇ.

2. خوجا راشىددىن فەزلۇللاھ ھەمەدانى «جامىئۇت تەۋارىخ» تا كەلتۈرگەن مەنقىبەت بويىچە «ئۇيغۇر» سۆزىنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە مەنىسى:

«نوھنىڭ ئوغلى ئابۇلچاخان - ياپەس، بۇنىڭ ئوغلى دىب - باقۇ، بۇنىڭ ئوغلى قاراخان، بۇنىڭ ئوغلى ئوغۇزخان. ئوغۇز بىردىنبىر تەكرىگە ئىشىنەتتى. شۇ سەۋەبتىن، ئۇنىڭ بىلەن تاغلىرى، ئاكا - ئۈكىلىرى، جىيەنلىرى ۋە ئىككى تۈغقان بۇرادەرلىرى ئوتتۇرىسىدا جەڭ - جېدەل پەيدا بولدى. ئوغۇز ئۆزىنىڭ يېقىنلىرىنى يىغىپ، ئۇلارغا قارشى جەڭ قىلدى. بەزى جەمەتلىرى ئۇنىڭغا ياردەم بەردى. (تاغلىرى..) يېڭىلدى، ئوغۇز نۇرغۇن جايىنى قولغا كىرگۈزۈپ، قۇدرەتلىك بىر ئەلنىڭ ئىگىسى بولدى. ئاندىن چوڭ زىياپەت ئۆتكۈزۈپ، ئۆزىنىڭ ئۇرۇق - تۈغقان ۋە سەردار - جەڭچىلىرىدىن ھال سورىدى. ئۆزىگە ياردەم بەرگەن يېقىن - جەمەتلىرىگە ئۇيغۇر دەپ نام بەردى. بۇ نامنىڭ مەنىسى ئىتتىپاقلىشىپ ياردەم بەرگۈچىلەر دېگەنلىكتۇر. بۇ نام ھەممە قەبىلىلەرگە قوللىنىلىپلا قالماستىن، قەبىلىلەرنىڭ تارماقلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىغىمۇ قوللىنىلدى»②.

3. تۈركولوگ كلاۋسون نەقلى كەلتۈرگەن ئىككى كىتابتىكى مەنقىبەت بويىچە ئۇيغۇرنىڭ مەنىسى:

مۇھەممەد مەھدى خان 1759 - يىلى يازغان «سىنگلاخ» (سەنگلاخ) دېگەن لۇغەت كىتابىدا مۇنداق بىر ئابزاس قەيت قىلىنغان:

«ئۇيغۇر: ئۇلار دەيدۇكى، ئوغۇزخان بىلەن ئۇنىڭ ئاتىسى ۋە يېقىن تۈغقانلىرى (تاغلىرى) ئوتتۇرىسىدا دىنىي جەھەتتىن ماجرا تۇغۇلدى. ئەر تۈغقانلىرى ئوغۇزخان تەرەپتە تۇرۇپ، ئۇنىڭ قوشۇنىغا قېتىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ئوغۇزخان ئۇلارغا ئۇيغۇر دەپ نام بەردى، بۇنىڭ مەنىسى مەن بىلەن بىرلەشتى دېگەنلىكتۇر.»

ئىلخانىيلەر دەۋرىدە ياشىغان ئەدىب ئابدۇللابىن فەزلۇللاھ شىرازى «زەفەرنامە» («شاھنامە» ئوسلوبىدا يېزىلغان 75 مىڭ بەيىتلىك تارىخىي ئەسەر) دە: ئۇيغۇر دېگەن سۆزگە «پيوستن و با يك ديگر غهدبستن» (پەيۋەستەن ۋە بايەك - دىگەر بەستەن - بىرلەشكەن ۋە بىر - بىرى بىلەن شەرتلەشكەن) دەپ مەنا بەرگەن③.

4. ئەبۇلغازى باھادىرخانىڭ «شەجەرەئى تۈرك» دېگەن كىتابىدا يېزىلىشىچە «ئۇيغۇر» نىڭ مەنىسى:

مەزكۇر كىتابنىڭ «قاراخانىيلار زىكرى» دېگەن بابىدا مۇنداق يېزىلغان:

«قاراخان چوڭ خوتۇنىدىن ئاي دېسە ئاي ئەمەس، كۈن دېسە كۈن ئەمەس شۇنداق چىرايلىق بىر ئوغۇل كۆردى... بالا بىر ياشقا كىرگەندە، قاراخان ئەلگە ئۇقتۇردى، كاتتا توي ئۆتكۈزدى... قاراخان... بۇنىڭغا قانداق ئات قويىسىزلەر دەپ بەگلىرىدىن سورىدى. بەگلەر جاۋاب بەرگىچە ئوغلان ئېيتتى: مېنىڭ ئېتىم ئوغۇز بولۇر... ئوغلان ئۆز ئېتىمنى ئۆزى ئېيتتى... خالايىق: .. بۇ بىر ئىسىم، ئۆمرى ئۇزاق، دۆلەتمەن، ئۆز - يېنى (جان - تېنى) يېرى يايرىغا بولسۇن، دېيىشتى.

... ئوغۇل ئۆسۈپ يىگىت بولغان چاغدا، قاراخان ئۇنىڭغا ئىنىسى كۆرخانىنىڭ قىزىنى ئېلىپ بەردى.... كېيىن يەنە بىر ئىنىسى ئۆزخانىنىڭ قىزىنى ئېلىپ بەردى... ئوغۇزخان ئۇلارغا ئىمان ئېيتقىزىن دېگەندى، ئۇلار ئۇنىمىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن بىللە ياتمىدى... كېيىن قاراخان يەنە بىر ئىنىسىنىڭ قىزىنى كاتتا توي قىلىپ ئوغۇزغا ئېلىپ بەردى. ئۇ قىز مۇسۇلمان بولدى (ئوغۇزنىڭ دىنىغا كىردى)، ئوغۇزخان ئۇنى قاتتىق سۆيەتتى. مۇندىن كۆپ يىللار ئۆتتى. بىر كۈنى ئوغۇز يىراق يەرگە ئوۋغا كەتتى. قاراخان بارلىق ئايالىرى بىلەن كېلىنلىرىنى يىغىپ ئاش بەردى... خان كېلىنلىرىدىن سورىغاندى، چوڭ كېلىنى: ئوغلىڭىز مۇسۇلماندۇر، بىز ئىككىمىزگە مۇسۇلمان بولۇڭلار دېگەندى، بىز ئۇنى قوبۇل قىلمىدۇق، كىچىك كېلىنىڭىز مۇسۇلمان بولغانلىقتىن ئۇنى قاتتىق سۆيىدۇ، دېدى. قاراخان بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بەگلىرىنى چاقىرىپ كېڭەشتى. كەلگەنلەر ئوغۇزنى ئوۋدا يۇرگىنىدە تۇتۇپ ئۆلتۈرۈشنى مەسلىھەت قىلىشتى. قاراخان ئەلگە كىشى ئەۋەتىپ ئوۋغا چىقىپ، تېز يىغىلسۇن دەپ بۇيرۇق قىلدى. بۇ سۆزنى ئوغۇزنىڭ كىچىك خوتۇنى ئاڭلاپ قالدى - دە، قاراخانىنىڭ قىلغان كېڭەشلىرىنىڭ بارچىسىنى ئېيتىپ ئوغۇزخانغا كىشى ئەۋەتتى. ئوغۇزخان بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئەلگە كىشى ئەۋەتىپ: ئاتام چېرىك تارتىپ، مېنى ئۆلتۈرگىلى

كېلىۋېتىپتۇ. مېنى قوللايدىغىنىڭلار مەن تەرەپكە كېلىڭلار، ئاتامنى قوللايدىغىنىڭلار ئاتام تەرەپكە بېرىڭلار، دېدى. ئەلنىڭ كۆپى قاراخان تەرەپكە باردى. ئازراقى ئوغۇز قېشىغا كەلدى... ئوغۇزخانغا قوشۇلدى. ئوغۇزخان ئۇلارغا ئۇيغۇر دەپ ئات قويدى. ئۇيغۇر تۈركىي سۆز بولۇپ، مەنىسى بارچىگە مەلۇم. يېپىشقۇر مەنىسىنى بېرىدۇ. سۈت ئۈيمدى دېيىلىدۇ، سۈت پېتى ۋاقتىدا تۇرغاندا سۈت بىر - بىرىدىن ئايرىلىپ تۇرىدۇ؛ قېتىق بولغاندا بىر - بىرى بىلەن يېپىشىپ تۇرىدۇ. شۇنىڭدەك ئۇيمدۇم دېيىلىدۇ، ئىمام تۇرسا تۇرۇپ، ئولتۇرسا ئولتۇرماق - بۇ يېپىشقانلىق بولمامدۇ؟ ئۇلار كېلىپ ئوغۇزنىڭ ئىتتىكىگە ئىككى قوللىرى بىلەن مەھكەم يېپىشتى. ئوغۇز ئۇلار ئۇيغۇرلار دېدى. بۇ يېپىشقۇر دېگىنىدۇر... ئوغۇزخان ئاتىسىنىڭ تەختىدە ئولتۇردى... ئوغۇزخانىنىڭ ئۇيغۇر دەپ ئات قويغان قەۋمىنىڭ بىر ئاقساقىلىنىڭ ئىرقىل خوجا ئاتلىق ئوغلى بار ئىدى. ئۇ ئوغۇزخان تەختتە ئولتۇرۇپ تاكى ئۆلگىچە ئوغۇزخانىنىڭ ۋەزىرى، ۋەكىلى بولدى. ئۇ، ئەقىللىك، دانىشمەن، بىلىملىك كىشى ئىدى. (ئوغۇزخانىنىڭ ئوغلى) كۈن خانمۇ ئونى ئۆزىگە ۋەزىر قىلدى، تاكى ئۆلگىچە ئونىڭ سۆزىگە ئەمەل قىلدى...»

يەنە شۇ كىتابنىڭ «ئۇيغۇر ئېلى» دېگەن بابىدا مۇنداق يېزىلغان:

«ئۇيغۇرنىڭ مەنىسى يېپىشقۇر دېگەنلىك بولىدۇ. مەسىلەن، سۈت ئۈيمدى دېيىلىدۇ. سۈت ئىرىگەندە، بىر - بىرىدىن ئايرىلىدۇ، ئۈيمغاندىن كېيىن ئايرىلمايدۇ. يەنى شۇنىڭدەك ئىمامغا ئۈيمدىم دېگەن سۆزنى ئالساق، ئىمام ئولتۇرسا ئولتۇرۇپ، تۇرسا تۇرۇپ، ئونىڭغا يېپىشقانلىق دېگەن بولىدۇ. موغۇل يۇرتىدا ئىككى تاغ بار، ئۇزۇنلۇقى كۈنتۇغۇشتىن كۈنپېتىشقا سوزۇلغان ئىنتايىن چوڭ تاغلار. بىرىنىڭ ئېتى توقراتۇ بوزلۇق، يەنە بىرىنىڭ ئېتى ئۇسقۇنلۇق تارىم. شۇ ئىككى تاغنىڭ ئارىسىدا، موغۇل يۇرتىنىڭ كۈنپېتىشىدا يەنە بىر تاغ بار، ئونى قۇت تاغ دەيدۇ. ئەشۇ ئېيتىلغان تاغلارنىڭ ئارىسىدا، بىر يەردە ئېقىپ ياتقان ئون ساي بار؛ يەنە بىر يەردە توققۇز ساي بار. ھەممىسى كاتتا دەريالار ئىدى. قەدىم ئۇيغۇر ئېلى شۇ سۇلارنىڭ ئارىلىقىدا ئولتۇراتتى. ئون ساينىڭ ياقىسىدا ئولتۇرغانلىرىنى ئون ئۇيغۇر، توققۇز ساينىڭ ياقىسىدا ئولتۇرغانلىرىنى توققۇز ئۇيغۇر دەر ئىدى. شەھەرلىرى، كەنتلىرى ۋە دېھقانچىلىقى كۆپ ئىدى. يۇز يىگىرمە ئۇرۇق ئەلى ئىدى... بىر كۈنى ھەممىسى يىغىلىپ كېڭەشتى... ئون ئۇيغۇرلار مەككۇ تاي ئاتلىق كىشىنى تۆرە قىلىپ كۆتۈرۈپ، ئونىڭغا ئەل ئىلتەر دېگەن لەقەمنى قويۇشتى. توققۇز ئۇيغۇرلار ئۆز كەندىر ئۇرۇقىدىن بىر كىشىنى تۆرە قىلىپ كۆتۈرۈپ، ئونىڭغا كۆل ئەركىن دېگەن لەقەمنى قويدى... كۆپ يىللار تۆرىلىرىنىڭ ئاتىلىرىنى شۇنداق دېيىشتى.... ئۇيغۇرلار ئوچ مىڭ يىلغا يېقىن ئەشۇ يۇرتتا ئولتۇردى...»④

يۇقىرىدا نەقىل قىلىنغان مەنقىبەتلەر بويىچە، «ئۇيغۇر» سۆزىنىڭ مەنىسى مۇنداق دەپ چۈشەندۈرۈلگەن: ئۆز ئوزۇقىنى ئۆزى تېپىپ يەيدىغانلار، ئىتتىپاقلىشىپ ياردەم بەرگۈچىلەر، مەن بىلەن بىرلەشكۈچىلەر، بىرلەشكەن ۋە بىر - بىرى بىلەن شەرتلەشكەن، يېپىشقۇر.

بۇنىڭدىن باشقا ياۋروپا تۈركولوگلىرىدىن بەزىلىرى، جۈملىدىن تۈركىيە تۈركولوگى ئانىل چېچېن ئۆز كىتابىدا «ئۇيغۇر» سۆزىنىڭ مەنىسىنى مۇنداق چۈشەندۈرىدۇ: «بەزى تارىخ مەنبەلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ جەمئىيەت بولۇپ - ئولتۇراقلىشىپ مىلادىدىن ئىلگىرى 3 - ئەسىردىن كېيىن تارىخ سەھنىسىگە چىققانلىقىنى بىلدۈرمەكتە. خىلمۇ خىل مەنبەلەردىكى مەلۇماتلار ئۇيغۇر سۆزىگىمۇ پەرقلىق ئۇقۇملارنى بەرمەكتە. بۇنىڭغا قارىغاندا، ئاچ قالمايدىغان، يەرلىشىپ ياشايدىغان، قەتئىي، ھۇشيار - تۇيغۇن، قانائەتچان دېگەندەك تۈركچە تەڭداش ئۇقۇملىرى بار. ئۇيغۇر سۆزى يەنە ئۇيغۇن، مۇلايىم - رايىش ۋە بۇنىڭدىنمۇ مۇھىمراقى ئۇيغار (مەدەنىي) دېگەن چۈشەنچىلەردە قوللىنىلغان»⑤.

ئىككىنچى، ئۇيغۇرلارنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدىكى مەنقىبەتلەر

1. «گاۋجۇ تەزكىرىسى» دە قەيت قىلىنغان مەنقىبەت بويىچە

«گاۋجۇلەر قەدىمكى قىزىل دىلارنىڭ قالدۇقلىرى، دەسلەپتە دىلى دەپ ئاتالغان، شىمالدىكىلەر تىسىلى دېسە، شىيا ئەللىرى گاۋجۇ - دىگىلىن دەپ ئاتىغان. ئۇلارنىڭ تىلى ئاساسەن ھۇنلارنىڭ تىلىغا ئوخشايدۇ، لېكىن بەزىدە ئازراق پەرقلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ بوۋىسى ھۇنلارنىڭ جىيەنى ئىدى... ئادەتتە ئېيتىلىشىچە، ھۇن تەڭرىقۇتىنىڭ ئىككى قىزى بار ئىدى، چىراي - تۇرقى ناھايىتى گۈزەل ئىدى، قەۋملىرى بۇ قىزلارنى خاسىيەتلىك دەپ بىلەتتى. تەڭرىقۇت: بۇ قىزلىرىمنى ئۆز لايىقىغا بېرىش ئۈچۈن تەڭرىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرىمەن، دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەلنىڭ شىمالىدا ئادەم يوق جايغا ئىگىز تۇرا ياستىپتۇ. ئىككى قىزنى شۇ يەرگە چىقىرىپ، كۆك تەڭرىگە تاپشۇردۇق، دەپتۇ. ئۇچ يىل ئۆتكەندىن كېيىن، قىزلارنىڭ ئانىسى سېغىنىپ، ياندۇرۇپ كەلمەكچى بوپتۇ. تەڭرىقۇت: بولمايدۇ، ياندۇرۇپ كېلىش ۋاقتى ئەمەس دەپتۇ. يەنە بىر يىل ئۆتۈپتۇ. بىر قېرى بۆرە كېچە - كۈندۈز تۇرانى ساقلاپ ھۇۋلاپتۇ. تۇرانىڭ تۇۋىدە ئورا بار ئىكەن، كىرگىلى بولمايدىكەن. كىچىك قىز: ئاتام بىزنى بۇ يەرگە ئەكىلىپ كۆك تەڭرىگە

تاپشۇرغان، ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە بۆرە كەپتۇ، بەلكىم بۇ خىسلەتلىك مەخلۇقتۇ. كۆك تەڭرى ئەۋەتكەن بولسا كېرەك، دەپ تۆۋەنگە چۈشمەكچى بوپتۇ. ئاچىسى ھەيران بولۇپ: بۇ ھايۋان تۇرسا، ئۇنداق قىلساڭ ئاتا - ئانامغا نومۇس بولمامدۇ! دېسىمۇ، سىڭلىسى ئۇنىماي، يەرگە چۈشۈپ بۆرىگە خوتۇن بوپتۇ، ئۇنىڭدىن بالىلىق بولۇپ، بالىلار ئاۋۇپ ئەل بولۇپتۇ. بۇ ئادەملەر خۇددى بۆرە ھۇۋلىغاندەك، ئۈنلىرىنى سوزۇپ ناخشا ئېيتىدىكەن.»⑥

2. «ئوغۇزنامە» بويىچە

كۈنلەردىن بىر كۈنى ئايخان كۆزى يورۇپ، بوشاندى، بىر ئوغۇل تۇغدى، بۇ ئوغۇلنىڭ ئوڭى كۆك، ئاغزى چوغدەك قىزىل، كۆزلىرى ھال، چاچلىرى ۋە قاشلىرى قارا ئىدى... كۈنلەرنىڭ بىرىدە (ئوغۇزخان) ئوۋغا چىقتى... ئوغۇزخاقان بىر جايدا تەڭرىگە سېغىنىۋاتاتتى، (ئالەم) قاراڭغۇلۇشۇپ، ئاسماندىن بىر كۆك نۇر چۈشتى، (بۇنۇر) كۈندىن نۇرلۇق، ئايدىن يورۇق ئىدى. ئوغۇزخاقان قېشىغا بېرىپ، بۇ نۇرنىڭ ئىچىدە تەنھا ئولتۇرغان بىر قىزنى كۆردى... بۇ قىز شۇنچىلىك گۈزەل ئىدىكى، (ئۇ) كۈلسە، كۆك تەڭرىمۇ كۈلەتتى، ئۇ يىغلىسا، كۆك تەڭرىمۇ بىللە يىغلار ئىدى. ئوغۇزخاقان ئۇ قىزنى كۆردى - دە، ئەس - ھۇشىنى يوقاتتى ۋە ئۇنىڭغا ئاشىق بولدى. ئوغۇزخان ئۇ قىز بىلەن بىللە بولدى. بۇ قىز ھامىلدار بولدى. كۈنلەر ئۆتۈپ... قىز ئۈچ ئوغۇل تۇغدى. تۇنجىسىغا كۈن، ئوتتۇرانچىسىغا ئاي ۋە كەنجىسىگە يۇلتۇز دەپ ئات قويدى. يەنە بىر كۈنى ئوغۇزخاقان ئوۋغا چىقتى. ئالدىدا بىر كۆل كۆرۈندى، كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر دەرەخ كۆردى. شۇ دەرەخنىڭ بىر كاۋىكىدا بىر قىز تەنھا ئولتۇراتتى. ئۇ بەكمۇ چىرايلىق قىز ئىدى؛ ئۇنىڭ كۆزى ئاسماندىن كۆكرەك ئىدى... ئوغۇزخان ئۇنى سۆيۈپ قالدى ۋە ئالدى... ئۇ قىز ئىككى قات بولدى... ئۈچ ئوغۇل تۇغدى، تۇنجىسىغا كۆك (ئاسمان)، ئوتتۇرانچىسىغا تاغ، كەنجىسىگە دېڭىز دەپ ئات قويدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئوغۇزخان كاتتا توي ئۆتكۈزدى... تويدىن كېيىن، ئوغۇزخاقان بەگلەرگە، خەلققە يارلىق چۈشۈردى: بىزگە كۆك بۆرە بولغاي ئۇران، كۈن تۇغ بولغاي، ئاسمان قورىغان! شۇندىن كېيىن، ئوغۇزخاقان تۆت ئەتراپقا يارلىق چۈشۈردى ۋە مەكتۇپ يېزىپ ئەلچىلەرنى ئەۋەتتى. بۇ مەكتۇپتا مۇنداق يېزىلغانىدى: مەن ئۇيغۇرنىڭ خاقانىمەن، مەن پۈتۈن جاھاننىڭمۇ خاقانى بولۇشۇم كېرەك. .. سول تەرەپتە ئۇرۇم دېگەن بىر خاقان بار ئىدى... يارلىققا بوي سۇنمىدى. ئوغۇزخاقان. .. قوشۇنىنى باشلاپ... قىرىق كۈندىن كېيىن مۇز تاغ دېگەن تاغنىڭ ئېتىكىگە كەلدى ۋە چۈشكۈن قۇرۇپ ئارام ئالدى. تاڭ سۈزۈلگەندە، ئۇغۇزخاقاننىڭ چېدىرىغا ئاپتاپتەك بىر يورۇق چۈشتى. بۇ نۇر ئىچىدىن كۆك تۈكلۈك، كۆك يايلىلىق يوغان بىر ئەركەك بۆرە پەيدا بولدى. بۇ بۆرە ئوغۇزخاقانغا گەپ قىلدى: ھاي - ھاي ئوغۇز، ئالدىڭلاردا مەن (يول باشلاپ ماڭىمەن) . شۇنىڭدىن كېيىن ئوغۇزخاقان... (ئالغا قاراپ) يۈرۈپ كەتتى. قارىغۇدەك بولسا، قوشۇننىڭ ئالدىدا كۆك تۈكلۈك، كۆك يايلىلىق چوڭ بىر ئەركەك بۆرە كېتىپ باراتتى... بىر نەچچە كۈندىن كېيىن... بۆرە توختاپ قالدى. ئوغۇزمۇ قوشۇنى بىلەن توختىدى. بۇ يەردە ئىتىل دېگەن چوڭ بىر دەريا بار ئىدى... بىر قارا تاغ باغرىدا ئۇرۇش باشلاندى... ئوغۇزخان يەڭدى. .. شۇنىڭدىن كېيىن، ئوغۇزخاقان يەنە ھېلىقى كۆك تۈكلۈك، كۆك يايلىلىق ئەركەك بۆرىنى كۆردى. ئۇ بۆرە ئوغۇزخاقانغا: ئەمدى قوشۇن بىلەن بۇ يەردىن قوزغال، ئوغۇز! ئادەملىرىڭنى، بەگلىرىڭنى باشلاپ مېڭىۋەر، مەن ساڭا يول باشلاپ ماڭىمەن دېدى... بىر كۈنى... ئەركەك بۆرە يەنە يولدىن توختىدى. ئوغۇزخاقانمۇ يولدىن توختىدى... شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ يەنە شۇ بۆرە بىلەن سىندۇ، تاڭغۇت ھەم چام تەرەپلىرىگە يۈرۈش قىلىپ باردى... جەنۇب تەرەپتە بارقان دېگەن بىر جاي بار ئىدى. ناھايىتى باي مەملىكەت، ئىنتايىن ئىسسىق يەر ئىدى... خەلقىنىڭ رەڭگىرويى قاپقارا ئىدى. بۇ يەرنىڭ خاقانىنىڭ ئىسمى ماسار ئىدى... ئوغۇزخاقان يەڭدى... ئوغۇزخاقاننىڭ يېنىدا ئاق ساقاللىق، مۇز چاچلىق، قابىلىيەتلىك بىر قېرى كىشى بار ئىدى... ۋەزىر ئىدى، ئۇنىڭ ئىسمى ئۇلۇغ تۈرك ئىدى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇ چۈشىدە بىر ئالتۇن يا بىلەن ئۈچ كۈمۈش ئوق كۆردى. بۇ ئالتۇن يا كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقا تارتىلغان. ئۈچ كۈمۈش ئوق بولسا، شىمالنى كۆرسىتىپ تۇراتتى. (ئۇ)... چۈشىدە كۆرگەنلىرىنى ئوغۇزخاقانغا ئېيتىپ بەردى... ئوغۇز خاقانغا ئۇلۇغ تۈركنىڭ سۆزلىرى ياقتى... زەمىنىنى ئوغۇللىرىغا بۆلۈپ بەردى.»⑦

بۇ مەنقىبەت بويىچە، ئوغۇزخان پۈتۈن ئوتتۇرا ئاسىيانى بويسۇندۇرغان ۋە كۆك بۆرىنى سىمۋول قىلغان ئۇلۇغ خان بولۇپ، ئالتە ئوغلىدىن ئالتۇن ياغا ئىگە بولغان ئۈچ ئوغلى (كۈن، ئاي، يۇلتۇز) ئوڭ ياققا (بىرانغارغا)، كۈمۈش ئوققا ئىگە بولغان ئۈچ ئوغلى (كۆك، تاغ، دېڭىز) سول ياققا (جۇۋانغارغا) ھۆكۈمران بولىدۇ. ئوغۇزخان ئۆزىنى ئۇيغۇرنىڭ خاقانى دەپ جاھانغا جاكارلايدۇ.

3. ئەلا ئۇددىن جۇۋەينى «تارىخىي جەھانگوشاي» دە قەيت قىلغان مەلۇمات بويىچە

«ئىدىقۇت ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ تېگى - تەكتى توغرىسىدا ئۆزلىرىنىڭ ئېيتقانلىرى» دېگەن بابىدا مۇنداق يېزىلغان (بۇ كىتابتا بايان قىلىنغان

مەنقىبەتنىڭ مەزمۇنى «ئوغۇزنامە» دە ئېيتىلغان كۆك بۆرە توغرىسىدىكى مەزمۇن بىلەن، بولۇپمۇ نۇر ئىچىدە قىز كۆرۈنگەن مەزمۇن بىلەن ئوخشاپ كېتىدۇ. جۇۋەينى بۇ كىتابتا كەلتۈرگەن مەنقىبەتنى «ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئېيتقانلىرى» دەيدۇ):

«ئۇيغۇرلار بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز ئورخۇن دەريياسىنىڭ بويىدا ياشاپ ئاۋۇغان دەپ ھېسابلايدىكەن. بۇ دەريانىڭ مەنبەسى ئۆلار قارا قورۇم دەپ ئاتىغان تاغدىن باشلىنىدىكەن. قارا قورۇمدىن ئوتتۇرا دەريا ئېقىپ چىقىدىكەن. ھەر دەريانىڭ بويىدا بىر قەبىلە ياشايدىكەن. ئۇيغۇرلار ئورخۇن دەريا بويىدا ئىككى تارماق بولۇپ شەكىللەنگەن. ئۆلارنىڭ نوپۇسى كۆپەيگەندە، باشقا قەبىلىلەرگە تەقلىد قىلىپ، قەۋملىرى ئىچىدىن بىر كىشىنى باشلىق قىلىپ سايلاپ، شۇنىڭغا بويسۇنىدىكەن. مۇشۇنداق بەش يۈز يىل ياشىغاندىن كېيىن، بۇقۇخان ئاپىرىدە بولۇپتۇ. ھازىر (كىتاب يېزىلغان چاغ ـ 13 ـ ئەسىردە ـ نەقىلچى) بەزىلەر بۇقۇخاننى ئەفراسىياب دەيدۇ. قارا قۇرۇم تېغى تۇۋىدە تاشلاندۇق بىر قۇدۇق ۋە بىر قورام تاش بار. ئېيتىلىشىچە بۇ قۇدۇق بىجەن (بەتزەن) سولانغان قۇدۇق ئىكەن.

ئورخۇن بويىدا بىر شەھەر ۋە ساراي ـ ئوردىنىڭ خارابىسى بار، شەھەرنىڭ نامى ئوردۇ بالىق ئىكەن، ئۇنى بۇگۈنكى كۈندە (13 ـ ئەسىردە ـ نەقىلچى) مائۇ بالىق دەپ ئاتىشىدۇ. ساراي ـ ئوردا خارابىسىنىڭ سىرتىدا، قوۋۇقنىڭ ئۈدۈلىدا، خەت ئويۇلغان تاش بار ئىكەن. بىز ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆردۇق. خان (چىڭگىزخان) ھايات چېغىدا، بۇ تاشنى يۆتكىتىپتىكەن، بىر قۇدۇق كۆرۈنۈپتۇ. قۇدۇق ئىچىدە ئىبرەتنامە ئويۇلغان چوڭ تاش پۈتۈك بار ئىكەن؛ بۇنى ئوقۇپ بېقىڭلار دەپ بۇيرۇپتۇ. ھېچكىم ئوقۇيالماپتۇ. كىتاندىن قامان دېگەن كىشىنى چاقىرتىپتۇ. تاشقا پۈتۈلگىنى ئۆلارنىڭ (ئۇيغۇرلارنىڭ) يېزىقى ئىكەن. (يېزىلغىنى يۇقىرىدا ئېيتىلغان گەپلەر ئىكەن).

ئۇ چاغدا، قارا قۇرۇمدا ئىككى دەريا بار ئىكەن، بىرى تۇغلا، يەنە بىرى سىلىنگا دېيىلىدىكەن. بۇ دەريالار قاملانچۇ دېگەن يەردە قوشۇلىدىكەن. ئىككى دەريانىڭ ئارىلىقىدا بىر ـ بىرىگە يېقىن ئىككى تۇپ دەرەخ ئۆسكەنىكەن؛ بىرىنى ئۆلار قوچۇر دەيدىكەن، قارىغايغا ئوخشايدىكەن. يوپۇرماقلىرى قىشتا ئار چىنىڭكىدەك، مېۋىسىنىڭ شەكلى ۋە تەمى پىستە (چىلىغوزا) گە ئوخشايدىكەن يەنە بىرىنى توز دەيدىكەن (قېيىن دەرىخى). ئىككى دەرەخ ئارىسىدىن بىر دۆڭ (تۆپە) پەيدا بوپتۇ. بۇ دۆڭگە ئاسماندىن نۇر چۈشۈپتۇ. دۆڭ كۈندىن كۈنگە يوغىناپتۇ. بۇ مۆجىزىدىن ئۇيغۇر ئىلەتلىرى ھەيران بوپتۇ؛ ئۆلار بۇ دۆڭگە ھۆرمەت ـ تەزىم بىلەن يېقىنلىشىپتۇ. ئۆلارغا خۇددى ناخشا ئېيتقاندەك يېقىملىق ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. ھەر كۈنى ئاخشىمى ئەشۇ دۆڭنىڭ 30 قەدەم چۆرىسىدىكى يەرگە نۇر چۈشۈپ تۇرۇپتۇ. ئاخىرىدا، خۇددى ھامىلدار كۆز يورىغاندەك، دۆڭدىن بىر ئىشىك ئېچىلىپتۇ، ئىچىدىن بارىگاھ چېدىرىدەك، بۆلۈنگەن بەش ئېغىز ئۆي كۆرۈنۈپتۇ؛ ھەر ئۆيدە بىردىن ئوغۇل بالا ئولتۇرغۇدەك، ئېغىزلىرىدا بىر تالدىن ئېمىزگە بار ئىكەن. چېدىرغا بىر پارچە كۈمۈش تور يېپىغلىق ئىكەن. قەبىلىلەرنىڭ باشلىقلىرى كېلىپ، بۇ ئاجايىباتنى كۆرۈپ، قورقۇپ باش قويۇپ سەجدە قىلىشىپتۇ. بالىلارنىڭ بەدەنلىرىگە شامال تېگىپ، ئۆلار يوغىناپ، مېڭىشقا باشلاپتۇ. ئاخىر ئۆلار تاش ئۆيدىن چىقىپتىكەن، ئىنىكئانىلارغا تاپشۇرۇلۇپتۇ. شۇنىڭدەك، كىشىلەر ھەر خىل چوقۇنۇش رەسمىيەتلىرىنى ئۆتكۈزۈپتۇ. ئۆلار ئەمچەكتىن ئايرىلغاندىن كېيىن، تىلى چىقىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرىنى سۆرۈشتۈرگەنىكەن، كىشىلەر ئۆلارغا ئىككى تۇپ دەرەخنى كۆرسىتىپتۇ. بالىلار دەرەخلەرنىڭ تۇۋىگە كېلىپ، ۋاپادار بالىلار ئۆز ئاتا ـ ئانىلىرىغا قىلغاندەك، تىز پۈكۈپ تەزىم قىلىشىپتۇ. بۇ ئىككى تۇپ دەرەخ ئۇنىڭغا يەرگىمۇ ئىززەت ـ ئىكرام بىلدۈرۈشۈپتۇ. شۇ چاغدا ئىككى تۇپ دەرەخ بىردىنلا تىلغا كېلىپ: «ئالىي جاناب ـ ئېسىل بالىلار! دائىم بۇ يەرگە كېلىپ، بالىلىق بۇرچۇڭلارنى ئادا قىلىڭلار، ئۆزۈن ئۆمۈر كۆرۈڭلار، نامىڭلار مەڭگۈ ئۆچمىگەي!» دەپتۇ. جايلاردىكى قەبىلىلەر توپ ـ توپ كېلىپ، بۇ بالىلارنى كۆرۈپ خۇددى شاھزادىلەرگە قىلغاندەك ھۆرمەتلەپتۇ. كۆپچىلىك كېتەر چاغدا، بالىلارغا بىردىن ئات قويۇشۇپتۇ: چوڭنى سۇنقارتىكىن، ئىككىنچىسىنى قۇتۇرتىكىن، ئۈچىنچىسىنى تۇكەل تىكىن، تۆتىنچىسىنى ئورتىكىن، بەشىنچىسىنى بۇگۈتىكىن (بەزىلەر بۇقۇتىكىن دېيىشىدۇ؟) دەپ ئاتاپتۇ.

بۇ مۆجىزىلەرنى نەزەردە تۇتۇپ، كۆپچىلىك بۇ بەش بالىدىن بىرىنى باشلىق ۋە پادىشاھ قىلىپ سايلاش كېرەك دېگەن بىر پىكىرگە كېلىشىپتۇ. چۈنكى، قەۋملەر: بۇ بالىلارنى ھەممىگە قادىر تەڭرى ئىلتىپات قىلغان؛ بۇلارنىڭ ئىچىدە بۇگۈخان تەق ـ تۇرقى كېلىشكەن، ئاندىن ئۇ ھەممە ئەل ـ ئىلەتلەرنىڭ تىل ـ يېزىقلىرىنى بىلىدىكەن دېيىشىپتۇ. شۇڭا، ئۆلار ئۇنى بىر ئېغىزدىن خان قىلىپ سايلاپتۇ؛ شۇنىڭ بىلەن، قەۋملەر يىغىلىشىپ چوڭ زىياپەت ئۆتكۈزۈپ، ئۇنى خانلىق تەختكە ئولتۇرغۇزۇپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇ ئادالەت زىلچىسىنى يېيىپ، زالىملىق بورىسىنى يىغىشتۇرۇپتۇ؛ ئۇنىڭ نۇرغۇن مەھرەم ـ غۇلاملىرى، ئۆي خىزمەتكارلىرى، رەئىيەلىرى ۋە قۇل ـ چۆرىلىرى بولۇپتۇ. ھەممىگە قادىر تەڭرى ئۇنىڭغا ھەر قانداق ئەلنىڭ تىلىنى بىلىدىغان ئوچ قاغىنى ئاتا قىلىپتۇ؛ نەدە ئىش چىقسا، ئۇ قاغىلارنى شۇ يەرگە بۇيرۇيدىكەن، بىرىپ ئايغاقچىلىق قىلىپ، ئۇچۇرىنى ئېلىپ كېلىدىكەن.

ئۇزاق ئۆتمەي، بىر كۈنى كېچىسى ئۇ ئۆيدە ئۇخلاۋېتىپ، چۈشىدە موربىدىن چۈشكەن بىر قىزنىڭ سايىسىنى كۆرۈپتۇ. قىز ئۇنى

ئويغىتىپتىكەن، ئۇ قورقمىدىن ئۇخلىغان بولۇپ يېتىۋېرىپتۇ. ئىككىنچى كۈنى كەچتە قىز يەنە كەپتۇ. ئۈچىنچى كۈنى كەچتە، بۇگۈخان ئۆز ۋەزىرىنىڭ نەسىھىتىنى ئاڭلاپ، ئورنىدىن قوپۇپ، قىزنىڭ كەينىدىن مېڭىپ ئاق تاغ دېگەن تاغقا چىقىپتۇ. ئىككىيلەن تاڭ ئاتقۇچە شۇ يەردە سۆزلىشىپتۇ. ئۇ ھەر كۈنى كەچتە شۇ يەرگە بېرىپ تۇرۇپتۇ. ئۇدا يەتتە يىل ئالتە ئاي 22 كۈن ئۆلار شۇنداق سۆزلىشىپتۇ. ئاخىرقى كېچىسى قىز ئۇنىڭ بىلەن ۋىدالىشىپ: «كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقىچە بولغان زېمىنغا ھۆكۈمدار بولىسەن. بۇ خىزمەتنى ئىجتىھات بىلەن ئورۇندا، پۇقرالارنى ئوبدان ئىدارە قىل» دەپتۇ.

شۇڭلاشقا، ئۇ قوشۇن تويلاپتۇ. سۈنقار تىكىننى خىللانغان ئۈچ يۈزمىڭ ئەسكەر بىلەن موڭغۇل ۋە قىرغىزنى بويسۇندۇرۇشقا ئەۋەتىپتۇ؛ قۇتۇرتىكىننى ياخشى قوراللانغان يۈزمىڭ ئەسكەر بىلەن تاڭغۇتنى بويسۇندۇرۇشقا ئەۋەتىپتۇ؛ يەنە، تۈكەل تىكىننى يۈز مىڭ ئەسكەر بىلەن تۈبۈتنى جازالاشقا ئەۋەتىپتۇ؛ ئۆزى ئۈچ يۈزمىڭ ئەسكەر بىلەن كىتاننى بويسۇندۇرۇشقا ئاتلىنىپتۇ. ئۆز ئورنىدا ئاتازىمىننى ساقلاشقا بىر ئاقساقالنى قالدۇرۇپتۇ. ھەر يۆنىلىشكە كەتكەن قوشۇن زەپەر بىلەن قايتىپ، سان - ساناقسىز غەنىمەت ئېلىپ كەپتۇ. ئۇلار تۆت تەرەپتىن نۇرغۇن كىشىلەرنى ئەسىر ئېلىپ ئورخۇن بويىدىكى ئاتاماكانىغا كەپتۇ. ئوردۇ بالىقنى سالدۇرۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن، پۈتۈن شەرق ئۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا كىرىپتۇ.

بۇ چاغدا، ئاق ئىگىنلىك، ئاق ھاسىلىق بىر بوۋاي بۇگۇخانىنىڭ چۈشىگە كىرىپتۇ. بوۋاي ئۇنىڭغا يوغانلىقى پىستىچىلىك بىر پارچە يۇرۇن قاشتاشنى بېرىپ: «بۇ قاشتاشنى ساقلىيالىساڭ، پۈتۈن ئىقلىم سېنىڭ يارلىق - تۇغۇڭ ئاستىدا بولىدۇ» دەپتۇ. ئۇنىڭ ۋەزىرىمۇ خۇددى شۇنداق چۈش كۆرۈپتۇ. ئەتىسى ئەتتىگەندە، ئۇلار قوشۇننى تۈزۈپ - سەپلەشكە كىرىشىپتۇ؛ ئاندىن، بۇگۇخان كۈنپېتىشتىكى ئەللەرگە يۈرۈش قىلىپتۇ. ئۇ تۈركىستان چېگرىسىغا يەتكەندە، ئۇنىڭغا ئوت - چۆپلۈك، سۇلۇق، گۈزەل يېيىق ئۇچراپتۇ. ئۆزى شۇ يەردە تۇرۇپ، بالاساقۇن شەھىرىنى بىنا قىلدۇرۇپتۇ. ھازىر بۇ شەھەر قۇز بالىق دەپ ئاتىلىدۇ. ئاندىن تەرەپ - تەرەپكە قوشۇن ئەۋەتىپتۇ. ئون ئىككى يىل ئىچىدە ھەممە مەملىكەتنى بويسۇندۇرۇپتۇ، قارشىلىق كۆرسىتىدىغان ۋە بويسۇنمىغان بىرەرسىمۇ قالماپتۇ. ئەۋەتكەن كىشىلىرى ئاخىر بىر يەرگە بېرىپتۇ، ئۇ يەردە تۇرقى ھايۋانسىمان ئادەملەرنى كۆرۈپ، ئەمدى بۇنىڭ ئۇياقتا ئىنسۇجىن يوق ئىكەن دەپ ئىلگىرىلىمەپتۇ. ئۇلار ھەر ئەلنىڭ شاھ - سۇلتان، ئەمىر - ئەركانلىرىنى ئېلىپ كېلىپ، بۇگۇخانغا تەقدىم قىلىپتۇ. بۇگۇخان ئۇلارنىڭ ئۆز سالاھىيەتلىرىگە يارىشا ئوبدان مۇئامىلە قىلىپتۇ ۋە ھەدىيىلەر بېرىپتۇ؛ ھىند پادىشاھىنىڭ سىن - تۇرقى سەت بولغاچقا، ئۇنى ھوزۇرىغا كىرگۈزمەپتۇ. ئاندىن ئۇلارنى ئۆز زېمىنلىرىگە قايتۇرۇپ، ئۇلاردىن باج - خىراج ئېلىپتۇ. ئاندىن كېيىن، ئۇنىڭ يولىدا ھېچقانداق توسالغۇ قالمىغاچقا، ئۇ قۇز بالىقتىن قايتىپ، بالدۇرقى ماكانىغا كەپتۇ.» ⑧

4. مىرخاندنىڭ «رەۋزەتۇس سەفا» دېگەن تارىخ كىتابىدا بايان قىلىنغان ئۇغۇزخان مەنقىبەتى

«قاراخان... ئاتىسى. ئۆلگەندىن كېيىن، تەختكە ئولتۇرىدۇ. قارا قورۇمنىڭ ئارتاق ۋە كەرتاق دېگەن جايلىرىدا يايلاق ۋە قىشلاقلىرى بار ئىدى... قاراخاننىڭ خوتۇنى بىر ئوغۇل تۇغدۇ... شۇ زامانىنىڭ قائىدىسى بويىچە ئوغۇل - قىز بىر ياشقا كىرمىگىچە ئىسىم قويمايتتى... قاراخان بۇ ئوغۇلغا نېمە دەپ ئات قويساق بولۇر دەپ مەسلىھەت سالغاندا، ئەمدىلا بىر ياشقا كىرگەن بالا ئېنىق قىلىپ: مېنىڭ ئىسمىم ئوغۇز بولسۇن، دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قاراخان ئۆزىنىڭ يېقىن يورۇقلىرىغا: بۇ ئوغۇل بىزنىڭ ئادىتىمىزنى بۇزدى، ئۇنىڭ ھايات - ماماتلىق تەقدىرى بىزنىڭ ئىلكىمىزدە، دەپتۇ. قاراخان ئۆز قوشۇننىنى باشلاپ، ئۆز ئوغلى - ئوغۇزنى جازالىماق بولۇپ، ئوۋغا چىقىدۇ... ئوغۇزخان بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ، نائىلاج قاراخان بىلەن جەڭ قىلىدۇ. قاراخان ئەجەللىك زەربە يەپ، يېقىلىپ چۈشىدۇ... ئوغۇزخان تەختكە ئولتۇرىدۇ... 73 يىل خان بولىدۇ... ئوغۇزخانىنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە، كۈن خان تەختكە ئولتۇرىدۇ... كۈن خانىنىڭ ئالتە ئوغلى ۋە ھەر بىر ئوغلىنىڭ تۆتتىن بالىسى بولىدۇ... ئوغۇزخانىنىڭ 24 نەۋرىسىدىن 12 قەۋم ئوق قانات (بۇلار «بۇزوق» لار)، 12 قەۋم سول قانات (بۇلار «ئۈچ ئوق» لار) ئاتلىپ كەلگەن... خانلىق دېگىز خانغا يەتكەندە، ئۇ خانلىق سۇرۇپ، قېرىپ قالغاندىن كېيىن، خانلىقنى ئىلىخانغا بېرىدۇ. ئىلىخان زامانىسىدا، ماۋە راۋۇننەھرۋە تۇران زەمىنى فەرىدۇننىڭ ئوغلى تۇرغا قارايتتى...» ⑨

بۇ مەنقىبەت بويىچە، ئوغۇزخانىنىڭ نەۋرىسى ئىلىخان مىلادىدىن ئىلگىرىكى 16 - ئەسىردە ئۆتكەن «تۇر» بىلەن زامانداش بولۇپ چىقىدۇ.

5. «تارىخ تەبەرى» دە «تۇر» توغرىسىدىكى مەنقىبەت بويىچە

مەزكۇر كىتابنىڭ تەھمۇرەس ۋە جەمشىد توغرىسىدىكى پەسىللىرىدە بايان قىلىنىشىچە: «جەمشىد قېچىپ، زابىلىستانغا بارغاندا، زابىلىستان پادىشاھىنىڭ قىزىنى ئالىدۇ. ئۇنىڭدىن تۇغۇلغان ئوغۇلغا «تۇر» دەپ ئىسىم قويىدۇ... تۇردىن بولغان ئوغۇل دىستان، دىستاندىن بولغان ئوغۇل فەرامۇز دەپ ئاتىلىدۇ. جەمشىد ئۇرۇغىدىن فەرىدۇننىڭ بوۋىسى نوھ ئەلەيھىسسالامغا ئىمان كەلتۈرگەن. (ئەسلىدە، توپاندىن كېيىن نوھنىڭ ئۈچ ئوغلى قالىدۇ، سامنىڭ ئەۋلادى ئەرەب - ئەجەم خەلقى، ھامنىڭ ئۇرۇقى ھەبەش، زەنگبار ۋە ھىندلار؛ يافەسنىڭ ئۇرۇقى تۈرك، سەقلاب ۋە يەجۈج - مەجۈجلار- دۇر). فەرىدۇننىڭ ئۈچ ئوغلى بولىدۇ: چوڭى تۇر، ئوتتۇرانچىسى سەلىم، كەنجىسى ئەيرەج. فەرىدۇن جاھانىنى پەرزەندلىرىگە تەقسىم قىلغاندا، تۈرك، خەزەرەج، ماچىن ھەم مەشرىق زەمىنىنى تۇرغا بېرىدۇ ۋە ئۇنىڭغا فەغفۇر (تەڭرى

ئوغلى) دەپ ئات قويىدۇ.»⑪

بۇ مەنقىبەت بويىچە، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شەرققە تارالغان قەۋملەر «تۇر» نىڭ ئەۋلادى ھېسابلىنىدۇ.

6. «قۇتلانچىن ھەزرەتنىڭ ئابدىسى» دە قەيت قىلىنغان مەنقىبەت بويىچە

«كەمىنە خۇدانىڭ جىن ئىھتىرام بىلەن ئىلاۋە قىلىدۇكى، جامائەت تەۋسىپ قىلغان قۇتلانچىن ئۇيغۇرلار دىندۇر. ئۇزاق بوۋىسى مەزكۇر ئەلنىڭ پادىشاھىدۇر. شۇ ئەلدە ئىككىي دەرەخنىڭ جۇپلىشىشىدىن پورەك ھاسىل بولغان. پورەك يېرىلىپ، بەش ئوغۇل پەيدا بولغان. ئۇلاردىن تۆتى ئۆلۈپ، كەنجىسى يالغۇز قالغان. بۇنى خاسىيەتلىك بىلىپ، ئىززەتلىگەن. ئۇنىڭغا خوتۇن ئېلىپ بەرگەن. ئۇنىڭ ئەۋلادى ئەلگە پادىشاھلىق قىلغان.»⑪

7. «قوچۇ پادىشاھلىرىنىڭ شەجەرە تاش پۈتۈكى» دە يېزىلغان مەنقىبەت بويىچە

«ئۇيغۇرلارنىڭ زەمىنىدە قارا قورۇم دېگەن تاغ بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئىككى دەريا ئېقىپ چىقاتتى؛ بىرىنى تۇغلا، يەنە بىرىنى سىلىنگا دەيتتى. كۇنلەردىن بىر كۇنى ئىككى دەريا ئارىلىقىدىكى دەرەخكە ئاسماندىن نۇر چۈشۈپتۇ. بۇ ئەلدىكىلەر بۇنى ئاسراپتۇ. دەرەختىن پوقاق ھاسىل بولۇپ، خۇددى ئادەمدەك تولغاق يەپتۇ. نۇر داۋاملىق چۈشۈۋېرىپتۇ. توققۇز ئاي 10 كۇن بولغاندا، پوقاق يېرىلىپتۇ. بەش ئوغۇل ئاپىرىدە بوپتۇ. كىشىلەر بۇلارنى بېقىپتۇ. بۇلارنىڭ كەنجىسى بۇگۇ قاغان ئىكەن. بۇ چوك بولۇپ، خەلقە باش بولۇپ، ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ. پادىشاھ بولۇپتۇ. بۇنىڭ ئەۋلادىدىن 30 پادىشاھ ئۆتۈپتۇ. يۇرۇن تېكىن ۋاقتىغا كەلگەندە، تاڭ خانلىقى بىلەن كۆپ قېتىم ئۇرۇش پەيدا بولۇپتۇ...»⑫

6 - مەنقىبەت بىلەن 7 - مەنقىبەتتىكى بايانلارنىڭ مەزمۇنى ئاساسەن ئوخشاش بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ يىراق ئاتا - بوۋىسى (بەش ئوغۇل) دەرەخكە خاسىيەتلىك نۇر چۈشۈش بىلەن دەرەختىن ئاپىرىدە بولغان، يەنى نۇردىن تۆرەلگەن. كەنجى ئوغۇل بۇگۇخانىنىڭ ئەۋلادىدىن ئۇيغۇرلار شەكىللەنگەن.

8. «يۆ ياڭ تەرمىلىرى» دەقەيت قىلىنغان مەنقىبەت بويىچە

«شىمالىي تۇتقۇنلارنىڭ سوق ئېلىدە نېپ - شىر ئۇلۇسى بار ئىدى. تۆرىسىنىڭ ئىككىنچى خوتۇنى تۆت ئوغۇل تۇغۇپ، بىرى ياۋا غازغا ئايلىنىپ كەتكەن. قالغان ئۈچ ئوغلى بىر - بىرىگە: گۇزە - گۇزە دەپتۇ. بۇ ئۆكۈز دېگىنى ئىكەن. ئۈچ ئوغلى ئۆكۈزگە ئەگىشىپتۇ، كالىنىڭ سۇتى ۋە ئېتىدىن ئوزۇقلىنىپتۇ.»⑬

9. خەنزۇچە تارىخ مەنبەلىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدىكى مەلۇماتلار

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئاتا - بوۋىلىرىدىن سانالغان دىڭلىن خەنزۇچە تارىخ مەنبەلىرىدىن «تارىخنامە»، ئالدىنقى ۋە كېيىنكى «خەننامە» لەردە بايان قىلىنغان. دىڭلىن بۇ تارىخىي مەنبەلەردە يېزىلغان ۋاقتلىرىدا، ئاللىقاچان مۇستەقىل ئۇلۇس - ئىلەت بولۇپ ۋۇجۇدقا كېلىپ بولغان. تارىخچى دىڭ چيەننىڭ تەتقىقاتىغا ئاساسلانغاندا: «دىڭلىن دېگەن نامنى تەھقىقلەسەك، ئۇنىڭ بىر ئاتىلىشى دىلى، يەنە بىر خىل ئاتىلىشى تىسلى. ئۇچ پادىشاھلىق دەۋرىدە، ئالتۇن تاغ (ئالتاي) نىڭ جەنۇبىدا ياشايدىغانلىرى غەربىي دىڭلىن دېيىلگەن. بۇلار «ۋېينامە» دە گاۋجۇ (ئىگىز ھارۋىلىقلار) دەپ ئاتالغان. ھالبۇكى، كېيىنچە دىلى يەنە تېلى دەپمۇ ئاتالغان. ئۇلارنىڭ قەۋملىرى تۇغلا دەرياسىدىن باشلاپ، يېۋۇ (باركۆل)، ئالتۇن تاغ بويلىرىدىن تارتىپ، تاكى غەربىي دىيارنى قاپلىغان. ئەڭ يىراقتىكىسى تارقالغانلىرى روسىيە تەۋەسىدىكى سىر دەريا، قارا دېڭىز بويلىرىغىچە يەتكەن.»⑭

تارىخشۇناس خۇچىيۇيەننىڭ پىكرىچە: «دى - دىڭلىنلىرىنىڭ قىسقارتىلمىسى. كېيىنكى چاغلاردا يەنى شىمالىي ۋە جەنۇبىي خانلىقلار زامانلىرىدا دېيىلگەن گاۋجۇ (ئىگىزھارۋىلىقلار)، تېلىلەر دىڭلىنلىرىنىڭ باشقىچە ئاتىلىشىدۇر. ئوغۇز دېگەن ناممۇ دىڭلىنلىرىنىڭ باشقىچە ئاتىلىشىدۇر. تۇركىلەر بولسا، دىڭلىن، ئۇگىيە (ئوغۇر)، جيەنكۇن (قىرغىز) لاردىن 800 يىل كېيىن مەيدانغا كەلگەن. تۇركىلەر دەسلەپتە ناھايىتى زور ئىمپېرىيە قۇرۇش بىلەن داڭق چىقارغان، شۇنىڭ بىلەن بىللە بارچە مۇناسىۋەتلىك مىللەتلەرنىڭ ئومۇمىي نامى بولۇپ قالغان.»⑮

يەنە بىر تارىخشۇناس شى يىڭنىڭ مۇھاكىمىسىچە: «تۇركىي سىستېمىدىن جۇڭگو تارىخىدا ئەڭ بۇرۇن ئۇچرايدىغانلىرى دىڭلىن (خەنزۇچە بىر قانچە خىل يېزىلغان - نەقىلچى)؛ كېيىن بۇلار تېلى، تىسلى، تېلى، دىلى دەپمۇ ئاتالغان؛ ئىككىنچى تۇرلۇك قىلىپ ئېيتقاندا قەدىمكى دەۋردىكى دىلاردۇر. بۇ بىر قانچە خىل ئىسىم بىر خىل تەلەپپۇز قىلىنغان نامنىڭ نەچچەئاھاڭ تەرجىمىسىدۇر. دىڭلىن بىلەن تېيلىنى مىسال قىلساق، دىڭلىڭنىڭ ئىككىنچى بوغۇملىرىدىكى ng (ڭ) تاۋۇشىنى مۇنداق تەلەپپۇز قىلىشقا ئادەتلەنمىگەن مىللەتلەر قىسقارتىۋېتىپ، تېلى دەپ ئاتىغان. بۇنىڭدىن باشقا، گاۋجۇ (ئىگىز ھارۋىلىقلار) دېگەن غەيرىيچە نامنى ئالساق، بۇ ئاھاڭ تەرجىمىسى بولماي، مەنا تەرجىمىسىدۇر. يۇقىرىقى ناملاردىن ئومۇمىي نامنى قوبۇل قىلماقچى بولساق، بۇ ناملارنىڭ ئەڭ بالدۇرقىسى دىڭلىن، بۇنىڭ ھازىرقى ئاتىلىشى ئۇيغۇر. لېكىن ئېتنوگىنېز جەھەتتىن تۇرك دېگەن نام ئومۇملاشقان.»⑯

6 - ئەسىردىن كېيىن ئۇيغۇر دېگەن نام ئومۇملاشقاندا، دەسلەپ «كونا تاڭنامە» دە «ئۇيغۇر تەزكىرىسى» دەپ مەخسۇس باب ئاجرىتىلغان. ئاندىن كېيىن «يېڭى تاڭنامە»، «بەش زامان تارىخى»، «سۇڭنامە» ۋە باشقا تارىخ مەنبەلىرىدە مەخسۇس تەزكىرىلەر يېزىلغان

ئۇيغۇرلارنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا مەخسۇس تەزكىرە قىلىپ يازغان مەزكۇر تارىخ مەنبەلىرىدىن بەزى بايانلارنى كەلتۈرىمىز:

«كونا تاڭنامە» 195 - جىلدىدە: «ئۇيغۇر - بۇنىڭ ئەجدادى ھۇننىڭ ئەۋلادى. كېيىنكى ۋېي زامانىدا تېلى قەبىلىسى دەپ ئاتالغان. تۇرقى -

جۇغى كىچىكرەك، ناھايىتى باتۇر - قەيسەر؛ ئىگىز ھارۇلارغا تايىنىدۇ، تۈركىكە قارام بولغان، يېقىندىن بۇيان تېلى دېيىلگەنلەر شۇ.»

«يېڭى تاڭنامە» 217 - جىلدنىڭ بىرىنچى قىسمىدا: «ئۇيغۇر - ئەجدادى ھۇنلاردۇر. ئادەتتە ئېگىز چاقلىق ھارۇلارغا ئولتۇرىدۇ، دەسلەپكى ۋاقىي زامانىدا گاۋجۇ (ئېگىز ھارۇلىقلار) ئۇلۇسى دەپ ئاتالغان، بۇلار تىلى ھەم دېيىلگەن، بۇ نام تېلى دەپ ئۆزگىرىپ كەتكەن. تۈركىكە قارام ئىدى.»

«ھۇججەت - ۋە سقىلەردىن تەھقىقلەنگەنلەرى» 347 - جىلد، «ئۇيغۇر» بۆلۈمىدە: «ئۇيغۇر - ئەجدادى ھۇندۇر. ئادەتتە ئېگىز چاقلىق ھارۇلارغا ئولتۇرىدۇ، دەسلەپكى ۋاقىي زامانىدا گاۋجۇ (ئېگىز ھارۇلىقلار) دەپمۇ ئاتالغان، تىلى دېيىلىپ، كېيىن تېلى دەپ ئۆزگىرىپ كەتكەن.»

«كونا بەش زامان تارىخى» 108 جىلددە: «ئۇيغۇر - ئەجدادى ھۇن قەۋملىرىدىن. كېيىن ۋاقىي زامانىدا تېلى دەپ ئاتالغان، شۇنىڭدەك ئۇيغۇر دېگەن نام بىلەن تونۇلغان.»

«سۇڭنامە» 490 - جىلددە: «ئۇيغۇر - ئەسلى ھۇننىڭ باشقا ئەۋلادىدىن. كېيىن ۋاقىي دەۋرىدە تېلى دەپ ئاتالغان. تاڭنىڭ دەسلەپكى دەۋرىدە تېلى، كېيىن ئۇيغۇر دەپ ئاتالغان.»

«ئومۇمىي تەپسىراتلارنىڭ داۋامى» 636 - جىلد، «تۆت يى (چەت ئەل) لار تەزكىرىلىرى» II دە: «خۇيخې يەنى خۇيخۇ - ئۇيغۇر - ئەجدادى ھۇن. سۇي زامانىدا ئۇيغۇر (ۋېيخې) دېيىلگەن. تۈركىكە قارام ئىدى.»

بىرقانچە ئالىملار ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادى ھۇن ئەمەس، پەقەت ھۇن ئىمپېرىيىسى تەۋەسىدە قارام ئۇلۇس ئىدى؛ ئۇيغۇر بىلەن ئوغۇز بىر نامنىڭ ئىككى خىل ئاتىلىشىدۇرىدەپ ھېسابلايدۇ. ئۇيغۇرشۇناس لېۋ تاك چەت ئەل ۋە جۇڭگو تۈركولوگلىرىنىڭ مەزكۇر مەسىلىدىكى كۆز قاراشلىرىنى خۇلاسىلاپ، شۇنداق دەيدۇ: «ئوغۇز بىلەن ئۇيغۇرنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىتەن ناھايىتى زىچ. قەدىمكى دەۋردە تۈرك - ئۇيغۇر تىللىرىدە «ز» بىلەن «ر» تاۋۇشلىرى ئالمىشىپ تۇراتتى. ئوغۇز = ئوغۇر - ئۇيغۇر، ھەتتا گاھىدا سۆز ئاخىرىدىكى «ر» تاۋۇشى چۈشۈپ قالاتتى. شۇڭا، جۇڭگونىڭ تارىخ كىتابلىرىدا ۋۇگې، يۈەنخې، ۋۇخۇ، ۋۇخې، ۋېيخې، خۇيخې، خۇيخۇ، يۈەن دەۋرىدىن كېيىن ۋېيۋۇ، ۋېيۋۇر دېگەندەك خىلمۇ خىل خەتلەر بىلەن ئۇيغۇرنىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى بېرىلگەن. بىر قانچە ئالىملار ئوغۇزنىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى دەپ قارايدۇ. جۇملىدىن دانىيىلنىڭ ئالىم ۋ. تومسېن ئەشۇ قاراشنى ئاللىقاچان بىلدۇرگەن. ئۇيغۇر قاغانلىرىغا بېغىشلانغان پۈتۈكتاش (ئابىدە) لەردە «مېنىڭ بۇدۇنۇم ئوغۇز، دېگەن گەپ كۆپ ئۇچرايدۇ. دېمەك، ئوغۇز بىلەن ئۇيغۇر بىر نام ئىكەنلىكىگە شۇبھە يوق.»⑰

فرانسۇز ئالىملىرىدىن م. رېنائۇد تەسنىپ قىلغان كىتابلار سىرىيىسىنىڭ ئالدىنقى قىسمىغا كىرگۈزۈلگەن مەنبەلەردىن ئەرەب سودىگىرى سۇلايمان سايا‌ھەتنامىسى، كېيىنكى قىسمىغا كىرگۈزۈلگەن مەنبەلەردىن پارس قولتۇقىدىكى سودا پورتى - سىراف ياكى سەناۋېيلىق ئەبۇ زەيد ھەسەننىڭ سايا‌ھەت خاتىرىسى، ئەرەبلەردىن ئەبۇ دۇلەف مەسئەر ئىبنى مۇخەلخەلنىڭ سايا‌ھەتنامىسى، سىجىلىيلىك ئىدرىسنىڭ جۇغراپىيە كىتابى قاتارلىق ئەسەرلەردە «تاغازغاز»، «توغۇزغۇز» دېيىلگەنلەرنى غەرب تارىخچىلىرى ئۇيغۇرلاردۇر، بۇنىڭ تارقالغان زېمىنى خارەزمغىچە يەتكەن، دەپ ھېسابلايدۇ.

دېمەك توققۇز ئوغۇز - توققۇز ئۇيغۇر، ئوغۇز - ئوغۇر - ئۇيغۇر ھەممىسى بىر ئىلەتنىڭ نامىدۇر. ئوغۇزخاننىڭ «مەن ئۇيغۇرنىڭ خاقانى» دەپ جاكارلىغانلىقىمۇ شۇنى كۆرسىتىدۇ.

ئىزاھلار

① مەھمۇد قەشقەرى: «تۈركىي تىللار دىۋانى» (ئۇيغۇرچە)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىل نەشرى، I جىلد 151 - 152 - بەتلەر.

② راشىدىددىن فەزلۇللاھ - ھەمەدانىنىڭ كىتابى - «جامىئۇت تەۋارىخ» تىن كلاۋسوننىڭ كەلتۈرگەن نەقلى.

③ كلاۋسون: «ئۇيغۇر دېگەن نام توغرىسىدا» (The Name Uygur) ئەنگلىيە. 1963 - يىل.

④ ئەبۇلغازى باھادىرخان: «شەجەرەئى تۈرك» (1663 - يىلى يېزىلغان). زەكى ۋەلىدى توغانىنىڭ «خارەزمدە يېزىلغان كونا تۈركچە ئەسەرلەر» دېگەن تۈركىيات مەجمۇئەسى (ئىستانبۇل، 1928 - يىل نەشرى) گە ئاساسەن نەقلى قىلىندى.

⑤ ئانىل چېچېن: «تۈرك دۇلەتلىرى»، ئىنقىلاب كىتابىئەۋى (ئىستانبۇل، 1986 يىل نەشرى) 113 - بەت.

⑥ «ۋېينامە»، 103 - جىلد، «تەزكىرىلەر» - 91، «گاۋجۇ» (ئېگىز ھارۇلىقلار، ياكى قاڭقىللار، ياكى توخرىلار)

⑦ رىزا نۇر: «ئوغۇزنامە» (تۈركچە) 1928 - يىل نەشرى. رىزا نۇر بۇنى تۈركىي تىلدىكى ئەڭ قەدىمكى ھۇججەت ھېسابلايدۇ. رادلوف 1891 - يىلى نېمىسچىغا تەرجىمە قىلغان. پېللىئود (فرانسۇز) «ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى داستانى - ئوغۇزنامە» دەپ تەقرىز يازغان. «قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىدىن تاللانما» 1983 - يىل (ئۇيغۇرچە) نەشرىدىن نەقىل قىلىندى.

⑧ ئەلا ئۇددىن ئەتامەلىك بىننىي بەھائۇددىن مۇھەممەد بىننىي مۇھەممەد جۇۋەينى: «تارىخىي جەھانگوشاي» (ھىجرى 658 - يىلى يېزىلغان). 1911 - يىل لەيدىن باسمىسىدىن نەقلى قىلىندى.

⑨ مۇھەممەد ئىبنى خاۋەندشاھ - مىرخاند: «رەۋزەتۇس سەفا فى سىيرە تۇل ئەنبىيا ۋەل - مۇلۇك ۋەل - خۇلەفا» («پەيغەمبەرلەر، پادىشاھلار ۋە خەلىفىلەر تەرجىمھاللىرى توغرىسىدىكى پاكلىق بېغى»)، ھىجرى 899 - 901 (مىلادى 1494 -، 1496) يىللىرى يېزىلغان.

⑩ جەئفەر مۇھەممەد بىننىي جەرىر - تەبەرى: «تارىخۇل - ئۇممەم ۋەل - مۇلۇك» («مىللەتلەر ۋە پادىشاھلار تارىخى») 1996 - يىل، ئۇيغۇرچە نەشرى.

⑪ «جىلك خوا ئەپەندىنىڭ ئەسەرلىرى توپلىمى» 24 - جىلد «قۇتلانچىن ھەزرەتنىڭ ئابدىسى» (خەنزۇچە).

⑫ «داۋيۇەننىڭ شۆگۈلۈ» («داۋيۇەننىڭ قەدىمكىلەردىن ئۆگەنگەنلىرى») 24 - جىلد، «قۇچۇ پادىشاھلىرىنىڭ شەجەرە تاش پۈتۈكى» (خەنزۇچە).

⑬ (تاك دەۋرىدە) دۇەن جىڭشى تۇزگەن «يۈيالك تەرمىلىرى» 16 - جىلد (خەنزۇچە).

⑭ دىك چېەن: «شىمالدىكى ئۇچ چولك ئېتنوگىنىز توغرىسىدا»، 27 - بەت.

⑮ خۇچېنۇ يۇەن: «دىڭلىن، تۈرك، ئۇيغۇر»، 9 - بەت.

⑯ شى يىك: «جۇڭگو مىللەتلىرى تارىخى»، 72 - بەت. لىن خۇيشياك يازغان «جۇڭگو مىللەتلىرى تارىخى» دىمۇ مەزكۇر پىكىر تەكىتلەنگەن.

⑰ لېۋ يىتاك: «ئۇيغۇرھەققىدەتەتقىقات»، جىڭجۇك كىتاب ئىدارىسى نەشرى (خەنزۇچە) تەبىئى. 14 -، 15 -، 16 - ئىزاھلاردىكى بايانلار مەزكۇر لېۋ يىتاكنىڭ كىتابىدىن نەقلى قىلىنغان. (M1)

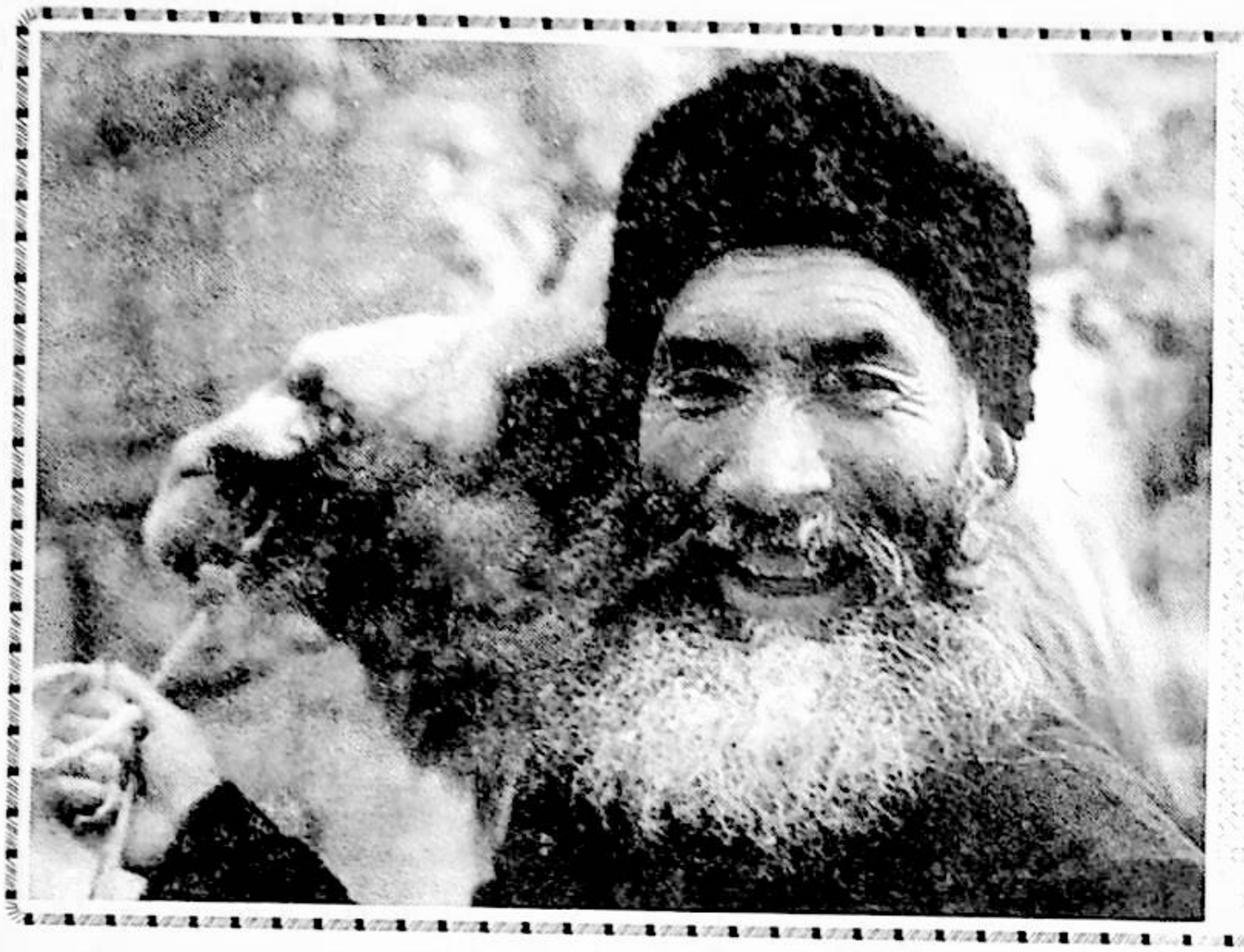

تەكلىماكانغا

دۇملەنگەن روھ

ـ ئۇيغۇرمەدەنىيەتپسخىكسى

ئۇستىدە قايتا ئويلىنىش

ئەسەت سۇلايمان

1

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ياۋروپادا چىقىدىغان بىر نوپۇزلۇق گېزىتتە مۇنداق بىر قىزىقارلىق پەرەز بېسىلغان:

مەلۇم بىر ئۆيدە تۇيۇقسىزلا بىر تال يېڭنە يەرگە چۈشۈپ كەتكەن. ئۆيدە ئىتالىيىلىك، فرانسىيىلىك ۋە گېرمانىيىلىك ئۇچ كىشى بولۇپ، ئۇلار بۇ كىچىككىنە ئىشقا ئوخشاش بولمىغان ئىنكاسلارنى قايتۇرغان: ئىتالىيان مۇرىسىنى قىسىپ قويۇپلا پەرۋاسىزلارچە ئۆيدىن چىقىپ كەتكەن؛ فرانسۇز رەسمىيەت يۈزىسىدىنلا قولى بىلەن يەرنى بىر - ئىككى قېتىم سىلاپ قويغانىدۇ، يېڭىنى تېپىۋېلىشقا كۈچەپ كەتمىگەن، پەقەت ئىزدەپ كۆردۈم دېگەن روھىي تەسەللىي بىلەنلا بولدى قىلغان؛ گېرمان قولىغا بىر سىزغۇچ بىلەن بورنى ئېلىپ، پولغا كىچىك - كىچىك چەمبەرلەرنى سىزغان، ئاندىن ھەر بىر چەمبەر ئىچىنى ئەستايىدىللىق بىلەن كۆزىتىپ ئاخىرى ھېلىقى يېڭىنى تېپىۋالغان. ناھايىتى ئاددىي بۇ بايان نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ ئەمەلىيەتتە گېزىتكە بېسىلغان بۇ كىچىككىنە مىسال ئۇچ دۆلەتنىڭ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى جەريانىدىكى ئوخشاش بولمىغان ئىپادىسىگە، تېخىمۇ توغرىراقى، بۇ ئۇچ مىللەتنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىگە سىمۋول قىلىنغانلىقىدىن: دەرۋەقە، دۇنيا تارىخى سەھىپىلىرىگە نەزەر تاشلىغىنىمىزدا، ئىتالىيە مەيلى جۇغراپىيەۋى جايلىشىشى ياكى دۇنيا تارىخىدىكى سىياسىي ئورنى جەھەتتىن بولمىسۇن ياۋروپادىكى ئىسمى - جىسمىغا لايىق «چەمبەر ئاجراپ كەتكەن بىر پاي ئۆتۈك» (لۇتپۇللا مۇتەللىپ «ئەجەل ھودۇقۇشىدا» ناملىق فىلىمىدا بۇ كىنايىنى بىرىنچى قېتىم ئىشلەتكەن - ئا) ئىدى. قەدىمكى رىملىقلار بىر مەھەل زور گۇللىنىشكە ئېرىشكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا، يېقىن قوشنىسى - يۇنانلىقلارنىڭ ئالەمشۇمۇل مەدەنىيىتىگە ۋارىسلىق قىلغانىدى، خالاس. ئوتتۇرا ئەسىر جاھالىتىدىن كېيىن ياۋروپا ئەدەبىيات - سەنئەت ئويغىنىش ھەرىكىتى گەرچە ئىتالىيىدىن باشلانغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ھەقىقىي زىلزىلىسى غەربىي ياۋروپادا مەيدانغا كەلگەنىدى. شۇڭا ئىتالىيانلار ياروپادىكى باشقا مىللەتلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا چېچىلاڭغۇ، بوشاڭ، ئىچكى ئۇيۇشۇش كۈچى ئاجىز مىللەت ئىدى؛ فرانسۇزلار ھېسسىياتچان، ئۆزگىرىشچان، ئۇزۇل - كېسىللىكى كەمچىل مىللەت بولۇپ، ئۇلارنىڭ ناپالېئونغا مىسلىسىز دەرىجىدە چوقۇنۇشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس ئىدى. فرانسۇز مەدەنىيىتىنىڭ نازاكىتى ۋە مىللىي خاراكتېرىنىڭ لاتاپىتى ئۇلاردا ئەدەبىياتنىڭ گۇللىنىشىگە سەۋەب بولغانىدى. گېرمانلار گېگىلنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا «ئىنسانىيەتنىڭ پىشقان دەۋرى» دېگى ئەقلىي تەمكىنلىكىگە يەتكەن، پەلسەپىۋى كاللىغا ئىگە، سوغۇققان، ئەمەلىي مىللەت ئىدى. بىز دۇنيا پەلسەپىسىنىڭ يۈكسەك چوققىسىنىڭ گېرمانىيىدە مەيدانغا كەلگەنلىكىدىن، ئىككى قېتىملىق دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ مەغلۇبىيىتى ۋە خارابىسى ئىچىدىن گېرمان مىللىتىنىڭ قانداق

مۇھاكىمە

قىلىپ ئىقتىسادى گۈللەنگەن، ئىلغار سەۋىيىگە ئىگە مىللەتكە ئايلانغانلىقىدىن بۇ نۇقتىنى چوڭقۇر ھېس قىلالايمىز.

خوش، يېڭىنە تىمسالىدىن قوزغالغان ئۇلانما تەسەۋۋۇرىمىز بىزنى مۇنداق بىرسوئالغا جاۋاب بېرىشكە قىستايدۇ: يېڭىنە چۈشۈپ قالغان ئاشۇ سورۇندا بىر ئۇيغۇر بولغان بولسا، ئۇ بۇ ئىشقا قانداق ئىنكاس قايتۇرغان بولاتتى؟ ئۇ، قولىغا لوپا ئەينەك ئېلىپ، ئۆينىڭ بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىغىچە سەۋر - تاقەت بىلەن ئەستايىدىل ئىزدەپ كۆرەرمۇ ياكى ئاشۇ ئۆيدە بىر ئۆمۈر يېڭىنە بىلەن پۈتلىشىپ بىللە ياشارمۇ!؟...

دەرۋەقە، بۇ بىر ناھايىتى ئاددىي مىسال، خالاس. بۇ خىل تەھلىلنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە توغرا ياكى خاتا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىز ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەت مۇھىتىدا ئېپادە قىلغان مەدەنىيەت پىسخىكىسىنى ئوپېراتسىيە قىلىشتا ھامان مۇشۇ تۇردىكى ماھىيەتلىك مىساللارنىڭ ئىلھامىغا موھتاج بولىمىز، ئەلۋەتتە.

شۇبھىسىزكى، جۇغراپىيىلىك مۇھىت ۋە ياشاش شارائىتىنىڭ ئوخشاشماسلىقى ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت پىسخىكىسىنىڭ ئوخشىماسلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئۇزاق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا مەلۇم مىللەتنىڭ مەدەنىيەت پىسخىكىسىدا نۇرغۇن ئۆزگىرىشلەر يۈز بەرسىمۇ، ئەمما شۇ مىللەتنىڭ ئىپتىدائىي روھىي ماھىيىتىگە ئۇرۇق بولۇپ تېرىلغان پىسخىك جۇغلانما خۇددى پاختا ئىچىدىكى چوغدەك ھامان ساقلىنىپ كېلىدۇ. تۆت مىڭ يىللىق قەدىمىي مەدەنىيەتكە ئىگە ھىندىستانىنىڭ يېقىنقى زامانداكى كەلگەندە يۈز نەچچە يىلدىن ئارتۇق ئەنگلىيە مۇستەملىكىسىگە چۈشۈپ قېلىشى نەتىجىسىدە، «غەربلىشىش» دولقۇنىغا ئۇچرىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت پىسخىكىسىدىكى شەرقچە سۈكۈناتقا باي ئايالليق نازاكىتى ۋە غايىۋى پىنھانلىقتا تەشنا ھۆل خاراكتېرى ئۆزگەرگىنى يوق. شۇنىڭغا ئوخشاشلا نەچچە مىڭ يىللىق سەرسانلىق - سەرگەردانلىق ۋە ھالاكەتلىك تارىخنى باشتىن كەچۈرگەن يەھۇدىيلارنىڭ ھازىرقى زامانغا كەلگەندە مىللىي تېرىلىش ھەرىكىتى قوزغاپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشى دەل ئۇلارنىڭ تومۇرىدىكى مىللىي قېنى بىلەن روھىي قاتلىمىدىكى ماھىيەتلىك جۇغلانمىنىڭ ھەر ۋاقىت كۈۋەجەپ تۇرغانلىقىدىن بولغان.

مەدەنىيەت ئىنسانشۇناسلىقى بىلەن سېلىشتۇرما مەدەنىيەتشۇناسلىقنىڭ گۈللىنىشى بىزنى مىللەتلەرنىڭ ئوخشاشمىغان مەدەنىيەت مۇھىتىدا ئېپادە قىلغان پىسخىك ماھىيىتىنى تولۇق ئوپېراتسىيە قىلىش ئىمكانىيىتى بىلەن تەمىن ئەتتى. ئىنسانىيەتنىڭ نۆۋەتتىكى ئىزدىنىشلىرىنىڭ ماددىي دۇنيادىن روھىي دۇنياغا - ئادەمنىڭ ئۆزىگە مەركەزلىشىشى بىزگە كەلگۈسىدىكى ئىزدىنىشلەرنىڭ ئاجايىپ ئازابلىق دەۋرگە كىرىدىغانلىقىدىن دېرەك بېردى.

دەرۋەقە، بىز بۇ يەردە سۆزلەۋاتقان مەدەنىيەتشۇناسلىق ئىنسانىيەت يارالغان بارلىق ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتلەرنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنى ئىنچىكىلەپ تەھلىل قىلغاندا، مەدەنىيەتنىڭ تاشقى قاتلىمى، ئوتتۇرا قاتلىمى ۋە ئىچكى قاتلىمى دەپ بۆلۈشكە بولىدۇ. مەدەنىيەتنىڭ تاشقى قاتلىمى - ماددىي مەدەنىيەتنى، ئوتتۇرا قاتلىمى - ماددىيلاشقان پىسخىكا بىلەن ئالاقلاشقان ماددىنى، يەنى ھەرىكەت، نەزەرىيە، تۇزۇملەرنى، ئىچكى قاتلىمى - تاشقى قاتلام بىلەن ئوتتۇرا قاتلامنىڭ جۇغلىنىشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن پىسخىك تىندۇرمىنى كۆرسىتىدۇ. بىزنىڭ مۇھاكىمە قىلماقچى بولغىنىمىز دەل مىللىتىمىزنىڭ ئالاھىدە جۇغراپىيىۋى ۋە تارىخىي شارائىتىدا شەكىللەنگەن مەدەنىيەت پىسخىكىسىنىڭ ئىچكى قاتلىمى - يەنى تەكلىماكانغا دۇملەنگەن روھىي تىندۇرمىدۇر.

2

ياۋرو - ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىدىن ئىبارەت بۇ كونا قۇرۇقلۇقتا ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ قەدىمىي ۋە ئەڭ بۈيۈك مەدەنىيەتلىرى ئاپىرىدە قىلىنغانىدى. تاكى ياۋروپا ئەدەبىيات - سەنئەت ئويغىنىشىنىڭ تۇرتكىسى بىلەن يېڭىدىن گۈللىنىشكە ئېرىشكەن ياۋروپالىقلار يەلكەنلىك كېمىلىرىگە تايىنىپ يېڭى دېڭىز يوللىرىنى ئاچقانغا قەدەر، قەدىمكى دۇنيانىڭ چەكسىز ئۇزاق تارىخى مۇشۇ كونا قۇرۇقلۇقتا يارىتىلغانىدى. يەنە كېلىپ بۇتارىخ ئۆز مەنىسى بىلەن تېرىم مەدەنىيىتىنىڭ سىرلىق ناز - كەرەشمىسىدە، دېڭىز مەدەنىيىتىنىڭ تىنىمسىز دولقۇنلىرىدا، يايلاق مەدەنىيىتىنىڭ دەھشەتلىك ۋەھىمىسىدە ئۆز مەزمۇنىنى تولۇقلىغانىدى. بىزنىڭ قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز شەرقتىكى تېرىم مەدەنىيىتى بىلەن غەربتىكى دېڭىز مەدەنىيىتىنىڭ ئارىلىقىدىكى چەكسىز ئۇزاق بەلباغدا، ئوت، سۇ مەنبەلىرىنى قوغلىشىپ، تىنىمسىز كۆچۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرىدا ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىيەت تارىخىنىڭ بېرىنچى بېتىنى، مەدەنىيەت پىسخىكىسىنىڭ ئىپتىدائىي خېمىرتۇرۇچىنى ھازىرلىغانىدى. ئۇلارنىڭ پىسخىك خاراكتېرىدىكى ئات تۇياقلىرىنىڭ دۇپۇرلەشلىرى بىلەن خاراكتېرلىنىدىغان ياۋايى جەسۇرلۇق، قىزىققانلىق، قارامىلىق ۋە ئاسان غەدىقلىنىشچانلىق دەل تېرىم مەدەنىيىتىنىڭ ئايالليق نازاكىتى بىلەن دېڭىز مەدەنىيىتىنىڭ تەۋەككۇلانە جاسارىتى ئوتتۇرىسىدىكى كۈچ سىلىشتۇرمىسىدا شەكىللەنگەنىدى. شۇنداق بولغاچقا، پۈتكۈل كونا قۇرۇقلۇقنىڭ مەدەنىيەت تارىخى گويا ئۇچ پۈتلۈق داڭقانغا ئوخشاپ كېتىدىغان ئاشۇ سەھنىدە ئۆز - ئارا بىر - بىرىنى تارتىشىپ، تىركىشىپ

تۇرۇشتەك تىنىمسىز ۋەزىيەت داۋامىدا رويابقا چىققانىدى.

دەرۋەقە، مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت پىسخىكىسىنىڭ شەكىللىنىشىدىكى ھەل قىلغۇچ پىسخىك جەريان ھامان ئۆزىگە نىسبەتەن مۇقىم ۋە ئۇزاق بولغان مەدەنىيەت مۇھىتىنىڭ تەلەپ قىلاتتى. مەلۇم بىر مەدەنىيەت مۇھىتى گەرچە سىرتقى يات مەدەنىيەتلەرنىڭ تىنىمسىز غىدىقلىشىغا ئۇچرىسىمۇ، لېكىن ئۇ ئۆزىدە ئەزەلدىن بار بولغان روھىي ئەندىزىنى ياكى پىسخىك تىندۇرمىنى ساقلاپ قالالىسا، شۇ خىل مەدەنىيەت چەمبىرىكىدىكى مىللەتلەر ئۆز خاراكتېرىنى ئۆز مەدەنىيىتىنىڭ كونترولluqى بىلەن تۇتۇپ تۇرالايدۇ. يىراق قەدىمكى زامانلاردىن تارتىپ تاكى X V ئەسىردىكى ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىگىچە بولغان ئۇزاق تارىخىي جەريان دەل مۇشۇ ئوخشاش بولمىغان ئۇچ خىل مەدەنىيەت تىپىنىڭ ئۆز ئارا كۇچ سىنىشىش، ئۇستۇنلۇك تالىشىش جەريانىدۇر. خەيرىيەت، يايلاق مەدەنىيىتىنىڭ تارىختىكى زىلزىلىسى قانچىلىك كۇچلۇك، ۋەھىمىسى قانچىلىك قورقۇنۇچلۇق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، تېرىم مەدەنىيىتىنىڭ ئۇنىسىز جىلۇسى ۋە ناز - كەرەشمىگە تولغان غىدىقلاشلىرى بىلەن دېگىز مەدەنىيىتىنىڭ توسۇۋالغىلى بولمايدىغان شاۋقۇن - سۇرەنلىرى ئاخىرقى ھېسابتا ئۇنى تارىخ سەھنىسىدىن سىقىپ چىقاردى. لېكىن مەيلى تېرىم مەدەنىيىتى بولسۇن ياكى دېگىز مەدەنىيىتى بولسۇن، ئۇلارنىڭ غالىبانە ئەسلىمىلىرىدە يايلاق مەدەنىيىتىنىڭ سەلتەنىتى ئاخىرلاشقان ئۇزاق يىللارغىچە ئات تۇياقلىرىنىڭ دۇپۇرلەشلىرىدە ئەكس ئېتىدىغان ۋەھىمىلىك تۇيغۇلار ئاداققىچە ساقلىنىپ قالدى. شەرق تېرىمچىلىرىنىڭ بۇگۈنكى كۇنگىچە ساقلىنىپ كېلىۋاتقان «ھۇنلار يوقالمىغىچە جاھان تىنجىماس» دېگەن ماقالى بىلەن ياۋروپالىقلارنىڭ «يۇنان ياسايدۇ، تۇرك بۇزىدۇ» دېگەن ماقالى دەل ئاشۇ ۋەھىمىلىك ئەسلىمىنىڭ يالدامىسىدۇر.

شەرقتە چوڭ - كىچىك ھېنگان تاغلىرىدىن تارتىپ، غەربتە قارا دېڭىزغىچە بولغان چەكسىز ئۇزاق دالىدا - ئىچكى ۋە شىمالىي ئاسىيانىڭ شىۋاق ھىدى گۇپۇلدەپ تۇرغان بىپايان يايلاقلىرىدا ھەم شەرقتىكى تېرىم مەدەنىيىتىگىمۇ، ھەم غەربتىكى دېڭىز مەدەنىيىتىگىمۇ ئوخشىمايدىغان كۆچمەنچى مىللەتلەرنىڭ ئاتلىقلار مەدەنىيىتى يارىتىلغانىدى. بۇ خىل مەدەنىيەت مەلۇم بىر مىللەتنىڭ ئۆزلۈكسىز، جاھىلانە داۋاملاشتۇرۇشىدا ئەمەس، بەلكى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى كۆچىيىپ، شاللىنىپ تۇرىدىغان يايلاق مىللەتلىرىنىڭ كۆچ ئۇلاش شەكلىدىكى نۆۋەتلىشىپ تۇرىدىغان سەلتەنىتىدە ھاسىل بولغانىدى. شۇنىڭا شىمالدا بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى تارىخ سەھنىسىگە چىققان ھۇنلار، روراندلار، سىيانپىلار، تۇركلەر، ئۇيغۇرلار، قىرغىزلار، كىدانلار، موڭغۇللار ۋە مانجۇلارنىڭ ھېچ قايسىسى يايلاق مەدەنىيىتىنىڭ تەنھا ياراتقۇچىسى بولالمايتتى. ئۇلارنىڭ ھەر قايسىسىنىڭ ئۆزىگە چۈشلۈق ئۇلۇشى بار ئىدى. شۇڭا بۇ خىل مەدەنىيەت ھەر قايسى كۆچمەنچى مىللەتلەرنىڭ زەنجىرسىمان ھالەتتىكى ئۇلىنىشى ۋە ئاخىرىز رەۋىشتىكى داۋاملاشتۇرۇشى جەريانىدا بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە بولغانىدى. لېكىن تارىختا شۇنىسى ناھايىتى ئېنىقكى، شىمالىي ۋە ئىچكى ئاسىيا رايونىدىكى بۇ بەلباغ نۇرغۇنلىغان كۆچمەنچى مىللەتلەرنى پەيدا قىلغان، ئاۋۇندۇرغان ۋە تارىخ سەھنىسىگە چىقارغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئۇزاققىچە كاپالەتكە ئىگە قىلالايدىغان جۇغراپىيىۋى زونا ئەمەس ئىدى. بىر مەزگىللىك قىزىققانلىق ئارىلاشقان سەلتەنەتتىن كېيىن يا كۆچۈشكە مەجبۇر بولۇش، يا تېرىم مەدەنىيىتىنىڭ سىرلىق قوينىغا سىڭىپ كېتىش ئۇلارنىڭ ئورتاق قىسمىتى ئىدى. شىمالىي ئاسىيانىڭ تارىخ سەھنىسىدە ئۇزۇن مەزگىل سەلتەنەت سۇرگەن ھۇنلارنىڭ ئاخىرى ئۇزاق ئاۋۇغان زېمىندا پۈت تىرەپ تۇرالماي، ئاستا - ئاستا غەربكە سۇرۇلۇپ ياۋروپادىكى دونای دەرياسى ۋادىسىغا سىڭىپ كېتىشى، ئۇنۇتۇلۇپ تاغلىرىنى مەركەز قىلىپ شىمالىي - ئوتتۇرا ئاسىيانى بىرلىككە كەلتۇرگەن كۆك تۇركلەرنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا ئۇزاق كۆچۈشلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈپ كېچىك ئاسىيادىكى ئاناتولىيە يېرىم ئارىلىغا ماكانلىشىشى، ئورخۇن دەرياسى بويىدا باش كۆتۇرۇپ شىمالنى بىر مەھەل ئىدارە قىلغان ئۇيغۇرلارنىڭ مىلادى 840 - يىلىغا كەلگەندە غەربكە كۆچۈشكە مەجبۇر بولۇپ تەكرىتاغ ئېتەكلىرى بىلەن تارىم ۋادىسىغا يەرلىشىشى، يېنسەي دەرياسىنىڭ باش ئېقىمىدا كۆچەيگەن قىرغىزلارنىڭ نۇرغۇنلىغان ئىسسىق - سوغۇقلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ ئىسسىق كۆل بويىغا قايتىپ كېلىشى، سەددىچىنىنىڭ شىمالىدا كۆچىيىپ، غەربىي شىمالنى بىر مەھەل پاراكەندە قىلغان كىدانلارنىڭ كېيىنچە تارىخ يۇزىدىن ئىز - تىزسىز غايىب بولۇشى، 13 - ئەسىردىن كېيىن، ياۋرو - ئاسىيا دالىلىرىنى تىترەتكەن موڭغۇللارنىڭ ئاستا - ئاستا تارىخ سەھنىسىدىن چۈشۈپ قېلىشى نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ . . . ئۇلار نېمە ئۈچۈن ياۋرو - ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ئاشۇ سىرلىق زونىدا پەيدا بولۇپ ۋە گۇللىنىپ يەنە ئاشۇ زونىدا پۈت تىرەپ تۇرالمايدۇ! ؟

ئەمەلىيەتتە، كۆچمەنچى ئاتلىق قەۋملەرنىڭ چاقماقتەك تېز سۇرئەت بىلەن تارىخ سەھنىسىگە چىقىپ، يەنە شۇنداق سۇرئەت بىلەن غايىب بولۇشىنى يايلاق مەدەنىيىتىنىڭ سىرتقى پوستى كۆچتۇڭگۇرلۇككە ۋە ياۋايى جەسۇرلۇققا تولغان

ئەمما ئىچكى قاتلىمى ئاددىي، پىسخىك جۇغلانمىسى ئاجىز خاراكتېرى بەلگىلىگەن. چۈنكى شەرقتىكى تېرىم مەدەنىيىتى بىلەن غەربتىكى شەھەر - قەلئە ۋە دېڭىز مەدەنىيىتى ئۇزاق مۇددەتلىك مۇقىم، يەرلەشمە ھايات جەريانىدا ئۆز ۋۇجۇدىدا توپلىغان پىسخىك ئېنېرگىيىنى يايلاق مەدەنىيىتى ھېچقاچان ھازىرلىيالمايتتى. يايلاق مەدەنىيىتىنىڭ پۈتكۈل تەرەققىيات تارىخى تۈپ نېگىزدىن ئېيتقاندا، ئۇچقۇر ئاتلىرىنىڭ ھەيۋىسىگە تايىنىپ، ئۆزىنىڭ ئەرلىك قەھرىنى كۆرسىتىپ تۇرىدىغان، تېرىم مەدەنىيىتىنىڭ ئاياللىق زىباسى ۋە سىرلىق جۇلاسى تەرىپىدىن تىنىمسىز غىدىقلىنىدىغان، ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ئۆز مەدەنىيىتىنىڭ كونتروللۇقى بىلەن ئۇزاققىچە تۇتۇپ تۇرالمايدىغان، پەقەت قۇيۇندەك تېزلىك بىلەن ھەرىكەتچان ياشاش، تىنىمسىز كۆچۈش، شارائىتقا ماسلىشىش ئارقىلىقلا ئۆزىگە ھاياتلىق ئىمكانىيىتى ھازىرلاپ كەلگەن تارىخ ئىدى. ئۇلارنىڭ سىرتقى مەدەنىيەتنىڭ غىدىقلىشىغا بولغان ئىچكى قارشىلىق كۈچى ۋە روھىي جۇغلانمىسى خېلىلا ئاجىز بولۇپ، ئۆزىگە مۇۋاپىق مۇداپىئە شارائىتى ھازىرلىيالمىغان ھامان گويا ماگنېت قۇتۇبىغا ئاققان تۆمۈر ئۇۋاقلىرىدەك تېرىم مەدەنىيىتىنىڭ جەلبكار قوينىغا ئەسىر بولاتتى. ئاسىيا - ياۋروپا قۇرۇقلۇقىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىستىلا قىلغان چىڭگىز قوشۇنى نېمە ئۈچۈن جۇڭگو ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكىدە يۈز يىلمۇ پۇت تىرەپ تۇرالمىدى؟ يۈەن سۇلالىسى نامى ئاستىدا جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرگەن قۇبلايخان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى چوڭ ئاستانە (ھازىرقى بېيجىڭ) نىڭ ھەيۋەتلىك ئوردا- قەسىرلىرىدە شاپتۇل گۈللۈك يەلپۈگۈچ تۇتقان نازىنىنلارنىڭ قولىدىن پار - پۇر قاچىلاردىكى خۇشپۇراق جياڭنەن چېيىنى ئىچىۋېتىپ شۇنى چوڭقۇر ھېس قىلدىكى، ھارماس ئات تۇياقلىرىغا تايىنىپ تېرىمچىلار ماكانىدا تىكلىگەن سەلتەنەت ئۇزاققا بارمايدۇ، ئۇلار يا ئېكىن مەدەنىيىتىنىڭ قوينىغا ئۇن - تىنسىز سىڭىپ كېتىشى كېرەك، ياكى شىپاڭلىق قەسىرلەردىن ئايرىلىپ ئۆزلىرىنىڭ شىمالدىكى چېدىرلىرىغا قايتىشى كېرەك. خەيرىيەت، موڭغۇللار كېيىنكى يولنى تاللىدى، يۈز يىلغا يەتمەيلا چوڭ ئاستانىنى تاشلاپ چۆللۈكنىڭ شىمالىغا چېكىنىپ چىقتى. چۈنكى بۇ ئۇلارنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاپ قالالايدىغان بىردىنبىر يول ئىدى. ئارىدىن بىر قانچە ئەسىر ئۆتتى، شەرقنىڭ تارىخىدىكى بىر خىللىق تەكرار داۋاملاشتى. سەددىچىننىڭ شەرقى شىمالىي قىسمىدا كۈچەيگەن مانجۇلار سەردارى نۇرخاج زور ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ جۇڭگونىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكىگە، ئوتتۇرا ئاسىيادا كۈچەيگەن بابۇر ۋە ئۇنىڭ قوشۇنى ھىندىستانغا باستۇرۇپ كىردى. مانجۇلار بېيجىڭدا چىڭ خاندانلىقىنى، بابۇر دېھلىدا موغۇل سۇلالىسىنى قۇردى. ئۇلار شەرقتىكى قەدىمىي مەدەنىيەتلىك بۇ تېرىم خەلقلىرىنىڭ رەڭگا - رەڭ جۇلاسىغا، ھۆل، يېپىشاڭغۇ، سۇيۇقلاندۇرغان روھىي جۇغلانمىسىغا، ھەننىۋا مىللىي پەرقلەرنى ئېزىپ ئۇن قىلىۋېتىدىغان مەدەنىيەت تىندۇرمىسىغا ئۆزلىرىنىڭ قوپال، كۈچتۈڭگۈر، قىزىققان جىسمى بىلەن رام بولدى. نىھايەت، بىر قانچە ئەسىر ئۆتمەيلا ئۇلارنىڭ شىمالىي ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ يايلاق مەدەنىيىتى مۇھىتىدا يېتىلدۈرگەن ئەرلىك ھەيۋىسى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك بىلەن ھىندى تۇپرىقىنىڭ ئاياللىق جەزىبىگە باي قوينىدا تولۇق كۆندۈرۈلۈپ تاشلاندى. چۈنكى مىللەتلەرنىڭ قوشۇلۇشىدىكى پىسخىك ھالەت ھامان ھېسسىيات جەھەتتىن ئۆزىگە قارشى جىنىسلىق خاراكتېرنى تەلەپ قىلاتتى. چوڭ دەريا ۋادىلىرىنى ئاساس قىلىپ مۇقىم، ئولتۇراق تۇرمۇش كۆچۈرىدىغان، ئەنئەنىۋى، جاھىل ئېكىن مەدەنىيىتى مۇھىتىدا روھىي جۇغلانمىسى پىشىپ يېتىلگەن، تەمكىن، ھۆل خاراكتېرگە ئىگە تېرىم مىللەتلىرىنىڭ يۇمشاق مەدەنىيىتىگە نىسبەتەن يايلاق مىللەتلىرىنىڭ مەدەنىيىتىدە ئىچكى قارشىلىق كۈچى ۋە تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارى كەمچىل ئىدى. شۇڭلاشقا شەرقتىكى تېرىم مەدەنىيىتى بىلەن غەربتىكى دېڭىز مەدەنىيىتىنىڭ تىنىمسىز قىستىشى، غىدىقلىشى، سۈركۈلۈشى ۋە زەرەتلىشى نەتىجىسىدە، ئۇزۇن مەزگىللىك تىركىشىشتىن كېيىن، X V ئەسىرگە كەلگەندە يايلاق مىللەتلىرىنىڭ سەلتەنىتى ۋە ئات ئۈستىدىكى مەدەنىيىتى يېڭىدىن تولۇپ تاشقان ھاياتىي كۈچكە ئىگە دېڭىز مەدەنىيىتىنىڭ كۆكۈش دولقۇنلار ئۈستىدە لەيلەپ ئۈزۈۋاتقان يەلكەنلىك كېمىلىرىگە ئورۇن بەردى.

دېمەك، مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، كونا قۇرۇقلۇقنىڭ يېڭى دېڭىز يولى ئېچىلىشتىن ئاۋۋالقى ئۇزاق تارىخى شەرق تېرىمچىلىرى، يايلاق چەۋەندازلىرى ۋە غەرب دېڭىزچىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى تىنىمسىز مۇناسىۋەتلەر جەريانىدا دەۋر قىلدى. شۇڭا تېرىم مەدەنىيىتىنىڭ سىمۋولى بولغان ساپان، يايلاق مەدەنىيىتىنىڭ سىمۋولى بولغان ئات ۋە دېڭىز مەدەنىيىتىنىڭ سىمۋولى بولغان يەلكەنلىك كېمە پار ماشىنىسى كەشىپ قىلىنغىچەبولغان ئۇزۇن تارىخقا ۋەكىللىك قىلاتتى. ساپاننى ئۆزىگە سىمۋول قىلغان تېرىم مەدەنىيىتى جاھىل، ئاسان ئۆزگەرمەيدىغان، ئەنئەنىۋى ئاڭغا باي، سىرتقى يات مەدەنىيەتكە نىسبەتەن ئىچكى قارشىلىق كۈچى كۈچلۈك مەدەنىيەت بولۇپ، ئۇلار ئۆز ئېھتىياجىنى ئۆز زېمىنىنىڭ نېسىۋىلىرى بىلەن تەمىنلىيەلەيدىغان، سىرتقى مەدەنىيەتنى ھامان ئۆزىگە ئۆزلەشتۈرۈشنى ئىستەيدىغان، فېئوداللىق ئەخلاق، ئائىلە ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرگە قاتتىق ئەھمىيەت بېرىدىغان، گۈلدۈرمامىدەك ھەيۋىنى ئەمەس،

بەلكى پىنھان سۈكۈتنى ۋە غايىۋى ئوي - پىكىرلەرنى ياخشى كۆرىدىغان، باش - ئاخىرى يوق ئاسىياچە ھۆل ئازابقا خۇشتار مەدەنىيەت تىپى ئىدى. ئۇلارنىڭ گۈزەللىك ئىستىكى ۋە ئېستېتىك خاھىشى تارىخىي شەكىلدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپاتتى. شۇڭا ئۇلاردا يىلنامە - تەزكىرىچىلىك تەرەققىي قىلغان بولۇپ، ئۇنى مىللىي مەدەنىيىتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى شەكلى دەپ قارايتتى.

يەلكەنلىك كېمىنى ئۆزىگە سىمۋول قىلغان دېڭىز مەدەنىيىتى قەدىمكى يۇنان - رىم مەدەنىيىتىنى ئۆزىگە مەنبە قىلغان، تىنىمسىز دېڭىز دولقۇنلىرى بىلەن ئارال، تاقىم ئارال ۋە يېرىم ئاراللارنىڭ ئەبەدىي سۆيۈشۈپ تۇرۇشىدىن ھاياتىي كۈچ ئالغان، ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتىنى جىمى ئىزدىنىشلىرىنىڭ مەركىزى قىلغان، رىقابەت ئېڭىغا، تەۋەككۈلچىلىك روھىغا ۋە ئېچىۋېتىش پىسخىكىسىغا ئىگە؛ ھۆل، پىنھان، يېپىشاڭغۇ ئاسىياچە ئازابتىن كۆرە يۇرەكنى تىترىتىدىغان، كىشىنىڭ روھى دۇنياسىنى لەختە - لەختە قىلىۋېتىدىغان ئودېپۇسچە كۆيۈشمە ئازابقا خۇشتار مەدەنىيەت تىپى ئىدى. ئۇلارنىڭ گۈزەللىككە بولغان ئىنتىلىشلىرى شەخسنىڭ قەدىر قىممىتىدە ئىپادە قىلىناتتى. ئۇلار ئىجتىمائىي توپقا قارىغاندا شەخسنىڭ ئورنى، رولى، قىممىتى ۋە ئەركىنلىكىگە كۆپرەك ئەھمىيەت بېرەتتى. گۈزەل خانىش خېلىننىڭ باشقىلار تەرىپىدىن ئېلىپ قېچىلىشى تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان شەخسىي خورلۇق سەۋەبىگە پارتلىغان ئون يىللىق دەھشەتلىك يۇنان - ترويا ئۇرۇشى شەرق تېرىمچىلىرىنىڭ نەزەرىدە ئۆتۈپ كەتكەن ئەخمەقلىق ھېسابلىناتتى. قەدىمكى يۇنان سەنئىتىدە يالىڭاچ ھەيكەلتىراشلىقنىڭ ئاجايىپ تەرەققىي قىلىشى، ئەپسانىلەردە ئۇششاق ئىلاھلاردىن باشقا ھەتتا تەڭرىلەرنىڭ تەڭرىسى زېۋىسنىڭمۇ يېرىم ئىلاھ، يېرىم ئادەم سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىشى، داۋېنچىنىڭ «ئىنجىل» قىسسىلىرىدىكى پەيغەمبەرلەرنىڭ رەسىمىنى سىزماي، بەلكى ئىنساننىڭ يوشۇرۇن گۈزەللىكى مۇجەسسەملەشكەن ئاددىي شەھەر پۇقراسى مونالىزانىڭ سۈرىتىنى سىزىشى دەل ئۇلارنىڭ شەخسنىڭ قىممىتىنى ھەممىدىن ئۈستۈن قويىدىغان مەدەنىيەت پىسخىكىسىنى نامايان قىلغان.

ئاتنى ئۆزىگە سىمۋول قىلغان يايلاق مەدەنىيىتى ئوتتۇرا، مەركىزىي ئاسىيانىڭ كۆپ قىرلىق، ئۆزگىرىشچان ھاۋا كېلىماتىدا ئوت، سۇ مەنبەلىرىنى قوغلىشىپ، تىنىمسىز كۆچۈپ، قۇيۇندەك ئۇچقۇر ئاتلىرىغا تايىنىپ ئۆزلىرىگە زۆرۈر بولغان ھاياتلىق شارائىتى ئىزدەش جەريانىدا قىزىققان، تېز ھاياجانلىنىپ تېز سوۋۇيدىغان، قارام، جەسۇر خاراكتېرنى يېتىلدۈرگەن. ئۇلارنىڭ ئەنئەنە ۋە تارىخقا بولغان قارىشى تېرىم مىللەتلىرىدەك جاھىلانە مەزمۇت تۈس ئالمىغان؛ ئۇلار ھەم شەرق تېرىمچىلىرىدەك ئاسىياچە ھۆل ئازابقا، ھەم غەربتىكى دېڭىز مىللەتلىرىدەك ئودېپوسچە كۆيۈشمە ئازابقا ياتمايدىغان؛ پەقەت يايلاق مىللەتلىرىدە بولۇشقا تېگىشلىك يا قەھرىمانچە ياشايدىغان، يا قەھرىمانچە ئۆلىدىغان، قىلچە ئارىلىق قالدۇرمايدىغان ئازاب ئېڭىغا ئىگە ئىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ گۈزەللىك ئىستىكى ۋە ئۇنىڭ يۇقىرى پەللىسى قەھرىمانلىق ئېڭىدا ئىپادە قىلىناتتى. ئەڭ گۈزەل، ئەڭ بۇيۇك قەھرىمانلىق ئېپوسلىرىنىڭ پەقەت يايلاق خەلقلىرىنىڭ ئاغزاكى ئىجادىيىتى داۋامىدا مەيدانغا كەلگەنلىكى شۇ سەۋەبتىندۇر. ئېپوس - يايلاق مىللەتلىرى ئەدەبىيات - سەنئىتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى شەكلى بولالايتتى. گېگىلنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا، قەھرىمانلىق ئېپوسلىرى «قەھرىمانلىق دەۋرىدە تۇرغان مىللەتنىڭ ساپ ئىپتىدائىي ھاياتىي كۈچىنى ۋە مىللىي روھىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى تولۇق نامايان قىلىپ بېرەلەيتتى» ①. شۇنداقلا بىر مۇنەۋۋەر مىللىي ئېپوس «بىر مىللەت روھىي ماھىيىتىنىڭ كۆرگەزمىخانىسى» ② بولالايتتى. شەرقتە ئۇلۇغ ئوكياندىن تارتىپ غەربتە ئېدىل (ۋولگا) دەريا ۋادىلىرىغىچە بولغان كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەر ئىچىدە ئېپوسى بولمىغان مىللەتلەر يوق دېيەرلىك. دەل بۇنىڭ ئەكسىچە «كۈچلۈك تارىخ ئېڭىغا ئىگە خەنزۇ مىللىتى دۇنيادا ئەڭ باي تارىخنامىلەرنى يېزىپ قالدۇرغانيۇ، لېكىن بىرمۇ مۇكەممەل قەھرىمانلىق ئېپوسى قالدۇرمىغان» ③.

يايلاق مەدەنىيىتى شەرقتىكى تېرىم مەدەنىيىتى بىلەن غەربتىكى دېڭىز مەدەنىيىتىنىڭ ئارىلىقىدا كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان ھەمدە ھەر ئىككى مەدەنىيەتنىڭ ئوخشاشمىغان تەسىرىگە ئۇچراپ تۇرغان. چۈنكى تېرىم مەدەنىيىتى بىلەن دېڭىز مەدەنىيىتىنىڭ بىر - بىرى بىلەن ئۇچرىشىدىغان ھېچقانداق جۇغراپىيىۋى ئىمكانىيىتى يوق بولۇپ، پەقەت ئارىدىكى يايلاق مەدەنىيىتىنىڭ ۋاسىتىسى ئارقىلىقلا بىر - بىرى بىلەن ئاز - تولا ئۇچۇر ئالماشتۇرالايتتى. يايلاق مىللەتلىرىنىڭ شەرقتىكى تېرىم خەلقلىرى بىلەن غەربتىكى دېڭىز ئەللىرىگە قىلغان شىددەتلىك يۇرۇشلىرى نۇرغۇن ۋەيرانچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقارغان بولسىمۇ، لېكىن ئاز بولمىغان ئىجابىي تەسىرلەرنىمۇ پەيدا قىلدى. موڭغۇللارنىڭ ياۋروپاغا قوزغىغان يۇرۇشى ياۋروپادا فېئوداللىق تۈزۈمنىڭ ئۇلىنى تەۋرىتىپ، كاپىتالىزمنىڭ بىخلىرىنى تېزلەتتى. خۇددى تارىخشۇناس ماكېندى ئېيتقاندەك: «ياۋروپا مەدەنىيىتى ياۋروپالىقلارنىڭ ئاسىيادىكى كۆچمەن مىللەتلەرنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى ئۇزۇن مۇددەتلىك كۈرىشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن» ④ ھەتتا ياۋروپانىڭ نۇرغۇن ئېپوسلىرى ئاسىيا يايلاق قەۋملىرىنىڭ شىددەتلىك

ھۇجۇمىغا قارشى ئۇرۇشلارنى ئۆزىگە ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان. «ھۇنلارنىڭ قاخشاتقۇچ ھۇجۇملىرى داۋامىدا گېرمان مىللىتىنىڭ ‹نېپولوئگېن ناخشىسى›، ناملىق ئېپوسىنىڭ دەسلەپكى ئۇلگىسى مەيدانغا كەلگەن. ئالتاي تاغلىرى ۋە موڭغۇل ئېگىزلىكىدىن غەربكە سۈرۈلگەن تۈركلەر ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە قارا دېڭىز بويلىرىنى بازا قىلىپ، ئەرەبلەر بىلەن بىرلىكتە جەنۇبىي ياۋروپا ئارقىلىق ئىسپانىيە، فرانسىيىلەرگە ھۇجۇم قىلغان. بۇنىڭ نەتىجىسىدە فرانسۇزلارنىڭ ‹روللاند ناخشىسى›، ئىسپانلارنىڭ ‹كېد ناخشىسى›، ناملىق قەھرىمانلىق ئېپوسلىرى شەكىللەنگەن. تۈركىي قەۋملەرنىڭ ۋولگا دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي ياۋروپاغا كىرىشى نەتىجىسىدە روس ئەدەبىياتىنىڭ باشلىنىشى بولغان ‹ئىگورنىڭ يىراقتا يۈرۈشى›، ناملىق قەھرىمانلىق ئېپوسى بارلىققا كەلگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا تۈركىي قەۋملەرنىڭ ‹ئوغۇزنامە› قاتارلىق ئېپوسلىرىمۇ مەيدانغا كەلگەن.»⑤

3

بىر مىللەتنىڭ بۇيۇك تاللاشقا دۇچ كەلگەن دەقىقىلىرى ھامان شۇ مىللەت تارىخىنىڭ بۇرۇلۇش نۇقتىسى بولۇپ قالىدۇ. ئۇزاق دەۋرلەر مابەينىدە مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي گەۋدىسى ئىچىگە ئاستا - ئاستا توپلانغان، ئىچكى مەنىۋى قۇرۇلمىنى سۈغۇرۇپ كەلگەن يوشۇرۇن پىسخىك جۇغلانما دەل ئاشۇ بۇيۇك تاللاشقا دۇچ كەلگەن ھەل قىلغۇچ پەيتتە گويا يەر تېگىدە مىليون يىللار ئۇخلاپ ياتقان ماگمىدەك بىراقلا پارتلاپ چىقىشى مۇمكىن. يەھۇدىيلارنىڭ ئەجدادى بولغان ئىبرايلارنىڭ مىسىر فىرئەۋنىنىڭ بىرقانچە يۈز يىللىق قۇل قىلىشىدىن كېيىن، مۇسانىڭ يېتەكچىلىكىدە مىڭبىر جاپا - مۇشەققەتلەرنى يېڭىپ ئانا ۋەتىنى - كەنئان چۆللۈكلىرىگە قايتىپ كېلىشى ئۇلارنىڭ تارىخىغا قانچىلىك زور ئۆزگىرىشلەرنى ئېلىپ كەلمىدى؟ غەربىي ھۇنلارنىڭ ئالتاي تاغلىرىدىن ئايرىلىپ، ئېدىل سۈيىنى كېچىپ، شەرقىي ياۋروپا ساھىلىغىچە بولغان ئارقىلىق دوناي ۋادىسىغا كىرىشى ياۋروپانىڭ قەدىمكى ۋەزىيىتىدە قانچىلىك زور داۋالغۇشلارنى پەيدا قىلمىدى!؟...

تارىختا شۇنىسى ناھايىتى ئېنىقكى، ھەر قانداق مىللەتنىڭ بىر ئۇلۇغۋار تاللاشقا دۇچ كېلىشى، تارىخىي خاراكتېرلىك چوڭ كۆچۈشكە مەجبۇر بولۇشى ۋە ياكى مەلۇم بىر سىرتقى مەدەنىيەتنىڭ قاتتىق غىدىقلىشىغا ئۇچرىشى ھامان ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى يوشۇرۇن ھاياتىي كۈچىنى ۋە پىسخىك قۇرۇلمىسىنى قايتىدىن يېڭىلايدۇ ۋە ئۇنىڭغا يېڭى مەزمۇن قوشىدۇ. دەرۋەقە، چوڭ كۆچۈش ۋە تاللاشلارنىڭ ھەممىلا مىللەتنىڭ تارىخىغا بۇيۇك پروگرېسسىيىلەرنى ئېلىپ كېلىشى ناتايىن. سىرتقى غىدىقلاش تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان ھەرقانداق ئۇلۇغۋار پروگرېسسىيە ئەڭ ئالدى بىلەن شۇ مىللەت ۋۇجۇدىدىكى مىللىي گېن بىلەن پىسخىك ئېنېرگىيىنىڭ ئىككى مەدەنىيەتنىڭ ئۇچرىشىشىدا قانچىلىك رول ئوينىغانلىقى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ.

مىلادى 840 - يىلىدىكى چوڭ كۆچۈش مىللىتىمىز تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن زور ۋەقە بولدى. بۇ قېتىمقى كۆچۈش ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ تارىخىنىلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ تارىخىنىمۇ ئۆزگەرتىۋەتتى. شىمالىي ئاسىيانىڭ شاۋقۇن - سۈرەنگە تولغان دالىلىرىدا، ئانا تەبىئەتنىڭ پايانسىز قوينىدا، ئۇچقۇر ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرىدە، ئوقيانىڭ كىرىچلىرىدە يېتىلگەن بۇ روھ قانداق قىلىپ تارىم ئويمانلىقىنىڭ ئانا بالىياتقۇسىغا ئوخشاپ كېتىدىغان پىنھان چوڭقۇرلۇقىغا جەلپ قىلىندى؟ ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىغان، بىر پۈتۈن مىللەت گەۋدىسى بىلەن ھالاكەتلىك سىناققا دۇچ كەلگەن بۇ خەلق پەقەت تارىم ۋادىسىدىكى ئەسلىدىن بار بولغان قېرىنداشلىرىنىڭ قوينىدىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ۋە ياشاش شارائىتىنىڭ ئەبەدىيلىكىنى ئىمكانىيىتىنى بايقىغانىدى. ئارىدىن مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندە بىز تارىمدىكى ئاشۇ قېتىملىق زور قوشۇلۇشنىڭ نەقەدەر توغرا تاللاش بولغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدۇق. ئورخۇن ۋادىسىدىن جەنۇبقا - سەددىچىنىنىڭ ئىچىگە كۆچكەن ئەجدادلىرىمىز قانداق قىلىپ ئىز - تىزىسىز غايىب بولدى؟ خېشى كارىدورىغا كۆچۈپ گەنجۇ ئۇيغۇر خانلىقىنى قۇرغان بىر بۆلۈك ئۇيغۇرلار نېمە ئۈچۈن ئۆزاق ئۆتمەيلا ئۆزلىرى ئۈچراشقان يەرلىك تېرىم مەدەنىيىتىنىڭ چوڭ تۇگمىنىگە سىڭىپ كېتىشتى؟ ئۆز مەنىسى بىلەن ئېيتقاندا، تېرىم مەدەنىيىتىنىڭ سۇيۇقلاندۇرۇلغان جىلۋىسى بىلەن شەرقچە سەۋر - تاقەتلىك، بۇ خىل خاراكتېرنىڭ ئۇزلۇكسىز، تىنىمسىز غىدىقلىشى قىزىققان، تەنتەك خاراكتېرگە ئىگە «گرانت كاللىلىق» بۇ ئاتلىقلارغا ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ئۆز مەدەنىيىتىنىڭ روھىي ئېنېرگىيىسى بىلەن تۇتۇپ تۇرغۇدەك ئىمكانىيەت بەرمىگەنىدى. ھالبۇكى، بۇ خىل ئەقەدەر توغرا تاللاش بولغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدۇق. ئورخۇن ۋادىسىدىن جەنۇبقا - سەددىچىنىنىڭ ئىچىگە كۆچكەن ئەجدادلىرىمىز قانداق قىلىپ ئىز - تىزىسىز غايىب بولدى؟ خېشى كارىدورىغا كۆچۈپ گەنجۇ ئۇيغۇر خانلىقىنى قۇرغان بىر بۆلۈك ئۇيغۇرلار نېمە ئۈچۈن ئۆزاق ئۆتمەيلا ئۆزلىرى ئۈچراشقان يەرلىك تېرىم مەدەنىيىتىنىڭ چوڭ تۇگمىنىگە سىڭىپ كېتىشتى؟ ئۆز مەنىسى بىلەن ئېيتقاندا، تېرىم مەدەنىيىتىنىڭ سۇيۇقلاندۇرۇلغان جىلۋىسى بىلەن شەرقچە سەۋر - تاقەتلىك، بۇ خىل خاراكتېرنىڭ ئۇزلۇكسىز، تىنىمسىز غىدىقلىشى قىزىققان، تەنتەك خاراكتېرگە ئىگە «گرانت كاللىلىق» بۇ ئاتلىقلارغا ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ئۆز مەدەنىيىتىنىڭ روھىي ئېنېرگىيىسى بىلەن تۇتۇپ تۇرغۇدەك ئىمكانىيەت بەرمىگەنىدى. ھالبۇكى، بۇ خىل ئىمكانىيەتنى مىللىتىمىزنىڭ غەربكە كۆچكەن زور بىر قىسمى تەكلىماكاننى قۇچاقلاپ ياشاشقا باشلىغان دەقىقىلەردىن باشلاپ رەسمىي ئېشقا ئاشۇردى.

ئەتراپىنى ھەيۋەتلىك تەڭرى تېغى بىلەن قۇرۇم تاغلىرى ئوراپ تۇرغان، دېڭىز - ئوكيانلاردىن يىراق، ئىقلىمى قۇرغاق، ھۆل - يېغىن مىقدارى ناھايىتى ئاز بولغان ئىچكى ئاسىيا رايونىدىكى پىنھان چوڭقۇرلۇق - تارىم ئويمانلىقى ياۋرو - ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىدىكى بىر بالىياتقۇغا ئوخشايدۇ. بۇنىڭدىن بەش مىڭ يىللار

مۇقەددەم ياۋرو - ئاسىيا يايلاقلىرىدىن ھىندىستانغا سۇرۇلگەن ئېگىز بوي، كۆك كۆز، قاڭشارلىق ۋە بۇرۇت - ساقاللىق كەلگەن ئارىيانلار تەڭرى تاغلىرىدىن ھالقىپ بۇ سىرلىق بالىياتقۇغا ئۆز ئىزلىرىنى قالدۇرغاندى. شۇندىن باشلاپ ياۋروپا ئىرقىغا مەنسۇپ بىر قىسىم كۆچمەنچى قەۋملەر تارىم ئويمانلىقىدىكى يەرلىك ئاھالە بىلەن ئۆز ئارا قوشۇلۇپ نىسبەتەن مۇرەككەپرەك بولغان ئىرقىي تەركىبنى، تېرىم ئېگىلىكىگە مەنسۇپ بولغان مەدەنىيەت قۇرۇلمىسىنى بەرپا قىلدى. مىلادى IX ئەسىردىكى بۇيۇك ئۇچرىشىشتىن خېلى زامانلار ئىلگىرىلا تارىم ئويمانلىقىدىكى شەرق بۇددىزم روھىدىن تويۇنغان، ئايالىق خاراكتېرىگە ئىگە يەرلىك مەدەنىيەت خېلى دەرىجىدە يۇكسەلگەنىدى. يەنە كېلىپ مەزكۇر مەدەنىيەت نىسبەتەن مۇقىم بولغان بوستانلىق ھايات داۋامىدا ئۆزىدە يۇمشاق، خۇشخۇي، زىلۋا خاراكتېرنى يېتىلدۇرگەن بولۇپ، ئۇزاقتىن بۇيان ئەرلىك خاراكتېرىگە ئىگە كۇچتۇڭگۇر بىر مەدەنىيەتنىڭ ئۆزىگە ئۇرۇلۇشىنى ئىستەپ كەلگەنىدى. نەتىجىدە 840 - يىلدىن كېيىنكى بۇيۇك قوشۇلۇش بۇ غايەت زور بالىياتقۇ ئىچىدىكى تۆرەلمىنى يېپىيېڭى ھاياتىي كۇچكە ئىگە قىلدى. موڭغۇل ئېگىزلىكىدىن غەربكە داۋاملاشقان بۇ ئۇزاق مۇددەتلىك كۆچۈش جەريانىدا ساقال - بۇرۇتلىرىنى قويۇق چاڭ - توزان باسقان، ئاتلىرى ھارغان، قاتتىق ھاردۇق يەتكەن ئەجدادلىرىمىز تارىم ئويمانلىقىغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، بۇ سىرلىق بالىياتقۇنىڭ قوينىدا قانغىچە ئۇخلۇۋېلىشقا، ئۆز ۋۇجۇدىدىكى ھالسىراپ قالغان پىسخىك ئېنېرگىيىنى قايتا تولۇقلىۋېلىشقا ئىمكانىيەت تاپتى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئۇلارنىڭ روھىيەت چوڭقۇرلۇقىدىكى ئىچكى پىسخىك جۇغلانما يەرلىك مەدەنىيەتنىڭ سۇركۇلۇشى بىلەن رادىئاتسىيىلىنىپ، تارىم ۋادىسىدا ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان مەدەنىيەت گۈللىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. يەنە بىر تەرەپتىن بۇ سىرلىق بالىياتقۇ ئىچكى ئاسىيادىكى بىر پىنھان زونا بولۇشىغا قارىماي، شەرقتە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك مەدەنىيىتى، جەنۇبتا ھىندى مەدەنىيىتى، غەربتە ئەرەب - پارىس مەدەنىيىتى ۋە يۇنان مەدەنىيىتى، شىمالدا يايلاق مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئۆز - ئارا ئۇچرىشىشىغا، ئۆتۈشۈشىگە، سۇركۇلۇشىگە كۆۋرۈكلۈك رول ئويناپدىغان مۇھىم تۇغۇن ئىدى. شۇڭا قۇرۇقلۇقتىكى يىپەك يولىنىڭ ئالتۇن دەۋرىنىڭ يېتىپ كېلىشى، IX ئەسىردىن كېيىن تامامەن ئۇيغۇرلاشقان تارىم ۋادىسىدىكى بوستانلىق مەدەنىيىتىنى يوشۇرۇن ئېنېرتسىيە بىلەن تەمىن ئەتتى. تارىم ۋادىسىدىكى بۇيۇك قوشۇلۇشنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى ھەر قايسى ئۇرۇق - قەۋملەرنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك يۇغۇرۇلۇشى ۋە ئۇيغۇر گەۋدىسىنىڭ ئېتنىك تەركىبىگە ئۇيۇشۇشى بىلەن خاراكتېرلەندى. نەتىجىدە بۇ خىل بۇيۇك قوشۇلۇش ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئالتۇن دەۋرىنى ئاچتى. خۇددى ياپونىيە ئالىمى يۇتىيەنخېنىڭ كۆرسەتكەنىدەك: «بىر مىللەت مەدەنىيىتى-نىڭ گۈللىنىشى كۆپىنچە ھالدا شۇ مىللەتنىڭ باشقا مىللەتلەر بىلەن قانچىلىك دەرىجىدە ئۇچراشقانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك»⑥. كولۇمبۇ ئامېرىكا قۇرۇقلۇقىنى تاپقاندىن كېيىنكى 300 يىل مابەينىدە ئەنئەنىۋى ئاساسىي بولمىغان ئامېرىكا مەدەنىيىتى نېمىشقا كىشىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك دەرىجىدە تېز تەرەققىي قىلدى؟ تەرەپ - تەرەپتىن بۇ يېڭى قۇرۇقلۇققا ئاققان تەۋەككۇلچىلىك روھىغا باي ياۋروپا كۆچمەنلىرى قانداق قىلىپ يېڭى دۇنيادىكى «مەدەنىيەت ۋاقۇمى» نى بۇزۇپ تاشلىدى؟ بىر قېتىملىق خەلقئارالىق چوڭ زىيادەت سورۇندا يۇز بەرگەن مۇنداق قىزىقارلىق ۋەقە بىزگە يېڭى قۇرۇقلۇقنىڭ تەرەققىيات تىلسىمىنى كۆرسىتىپ بەردى: ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئاشۇ قېتىملىق زىيادەتتە جۇڭگولۇقلار، روسلار، فرانسۇزلار، گېرمانلار ۋە ئىتالىيانلار بەس - بەس بىلەن ئۆزلىرىنىڭ مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىسىنى كۆز - كۆز قىلىپ ماختىنىپتۇ. پەقەت ئامېرىكىلىقلارلا پىسسىكىدە كۇلۇپ قويۇپ ئېغىز ئاچماپتۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ مەقسەدىنى تېخىمۇ ئوبرازلىق ۋە قايىل قىلارلىق قىلىپ ئىپادىلەش ئۈچۈن مىللىي ئالاھىدىلىكىنى، مىللىتىنىڭ ئۇزۇن تارىخىنى گەۋدىلەندۇرىدىغان داڭلىق ھاراقلىرىنى چىقىرىپ بىر - بىرىگە قەدەھ تۇتۇپتۇ: جۇڭگولۇقلار پۇرىقى دىماقنى غىدىقلاپ تۇرىدىغان ماۋتەي ھارىقىنى، روسلار ۋودكىسىنى، فرانسۇزلار شامپان ھارىقىنى، ئىتالىيانلار ۋىنوسىنى، گېرمانلار ۋېسكىسىنى رومكىلىرىغا قۇيۇپ، قەدەھ كۆتۇرۇشۇپتۇ. نۆۋەت ئامېرىكىلارغا كەلگەندە، ھەر خىل ھاراقلاردىن ئاز - ئازدىن قۇيۇپ، ئارىلاشتۇرۇپ، قەدەھ كۆتۇرۇپتۇ - دە: «مانا بۇ ئەبجەش كوكتېيل ھارىقى. ئۇ، ئامېرىكىلىقلارنىڭ ئۇنىۋېرسالىلىق - ئىجادىيەت دېمەكتۇر، دېگەن مىللىي روھىنى گەۋدىلەندۇرۇپ بېرىدۇ» دەپتۇ.

دېمەك، كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، تارىخى 300 يىلغا يەتمەيدىغان ياش ئامېرىكا مەدەنىيىتى - يېڭى قۇرۇقلۇق بايقالغاندىن كېيىنكى مىللەتلەرنىڭ چوڭ قوشۇلۇشىدىن شەكىللەنگەن ئارىلاشما مەدەنىيەتتۇر. ئۇلارنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىنى بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە قىلىپ تۇرغان پىسخىك تىندۇرمىسىدا تەۋەككۇلانە روھقا باي ياۋروپا كۆچمەنلىرىنىڭ، ياۋايى جاسارىتى ئۇرغۇپ تۇرغان قىزىل ئەتلىك ئىندىئانلارنىڭ، دېڭىز - ئوكيانلار كېچىپ، يېڭى قۇرۇقلۇققا قۇللۇقتا ئېلىپ كېلىنگەن ئافرىقا نېگىرلىرىنىڭ مەدەنىيەت گېنلىرى مەۋجۇت. شۇڭلاشقا كۆپ خىل ئىرق ۋە مىللەتلەرنىڭ چوڭ قوشۇلۇشىدىن يوشۇرۇن ئېنېرگىيىگە ئېرىشكەن ئامېرىكا مەدەنىيىتى

پارتلاش خاراكتېرلىك تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى.
مىلادى IX ئەسىردىكى تارىم ۋادىسىدا يۇز بەرگەن مىللەتلەرنىڭ چوڭ قوشۇلۇشىمۇ ئۆزىگە دەل شۇنداق يوشۇرۇن ئېنېرگىيىنى جۇغلىغاندى. چۆللۈكنىڭ شىمالىدىن كۆچۈپ كەلگەن ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ گەۋدىسىگە تارىم ۋادىسىدىكى ساك، تۇخرى قاتارلىق ياۋروپا ئىرقىغا مەنسۇپ قەدىمكى مىللەتلەر، چاڭچىلىقنى ئاساس قىلىپ، كۆچمەن تۇرمۇش كەچۈرىدىغان موڭغۇل ئىرقىغا تەۋە قەۋملەر، خېلى بالدۇرلا تۇركلەشكەن ئوتتۇرا ئاسىيا تېپىغا مەنسۇپ يەرلىك خەلقلەر زىچ ئولتۇراقلاشقانىدى. نەتىجىدە تارىمدىكى بۇ بۇيۇك ئۇچرىشىش يېڭىدىن ھاياتىي كۈچكە ئېرىشكەن ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە نىسبەتەن مۇقىم بولغان ئىچكى ماھىيەتلىك قۇرۇلما ۋە پىسخىك جۇغلانما تەقدىم قىلدى. دۇنيا مەدەنىيەت تارىخى شۇنى ئىسپاتلىدىكى، مىللەتلەرنىڭ بۇيۇك قوشۇلۇشىدىن شەكىللەنگەن پىسخىك ئەندىزە ھامان سىرتقى مەدەنىيەتلەرنىڭ غىدىقلىشىغا نىسبەتەن يەكلەش پوزىتسىيىسىنى ئەمەس بەلكى قوبۇل قىلىش، مايىل بولۇش خاھىشىنى ئىپادە قىلىدۇ. شامان دىنى بىلەن خاراكتېرلىنىدىغان ئالتاي مەدەنىيەت چەمبىرىكى ئىچىدە ھاياتلىق پائالىيىتىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن ئۇرخۇن ئۇيغۇرلىرى قانداقلارچە شامان دۇنياسى ئىچىدە تۇرۇپ مانىي دىنىنى قوبۇل قىلالىدى؟ مەڭ يىللاردىن ئارتۇق ۋاقىت شەرق بۇددىزم روھى بىلەن تويۇنۇپ كەلگەن تارىم ۋادىسىدا ئىسلام دىنى نېمە ئۈچۈن شۇنچە تېز ئومۇملىشالىدى؟ بىزنىڭ قارىشىمىزچە، بۇددىزم مەدەنىيىتى چوڭقۇر يىلتىز تارتقان تارىم ۋادىسىدا ئىسلامىيەتنىڭ تېز سۈرئەت بىلەن كېڭىيىشىنى ئەرەب خەلىپىسىنىڭ ۋالىلداپ تۇرغان شەمشىرى ئەمەس، بەلكى بۇيۇك قوشۇلۇشتىن كېيىنكى ئۇيغۇر مەدەنىيەت پىسخىكىسىدىكى تاش مايىللىق ئەندىزە بەلگىلىگەن. چۈنكى ياۋروپا - ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنى بىر بىرىگە باغلىغان يېپەك يولى ئۈستىدە كەلگەن ئالەمشۇمۇل جۇغراپىيەۋى ئەۋزەللىك XI — XIII ئەسىرلەردىكى تارىم ئويمانلىقىنى «تۆت تەرەپكەقارىتىپ دېرىزىسى ئېچىۋېتىلگەن ئۆيگە، گۈللەرنىڭ رەڭ - پۇرىقىغا قارىماي شىرنە يىغىدىغان ھەسەل ھەرىسىگە» ⑦ ئايلاندۇرغانىدى. شۇڭلاشقا بۇ خىل ئىمكانىيەت ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئالتۇن دەۋرىنى ئاچتى. ئىسلام تۇسى قويۇق بولغان قاراخانىلار ئۇيغۇر مەدەنىيىتى بىلەن بۇددىزم روھىدىن تويۇنغان ئىدىقۇت ئۇيغۇر مەدەنىيىتى بۇيۇك قوشۇلۇشتىن كېيىنكى ھاياتىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان روھىي تىندۇرما ئىچىدە ئاجايىپ گۈللىنىش مەنزىرىسىگە ئېرىشتى. ئوتتۇرا ئەسىردىن تارتىپ يېقىنقى زامان ۋە ھازىرقى زامانغىچە بولغان ئۇزاق تارىخىي دەۋرلەردە شەكىللەنگەن ئۇيغۇر مەدەنىيەت پىسخىكىسىنىڭ خېمىرتۇرۇچىنى ۋە غول تومۇرىنى دەل ئاشۇ بۇيۇك قوشۇلۇشتىن كېيىنكى جۇشقۇن روھىي تىندۇرما ھاسىل قىلغانىدى. ئۇنىڭ ئىچكى تەركىبى بىلەن ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكى - ئەرلىك دىن بىلەن ئاياللىق دىننىڭ، ياۋايى جەسۇرلۇق بىلەن خۇشخۇي تەمكىنلىكنىڭ، شۇڭا ھىدى بىلەن بازار كۈيىنىڭ، ساددا شېئىرىيەت بىلەن سوغۇققان پەلسەپىنىڭ، شۇنداقلا جاسارەت بىلەن نازاكەتنىڭ، ھېسسىيات بىلەن ئەقىلنىڭ ئۆزئارا ئۇچرىشىشىدا مەزمۇن تاپقانىدى. تارىم ئويمانلىقىدىن ئىبارەت بۇ سىرلىق بالىياتقۇدا ئۇيغۇر مەدەنىيەت پىسخىكىسىنىڭ كۆپ خىل مەدەنىيەت گېنلىرىدىن رەڭ ئالغان؛ گاھ ھاياجانلىنىپ، گاھ پەسكۈيغا چۈشۈپ تۇرىدىغان؛ قۇرغاق ئەما ئۆزىنى ھەر ۋاقىت سوغۇرۇپ تۇرۇشنى ئىستەيدىغان؛ ئىچكى پىسھان ئازابلارغا مەپتۇن بولۇپ ئۆتۈشتىن كۆرە سىرتقى، يىراقتىكى غايىۋى مەنزىرىلەرگە تەلپۈنىدىغان تۆرەلمىلىرى ئاستا - ئاستا يېتىلمەكتە ئىدى.

4

تالاي يىللار ئۆتۈپ كەتتى. شاۋقۇن - سۇرەنگە تولغان قانچىلىغان شەھەر - بازارلار تەكلىماكان باغرىغا غەرق بولدى. يىپەك يولىنى بويلاپ تىنىمسىز ئۆتۈپ تۇرىدىغان تۆگە كارۋانلىرىنىڭ كولدۇرما سادالىرى قايتا ئاڭلانمايدىغان بولدى. تەكلىماكان گىرۋەكلىرىدە كى يېشىل بوستانلىقلاردا بىر مەھەل گۈللەنگەن قارا خانىيلار مەدەنىيىتى بىلەن تۇرپان ئويمانلىقىدىكى ئىدىقۇت مەدەنىيىتى تارىخىنىڭ چاڭ - توزانلىرى ئىچىدە تارىم ئويمانلىقىنىڭ پىنھان سۇكۈتلىرىگە دەپىن قىلىۋېتىلدى. چىگگىز قوشۇنلىرىنىڭ دەھشەتلىك ۋەھىمىسى بىلەن قارا قىتانلارنىڭ شەپقەتسىز ھۇجۇملىرى بىر مەھەل تىنچ - مۇقىم بولغان تېرىم ھاياتىغا كۆنۈككەن مىللىتىمىزنىڭ پىسخىك جۇغلانمىسىدىكى تەڭپۇڭلۇقنى بۇزۇپ تاشلىدى. غەربتە دېڭىز مەدەنىيىتىنىڭ قايتا گۈللىنىشى قۇرۇقلۇقتىكى يېپەك يولىنىڭ ھەل قىلغۇچ ئەھمىيىتىنى بىكار قىلىپ، ئىچكى ئاسىيا رايونىنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرىنى بەلگىلەپ قويدى. مەركىزي ئاسىيا چۆللۈكلىرىدە پېتىۋاتقان كەچكى قۇياشنى قوغلىشىپ، ئۇيغۇر چەمبىرىكىگە قاراپ تىنىمسىز ئۇزاپ تۇرىدىغان تۆگە كارۋانلىرىنىڭ ئىزلىرى ئەمدى قايتا كۆرۈلمەيدىغان بولدى. XV - XIII ئەسىرلەردىن تارتىپ ئوتتۇرا ئاسىيارايونى باش - ئاخىرى يوق ئىچكى تەپرىقسىزلىق ۋە سىياسىي مۇقىمسىزلىق پاتقىقىغا پېتىپ قالدى. ئەرەب چۆللۈكلىرىدىن خەلىپىنىڭ قىلىچى ئەتراپىغا ئۇيۇشۇپ، ئۇچقۇر ئارغىماقلىرىغا تايىنىپ ئۇچ قىتئەگە كېڭەيگەن ئەرەب ئىسلام مەدەنىيىتى ئەھلى سەلب يۈرۈشلىرىدىن كېيىن ئاستا - ئاستا

چۇشكۇنلەشتى. XI ئەسىردىن كېيىن، زەئىپلىككە يۈز تۇتقان تەقدىردىن دەككە - دۈككىگە چۈشۈپ قالغان باغداد خەلىپىلىرى بىر زامانلاردا ئۆزلىرىنىڭ ۋىزانتىيىنىڭ ھەيۋەتلىك ئوردا - قەسىرلىرىدىكى مەخمەل دىۋانلاردا سۈنايلىنىپ يېتىپ، شەھلا كۆزلۈك رەققاسلارنىڭ ناز - كەرەشمىلىك تولغىما ئۇسسۇللىرىنى تاماشا قىلغان چاغلىرىنى تەسەۋۋۇرلىغا سىغدۇرالمايدىغان بولۇپ قالدى. پۈتكۈل شەرق مۇسۇلمان دۇنياسىدا ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان مەنسۇى چۈشكۈنلۈك تارىم ۋادىسىنىڭ روھىي تەنھالىقىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ھەربىي كۈچىگە تايىنىپ سەئىدىيە خانلىقىدىن ھاكىمىيەتنى تارتىۋالغان ئافاق خوجا ۋە ئۇنىڭ مۇرتلىرى ئاتالمىش «خوجا - ئىشانلىق» ، «سوپىلىق» تەرغىباتلىرى ئارقىلىق مىللىتىمىز ئىدىئولوگىيىسىنى مەنسۇى مەھكۇملۇقتائەسىر قىلدى. شۇندىن باشلاپ تارىم ۋادىسىدا گويا زۇلمەتكە ئوخشايدىغان قاباھەتلىك ئۇزۇن دەۋر ھۆكۈم سۈرۈشكە باشلىدى.

رىم پاپاسى بىلەن فېئودال كىنەزلەرنىڭ مۇدھىش ھۆكۈمرانلىقىنى سىلكىپ تاشلاپ، چېركاۋ پەلسەپىسىنىڭ سىرلىق سىرتمىقىدىن قۇتۇلۇپ چىققان ياۋروپا، يەلكەنلىك كېيىملىرى ئارقىلىق تولۇپ تاشقان ھاياتىي كۈچكە ئىگە يېڭى دىئىز مەدەنىيىتى بەرپا قىلغان چاغدا، ئاسىيا تولىمۇ قېرىپ كەتكەنىدى. ئۇزاق زامانلار مابەينىدە جىمجىت، بىر خىل، شاۋقۇن - سۈرەنسىز ئاققان نىل، دەجلە - ئېفرات، ھىندى - گانگ ۋە خۇاڭخې - چاڭجياڭ دەريالىرى ئۆز ھاۋزىسىدىكى تېرىم مەدەنىيىتىنى قاتمۇ - قات لاتقا بىلەن تىندۇرۇپ تاشلىغانىدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە كۇنسېرى ئالغا قاراپ كېتىۋاتقان ياۋروپانىڭ ئەكسىچە، ئاسىيا بارغانسېرى كەينىدە قەپ قالدى.

شۇنىسى قىزىقارلىقكى، ياۋروپا - ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىدىكى نۇرغۇنلىغان چوڭ دەريالار ئوتتۇرا قىسىمدىكى قار - مۇز بىلەن قاپلانغان ھەيۋەتلىك تاغ تىزمىلىرىدىن باشلىنىپ تۆت ئەتراپتىكى تۈزلەڭلىكلەرگە قاراپ ئېقىپ، ئەڭ ئاخىرى پايانسىز دېڭىز - ئوكيانلارغا قۇيۇلىدۇ. ھالبۇكى، ئىچكى ئاسىيا رايونىدىكى تارىم ئويمانلىقىدا بولسا دەريا - ئېقىنلار تۆت ئەتراپنى قورشاپ تۇرغان ئېگىز تاغلاردىن باشلىنىپ، مەركەزگە قاراپ ئېقىپ، ئەڭ ئاخىرى تەكلىماكان قويىنىغا سىڭىپ كېتىدۇ. دۇنيادىكى ھەر قانداق بىر جاينىڭ جۇغراپىيىۋى جايلىشىشىغا ئوخشىمايدىغان بۇ خىل تەتۇر تاناسىپلىق مۇھىت بۇ ماكاندا ياشىغۇچى خەلقلەرنىڭ ئۆزىگە خاس خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى ۋە ھەر ۋاقىت سۇغۇرۇلۇپ تۇرۇشنى ئىستەيدىغان قۇرغاق مەدەنىيەت پىسخىكىسىنى شەكىللەندۈرگەن. بولۇپمۇ بۇ رايونىنى شەرق بىلەن غەربنىڭ يېڭى ئۇچۇرلىرى بىلەن تەمىنلەپ تۇرىدىغان يىپەك يولى خارابلاشقاندىن كېيىن، ناھايىتى ئۇزاققا سوزۇلغان، كىشىنى بىزار قىلىدىغان سىرلىق سۈكۈنات باستى. تەكلىماكاننى قۇچاقلاپ، چۆل جىمجىتلىقىغا ئەسرا بولۇپ تىنچقىنە ئاقىدىغان تارىم دەرياسى ئۆز ھاۋزىسىنى چوڭقۇرلاتقىلارغا كۆمۈپ تاشلىدى. دەريا لاتقىلىرى ۋە چېرىندىلاردىن شەكىللەنگەن بوستانلىقلاردا تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ مەڭگۈ توختاپ قالمايدىغان ھۇجۇمى بىلەن ئېلىشىپ، بۇرۇختۇم ھاياتقا ئۆگەنگەن بۇ تارىملىق تېرىمچىلار قۇرغاق، ئۆلۈك توپىدا چاك - چاك يېرىلغان پۈتلىرىنى تاتىلاپ، مەددالارنىڭ شاللىرىنى چاچرىتىپ بىر جەڭنامىنى تەكرار - تەكرار ئېيتىشىغا كۆنۈككەنىدى. نەۋائىيدىن كېيىنكى 500 يىل مابەينىدە، ئىچكى ئاسىيادىكى بۇ سىرلىق بالىياتقۇدا ھاياتىي كۈچى تولۇپ تاشقان يېڭى مەدەنىيەتنىڭ تۆرەلمىلىرى بىخلىيالمىدى. بۇ يەردە شەرق تېرىمچىلىرىدەك كىشىلىك مۇناسىۋەت ھەققىدىكى چىگىش ئېتىكىلىق مەسىلىلەر ۋە ئائىلە، نەسەپ ئەھكاملىرى مۇھاكىمە قىلىنمىدى؛ ھىندىستانلىقلاردەك مېتافىزىكىغا باي، پانىي ئالەمنىڭ چەكسىزلىكىگە مەھلىيا بولىدىغان ئوي - خىيالىلار بولۇنمىدى؛ غەربلىكلەردەك شەخسنىڭ قەدر - قىممىتىنى، ئەقلىي يۈكسەكلىكىنى، كەسكىن ئەمەلىيەتچانلىقىنى ئۆز ئورۇنۇشلىرىنىڭ مىزانى قىلىدىغان پەلسەپە تېخىمۇ ۋۇجۇتقا كەلمىدى. بۇ يەردە پەقەت قۇم بارخانلىرىنىڭ سۈررەڭ، زېرىكەرلىك جىمجىتلىقىغا ئوخشاش چىدىغۇسىز سۈكۈنات؛ پىنھان، ئاندا - ساندا كۆرۈلۈپ قالىدىغان غۇۋا ھاياجان؛ قۇرغاق، چاڭقاق ئىستەك؛ ئاخىرقى نۇقتىغا يېتىشنى ئويلىمايدىغان سەۋرسىزلىك ھۆكۈم سۈردى. تېخىمۇ توغرىسى، يېڭىدىن گۈللىنىشكە ئېرىشكەن ياۋروپالىقلارمەۋج ئۇرۇپ تۇرغان ئاتلانتىك ئوكيانداا، تەۋەككۈلانە قەدەملىرى بىلەن شامال يۆنىلىشىگە قاراپ ئۇزۇپ كېتىۋاتقان كېمىلىرىنىڭ ئاپئاق يەلكەنلىرىگە يېڭى دۇنيانىڭ تارىخىنى يېزىشقا باشلىغان چاغدا، تارىم ۋادىسى ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ «ۋائۇكۇم بەلبېغى» غا، كونا قۇرۇقلۇقتىكى «تەنھا ئارال» غا، يېقىنقى زامان تارىخىدىكى «ئۇنتۇلغان زونا» غا ئايلىنىپ قالغانىدى. بۇ خىل گويا زۇلمەتكە ئوخشايدىغان مۇدھىش دەۋر تاكى XX ئەسىرنىڭ تاك نۇرى يېتىپ كەلگىچە داۋاملاشتى.

دەرۋەقە، جۇغراپىيىلىك مۇھىت ھەممىنى بەلگىلەيدۇ دەيدىغان نەزەريە مۇتلەق ئىلمىي نەزەريە ئەمەس، لېكىن جۇغراپىيىلىك جايلىشىشنىڭ بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا كۈرسىتىدىغان بۇۋاستە تەسىرىنى سەل چاغلىغىلى بولمايدۇ. چوڭ دەريا ۋادىلىرىدىكى لاتقىلاردىن شەكىللەنگەن

تۇزلەڭلىكلەردە ياشاپ كەلگەن ھىندىلار بىلەن شىمالىي ئاسىيانىڭ يەلپۇنۇپ تۇرغان پايانسىز يايلاقلىرىدا ئات ئۈستىدە ياشاپ كەلگەن موڭغۇللارنىڭ مەدەنىيەت پىسخىكىسىنىڭ ئوخشىماسلىقىنى ناھايىتى زور دەرىجىدە پەرقلىق بولغان جۇغراپىيىلىك مۇھىت بەلگىلىگەن. ياۋروپا مەرپەتچىلىك دەۋرىدە ئۆتكەن فرانسىيە پەيلاسوپى مۇنتېسكيۇ گەرچە ئۆز تەلىماتلىرىدا جۇغراپىيىلىك مۇھىتنىڭ ھەل قىلغۇچ رولىنى ھەدەپ كۆككە كۆتۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت تەرەققىياتىدىكى سەل قاراشقا بولمايدىغان تەرەپلىرىنىمۇ كۆرسىتىپ بەردى. قەدىمكى يۇنانىدا نېمە ئۈچۈن ئالەمگە مەشھۇر ئەپسانە - رىۋايەتلەر، ئادەم بەدىنىنىڭ گۈزەللىكىنى ئىپادە قىلىدىغان ھەيكەلتىراشلىق شۇنچە تېز تەرەققىي قىلدى؟ ماركس بۇنى گېرىتسىيىنىڭ گۈزەل جۇغراپىيىلىك مۇھىتىغا باغلىدى: «يۇنانلىقلارنىڭ گۈزەل تەبىئىي شارائىتى - ئۇنىڭ بۇلۇتسىز كۆك ئاسمىنى، ئۇنى ئوراپ تۇرغان چەكسىز يېشىل زۇمرەت دېڭىزى ئۇلارنى گۈزەللىككە ئۇندىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىلاھلىرىنىمۇ ئەڭ گۈزەل، ئەڭ ئالىي كىشى سۈپىتىدە تەسۋىرلىدى. گېرىتسىيىنى قاپلاپ تۇرغان گۈزەل، زەڭگەررەڭ ئاسمانىنى ئادەم قىياپىتىدىكى «بۇيۇك ئاتا»، دېڭىزدا لەھەڭگە مىنىپ، شىددەتلىك دولقۇنلار ئارىسىدا يۈرىدىغان زور بىر كىشى قىلىپ تەسۋىرلىسە، قۇياشنى ئوت ئۇچقۇنلىرى چاچىدىغان بىر ئاقساق تۆمۈرچى قىلىپ تەسۋىرلىدى...»⑧

مەددىھ - ۋائىزلىق ئەرەب سەھرالىرىدىن تەكلىماكان گىرۋەكلىرىگىچە بولغان قۇرغاق، ھۆل - يېغىنسىز، چۆل - جەزىرىلەر بىلەن ئاندا - ساندا ئۇچراپ تۇرىدىغان بوستانلىقلار ئۆز - ئارا گىرەلىشىپ كەتكەن ئىچكى ئاسىيادا تەرەققىي قىلغانىدى. بۇ يەردىكى قۇياش نۇرىنىڭ تونۇردەك قىزدۇرۇشى بىلەن سۇسىز چۆللەرنىڭ ئالۋۇندەك يالىلدىشىدىن شەكىللەنگەن قۇرغاق، زىرىكەرلىك ھايات ئۇلارنى شېئىرىي تۇيغۇغا باي، ھېسسىياتچان، تىل سەنئىتى ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ چاڭقىغان روھىي دۇنياسىغا تەسەللىي تېپىشقا ئۆگەتكەن. ئېھتىمال، دۇنيادا باشقاھېچقانداق بىر مىللەت ناتىقلىقتا ئەرەبلەردەك ئۇنچىلىك چۆرە بولمىسا كېرەك. باشقا ھەرقانداق بىر تىل ئىپادىلەش ئىقتىدارى، قاپىيە ۋە شېئىرىي تۇيغۇ جەھەتتە ئەرەب تىلىدەك كۈچلۈك بولمىسا كېرەك. ئەرەب تارىخىنى ئۇزۇن يىل تەتقىق قىلغان فىلىپ. ك. ھىتتى بۇ ھەقتە مۇنداق يازغانىدى: «دۇنيادىكى ھەر قانداق بىر تىل مىللىي روھنىڭ بارلىق تەرەپلىرىنى ئىپادە قىلىشتا ئەرەب تىلىدەك كۈچلۈك بولمىسا كېرەك. شېئىرىي مىسرالار ئارقىلىق ھېسسىياتنى ئىپادىلەش ئىسلامىيەتتىن ئاۋۋالقى ئەرەبلەرنىڭ بىردىنبىر ئالاھىدىلىكى ئىدى. ئۇلارنىڭ تىل ئىقتىدارى پەقەت شېئىرىيەت ئارقىلىقلا ئەڭ ياخشى ئىپادىلىنىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلەيتتى. ئىسلام دىنى ئەرەب تىلىنىڭ بۇ خىل ئالاھىدىلىكىنى ۋە ئەرەب مىللىتىنىڭ بۇ خىل پىسخىكا ئۆزگىچىلىكىنى ئۆزىدە تولۇق نامايان قىلغانىدى. ئىسلام دىنىنىڭ غەلبىسى مەلۇم مەنىدە بىر تىلنىڭ غەلبىسى، بولۇپمۇ بىر كلاسسىك دەستۇرنىڭ غەلبىسى ئىدى...»⑨ شۇڭا ئەرەبلەر ئۆزلىرىنىڭ بىر ماقال - تەمسىلىدە: «ئەقىل ئۇچ نەرسىگە - پەرەڭلەر (ياۋروپالىقلار) نىڭ كاللىسىغا، چىن (جۇڭگو) لۇقلارنىڭ قولىغا، ئەرەبلەرنىڭ تىلىغا مۇجەسسەملەشكەن» دەيدۇ. ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئەرەب مەدەنىيىتى ۋە پەلسەپىسىنىڭ گۈللىنىشى ئەمەلىيەتتە ئەرەب تىلىنىڭ ئىپادە قۇدرىتى ئارقىلىق ئېرىشىلگەن شېئىرىي پەلسەپە ئىدى. گېگىل: «شېئىرىيەت ئىلىنى ئىزدىسەك ئىرانغا بار» دەپ تەرىپلىگەن ئوتتۇرا ئەسىر پارس شېئىرىيىتىمۇ مۇسۇلمان شەرقىنىڭ شېئىرىي تۇيغۇسىدا يۇكسەك پەللە ياراتقانىدى. بۇيۇك قوشۇلۇشتىن كېيىنكى مىلاد يىلدىن ئارتۇق مۇساپىنى بېسىپ ئۆتكەن ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئەمەلىيەتتە ساپ شېئىرىيەت بىلەن خاراكتېرلىنىدىغان ئەدەبىيات ئىدى. ئەرەب سەھرالىرىنىڭ زېرىكەرلىك تۇنلىرىدە توقۇلۇپ، پۇتكۈل شەرق مۇسۇلمان دۇنياسىغا كەڭ تارقالغان «مىلاد بىر كېچە» رىۋايەتلىرىنىڭ ئەڭ نەپىس، ئەڭ گۈزەل بابلىرى نېمە ئۈچۈن ئىشرەت ۋەسۋەسىلىرى گۈپۈلدەپ پۇراپ تۇرغان بايانلار بىلەن شەھلا كۆزلۈك ھۇر - پەرىلەرنىڭ ناز - زىبا بىلەن تولغان تەسۋىرلىرىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدۇ؟ تارىم ۋادىسىدىن تاكى نىل دەريالىرىغىچە بولغان ئوتتۇرا ۋە غەربىي ئاسىيانىڭ ئوتتۇرا ئەسىر شېئىرىيىتىدە نېمە ئۈچۈن «يار»، «مەي»، «جانان» ۋە «گۈل» ۋەسلىگە تەشنا ئىشقى شېئىرىيەت شۇنچە تەرەققىي قىلدۇ؟...

شەك - شۇبھىسىزكى، ئاسىيا چۆللۈكلىرىنىڭ تونۇردەك قىزىيدىغان تومۇز كۈنلىرى بىلەن زېرىكەرلىك تۇنلىرى بۇ يەردە ياشايدىغان كىشىلەرنى ئاي يۇزلۈك ھۇر - پەرىلەرنىڭ ئىشقى - مۇھەببىتى بىلەن ئۆز كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرۇشقا ئۇندىدى؛ قۇرغاق ئاسمىنىدا بىر قەۋەت نېپىز چاك - توزان ئېسىلىپ تۇرغان قاينام بازار - رەستىلەردە غەل - پال كۆرۈلۈپ قالىدىغان چۆمبەللىك قىز - چوكانلارنىڭ يوشۇرۇن رۇخسارى سۆز سەنئىتىدە چېۋەر بۇ كىشىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرىنى غىدىقلىدى؛ ھەيۋەتلىك سەپىل - قەسىرلەرنىڭ ھىمايىسىدە بىلەن سۇلتانلارنىڭ پىنھان ھەرەمخانىلىرىغا بەخشەندە قىلىۋېتىلگەن ياش كېنىزەكلەر تۆلپارغا مىنگەن سۇمباتلىق شاھزادىلەر ھەققىدە تاتلىق خىياللارغا رام بولدى... ئەرەب ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ

چوشكۇنلۇككە يۇزلىنىشىدىن كېيىنكى ئۇزاق تارىخىي دەۋردە پۈتكۈل ئەرەب سەھرالىرى، ئىران چۆللۈكلىرى، ماۋرە ئۇننەھر ۋە تارىم ۋادىسى يېڭىلانماي تەكرار - تەكرار ئېيتىلىپ تۇرىدىغان ئىشقى - مۇھەببەت داستانلىرىنىڭ مەست قىلىشى بىلەن چاتىقاق - قۇرغاق ۋۇجۇدىغا تەسەللىي تېپىپ كەلدى. تەپەككۇر ئۇسۇلىدىكى بىر خىللىق، بەدىئىي تەسەۋۋۇردىكى قېلىپبازلىق، مەزمۇندىكى قۇرغاقلىق ۋە تېما - موتىپلاردىكى تەكرارلىق مۇسۇلمان شەرقىنىڭ يېقىنقى زامانغا كەلگەندە ئەقلىي تەپەككۇرىدىكى چېكىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئەدەبىي ئۇيغىنىش دەۋرىدىن كېيىن، ئىجتىمائىي پەنلەر بىلەن پەلسەپىدە يېڭى تەپەككۇرغا، تەبىئىي پەنلەردە پارتلاش خاراكتېرلىك مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشكەن ياۋروپالىقلارنىڭ ئەكسىچە، ئىچكى ئاسىيا دەۋرىدىن ئاستا - ئاستا كەينىدە قالدى.

5

ئۇيغۇرلار غەربكە كۆچۈپ، تارىم ۋادىسىدا مىللەتلەرنىڭ چوڭ قوشۇلۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغاندىن كېيىنكى مىڭ يىلدىن ئارتۇق جەريان، مىللىتىمىزنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى ۋە مەدەنىيەت پىسخىكىسىنى شەكىللەندۈرگەن ئاساسلىق دەۋر ھېسابلىنىدۇ. دەرۋەقە، بۇ جەرياندا مىللىتىمىز مەدەنىيەت پىسخىكىسىنى شەكىللەندۈرگەن ئامىللار مۇرەككەپ ۋە كۆپ خىلدۇر. ھالبۇكى، بىر مىللەتنىڭ مەلۇم مەدەنىيەت مۇھىتىدا شەكىللەندۈرگەن پىسخىك جۇغلانمىسى ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە بىر قانچە ئامىللارنىڭ مۇھىم رول ئوينىشى، باشقا قوشۇمچە ئامىللارنىڭ مۇئەييەن تۇرتكىسى نەتىجىسىدە ئىشقا ئاشىدۇ. ئۇنداقتا، ئۇيغۇر مەدەنىيەت پىسخىكىسىنى شەكىللەندۈرگەن ئاساسلىق ئامىللار نېمە؟ ئۇلار قانداق رول ئوينىغان؟

بىرىنچى، تەكلىماكان روھى

بۇنىڭدىن بىر قانچە يىللار ئىلگىرى تەكلىماكان گىرۋىكىگە جايلاشقان بىر قاينام بازارنىڭ شەنبىلىك ھاياتىنى تاماشا قىلىۋاتقان بىر ياپونىيىلىك سەييام ھاياجان ئىلكىدە مۇنداق دېگەنىكەن: «شەرقىي ئاسىيانىڭ ياپېشىل ئېكىنزارلىقلار بىلەن تولغان مۇنبەت زېمىنىدا، ئۇستىدە ئاقۇش تۇمانلار لەيلەپ تۇرغان گىرىمسەن تاغ - دەريالىرىغا قاراپ مۇقىم، پىنھان تەرىم ھاياتى كەچۈرۈپ كەلگەن خەلقلەر ئۆزلىرىدە مۇلايىم، سەۋرچان، ئاياللىق نازاكەتكە باي ھۆل خاراكتېرنى يېتىلدۈرگەن؛ لېكىن ئىچكى ئاسىيانىڭ تەبىئىي مۇھىتى بۇنىڭغا تۈپتىن ئوخشىمايدىكەن. بۇ يەرنىڭ مۇھىتى قۇرغاق، تاغلىرى قاقاس، قۇملۇقلىرى پايانسىز بولۇپ، بۇ ھال يەرلىك خەلقلەرنىڭ ئوچۇق - يورۇق، قىزىققان، ئەرلىك جاسارىتىنى ئۇرغۇپ تۇرغان قۇرغاق خاراكتېرىنى يېتىلدۈرگەن بولۇشى مۇمكىن. . . »

بىزنىڭچە، ياپونىيىلىك بۇ سەييامنىڭ يۇقىرىقى تەھلىلى ئاددىي بىر سېلىشتۇرما بولمىسا كېرەك، ئەلۋەتتە. چۈنكى ئۇزۇن تارىختىن بۇيان بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىز تەكلىماكان چۆللۈكىدىن ئىبارەت بۇ سىرلىق بالىياتقۇنى قۇچاقلاپ ياشاپ كەلگەنىدى. بۇ سىرلىق بالىياتقۇغا مىللىتىمىز ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن تالاي سەرگۈزەشتىلەر - خۇشاللىقمۇ، ئازابمۇ، ۋەھىمىمۇ، گۈزەللىكمۇ يوشۇرۇنغانىدى. تەكلىماكان ئۇلار ئۈچۈن بىر «مېھرىبان ئانا» ئىدى، ئۇلار ئۇنى ئۇلۇغلايتتى، ئۇ توغرىلىق گۈزەل رىۋايەتلەرنى توقۇيتتى. ئۇنىڭ باغرىغا كۆمۈلگەن قەدىمىي شەھەرلەردىن بەزى - بەزىدە ئاڭلىنىپ قالمىدىغان مۇڭلۇق ناخشا سادالىرىدىن، توخۇلارنىڭ چىللاشلىرىدىن، تۈلپارلارنىڭ كىشنەشلىرىدىن، تۆگە كارۋانلىرىنىڭ كولدۇرما ئاۋازلىرىدىن سۆيۈنۈپ كېتەتتى. قەلبىدە مۇھەببەت ئويغانغان يىگىت - قىزلار گويا ئۇلۇغ ئانىنىڭ ئەمچەكلىرىگە ئوخشايدىغان سانجاق - سانجاق قۇم بارخانلىرىنىڭ ئۈستىدە ئوڭدىسىغا يېتىۋېلىپ، تولۇن ئاينىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى كۈتەتتى. . . دەرۋەقە، «چۆل - ئۇلارنىڭ ۋەتىنى، ئانىسى، كۆڭۈل خوشى ئىدى. شۇڭا چۆلنىڭ گۈزەللىكىنى پەقەت چۆل پەرزەنتلىرىلا بىلىدۇ. . . » ⑩. يەنە بىر تەرەپتىن تەكلىماكان ئۇلار ئۈچۈن قورقۇنۇچلۇق سىر ئىدى. ئۇنىڭ گويا ئۇخلاپ ياتقان زور شىرەڭ ھەيۋەتلىك جىسمىغا جىمىكى رەھىمسىزلىك، ۋەھىمە، مەڭگۈ تويمايدىغان ئاچكۆزلۈك يوشۇرۇنغانىدى. ئۇ قورقۇنۇچلۇق گۈركىرەپ نەرە تارتسا بىر كېچىدىلا قاينام شەھەرلەرنى، كىمخاپتەك بوستانلىقلارنى يۇتۇپ كېتەتتى. تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بوستانلىق مەدەنىيىتى ئەمەلىيەتتە تەكلىماكان بىلەن بولغان نەچچە مىڭ يىللىق جاپالىق كۈرەش جەريانىدا شەكىللەنگەنىدى. ئۆز مەنىسى بىلەن ئېيتقاندا «چۆل ئادەملىرىنىڭ مىجەزىمۇ سۈسىز جەزىرىلەردە كۆكلەپ تۇرغان ئاشۇ تىكەنلىك ئوتلارنىڭ تەبىئىتىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. راھەتلىك باغلار، شەھەرنىڭ سالقىن سارايلىرىدا يىللاپ ئاپتاپ كۆرمىگەن لەشتەك ئاق چىرايلارنى بۇ يەردە ئۇچراتقىلى بولمايدۇ. چۆل ئادەملىرىنىڭ چىرايى قۇياشتا چاقناپ مىستەك پارقىراپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ رەڭگىمۇ ئۆڭۈپ ئاشۇ قۇملارنىڭ رەڭگىگە ئوخشاپ قالغان؛ قۇياشنىڭ ئوتتەك قىزىق تەپتى، ئۇزۇلمەي چىقىپ تۇرغان چۆل شامالىرى جاھىللىق، قوپاللىق، مەردانىلىك، سادىقلىقتەك خىسلەتلەرنى ئۇلارنىڭ قان - قېنىغا

سىڭدۇرۇۋەتكەن. . . شۇنداق، بۇ يەردە تەبىئەت هېچ بىر هاياتلىقنى پەپىلىمەيدۇ؛ هەممە نېمە ئۆزىنىڭ قايتماس، ئىگىلمەس روهىغا تايىنىپلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ! . . . » (11). شۇڭلاشقا ئۇيغۇر روهى بىلەن تەكلىماكان قۇملۇقى ئوتتۇرىسىدا بىر خىل يوشۇرۇن ئىچكى مۇناسىۋەت شەكىللەنگەن. بىز بۇ خىل روهىي باغلىنىشنى مەمتىمىن هوشۇرنىڭ «قۇم باسقان شەهەر»، خالىدە ئىسرائىلنىڭ «قۇملۇقنىڭ چۈشى»، ئەختەم ئۆمەرنىڭ «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل»، مۇهەممەت باغراشنىڭ «جەزىرە» قاتارلىق ئەسەرلىرىدىن تېخىمۇ چوڭقۇر هېس قىلالايمىز. دېمەك، مىللىتىمىز خاراكتېرىنىڭ يېتىلىشىدە ۋە ئىچكى پىسخىك جۇغلانمىسىنىڭ تەركىبىدە تەكلىماكاندىن ئىبارەت بۇ سىرلىق جەزىرىنىڭ قۇرغاق، ئىنسان بىلەن تەبىئەتتىن تاشقىرى بىر ئىلاهىي كۈچ ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشنى ئۆز ئىزدىنىشلىرىنىڭ مەقسىتى قىلىدىغان مەنىۋى هالەت ئۆز ئىزلىرىنى چوڭقۇر قالىدۇرغان.

ئىككىنچى، دېهقان مىللەتكە خاس مەنىۋى تىندۇرما

قايسىدۇر بىر پەيلاسوپ: «دېهقىنى بار مىللەت يوقالمايدۇ» دەپتىكەن. دەرۋەقە، نىسبەتەن مۇقىم بولغان تېرىم هاياتى داۋامىدا دېهقانلار شۇ مىللەتنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى ساقلىغۇچى ۋە ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا داۋاملاشتۇرغۇچى گەۋدە هېسابلىنىدۇ. چۈنكى ئۆز نېسىۋىسىنى ئۆز يېرىنىڭ هوسۇلىدىن ئېلىپ، «يەر - ئالتۇن قوزۇق» دېگەن ئەقىدىگە قاتتىق ئېسىلىپ ياشايدىغان دېهقانلارنىڭ ۋۇجۇدىدا، سۇ - ئوت مەنبەلىرىنى قوغلىشىپ، تىنىمسىز كۆچۈپ يۈرىدىغان چارۋىچىلارغا قارىغاندا جاهىل، مۇقىم، ئېغىر - بېسىق، ئەنئەنە - ئۇدۇملىرىنى ئۈزۈپ قويۇشنى خالىمايدىغان، ئۆز نېسىۋىسىگە شۇكۇر قىلىپ ياشايدىغان خاراكتېر ئۈستۈن ئورۇننى ئىگىلەيتتى. بىز تەكلىماكان گىرۋەكلىرىدىكى بوستانلىقلاردا تىرىكچىلىك قىلىۋاتقانلارنىڭ يېقىنقى بەش ئەسىردىن بۇيان دېهقانچىلىقنى ئاساس قىلىپ، قول هۇنەرۋەنچىلىك ۋە ئۇششاق تىجارەتنىڭ ياردىمى بىلەن ئۆز - ئۆزىنى تەمىنلەيدىغان تەبىئىي ئىگىلىك مۇهىتىدا بىر خىلدا ياشاپ كەلگەنلىكىنى چوڭقۇر هېس قىلىمىز. سۈيى ئىنتايىن كەمچىل، ئىقلىمى قۇرغاق، هەر ۋاقىت قۇم بورانلىرىنىڭ شىددەتلىك هۇجۇمىغا ئۇچراپ تۇرىدىغان بۇ جەزىرىدە پەقەت ئۇيغۇر دېهقانلىرىنىڭ ئەمگەكچان قۇلى ئارقىلىقلا هاياتلىق ئېهتىياجىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان يېشىل بوستانلىقلار هاسىل بولغانىدى. پەقەت دېهقانلا بۇ ناچار مۇهىتقا بەرداشلىق بېرىپ ئۈن - تىنسىز ياشاشقا ئادەتلەنگەنىدى. شۇڭا ئۆلۈك توپىلىق يولدا، كەتمىنىنى مۇرىسىگە ئېلىپ، چاك - چاك يېرىلغان يالىڭاياق پۇتلىرىدا توپا توزىتىپ كېتىۋاتقان تارىملىق بوۋاينىڭ ياشاڭغىرىغان كۆزلىرى بىلەن چاڭگا ساقاللىرىدا ۋۇجۇدىغا تىنىپ كەتكەن بىر چوڭقۇرلۇق، يىراق ئۆتمۇشكە تۇتۇشۇپ كەتكەن بىر كەيپىيات ئەكس ئېتىدۇ. دېمەك، قۇرۇم ۋە تەڭرى تاغلىرىدىن تارىم ئويمانلىقىغا قاراپ ئاققان نۇرغۇنلىغان دەريا - تاراملارنىڭ لاتقىلىرىدىن شەكىللەنگەن بوستانلىقلاردا مىللىتىمىزنىڭ مۇقىم تېرىم هاياتىغا كۆچكەندىن بۇيانقى دېهقان مىللەتكە خاس روهىي تىندۇرمىسى يوشۇرۇنغانىدى. بۇ تىندۇرمىدا جاهاندىن خالىي بېكىنمە كەيپىيات، قېرىلىققا خاس ئېهتىياتچان پوزىتسىيە، ئۇزۇن مەزگىللىك بىر خىللىقتىن شەكىللەنگەن بۇرۇختۇملۇق، سۈررەڭ قۇملۇقلارغا ئەسىر بولغان سۈكۈنات بار ئىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى بىر خىلدا بوزىرىپ ياتىدىغان تەكلىماكان چۆلىگە ئوخشاش ئىدى. ئۇ قاغجىرايتتى ئەمما ئىندىمەيتتى؛ يىراقلارغا تەلپۈنەتتى ئەمما ئۆزگەرمەيتتى. . . مىللىتىمىز تەكلىماكان چۆلىنىڭ ئۇزۇن هەم زېرىكەرلىك تۈنلىرى بىلەن ئاتەش ئاپتاپلىرىنى دېهقانغا خاس سەۋرچان جىسمىغا سىڭدۇرۇپ يىراق تارىخنى بۇگۈنگە ئۇلىدى. ئەگەر بىر مىللەتنىڭ دېهقانلىرى مەۋجۇتلا بولىدىكەن شۇ مىللەتنىڭ مەنىۋى تىندۇرمىسىدىكى ماهىيەتلىك ئېنىرگىيە مەڭگۈ ئۈزۈلۈپ قالمايدۇ. ئۆز نۆۋىتىدە شۇ مىللەتنىڭ دېهقانلىرى سىرتقى مەدەنىيەتنىڭ غىدىقلىشى ۋە رادىئاتسىيىلىشىگە ئۆز ۋۇجۇدىدىكى جاهىللىقى بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىپ، ئىككى مەدەنىيەتنىڭ ئۇچرىشىشىدىن كېلىپ چىققان تەڭپۇڭسىزلىقنى تىنچلاندۇرىدۇ. هەممىمىزگە مەلۇم، ئۆكتەبر ئىنقىلابىدىن ئىلگىرى ئۆزبېكلەر سىر ۋە ئامۇ دەرياسى ئارىلىقىدىكى بوستانلىقلار بىلەن پەرغانە ئويمانلىقىدىكى مۇنبەت ۋادىدا دېهقانچىلىقنى ئاساس قىلىپ ياشاپ كەلگەن تېرىمچى خەلق ئىدى. قازاق - قىرغىزلار بولسا دەشتى قىپچاق دالىلىرى بىلەن ئىسسىقكۆل ئەتراپىدىكى يايلاقلاردا چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەنىدى. ئۆكتەبر ئىنقىلابىدىن كېيىن چوڭ ئۆزگىرىشكە يۈز تۇتقان ئوتتۇرا ئاسىيا هازىرقى زامان مەدەنىيىتىنىڭ بولۇپمۇ رۇس مەدەنىيىتىنىڭ قاتتىق رادىئاتسىيىسىگە دۇچ كەلدى. بۇ خىل مۇرەسسەسىز مەدەنىيەت رادىئاتسىيىسى تاكى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغانغا قەدەر 70 يىل داۋاملاشتى. نەتىجىدە يايلاق هاياتىدىن بىۋاسىتە شەهەرلەشكەن قازاق - قىرغىزلار ئۆزلىرىدىن كۆپ دەرىجىدە كۈچلۈك بولغان رۇس مەدەنىيىتىنىڭ رادىئاتسىيىسىگە بەرداشلىق بېرەلمەي «ئىمپورت - ئېكسپورت» تەڭپۇڭلۇقىنى يوقىتىپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن 80 - يىللارنىڭ

ئاخىرىغا كەلگەندە مىللىي تىل جىددىي كىرىزىسقا ئۇچراپ، مەدەنىيەتتە كەڭ كۆلەمدە رۇسلىشىش خەۋپىگە دۇچ كەلدى. ھەتتا رۇس تىلىنى ئانا تىل ھېسابلايدىغانلارنىڭ سانى كۈنساناپ كۆپەيدى. مۇستەقىللىق جاكارلاشتىن ئىلگىرىكى قىرغىزىستان پايتەختى بېشكەك (فرونزې) تە قىرغىز تىلىدا دەرس ئۆتۈلىدىغان ئەڭ ئاخىرقى بىر ئوتتۇرا مەكتەپمۇ تاقىلىپ قېلىش خەۋپىگە دۇچ كەلگەنىدى...

لېكىن ئۆزبېكىستاننىڭ ئەھۋالى باشقىچە ئىدى. ئۆزبېكلەرمۇ ئوخشاشلا رۇس مەدەنىيىتىنىڭ كۈچلۈك رادىئاتسىيىگە دۇچ كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ ئەسلىدىنلا مۇئەييەن ئەنئەنىۋى ئاساسقا ئىگە شەھەر ۋە تېرىم مەدەنىيىتى بولغاچقا، رۇس مەدەنىيىتىنىڭ كۈچلۈك ئېقىمىغا قارشى ئىنكاس قايتۇرالىدى شۇنداقلا سىرتقى مەدەنىيەت بىلەن مۇئامىلە قىلىشتىكى تەڭپۇڭلۇقىنى يوقۇتۇپ قويمىدى.. بۇنىڭدىكى سىر دەل ئۆزبېكلەرنىڭ ئەنئەنىۋى شەھەر مەدەنىيىتى ۋە مىللىي پىسخىك جۇغلانمىغا باي تېرىم مىللىتى بولغانلىقىدىندۇر. تېخىمۇ توغرىسى ئۆزىگە جاھىل، قېرىلارچە ئېغىر - بېسىق خاراكتېر يېتىلدۈرگەن، كولخۇز - قىشلاقلىرىدىن ئايرىلالمايدىغان، پۈتۈن سوۋېت ئىتتىپاقىنى پاختا بىلەن تەمىنلىگەن ئۆزبېك دېھقانلىرىنىڭ بولغانلىقىدىندۇر.

دېمەك، دېھقان مىللەتكە خاس ئاسان ئۆزگەرمەيدىغان، جاھىل، سىغدۇرۇشچان روھىي تىندۇرما مىللىتىمىز مەدەنىيەت پىسخىكىسىنى شەكىللەندۈرگەن مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرىدۇر.

ئۇچىنچى، كۆپ قېتىملىق ئېتىقاد كىرىزىسىدىن كېلىپ چىققان «قايتىدىن قۇرۇش» پىسخىكىسى

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، چەتئەللەر بىلەن بولغان بېرىش - كېلىشنىڭ كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ، ئۇرۇمچى قاتارلىق بىر قىسىم چوڭ شەھەرلەردە يوشۇرۇنچە چېركاۋلارنى زىيارەت قىلىپ تۇرىدىغان، روژدېستۋا بايرىمىنى ئۆتكۈزۈشكە قاتناشقانلىقىدىن ھاياجانغا چۆمىدىغان، «ئىنجىل» تەرجىمىلىرىنى تارقىتىشقا ئۇرۇنىۋاتقان، بوينىغا «كرست» شەكىللىك ئالتۇنرەڭ مېدالېئون ئېسىۋالىدىغان بىر قىسىم ياشلار پەيدا بولۇپ قالدى. بۇ ھال كىشىگە مىللىتىمىز يەنە بىر قېتىملىق ئېتىقاد كىرىزىسىنىڭ يوشۇرۇن خەۋپىگە دۇچ كېلىۋاتامدۇ قانداق دېگەن ۋەھىمىنى سېلىپ، ئادەمنىڭ توۋا دېگۈسىنى كەلتۈرىدۇ. شۇنداق، توۋا دەيمىز، ئەمدى بولدى، بەس! مىللىتىمىز ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن بىر قانچە قېتىملىق ئېتىقاد كىرىزىسى بىزگە ئاز بولمىغان تارىخىي ساۋاقلارنى قالدۇرۇپ كەتتى.

مىلادى V III ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمىدا گۈللەنگەن دەۋرىگە كىرگەن ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىدا لوياڭدىن چىققان تۆت نەپەر مانىي دىنى راھىبلىرى يۇقىرى قاتلام ئىچىدە ھەدەپ دىن تارقاتتى. نەتىجىدە ئۇزاق ئۆتمەيلا خانلىق تەۋەسىدە مانىي دىنى ئەۋج ئېلىپ، شىمالىي ئاسىيانىڭ جەڭگىۋار يايلاق ھاياتىغا ماسلاشقان شامان دىنى قاتتىق خىرىسقا دۇچ كەلدى. شامانىزم ئېتىقادىدىن مانىي دىنىغا كۆچۈش پۈتكۈل مىللەتنىڭ روھىي دۇنياسىدا ئىلگىرىكى ھەممە نەرسىلەرنى ئىنكار قىلىپ، قايتىدىن قۇرۇشتەك مەنىۋى ھالەتنى شەكىللەندۈرۈپ، مەدەنىيەت تارىخىمىزىدىكى تۇنجى قېتىملىق كىرىزىسىنى پەيدا قىلدى. «مانىي دىنى ئۆز تەلىماتلىرىدا جانلىقلارنى ئۆلتۈرۈشنى قەتئىي مەنئىي قىلاتتى. بۇ ھال يايلاق مۇھىتىدا ئۆزىدە ياۋايى جەسۇرلۇق ۋە كۈچتۈڭگۈرلۈك يېتىلدۈرگەن مىللىي روھ بىلەن سىغىشالمايتتى، چارۋىچىلىق ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا تېخىمۇ ماسلىشالمايتتى»⑫. ئەمەلىيەتتە ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ 840 - يىلدىكى زور ھالاكىتىدە ئاشۇ قېتىمقى ئېتىقاد كىرىزىسىنىڭمۇ مۇئەييەن تەسىرلىرى بار ئىدى.

ئۇيغۇرلار كەڭ كۆلەمدە غەربكە كۆچكەندىن كېيىن، موڭغۇل ئېگىزلىكىدىن ئۆزلىرى بىلەن بىللە ئالغاچ كەلگەن شامان ۋە مانىي دىنلىرىنى تاشلاپ، تارىم ۋادىسىدا زور گۈللىنىشكە ئېرىشكەن بۇددىزم ئېتىقادى ۋە مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولدى. نەتىجىدە يەنە بىر قېتىملىق ئېتىقاد كىرىزىسى يۈز بېرىپ، مىللەتنىڭ روھىيەت دۇنياسىدا «قايتا قۇرۇش» يەنە باشلاندى. چۈنكى ئۇيغۇرلار غەربكە كۆچكەن مەزگىللەردە تارىم ۋادىسىدا بۇددىزم ئاللىقاچان مىڭ يىلغا يېقىن تارىخقا ئىگە بولۇپ قالغانىدى. تارىم ۋادىسىدا چوڭ قوشۇلۇشتىن كېيىنكى «قايتا قۇرۇش» تاكى X ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىكى بىر نۇرلۇق سەھەردە ئاتۇش دىيارىدىكى بىر غاردا تۇنجى ئەزان ئاۋازى ياڭرىغانغا قەدەر داۋاملاشتى. مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان مىللىتىمىز روھىي ماھىيىتىنى سۇغۇرۇپ كەلگەن بۇددىزم ئەقىدىسى ھاياتىي كۈچى تولۇپ تاشقان يېڭى بىر دىننىڭ كۈچلۈك خىرىسىغا دۇچ كەلگەنىدى. بۇددىزم ئەقىدىسىدىن ئىسلامىيەتكە كۆچۈش - مىللىتىمىز تارىخىدا كۆلىمى ئەڭ زور، پوزىتسىيىسى ئەڭ كەسكىن، تەسىرى ئەڭ چوڭقۇر بولغان بىر قېتىملىق «قايتا قۇرۇش» ھەرىكىتى بولدى. ئىسلام دىنى بىرخۇدالىق دىن بولغاچقا ئەقىدىدىكى مۇتلەق كەسكىنلىكنى تەلەپ قىلاتتى. شۇنداقلا ئۆزىدىن باشقا ھەر قانداق ئېتىقادنى ئىنكار قىلاتتى. قاراخانىيلار تېرىتورىيىسىنىڭ ئىسلاملىشىشى تارىم ۋادىسىدىكى بۇددىزم مەدەنىيىتىگە قاخشاتقۇچ زەربە بەردى. بۇ قېتىمقى

«قايتا قۇرۇش» تاكى XVI ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قۇمۇل رايونى تامامەن ئىسلاملاشقانغا قەدەر، بەش ئەسىردىن ئۇزاقراق ۋاقىت جەريانىدا ئېلىپ بېرىلدى. بۇ جەريانىدا بۇددىزم مەدەنىيىتى- نى ئەكس ئەتتۇرىدىغان ھەر قانداق نەرسە مۇرەسسەسىز رەۋىشتە ئىنكار قىلىنىپ، خارابىگە ئايلانغان بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ ئۇستىگە يېپىيېڭى ئىسلام مەدەنىيىتى تىكلەپ چىقىلدى. دەرۋەقە، ھەر قانداق بىر دىن ئۆزىدىن ئاۋۋالقى دىنلارنىڭ تەسىرىنى تامامەن يوق قىلىۋېتىشكە قادىر ئەمەس. بەلكى ئىلگىرىكى دىنلارنىڭ بىر قىسىم مەدەنىيەت ئامىللىرىنى ئۆزىگە سىڭدۇرۇپ تاشلايدۇ. دىن بىر خىل ئېتىقاد تۈسىنى ئالغان ئاڭ فورماتسىيىسىگە مەنسۇپ نەرسە بولسىمۇ، ئۆز نۆۋىتىدە يەنە بىر خىل مەدەنىيەت ھادىسىسى ھېسابلىنىدۇ. شۇڭلاشقا تارىخىمىزدا يۈز بەرگەن نۇرغۇن قېتىملىق ئېتىقاد كىرىزىسى ۋە «قايتا قۇرۇش» ھەرىكىتى ئەمەلىيەتتە مەلۇم جەھەتتىن بىر خىل مەدەنىيەت كىرىزىسى ۋە «مەدەنىيەتتىكى قايتا قۇرۇش» ھەرىكىتىدۇر. بۇنىڭ نەتىجىسىدە مىللىتىمىز ھەر قېتىملىق ئېتىقاد ئالماشتۇرۇشقا دۇچ كەلگەندە، ئىلگىرىكى ھەممە سەرگۈزەشتىلە- رىنى - ئۆتمۈشىنى، مەدەنىيىتىنى، تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى بىراقلا ئىرغىتىپ تاشلىۋېتىپ، نۆلدىن باشلىنىدىغان يېڭى دۇنيانى تىكلەشكە ئۇرۇنىدىغان «قايتا قۇرۇش» پىسخىكىسىنى تەكرارلاپ تۇردى. شۇڭا مەدەنىيەت تارىخىمىزدىكى بۇ خىل ھالەتنى گويا تەكلىماكان باغرىدىكى بىر كىچىدە قۇم ئاستىغا غايىب بولىدىغان، ئۇنىڭ ئۇرنىغا باشقا بىر يېڭى بوستانلىقنى قايتىدىن بەرپا قىلىشقا باشلايدىغان «قايتا قۇرۇش» روھىغا ئوخشىتىش مۇمكىن.

ئۇيغۇرلار بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ تارىخىي قىسمەتلىرىنى سېلىشتۇرساق نۇرغۇن ئوخشاشلىقلارنى بايقايمىز. ھەر ئىككى مىللەت ئوخشاشلا چۆل - جەزىرىدە بوستانلىق يارىتىپ ئاۋۇغان؛ تارىخىي خاراكتېرلىك چوڭ كۆچۈشلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن (ئۇيغۇرلار ئورخۇن ۋادىسىدىن تارىم ئويمانلىقىغا كۆچكەن بولسا، يەھۇدىيلارنىڭ ئەجدادلىرى مىسىردىن كەنئانغا، قەدىمكى بابىلدىن ئېرۇسالىمغا كۆچكەن)؛ ھەر ئىككى مىللەت تارىختىن بۇيان، تىجارەتنى ئۆزلىرىنىڭ مۇھىم ئىگىلىكى شەكىللىرىنىڭ بىرى قىلغان شۇنداقلا باشقا مىللەتلەدە كەم ئۇچرايدىغان سودا ئېڭىنى يېتىلدۇرگەن. ئۇنداقتا، بۇگۈنكى دۇنيادا يەھۇدىيلار قانداق قىلىپ ئەڭ ئىلغار مىللەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى؟ ئاللىقاچان ئۆلگەن ئىبراي تىلىنى، قاتتىق خىرىسقا دۇچ كەلگەن مىللىي مەدەنىيىتىنى نېمە ئۈچۈن تىرىلدۇرەلىدى؟

ئەمەلىيەتتە، يەھۇدىيلارنىڭ بېشىغا كەلگەن تالاي قېتىملىق ھايات - ماماتلىق تارىخىي قىسمەتلەر بىزنىڭكىدىنمۇ ئېغىر بولغانىدى. ئۇلار نەچچە مىڭ يىللىق سەرسان - سەرگەردانلىق، ۋەتەنسىزلىك، خورلۇق ۋە ھالاكەتلىك تەقدىر ئىچىدە ياشاۋېتىپ: «مەن مەندۇرمەن، مەندىن ئاۋۋال يەھۇدىيمەن» دېگەن ماقالىنىڭ مەنىسىنى مەڭگۈ ئېسىدە ساقلىدى. دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا قۇمدەك تارقىلىپ كەتكەن يەھۇدىي كۆچمەنلىرى ھەر خىل دىن، ھەر خىل مەدەنىيەتلەرنىڭ كۇچلۇك خىرىسىغا ئۆزىگە يەھۇدىي دىنىنىڭ روھى ئارقىلىق جۇغلىغان مىللىي مەدەنىيەت تىندۇرمىسى ئارقىلىق تاقابىل تۇردى. سىرتقى مەدەنىيەتلەرنىڭ ئىجابىي تەسىرلىرىنى يەھۇدىي دىنى ئارقىلىق داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ ئاساسىغا قوبۇل قىلدى. ئېھتىمال، دۇنيادا تارىختىن بۇيان دىنىي ئېتىقادىنى ئىزچىل ئۆزگەرتمەي كەلگەن مىللەت پەقەت يەھۇدىيلار بولسا كېرەك. ناتسىستلارنىڭ جازا لاگېرىدا ياۋروپادىكى ئوخشىمىغان ئەللەرنىڭ ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەت مۇھىتىدا ئۆسكەن يەھۇدىي تۇنقۇنلىرىنىڭ ناھايىتى تېزلا ئىتپاقلىشىپ بىرلىكتە كۇرەش قىلالىشى يەھۇدىي مىللىتىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى مۇستەھكەم مىللىي روھنىڭ سەۋەبىدىن بولغان.

لېكىن بىزدىكى كۆپ قېتىملىق ئېتىقاد ئالماشتۇرۇشلاردىن كېلىپ چىققان «قايتىدىن قۇرۇش»، «تۆنۈگۈننى ئۇنتۇپ بۈگۈننى يارىتىش» پىسخىكىسى مىللىتىمىزنىڭ ئاسان قىزىپ تېز سوۋۇيدىغان، ئۇزۇكلۇك ئىچىدە چاقناشنى ئىستەيدىغان، تىنىمسىز تەۋرىنىپ تۇرىدىغان خاراكتېرىنى بەلگىلەپ قويدى. مىللىتىمىزنىڭ شامان، مانىي، بۇددىزم، زارا ئاستر، نېستورىيان ۋە ئىسلام قاتارلىق دىنلارنىڭ ھەممىسىگە بىر قېتىمدىن ئېتىقاد قىلىپ باققانلىقى، تالاي قېتىم يېزىق ئالماشتۇرغانلىقى، ئۆز تىلىدا نۇرغۇن تىللارنىڭ ئېلىمېنتلىرىنى ساقلىغانلىقىدەك تارىخىي پاكىتلار ئۇلارنىڭ مۇرەككەپ، كۆپ قىرلىق خاراكتېرىنى ئىنىق كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

تۆتىنچى، ئارىلاشما مەدەنىيەت ئەندىزىسى ۋە غىدىقلىنىشنى شەرت قىلىدىغان روھىي قۇرۇلما

ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى تارىم ئويمانلىقى، ئىلى ۋادىسى ۋە تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقلىرىدىكى يېشىل بوستانلىقلارنى مەركەز قىلغان تېرىم مەدەنىيىتىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان بولسىمۇ، لېكىن بۇ خىل مەدەنىيەت شەرقنىڭ چوڭ دەريا ۋادىلىرىنى ئاساس قىلغان، ئەنئەنگە ھېرىسمەن، ئىنچ مايىللىقى كۆچلۇك، بېكىنمە ھالەتتىكى تېرىم مەدەنىيىتىگە تۇپتىن

ئوخشمايتتى. تارىم مەدەنىيىتىنىڭ ئىچكى تىندۇرمىسىدا يايلاق مەدەنىيىتىنىڭ جاسارىتى بىلەن تېرىم مەدەنىيىتىنىڭ جاھىللىقىدىن يۇغۇرۇلغان، يىپەك يولى ئارقىلىق شەرق ۋە غەرب مەدەنىيەتلىرىدىن ھەر خىل رەڭ - پۇراق ئالغان ئارىلاشما ئەندىزە مۇھىم ئورۇننى تۇتقانىدى. بوستانلىقلارنى ياراتقۇچى دېھقانلار مۇتتەدىل بەلباغنىڭ تېرىمچىلىرىدەك ھۆل -يېغىن مول، ئىقلىمى ئىللىق، تەبىئەتكە تايىنىپ كۈن كۆچۈرىدىغان مۇقىم، زىلزىلىدىن خالىي شارائىتقا ئىگە ئەمەس ئىدى. تەبىئەت ئۇلارنى پەپىلەمەيتتى. بەلكى ئۇلار تەبىئەتنى - پايانسىز قۇملۇقلارنى، سۇسىز چۆللەرنى، قۇرغاق ئىقلىمنى پەپىلەيتتى. شۇڭا بۇ يەردىكى تېرىم مەدەنىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە دېھقان مىللەتنىڭ قۇرغاق روھى ئاسىيانىڭ مۇتتەدىل رايونلىرىدىكى تېرىمچىلارنىڭ ھۆل، يېپىشاقغۇ خاراكتېرىگە ئوخشمايتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە تارىم ئويمانلىقى ئىچكى ئاسىيا رايونىدىكى بىر چوڭقۇر بالىياتقۇ بولۇشىغا قارىماي يىپەك يولى ئېلىپ كەلگەن جۇغراپىيىلىك ئەۋزەللىكىگە تايىنىپ ئۆز ۋۇجۇدىنى كۆپ خىل مەدەنىيەتلەرنىڭ خۇرۇچلىرى بىلەن تەندۇرغانىدى. شۇڭا مىللىتىمىز مەدەنىيىتىنىڭ ماھىيەتلىك خاراكتېرى ئىچكى يېپىشاقغۇلۇقتىن كۆرە سىرتقا ئىنتىلىشچانلىق ۋە تاش مايىللىقتا ئۆز ئىپادىسىنى تاپاتتى؛ سىرتقى غىدىقلىنىشنى ئۆز گۈللىنىشىنىڭ پىلتىسى ۋە ئالدىنقى شەرتى قىلاتتى. X V ئەسىرگە كەلگەندە كونا قۇرۇقلۇقتىكى يىپەك يولىنىڭ ئالتۇن دەۋرى پۈتۈنلەي ئاخىرلاشتى. يېڭى دېڭىز يولىنىڭ ئېچىلىشى ۋە پار ماشىنىسىنىڭ كەشىپ قىلىنىشى قېرىپ، تىنىپ كەتكەن ئاسىيانى دەۋرىنىڭ كەينىگە تاشلاپ قويدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى گويا زۇلمەتكە ئوخشايدىغان 500 يىل داۋامىدا «ئۇنتۇلغان زونا» غا ئايلانغان تارىم ۋادىسى ھېچقانداق بىر يېڭى مەدەنىيەتنىڭ غىدىقلىشىغا، ھېچقانداق بىر تاشقى تەسىرنىڭ زەرەتلىشىگە ئۇچرىمىدى. ھەر خىل گۈللەرنىڭ رەڭ - پۇراقلىرىدىن بەھىر ئېلىپ كۆنگەن ۋە ئۆز كۆڭلىنى ياشارتىپ ئۆگەنگەن بۇ «بۇيۇك ئاتا» ئاستا - ئاستا بەللىرى مۇكچەيگەن، ساقاللىرى چاڭگىلاشقان، ۋۇجۇدى قېرىغان بىر بوۋايغا ئايلاندى. . . نەۋائىيدىن كېيىن 500 يىلغا يېقىن داۋاملاشقان مەدەنىيىتىمىزدىكى «ۋائۇكۈملۈق» ئەملىيەتتە ئىچكى جەھەتتىكى روھىي مەھكۈملۈق بىلەن تاشقى جەھەتتىكى تەنھا يىتىملىكىنىڭ مەھسۇلى ئىدى.

دېمەك، بىر مەھەل گۈللىنىشكە ئېرىشكەن، ھەر خىل مەدەنىيەتلەرنىڭ ئۆز ئارا يۇغۇرۇلۇشىدىن كۆزلەرنى قاماشتۇرغان تارىمدىكى ئارىلاشما مەدەنىيەت ئەندىزىسى يېقىنقى زامانغا كەلگەندە بېكىك، تەنھا مۇھىتتاقاغجىرىغان تەكلىماكان چۆلىنىڭ سۈكۈتلىرىدەك چوڭقۇر لاتقىلارغا تىنىپ كەتكەندى. مەشھۇر تارىخچى ھىتتى ئۆزىنىڭ «ئەرەب تارىخى» ناملىق كىتابىدا: «پۈرسەت تاپسىلا باشقىلارنىڭ مەدەنىيىتى ئارقىلىق ئۆزىنى سۇغۇرۇپ تۇرۇش قۇملۇق خەلقلىرىنىڭ ئەڭ روشەن ئالاھىدىلىكى ئىدى. ئۇلارنىڭ بىر قانچە يۈز يىللىق ئىچكى مەنىۋى جۇغلانمىسى مۇئەييەن غىدىقلىنىشقا ئۇچرىغان ھامان، گويا تۇيۇقسىزلا ئويغانغاندەك ھەممە يەرنى لەرزىگە كەلتۈرۈپ تاشلايدۇ. . . » ⑬ دەپ يازغانىدى.

دەرۋەقە، تەكلىماكانغا دۇملەنگەن روھ قۇم تېگىدە ئۇزاققىچە بېسىلىپ ياتتى. ئۇسسۇزلۇق ئازابىدىن تاڭلايلىرى چاك - چاك يېرىلدى. تىندۇرمىدىكى لاتقىلار چىرىدى. . . پەقەت X X ئەسىرنىڭ تاك نۇرى مۇدھىش تۇنلەرنىڭ پەردىسىنى قايرىغان چاغدىلا، بالىياتقۇدا تولىمۇ ئۇزاق يېتىپ تۇنجۇقۇپ قالاي دەپ قالغان بۇ تۆرەلمە يېڭى ھاۋادىن ئاز - تولا نەپەس ئېلىشقا باشلىدى. . .

ئىزاھلار

① ، ② گېگىل: «ئېستېتىكا» ، 3 - جىلد، 2 - توم، 131، 108 - بەتلەر، سودا نەشرىياتى، 1986 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

③ يې شۇشيەن: «قەھرىمان ۋە قۇياش» ، 28 - بەت، شاڭخەي ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى نەشرىياتى، 1991 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

④ ماكېندې: «تارىخنىڭ جۇغراپىيىۋى بەلباغلىرى» ، 46 - بەت، سودا نەشرىياتى، 1985 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

⑤ ياۋ باۋشۇەن: «دۇنيا ئېپوسلىرىنىڭ مەدەنىيىتى جۇغراپىيىسىدىكى بەلبەغى» - «جەنىيالىق ئىلمىي ژۇرنىلى» 1990 - يىللىق 5 - سان.

⑥ يۇتيەنخېك: «غەربىي يۇرت مەدەنىيەت تارىخى» ، 211 - بەت.

⑦ «ئويلىنىش ئىچىدە ئىلگىرىلەش» - «تارىم» ژۇرنىلى، 1988 - يىللىق 11 - سان.

⑧ ماركس، ئېنگېلىس: «سەنئەت توغرىسىدا» ، 1 - توم، 270 - بەت، موسكۋا، رۇسچە نەشرى.

⑨ فىلىپ ھىتتى: «ئەرەبلەرنىڭ قىسقىچە تارىخى» ، 33 - ، 34 - ، 35 - بەتلەر، سودا نەشرىياتى، 1973 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

⑩ مەمتىمىن ھوشۇر: «قۇم باسقان شەھەر» ، 287 - بەت، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1996 - يىل نەشرى.

⑪ يۇقىرىقى كىتاب، 288 - بەت.

⑫ توختى مۇزئارت: «ئۇيغۇر تارىخ مەدەنىيىتى ئۇستىدە تەتقىقات» ، 131 - ، 132 - بەتلەر، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1995 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

⑬ فىلىپ، ھىتتى: «ئەرەبلەرنىڭ قىسقىچە تارىخى» ، 26 - بەت.

ئاپتور: جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى ئىنستىتۇتىنىڭ دوكتور ئاسپىرانتى.

(M1)

بىزگە مەسىلى ئەپەندىدەك ئوغلانلار كېرەك

داۋۇت ئوبۇلقاسىم

ياڭۇن روزىنىك «شىنجاڭ مائارىپى گېزىتى» نىڭ 1996 - يىل 12 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىكى سانىدا ئېلان قىلىنغان «مەسىلە ئەپەندىگە مۇناسىۋەتلىك بىر قانچە مەسىلە توغرىسىدا» ناملىق ماقالىسىدىكى «مۇنداق بىر ئۇلۇغ مائارىپچىنىڭ ئىلغار ئىدىيىلىك شېئىرلىرى ۋە كىشىنى هاياجانغا سالىدىغان ئىش - پائالىيەتلىرى مىللىي ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەر دەرسلىكلىرىگە كىرگۈزۈلسە ئەجدادلار ئۇچۇنمۇ، ئەۋلادلار ئۇچۇنمۇ خاسىيەتلىك ئىش بولاتتى... ئۇنىڭ سۈرىتى ۋە شېئىرى قوشۇپ ئىشلەنگەن تام رەسىمنى نەشر قىلىپ، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلىرىمىزنىڭ سىنىپ، ئىشخانىلىرىغا ئېسىپ قويساق باللارغا تەربىيەۋى ئەھمىيىتى تېخىمۇ ياخشى بولاتتى» دېگەن مۇراجىئەت مەندە بىر خىل تەقەززالىق تۇيغۇسىنى پەيدا قىلغانىدى. بۇ خىل تۇيغۇ بارغانسېرى ئۇلغىيىپ، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 1997 - يىللىق 1 - سانىدا ئېلان قىلىنغان «شائىر ۋە پەيغەمبەر» ناملىق ماقالىدىكى شائىر توغرىسىدىكى قاراشلارنى ئەقىلنىڭ ھۆكمىگە تاپشۇردى. تېرەن خىياللارغا پاتتىم، كەسكىن سوئاللارغا دۇچ كەلدىم. بىزگە زادى قانداق ئادەملەر كېرەك؟

باللارنىڭ تۇغما ئۇيۇنلىرى كۆز ئالدىمدىن كەتمىدى: سەن ئاپا بول، مەن دادا بولاي، بۇ بالىمىز بولسۇن، ئۆيۈ تۇتۇپ ئوينايلى. سەن دۇشمەن بول، مەن ھەربىي بولاي، سوقۇش قىلىپ ئوينايلى... پاك... پاك... ئۆلمەمسەن؟ تەگمىدى...

ئەجىبا، چوڭلار نېمىشقا مۇشۇنداق خىيالىغا كەلگەنلىكى ئويۇنلارنى ئوينايدىغان پەدىدە: ئوينايدىغان بالا بارمۇ؟ مۆرەيدىغان كالا بارمۇ؟ دەپ ۋارقىراپلا ئۆز ئويۇنلىرىنى ھېچقانداق توسالغۇسىزلا باشلىيالمايدۇ؟

چۈنكى، چوڭلار تۇيغۇسىنى قەدىرلەشتىن ئەقلىنى قەدىرلەشكە، مۇناقچە ئېيتقاندا خىيالىغا نېمە كەچسە شۇنى قىلىشنىڭ ئورنىغا، ئوي - خىيالىلىرىنى دەڭسەپ، «يەتتە ئۆلچەپ بىر كېسىش» كە ئادەتلەنگەن.

شۇ تاپتا ھېسسىيات - تۇيغۇ دەيدىغان ئۇقۇملار گادىرماچ پېتى كاللامدا تۇرۇپتۇ. بۇ يەردە ئۇنى ئايرىشنىڭمۇ ھاجىتى يوق بولسا كېرەك. دېمەكچى بولغىنىم ھازىرقى نەزىرىمىزدىكى شائىر ئاشۇ باللارغا ئوخشايتتى. دەر ھەقىقەت، پەيغەمبەرنىڭ روھىي جەھەتتىن يۆلەنگۈدەك خۇداسى بولغان بىلەن، شائىرنىڭ ئۆز تۇيغۇسىدىن باشقا ھېچنېمىسى يوق. بىراق ئاشۇنىڭلىق بىلەن ئۇ تېخىمۇ بۇيۇكمۇ؟

ئەسلىدىم، نۇرغۇن ئىشلارنى ئەسلىدىم، يوھان كرستوفنىڭ دوستىنىڭ ئايالىنى ئاشنا ئوينىغانلىقىنى ئەسلىدىم. قايسىدۇر بىر شائىرنىڭ بىراۋنىڭ چىرايلىق خوتۇنىنى ئارقىسىغا سېلىۋالغانلىقىدىن ئەر بولغۇچىنىڭ خوتۇنىنى ئۆزىگە باغلاپ پارتلاپ ئۆلۈۋالغانلىقىنى ئەسلىدىم. بىز مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى يوق ئاشۇنداق

ئادەملەرگە موھتاجمۇ؟

يەنە ئويلاندىم. گەدناسى ئاتالمىش بۇيۇك شېئىرلارنى يازغانلارنىڭ قولىغا كەتمەن تۇتقۇزۇپ، ئېتىزغا ئوچ - تۆت كۈن چىقىپ باقە، دېگىلى بولارمۇ؟ ئىككى - تۆت تەڭگە پۇلنى تۇتقۇزۇپ سودا قىلىپ باق دېگىلى بولارمۇ؟ ئۇلاردا قايسىدۇر بىر سودىنى قىلغۇدەك تەۋەككۈلچىلىك - چىدام بارمىدۇ؟

قىزىق يېرى، مەن ئۇلاردىن مۇشۇنداق گۇمانلارنى قىلمەنكەنۇ، ئۇلارنى شېئىر يازالايدۇ، دەپ ئىشىنىدىكەنمەن. شېئىر بىر روھ سۈپىتىدە بۇيۇك بىر سەلتەنەت بولۇشقا، مۇشۇنچىلىك زور ئىشنى قاملاشتۇرالىغان ئادەمگە كېرەك بولىدىغان پەزىلەت، ساپا ئۇنىڭدىن نەچچە ھەسسە تۆۋەن تۇرىدىغان ئىشنى قاملاشتۇرۇشقا ئەجەب يەتمەيدىكەنا؟!

شېئىر، شېئىر. ئەدى بىلدىم، كۆز ئالدىمغا مەسچىتنىڭ ئالدىنقى قاتاردا ئولتۇرۇپ «ئەلھەمدۇلىللا» دەپ زىكرى قىلىۋاتقان نىمجان بوۋايلار كەلدى. ھەقىقىي نەرسىنى دورالغان، ئادەتلەنگەن، مەجبۇرلانغان قىلىقلاردىن ئەمەس، بەلكى ئۆزى مۇستەقىل قىلغان ئىشلاردىن ئىزدەش كېرەك. مەن مۇشۇنداق كۆز بىلەن بايقىي «مۆمىنلەر» گە نەزەر سېلىپ نېمە دېيىشنى بىلمەي قالغانىدىم. ئايان بولدىكى، شېئىر ھازىر بىز چۈشىنىۋاتقاندەك بولىدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ ھاياتى ھەقىقەتەنمۇ بىر شېئىركەن. توغرا، شائىرلار شېئىرنى ئۆز تىلى بىلەن يازغان بولسا، ئۇلار ئۆز قەدەملىرى، چىرايلىرى، كىيىم - كېچەكلىرى، مېڭىش - تۇرۇشلىرى بىلەن يېزىپتۇ. بۇرۇن ئۇلارنى مەسچىتكە جەننەتنىڭ تاماسىدا، دوزاخنىڭ قورقۇنچىدا ۋە ياكى ئادەت كۈچى بىلەن كىرىدۇ، دەپ ئويلاپتىمەن. بىلدىم، بۇ ئاشۇ شېئىرنىڭ بىر مىسراسىكەن. راست ئىكەن، «شائىر ۋە پەيغەمبەر» نىڭ ئاپتورى خاتالاشماپتۇ، ئۇلارنىڭ ھەقىقەتەن يۆلەنگۈدەك خۇداسى يوق ئىكەن. شۇڭا، ئابدۇقادىر دامواللامنى پاتقۇزماپتۇ. شۇڭا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئاتايىتەن ئېشەكلىك ئۇرۇمچىگە بېرىپ شېكى شەسەيگە چېقىپتۇ. بىر يۇرتنىڭ ئالىي ئەھلى ئىلىملىرى بولغان موللا - ئاخۇنلار «قۇرئان» تۇتۇپ، سالاچىلىق قىلىپ تۆمۈر خەلىپىنى ياكى زېڭشىنغا سولاپ بېرىپتۇ. شۇڭا، تالاي - تالاي ئادەملەر قەدەمدە بىر پۈتلىشىپ تۇرۇۋاتقان ياخشىلىق - ساۋابلارنى كۆرمەي، جەننەتنىڭ پاسپورتىنى سېتىۋېلىش ئۈچۈن خۇداغا «ئارقا ئىشىك» قىلىپ ھەجگە كېتىۋېتىپتۇ. ھەج قىلىش ئۈچۈن ھەج قىلىۋېتىپتۇ. شېئىر يېزىش ئۈچۈن شېئىر يېزىۋېتىپتۇ...

مەن تۇغمەس - پۈتمەس شېئىرلارنىڭ ئىچىدە قالدىم. راست، پاراس - پۇرۇس قىلىپ ئېتىلىۋاتقان قەرت ئاۋازىنى رېتىم قىلىپ تۇرۇۋاتقان سورۇن نېمىشقا شېئىر گەمەسكەن؟ 500 روھنى يىغىۋالغان بەدبۇي مەرىكە زالىدا نېمىشقا شېئىر گەمەسكەن؟ يالغۇچ يەردە شۇمشۇيۇپ، ئادەم بار يەردە گىدىيىشىپ يۇرگەن قىزلىرىمىزنىڭ ھاياتى نېمىشقا شېئىر گەمەسكەن؟ گەتىگىنىنى قوپۇپ، كەچتە ئۇخلاپ يۇرگەن ھاراڭتىز روھ نېمىشقا شېئىر گەمەسكەن؟ بىزنىڭ بۇ، شېئىرلارنى پەقەت سۆزلەر بىلەن قەلەم يۈزىدە ئىپادە قىلىپ بېرەلمىگەنلا يېرىمىز بارغۇ؟! ئالە شەرىكىنى، بىزدە شائىر دېگەن نېمىدېگەن تولا! توۋا، ئاشۇنداق لامزەللە، بىكار تەلەپ، گۈپپاڭچى، تۇتامسىز، گەپتان، سۆلەتۇاز، چالا كۆرەڭ، غىتمەك، يالاقچى، غورۇرسىز، پۇرسەتپەرەس، ئالاجوقا، ياسالما، بىلىمسىز، كۆتى بوشلار نېمىدېگەن تولا!؟ پەيغەمبەرلەردىنمۇ «ئۇلۇغ» ئادەملەر نېمىدېگەن تولا؟

ياق، مەنچە ئۇ شېئىر ئەمەس! ئۇ شېئىر يېزىش ئۈچۈن شېئىر يازىدىغانلارنىڭ نەزەرىدىكى شېئىر، خالاس!

ئۇنداقتا شېئىر دېگەن قانداق بولىدۇ؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى «كۆرگۈلۈكنى كۆرگۈلۈك، ياكى ئابدۇخالىق ئۆلگۈلۈك، ئىككىنىڭ بىرىگە تۇرماق ھەر جانغا بولسۇن شۇ خىتاب» دەپ چۈقان سالمىغان، ھەم زۇلۇم، ھەم زالالەتكە قارشى قوراللىق قارشى تۇرۇش يولىغا ئاتلانمىغان بولسا؛ مەمتىلى ئەپەندى «ئويغان خەلقىم يۇرتۇڭنى سەن قوتۇلدۇر، مەكتەپ بىلەن چىراغ ياققىن نۇر تولدۇر، پۈتسۇن ئەمدى زۇلمەت دەۋرى ئىستىبدات، قارا كۈندىن - شۇم تەقدىردىن بول ئازاد» دەپ خىتاب قىلمىغان ھەم ئۆزى باشلامچى بولۇپ يېڭى مائارىپ ھەرىكىتىنى قوزغىمىغان بولسا؛ ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىندەك پېشۋالىرىمىز «مەن شېئىر يازىدىغان ئادەم» دەپ تۇرۇۋېلىپ، تارىخ دېڭىزىدىن جاۋاھىرات يىغىشقا سەل قارىغان بولسا؛ ئاكا - ئۈكا مۇسابايوپلار مەكتەپ سالغان پۇللىرىنى دەۋرداشلىرىنىڭ ئادىتى بويىچە 10 - 20 يېتىمگە ياكى 50 - 60 قازانلىق نەزىرگە ئاتىۋەتكەن بولسا، قانداق بولار ئىدى؟

. . . . . .

شۇنداق، ھەقىقىي شېئىر يوقاپ كەتسە، جاھان ئاشۇنداق زۇلمەت بولۇپ كېتىدۇ. شۇڭا دۇنيادا ئۆز ئىچىدىن چىققان ئوغلانلار بىلەن پەخىرلەنمەيدىغان ھېچ ئەل يوق.

* * *

مىلادى 1 - ئەسىرگە كەلگەندە، كۆتۈرۈلۈش باسقۇچىغا كىرگەن خىرىستىئان دىنى ئوتتۇرا يەر دېڭىزىنىڭ قىرغاقلىرىدا گۈللىنىش ئىمكانىيىتىنى تاپقان بولسىمۇ، لېكىن غەربنىڭ يۇنان مەدەنىيىتى ئارقىلىق ئېرىشكەن بۇرۇنقى كامالىتىنى قايتا تىكلىيەلمىدى. بەلكى ئەخلاقي

قۇللۇق بىلەن خارەكتېرلىنىدىغان ئۇزاق بىر تۇرغۇنلۇق دەۋرى ھۆكۈم سۈردى. سىستېمىلىق دىن ئارقىلىق ئىشقا ئاشىدىغان ئىلمىي مەرىپەت تولۇق ئورۇندالمىدى. مىلادى 631 - يىلىغا كەلگەندە بۇ دىنىي مەرىپەت پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەلچىلىكى بىلەن قايتىدىن ھاياتىي كۈچىنى تاپتى. مۇسۇلمانلارنىڭ مىجەز تاكامۇللۇقى ئۇلارنىڭ دۇنيا سىياسىي سەھنىسىدىكى مۆتىۋەرلىك ئورنىنى بەلگىلىدى. مىلادى 7 - ئەسىردىن 9 - ئەسىرگىچە بولغان جەريان ئەرەب ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ گۈللەنگەن دەۋرى بولۇپ تەرجىمە پائالىيىتى كەڭ قانات يايدى ۋە يۇنان مەدەنىيىتى زور كۆلەمدە قوبۇل قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىسلام ئىدىئولوگىيىسى چوڭقۇرلاشتۇرۇلدى ۋە سىستېمىلاشتۇرۇلدى. ھەم بۇ سىستېمىغا لوگىكا بىلەن مەنتىقە شۇنچىلىك يۇغۇرۇلۇپ كەتتىكى، ئىنسانىيەت ئېتىقاد تارىخىدا مۇنداق چوڭقۇر ئېتىقاد نەزەريىسى بولۇپ باقمىغانىدى. ئىسلام ئەدلىيىسى بولسا گىئومېتىرىيىلىك دەلىللەش، كېسىم قىلىش ئۇسۇلى جەھەتتە ۋايىغا يەتتى. مۇشۇنداق زور مۇكەممەل ئىلمىي سىستېمىلارنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى، رېئاللىق، ھېسسىيات، ئەقىل، ھەقىقەت ئۇستىدىكى ئىزدىنىشلەرنىڭ كۇنسايىن تاكامۇللىشىشى، دىن، ئەدلىيە، ھۆكۈمەتلەر بىر گەۋدە قىلىنغان بىرلىكنىڭ شەكىللىنىشى مۇسۇلمانلارنىڭ پىكىر چوڭقۇرلۇقىنى زور ئەۋزەللىككە ئىگە قىلدى. شۇنداق قىلىپ خرىستىئان ۋە ئىسلام دۇنياسىدىن ئىبارەت بۇ ئىككى لاگىر ئىچىدە مۇسۇلمانلارنىڭ غالىبلىق تەختىدە ئولتۇرۇپ دەۋران سۈرمىكى ھەممىگە ئايان بولغان تارىخىي مۇقەررەرلىك بولۇپ قالدى. نۇرغۇن زېمىنلىرىنىلا ئەمەس، مۇقەددەس جايلىرىنىمۇ مۇسۇلمانلارغا تارتقۇزۇپ قويغان خرىستىئانلار غەزەپ - نەپرەتكە كېلىپ، يەتتە - سەككىز قېتىم ئەھلى سەلىب تەشكىللەپ مۇسۇلمانلارغا جازا يۈرۈشى قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئىسلامىيەت تىكلىگەن ئالەمشۇمۇل سەلتەنەتنى بىراقلا تارتىۋېلىشقا قۇربى يەتمىدى. خەيرىيەت، 12 - ئەسىردە ئۆتكەن تارىخ - يىلنامە پىرى ۋىليام مۇنداق ئازابلىق خاتىرىلەرنى يازدى: «دۇنيا ئادىل بۆلۈنمەپتىكەن، ئۇنىڭدىكى ئۇچ بۆلەكنىڭ بىرى بولغان ئاسىيانى دىنىي دۇشمىنىمىز ۋەتەن قىلىپ ياتماقتا. ئاسىيا شۇنداق بىر بۆلەككى، ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ ئۇنى باشقا ئىككى بۆلەكنىڭ يىغىندىسىغا تەڭ دېمەكى ھەقلىقتۇر. بۇرۇن بىزنىڭ دىنىمىزمۇ دەل ئاشۇ جايدىن چۆنەك تارتىپ كەپتىكەن، ئىككىيلەندىن باشقا بارلىق ساھابىلەر ئاشۇ زېمىندا ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. ئەمما ھازىر ئاسىيادىكى بەزى جايلاردا خرىستىئان مۇرتىلىرى بار بولىدىغانلا بولسا، ئۇلار يەرگە مەجبۇرىي باغلىنىپ تىرىكچىلىك قىلىشىدۇ. ئۆز دۇشمىنىگە باج تاپشۇرىدۇ. كۆڭلىدە ياردەمسىزگە ئېرىشىشنى ئويلىسىمۇ يەنىلا غىلۇ قىلالماي ياشايدۇ. دۇنيانىڭ ئىككىنچى بۆلىكى ئافرىقىمۇ شۇنداق. دىنىي دۇشمەنلىرىمىز ئۇرۇش بىلەن ئۇنى بەسىپ ياتقىنىغا 200 يىلدىن ئاشتى. بۇ، خرىستىئان دۇنياسىغا قاتتىق ھاقارەت. چۈنكى ئافرىقا دىن پېشۋالىرىمىزغا ئاش - نان بەرگەن جاي. ئۇچىنچى بۆلەك، دۇنيادىكى قالدى - قاتتى زېمىن، يەنى ياۋروپا. بىز خرىستىئانلار ياۋروپانىڭ پەقەت بىر بۆلۈكىدىلا ياشايمىز... دۇنيانىڭ بۇ بۆلۈكى گەرچە بىزگە خاس بولسىمۇ، ئەمما ھازىرمۇ تۇرك چەۋەندازلار- غا، ئامالسىز خوش - خوش دەپ ياشىماقتىمىز»①. خۇددى بۇ خاتىرىلەردە يېزىلغىنىدەك خرىستىئان ياۋروپاسى ئۇمىدسىزلىككە، كەمسىنىشكە پاتتى.

«ئاچچىق ئاۋۋال، ئەقىل كېيىن» دېگەندەك، ئۇلار غالجىرلاشقاندا ئىسپانىيە مۇسۇلمانلىرىغا قارشى پەيدا قىلغان قانلىق پاجىئەلىرى ئۇستىدە بارا - بارا كېيىنچە سالقىنقانلىق بىلەن قايتا ئويلىنىشقا باشلىدى ۋە ئۇ پاجىئەلەردىن ئاخىرى قولىنى يىغدى، مۇسۇلمانلارنىڭمۇ ئۆزلىرى ئويلىغىنىدەك ۋەھشىي بولمىشىدىن گۇمانلاندى. تەسەۋۋۇردىكى مۇسۇلمانلارنى ئەمەس، ئەمەلىيەتتىكى مۇسۇلمانلارنى كۆرۈشكە باشلىدى. ئاستا - ئاستا ئىسلام ھەقىقىتىنى چۈشىنىشكە باشلاپ نۇرغۇن خرىستىئان مۇرتى ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلدى. بەزىلىرى مەدەنىيەت جەھەتتە مۇسۇلمان بولسىمۇ، لېكىن بەربىر تەۋرەنمەس خرىستىئان مۇرتى بولۇپ قېلىۋەردى. «باش ئېپىسكوپ رايموند تولودا تەرجىمە ئىدارىسى قۇردى. 1135 - يىلىدىن 1284 - يىلىغىچە بولغان 150 يىل ئىچىدە مۇسۇلمانلارنىڭ مەنىۋى بايلىقى ئىتالىيان تىلىغا تەرجىمە قىلىندى②. ئىسپانىيە بۇ جەھەتتە ناھايىتى مۇھىم رول ئوينىدى. نۇرغۇن خرىستىئانلار ئىسپانىيەدىكى مۇسۇلمانلار قۇرغان ئالىي مەكتەپلەرگە كىرىپ ئوقۇدى. كوردوۋا، سۈلىيە قاتارلىق شەھەرلەر ئەينى ۋاقىتتىكى ياۋروپانىڭ مەدەنىيەت مەركىزىگە ئايلاندى.

ياۋروپالىقلار مۇشۇنداق قازاندا قاينىاپ ئاخىرى ئىنسانىنىڭ مۇھىملىقىنى كۆرۈپ يەتتى. پەلسەپىسىدىكى ئاجىزلىقنى تونۇدى. مەيلى ئەدەبىي ئويغىنىش ھەرىكىتىنىڭ سەركىسى دانتىنىڭ ئەسەرلىرىدە بولسۇن ۋە ياكى مەدەنىيىتى ئىسلام بولسىمۇ، ئەمما خرىستىئانلىقىدىن تەۋرەنمىگەنلەرنىڭ ئىسپانىيەدىكى مۇسۇلمانلارغا قارشى ئىنقىلابىدا بولسۇن، ھەممىسىدە ئاشۇ ئىنسانپەرۋەرلىك روھى ئۆز كۈچىنى كۆرسەتتى. ئىنسانىنىڭ ھەر قانداق شەكىلدىكى، شۇئارىدىكى دەپسەندە بولۇشىغا ئۆكتە قوپىدىغان غورۇر باش كۆتۈردى. بۇ، قالاقراق دىندا تۇرۇپ ئىلغار دىنغا ئۆكتە قوپقاندا چېلىقىدىغان مۇقەررەر نەتىجە

ئىدى.

بۇنىڭ ئەكسىچە دەل شۇ مەزگىللەردە مۇسۇلمانلار بىر چاغلاردا خرىستىئانلارنى ئەخلاقىي قۇللۇققا چۈشۈپ قويغان ھېلىقى بويۇنتۇرۇقنى ئۆزى چۈشتى. گەرچە ئىسلام فىقئە ئىلمىي يۈكسەك لوگىكا ئۇسۇلىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن بولسىمۇ، بىراق بۇ تەپەككۇر شەكلى نوقۇل فىقئە ئىلمىگىلا خاس بولۇپ قالدى. «جەمىئۇت تەۋارىخ» نىڭ ئاپتورى راشىددىننىڭ (1318 - 1247) چىڭگىزخاندەك ئاپەتنىڭ ئاز ئەسكىرى بىلەن كۆپ ئەسكەر ئۈستىدىن غالىب كېلىشىنى «گەرچە چىڭگىزخان ياش، ئەسكىرى ئاز بولسىمۇ، ئەمما... ئاللا چىڭگىزخاننىڭ سەلتەنەت سۈرۈشىنى، جاھانگىر بولۇشىنى ئىرادە قىلغان. شۇنداق تۇرسا كىممۇ ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلەيسۇن؟» دەپ شەرھىيىلىگىنىدەك پىكىر قىلىش مودا بولدى. شۇنىڭ بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ پىشانىسىگە ناكەسلىك پۈتۈلۈشكە باشلىدى.

دەل مۇشۇنداق ھالەت باش كۆتۈرگەندە بىز ئىسلامىيەتنى قوبۇل قىلدۇق.

تۈركلەرنىڭ مەدەنىيىتى ساغلاملىقتا ئىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىنى قۇللۇق مىتىلىرى يېمىگەن بولۇپ، نەچچە مىڭ يىللىق تەبىئىيلىك، بىلەكلەرگە يىغقان كۈچ، روھقا يىغقان ساپ قۇۋۋەت بىلەن ئىمان - ئىسلام ئۈچۈن ئاتلاندى. يېڭى قان بولۇش سۈپىتى بىلەن دەسلەپ ئىسلام دۇنياسىنىڭ ئىچىدىكى كۈرەشكە قاتناشتى. تۈرك مەدەنىيىتى ئەزەلدىن بار ئەۋزەللىك بىلەن ئىسلام روھىغا يۇغۇرۇلۇپ ئاجايىپ ھاياتىي كۈچ پەيدا قىلدى. 14 - ئەسىردىن باشلاپ ئۇلار ئىسلام دۇنياسىدىكى رەھبەرلىك ئورنىغا چىقتى ھەمدە ياۋروپانىڭ دولقۇنىنى توستى. ياۋروپا بۇ تەبىئىي كۈچتۇڭگۇر توساق ئالدىدا يەنىلا ئاجىز كەلدى. ئىنسانپەرۋەرلىك روھى پەيدا قىلغان روھىي كۈچتۇڭگۇرلۇق بەربىر تۈركلەردىن ھالقىپ كېتەلمىدى. ئىچكى قىسمىدا پاش قىلىش، نارازىلىق، ۋايسىش، ئىچىنىش چوڭقۇرلاشتى. بىراق، بۇزۇلغان ماشىنىنىڭ يېنىدا تۇرۇۋېلىپ نېمىشقا ياساپ ماڭماپتۇ؟ مۇشۇنداقمۇ شوپۇرلۇق قىلغان بارمۇ؟! مەن نېمىدېگەن شور پىشانە دەپ يىغلاپ - قاقشاپ يۇرگەن بىلەن، ماشىنا گۈررىدە ئوت ئېلىپ مېڭىپ كەتمەيدۇ - دە!

شۇنداق قىلىپ، ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرى باشلىنىپ، ئىنسانپەرۋەرلىك روھى جەمئىيەت رەستىلىرىدە رەسمىي تارقىلىپ، ماشىنا ئوت ئالغان پېتى 200 يىلغىچە تۇرۇۋەردى. تالاي - تالاي پاش قىلىش، سۆكۈش پائالىيەتلىرى بولدى. نۇرغۇن نادىر ئەسەرلەر يېزىلدى. گۈمان بارغانسېرى ئۇلغىيىپ باردى. غەزەپ - نەپرەت تاشتى. ئاشۇ غەزەپلەر ئاخىرى چىقمايدىغان ئىنقىلابلارغىمۇ ئانچە - مۇنچە سەۋەب بولۇپ تۇردى. بەس! ئاخىرى بالاغەتلىك ئادەملەر چىقتى. ئۇلار دەسلەپ سىياسىي ھوقۇق بىلەن دىنىنى ئايرىشنى رەسمىي تەشەببۇس قىلدى. كېيىن تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ ئەدلىيە ۋە ماڭارىپنىڭ مۇھىملىقىنى تونۇپ يەتتى. خەلقنى تەربىيىلەيلى، ماڭارىپنى تۇتايلى، دەپ كېيىم قىلدى. ئىتتالىيەدىن ۋىدگېرىۋس (1420 - 1349)، بازىنوزا (1431 - 1370)، گورنىد (1460 - 1374)، گوللاندىيەدىن ۋىسسىل (1489 - 1420)، ئەنگلىيەدىن لىلىي (1529-1466)، كولت (1519 - 1467)، لراسموس (1536 - 1469)، فرانسىيەدىن بودى (1540 - 1467) قاتارلىق ماڭارىپ ئىسلاھاتچىلىرى، پەرۋىشچىلىرى چىقتى. «1423 - يىلى ۋېنتتودىنى ئىتتالىيەدىكى مانتۇئادا تۇنجى قېتىم ئىنسانپەرۋەرلىك قىممەت قارىشى بويىچە تەشكىللەنگەن 60 كىشىلىك يېڭىچە مەكتەپ ئاچتى»③. 1463 - يىلى گوللاندىيەدە «ئاۋام تۇرمۇشىنى باراۋەرلەشتۈرۈش قېرىنداشلار جەمئىيىتى» قۇرۇلۇپ زور كۆلەملىك يېڭى ماڭارىپ ئەمەلىيىتىنى باشلىدى. لېكىن يېڭى ماڭارىپ روھى بىلەن 1200 يىللىق ئېتىقاد بىر-بىرىگە ئانچە خۇشتار ئەمەس ئىدى. شۇڭا بۇ ئەينى دەۋردە ماڭارىپ تەرەققىياتىغا زور توسالغۇ بولدى. 1520 - يىلى مارتىن لۇتېر «رىم پاپاسى»، «خرىستىئانلارنىڭ ئەركىنلىكى» قاتارلىق كىتابلارنى يېزىپ، ئىنسانپەرۋەرلىك روھ بىلەن دىنىي ئىسلاھات ئېلىپ باردى. مەكتەپ ۋە ماڭارىپ ئىسلاھاتىغا داغدام يول ئاچتى. شىمالىي ياۋروپا خەلقى ئۇنىڭ بۇ ئىسلاھاتىنى قوللىدى ۋە ئىستىقبالغا يۈزلەندى.

ئامېرىكىلىق مەشھۇر تارىخ ئالىمى د. گىھايت «ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە ئەڭ تىلغا ئېلىشقا، مەدھىيىلەشكە ئەرزىيدىغىنى ھەرگىز بىر - بىرىدىن ھەشەمەتلىك ئاشۇ چېركاۋلار، شېئىرلار ۋە مەدرىس پەلسەپىلىرى ئەمەس، بەلكى تارىختىن بۇيان ئەمدى كۆرۈلۈشكە باشلىغان ئاشۇ مۇرەككەپ مەدەنىيەت. بۇ مەدەنىيەت جان - جەھلى بىلەن ئىشلىگەن قۇل ياكى مېھنەتكەشنىڭ قولىدا پۈتكەن ئەمەس بەلكى ئادەم كۈچىنى ئىشلەتمەيدىغان مەنبەئى كۈچ ئاساسىغا قۇرۇلغان» ④ دەيدۇ. 1092 - يىلى 200 يىلدىن ئارتۇق مۇسۇلمانلار قولىدا تۇرغان ستسىلىيە ئارىلى قولدىن كەتتى. 1221 - يىلى ئىسپانىيە قولدىن كەتتى. ئۇ يەرلەردە مۇسۇلمانلار قۇرغان ئۇنىۋېرسىتېت، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ، كەسپىي مەكتەپلەر ناھايىتى تولا ئىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى شۇ پېتى ئىسپانىيەدە قالدى. ئۇلار يەنە شامال تۇگمىنى، سۈكۈچى بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان ماشىنىلار ۋە كېمىسازلىق تېخنىكىسىغا ۋارىسلىق قىلدى. ئىنسانپەرۋەرلىك روھ بۇ خوجايىنلارغا يېڭى ھاياتىي مۇھىت ئاتا قىلغاچقا، 15 - ئەسىرگە كەلگەندە ئىسپانىيە ۋە پورتىگالىيەلىكلەر ياۋروپادىكى كۈچلۈك دۆلەتلەر

بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقتى. ئادەتتىكى كېمىلەرنىڭ يۇك كۆتۈرۈشچانلىقى بىر - ئىككى ھەسسە ئاشتى، چوڭ كېمىلەرنىڭ يۇك كۆتۈرۈشچانلىقى 800 - 600 تونناغا يەتتى. ھۇنەر - سەنئەت ياۋروپاغا مۇشۇلارنىڭ تەسىرى بىلەن تارالدى.

كېمىسازلىق سانائىتىنىڭ راۋاجلىنىشى ۋە تەپەككۇرنىڭ يېتىلىشى سودىغا يېڭى ئىمكانىيەت ئېلىپ كەلدى. بۇرۇنقىدەك دەسمايىنى، سودا قىلىش ھوقۇقىنى يەككە - يېگانە تۈتۈپ سودا قىلىشنىڭ تېگى كۆرۈنۈپ قالدى. سودىگەرلەر شېرىكلىشىپ سودا قىلىش يولىغا مېڭىپ، بارا - بارا تەشكىلىي تۈزۈم ۋە كوللېكتىپنىڭ كۈچىنى كۆرسىتىدىغان، سودا پائالىيىتى نەسلى - نەسەپكە قاراپ باشقۇرغۇچى قويۇشتىن ئىقتىدارىغا قاراپ باشقۇرغۇچى قويىدىغان سودا تېخنىكىسىنى تاپتى. مەبلەغ - بايلىقنى توپلاپ باشقۇرىدىغان بانكا سىستېمىسىنى شەكىللەندۈرۈپ، سودىغا كەڭ ئىمكانىيەت بەردى. خرىستىئان دىنىنىڭ «ئۆسۈم ئېلىش ھارام» دەيدىغان پەتۋاسىنى ئاشكارا چۆرۈۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن ياۋروپانىڭ سودا ساھەسى زور رىقابەت كۈچىگە ئىگە بولدى. سودا يولى بىلەن بايلىقنىڭ قەيەرگە ئاقىدىغانلىقى ئېنىق بولدى. ئېچىنارلىقى شۇكى، بىز تا ھازىرغىچە ئاشۇ باشلانغۇچ تېخنىكىلارنىمۇ تۈزۈك قوللىنالمايۋاتىمىز.

روسلار ئەسلى قاششاق خەلقلەر بولۇپ، تاتار تۈركلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا ئىدى. 1598 - يىلدىن ئىلگىرى بۇلار غەربتە ئوب دەرياسىدىن شەرقتە فىنلاندىيىگىچە، شىمالدا مۇز ئوكيانىدىن جەنۇبتا قازان - ۋولگاگراد سىزىقىغىچە بولغان جايلارغا ماكانلاشقانىدى. ئۇلار چىڭگىزخان دەۋرىدىن تارتىپ تاكى 1500 - يىلىغىچە تاتارلارنىڭ زۇلمىنى، دەردىنى يەتكىچە تارتتى. ياۋروپانىڭ ئويغىنىشى ئۇلارنىڭ دىنىي قېرىنداشى بولغان بۇ قەۋمگە يەتتى. ئۇلاردىن مىلتىق - زەمبىرەكلەرنى ئەكىردى، تەرەققىياتنى ئەكىردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار 1552 - يىلى قازان خانلىقىنى يوقاتتى. 1556 - يىلى ئاستراخان خانلىقىنى يوقاتتى ۋە تەبىئىيلا تاتارلارنى بۇ زېمىندىن قوغلىدى. جاھاندا يېڭىش - يېڭىلىش بولۇپ تۇرىدۇ. تاتار تۈركلىرى بۇ تالاپەتتىن كېيىن تىنىمسىز قوزغىلىپ تاجاۋۇزچىلار بىلەن ئۇرۇشتى. روسلار بۇجەرياندا ئۇزلۇكسىز چېنىقتى ۋە يېڭىلمىلارنى قوبۇل قىلدى. ئاقىۋەت 1571 - يىلى موسكۋاغا غالىبلارچە باستۇرۇپ كىرگەن تاتارلار 1591 - يىلىدىن كېيىن ھەر قانچە قىلىپمۇ موسكۋانىڭ ئالدىدىكى دەريادىن ئۆتەلمەس بولۇپ قالدى. تاتارلارنىڭ ئۇرۇش مەزگىلىدە قېمىز، قۇرت - ئېرىمچىكلار بىلەن غىزالىنىپ چاقماق تېزلىكىدە جەڭ قىلالايدىغان ئالاھىدىلىكى، روسلار يېتىلدۇرگەن ئىقتىدار ئالدىدا ئاجىز كېلىپ قالدى. بۇ چاغدا تۈركىيەمۇ ئاۋستىرىيە - ۋېنگىرىيە بىرلەشمە قوشۇنى بىلەن ئۇرۇشۇۋاتاتتى. ئۇلار 1596 - يىلى 25 - ئۆكتەبىردە رەسمىي مەيدانغا چۈشتى. ئىككىلا تەرەپ ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىدى. ئۇرۇش داۋاملىشىۋەردى. ئاقىۋەت 1606 - يىلى «زىتۋا - تۇرك شەرتنامىسى» ئىمزالاندى. تۈركىيە ئۆزىگە ئۇلپان تاپشۇرۇۋاتقىلى 100 يىل بولغان ئاۋستىرىيىنىڭ باراۋەرلىك ئورنىنى تۇنجى قېتىم ئېتىراپ قىلدى. بۇ، كۈچ تەڭپۇڭلۇقىدىن دېرەك بېرەتتى.

ئۇنىڭدىن كېيىن ياۋروپا يەنە تەرەققىي قىلدى. ئىنسانپەرۋەرلىك ئىلاھىيەتچىلىكنىڭ بىلىش ۋەھىي ئارقىلىق بولىدۇ دەيدىغان ھۆكۈمىگە بىلىش، كۆزىتىش ۋە تەجرىبە قىلىش ئارقىلىق بولىدۇ، دەپ قاراپ زور تۈزىتىش كىرگۈزدى. تۈرلۈك دىنىي گۇمان، «بانكا ئۆسۈمى ھارام» دېگەندەك پەتۋالارنىڭ چەتكە قېقىلىش ساۋاقلىرى، نەچچە يۈز يىللىق تەرەققىيات خۇشاللىقى بىرلىشىپ، «پەقەت ۋە پەقەت غەربتىلا ئىلىم - پەن جەمئىيەتنىڭ تەركىبىي قىسمى بولۇپ قالدى. يەنى پەقەت غەربتىلا پەيلاسوپ، ئالىم ۋە ئۇستىكار بىر گەۋدىگە ئايلاندى»⑤. ئەمەلىيەت، تەجرىبە، پرىنسىپنىڭ بىر گەۋدىسى ئېتىبارغا ئېرىشتى. بوياقچى بوياقتىكى خىمىيىلىك پرىنسىپلارغا پەرۋاسىزلا قاراپ، بوياش بىلەنلا بولىدىغان، بىناكار قۇرۇلۇشتىكى مېخانىك پرىنسىپلارغا پەرۋاسىز قاراپ، تامچىلىق بىلەنلا بولىدىغان، سەركەردە ئۇرۇش پرىنسىپلىرىغا پەرۋاسىز قاراپ، ئۇرۇشۇش بىلەنلا بولىدىغان جەمئىيەت گۇماندا قالدى.

بۇنداق جەمئىيەتنىڭ تەلتۆكۈس ناكەسلىك دەپ ھۆكۈم قىلىنىشىغا مۇنداق ئىشلار سەۋەب بولدى: 1500 - يىللىرى كىشىلەر تېخىمۇ توغرا كالېندارنىڭ بولۇشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتى. پولشالىق ئالىم كوپېرنىك بۇ ھەقتە ئۇزاق ئىزدەندى. ئۇ، ئۇلۇغ تۈرك ئاستىرونومىيە ئالىمى ئۇلۇغبېك توپلىغان سان - سېپىرلار ئاساسىدا يەنىمۇ ئىزدىنىپ، ئاخىرى «پلانىتلارنىڭ ھەرىكىتى ھەققىدە» دېگەن مەشھۇر ئەسەرنى يېزىپ چىقتى. بۇ، پەننىڭ خرىستىئان دىنى ئىدىئولوگىيىسىگە بەرگەن تۇنجى پاكىتلىق زەربىسى ئىدى. 1543 - يىلى ئېلان قىلىنغان بۇ ئەسەر ياۋروپالىقلارنىڭ خرىستىئان دىنىغا بولغان گۇمانىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇۋەتتى. دىندارلار شاپاشلاپ قالدى، بۇ تەلىماتنى ئوچۇق - ئاشكارا تەرغىب قىلغان برونونى غالجىرلىشىپ ئوتتا كۆيدۈردى. سەممىي ئادەملەر پاكىتقا ئەلھەكمۇللىلا دەپ، ئۆزىگە: «پلانىتلار نېمە ئۈچۈن ئاشۇنداق ھەرىكەتلىنىدۇ؟» دەپ سوئال قويدى. بۇنىڭ بىلەن فىزىكىنىڭ پەيدا بولىشىغا زۆرۈر بولۇپ قالدى. كېيىن گالىلىي پەننى مىتافىزىكىلىققا پاتۇرۇپ قويمايدىغان ئۇسۇلنى يارىتتى. تەتقىق قىلىش ماھارىتىنى شەكىللەندۈردى. تەجرىبە ئۇسۇلى بىلەن بىر قاتار

مەسىلىلەرنى ھەل قىلدى. گاللىنى ژاپات قىلغان يىلى تۇغۇلغان نيۇتون 1687 - يىلى «تەبىئەتنىڭ ماتىماتىكىلىق پرىنسىپى» دېگەن مەشھۇر ئەسىرىنى ئېلان قىلىپ، فىزىكا پەنىنى تىكلىدى. ياۋروپادىكى 600 يىلغا سوزۇلغان گۈمانىي كەيپ ئاخىرى ئۆز «ئىنجىل» نى تاپتى. ئېتىقادنىڭ يەنە بىر ئىراسى باشلاندى، پەيلاسوپلار پەيدا بولۇشقا باشلىدى. ياۋروپا يېڭى بىر دەۋرگە قەدەم قويدى. ياۋروپالىقلارنىڭ پىشانىسىگە «غالىب» دېگەن خەت پۈتۈلدى. 1763 - يىلدىن كېيىن ياۋروپا مۇشۇ «غالىب» لىقى بىلەن جاھانگىرلىك تەختىگە چىقىپ، 1914 - يىلغىچە پۈتۈن دۇنيانى بۆلۈشۈپ بولدى.

ئوسمانلى تۈركلىرى ياۋروپادىكى ئەللەر بىلەن بىۋاستە ئۇچرىشىپ تۈرغاچقا تاتار تۈركلىرى، پارسلارغا قارىغاندا، بىر قەدەر تۇيغۇن ئىش كۆرۈپ تاقابىللىق جەھەتتە ئۈستۈنرەك تۇردى. تاتار تۈركلىرىدەك ھالغا قالمىدى. ئەمما مەيلى قانداقلا بولمىسۇن 1606 - يىلىدىن كېيىنكى تىركىشتە پىشانىسىگە پۈتۈلگەننى ئۆزگەرتەلمىدى. ئەكسىچە ياۋروپالىقلارنىڭ ئۆزلۈكسىز ئالغا كېتىشى بىلەن 1699 - يىلى زېھنىتا ئۈرۈشدا سۇلتان ئۆز قوشۇنىدىن ئايرىلىپ، روسىيە بىلەن ھاقارەتلىك شەرتنامە ئىمزالىدى. گەرچە بۇ نومۇسنى ئۆزۈن ئۆتمەي پۈختا تەييارلىق بىلەن ئاقلىغان بولسىمۇ، 1718 - يىلى يەنىلا «باستروۋۇز شەرتنامىسى» نى ئىمزالاشقا مەجبۇر بولدى. تۈركلەرنىڭ قەيسەرلىكى بۇنداق نومۇسنى ئاقلاشنى قايتا - قايتا دەۋرلەندۈرگەن بولسىمۇ، نەچچە ئەسىر دۇنياغا ھۆركىرەپ تۇرغان بۇ دۆلەت يەنىلا 1787 - يىلىغا كەلگەندە ئەرزىمەس دۆلەت بولۇپ قېلىش قىسمىتىدىن نېرى بولالمىدى.

ئەلۋەتتە، تاتار تۈركلىرىنىڭ بېشىغا كەلگىنى تېخىمۇ ئېغىر ئىدى. ئۇلار 17 - ئەسىردە روسلارغا قارشى توختىماي قوزغىلاڭ قىلىپ تۇردى، بىراق دائىم پىشانىسىغا يېزىلغاننى كۆردى.

1731 - يىلى قازان شەھىرىنىڭ ئېپىسكوپى R كىتشۇنچى مەجبۇرىي دىنىي ئېتىقادنى ئۆزگەرتىش ھەرىكىتىنى قوزغىدى. بۇ ھەرىكەت بەكلا قەتئىي بولدى. شۇنداق بولسىمۇ، تاتارلار ئوتتۇرا ئاسىيا تۈركلىرى بىلەن روسلار ئارىسىدا تۇرۇپ سودا قىلىپ مەنپەئەتلەنگەنىدى. بىراق 1806 - يىلى روسىيە قوشۇنلىرىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياغا ئاتلىنىشى بىلەن تاتارلارنى ئارىسىدىن سقىپ چىقاردى. مۇشۇنداق ئېغىر كۈنلەردە «200 مىڭ تاتار ئۆز ئېتىقادىنى خرىستىئانغا ئۆزگەرتتى» ⑥.

مىللىي پۈتۈنلۈكى، ماددىي - مەنىۋى مەنپەئەتى تەھدىتكە دۇچ كەلگەن قوش كەلمىش تاتارلارنىڭ كۆچلۈك ئىنكاسىنى قوزغىدى. نەتىجىدە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىجتىمائىي ئىسلاھات باشلاندى. مۇسۇلمانلار ئاقىلانە بولۇپ، قالاقلىقنى تاشلاپ، ئىسلام دىنى بىلەن تەرەققىياتنى ماسلاشتۇرۇشقا ئاتلاندى. مەدەنىي ئويغىنىش خىزمەتلىرى مەشھۇر دىنىي مۇتەپەككۇرلار قولىدا ئىشلىنىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرى ئەبۇ ناسىر فىراھىۋسىي (1814 - 1783)، شاھىبەددىن ئۆمەرجان (1889-1818)، رىزائىددىن فەخرىدىن (1936 - 1859)، مۇسا جارۇللا (؟ - 1875) لار ئىدى. بۇ مۇنەۋۋەر ئوغلانلار ماۋارىپتىكى قاششاقلىققا ئوت ئاچتى. ئۇلارنىڭ تەشەببۇسى «ئۇسۇلى جەدىد» دېيىلدى.

تۈركىيە 1774 - يىلى ئامالسىز روسىيە بىلەن «كۈچۈك - كاينارجى شەرتنامىسى» نى ئىمزالىدى. ئوسمان ئىمپېرىيىسىنىڭ قىرىمغا «ئاتمدارچىلىق» قىلىش ھوقۇقى بىكار بولدى. قىرىم خانلىقى قازان خانلىقىنىڭ داۋامى ئىدى. بىر نەچچە يىلدىن كېيىن روسىيە ئارمىيىسى ساسىن جىرجىس خان بىلەن تۈركىيىنى قوللىغۇچىلار ئارىسىدىكى پېتىشماسلىقتىن پايدىلىنىپ قىرىم ئارىلىنى ئىگىلىدى. ئۇلار ئەسلىدە مۇسۇلمانلارنىڭ مال - مۈلكىگە كاپالەتلىك قىلىش شەرتى بىلەن بۇ زېمىنگە كىرگەنىدى، بىراق قىرىم يۇتۇۋېلىنغاندىن كېيىن تاتارلارنىڭ بېشىغا ئېغىر قىسمەتلەر كەلدى. روس ھۆكۈمىتى قىرىمغا ئادەم كۆچۈردى. تاتار نوپۇسىنىڭ 96% نى ئىگىلەيدىغان دېھقان ۋە كاسىپلار ئۇنۇمسىز يەرلەردە قىسىلىپ قالدى. روسلاشتۇرۇش قىسمىتىدىن قۇتۇلالمىدى. بىراق تاتارلار ھەرگىزمۇ بۇنداق خورلۇققا ئەلھەكمۇللا دېمەيتتى. شۇڭا ئۇلار تۈركىيەدىن يارەم سورىدى، بىراق تۈركىيىنىڭ قولىدىن نېمە كەلسۇن؟ شۇنىڭ بىلەن زۇلۇمدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن تۈركىيىگە پاناھ تارتىپ بېرىش تاتارلارغا بىردىنبىر يول بولۇپ قالدى. 1783 - يىلىدىن باشلانغان 100 يىللىق كۆچۈش ئەنە شۇنداق باشلاندى.

تۈركىيىلىكلەر شۇ چاغلاردا ئازاب ۋە مەغلۇبىيەت ئىچىدە ئىدى. لېكىن مۇشۇنداق ئومۇمىي كەيپىيات دەۋرىدىمۇ بۇ زېمىندىن مەغلۇبىيەت ئامىللىرىنى پاش قىلىش مۇقامىغا يەتكەن شائىر چىقمىدى. پەقەت بىر قىسىملار دەۋرىنىڭ بەختسىزلىكىنى قايغۇلۇق ھېسسىيات بىلەن ئىپادىلىدى، ئېچىنىشلىق ھالەتتە تەسۋىرلىدى. بۇنىڭ بىلەن ئومۇمىي خەلقنى بالاغەتكە يېتەكلەيدىغان ئىش بولمىدى. بەلكىم بۇ ياۋروپالىقلاردەك مەغلۇبىيەتنىڭ تەمىنى 600 يىل تارتمىغانلىقىدىندۇ ۋە ياكى 800 يىللىق چەۋەندازلىق روھىنىڭ ئىسكەنجىسىدۇ.

كېيىنچە، ھەر ھالدا تۈركىيىدە ئويغىنىش بولدى. تەبىئىيكى، ئويغىنىش باش كۆتۈرۈش بىلەنلا غەربنى دورامدۇق ياكى ئاتا - بوۋىمىز ئوسمان، سۇلايمان دەۋرىدىكى روھىمىزنى تاپامدۇق، دېگەن سوئال ئوتتۇرىغا چىقتى.

ئەملىيەتتە ئاساسي مەسىلە تۈركلەرنىڭ روھي جەھەتتىن چېكىنىپ كەتكەنلىكىدە ئەمەس، ياۋروپالىقلارنىڭ ئالغا كەتكەنلىكىدە ئىدى. ھېسسىيات جەھەتتە ئاتا - بوۋىسىنىڭ روھىنى تاپىدىغاندەك ماڭغان، ئەقلي جەھەتتە يۇقىرىقى ھۆكۈمنى چۈشەنگەن سەلىم III بۇرۇنقى شۆھرەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن دەسلەپ ئۆزىنى ھەم سۇلتان، ھەم خەلىپە دەپ ئاتىدى. كېيىن مەمۇري ئىدارە قىلىش، ئوقۇتۇش ئىسلاھاتى ئېلىپ بارماقچى، مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنى تۈپتىن تەرتىپكە سالماقچى بولدى. بىراق ئۇ ئىسلاھاتنى مائارىپتىن، مىللەت روھىدىن ئەمەس، ھەربىي تۈزۈلمىدىن باشلىدى. فرانسىيىنىڭكىگە تەقلىد قىلىپ يېڭى قوشۇن قۇرۇپ چىقىشنى قارار قىلدى. ئۇ، روسىيىدە مۇندىن بىر ئەسىر بۇرۇن ئۆتكەن ئىمپېراتور پېتىرەك ئىش قىلماقچى بولدى، بىراق مەغلۇب بولدى. تايانغۇدەك ئاممىۋى تەشكىلات، ئاممىۋى ھەرىكەت بولمىغانلىقتىن، دىنىي ئەكسىيەتچىلەر ۋە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنى يېڭى ئارمىيىنى «ناسارالارنىڭ قول چومىقى» دەپ، سۇلتاننى ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ روھىنى تېپىش يولىغا ئەمەس، غەربنى دوراش يولىغا ماڭدى دەپ خەلقنى قوزغاپ ئۇنى ئاغدۇرۇۋەتتى. 1808 - يىلى بۇ جەڭدە سۇلتان دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلدى. مۇسۇلمانلارنىڭ بىرىنچى قېتىملىق ئويغىنىشى مانا مۇشۇنداق تراگېدىيىلىك ھالدا مەغلۇب بولدى. 1828 - يىلى روسلار تۈركلەرگە ھۇجۇم قىلىپ ئىستانبۇلغىچە قىستاپ كەلدى. ياۋروپالىقلار بۇ زېمىننى بۆلۈشۈشتە بىرلىككە كېلەلمىگەنلىكى ئۈچۈنلا تۈركىيە سۇلتانلىقى ساقلىنىپ قالدى. ئۇزۇن مۇددەت ھۆكۈمرانلىق ئورۇندا تۇرۇپ كەلگەچكىمكىن، تا ھازىرغىچە تۈركىيە ئىسلاھاتنى ھوقۇقلا باغلاپ قويمىدىغان بۇ قىسمەتتىن قۇتۇلالمىدى.

ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىدىكى ئۇمۇمىي گۈمانلىنىش خاھىشى ۋە ئىنسانپەرۋەرلىك روھى خرىستىئان دۇنياسىدىكى بۆلۈنمىچىلىكىنى ھەر قانداق بىر تارىخىي دەۋردىكىدىنمۇ كۈچەيتىۋەتتى. بارلىق خرىستىئانلارنىڭ ھەممىسى قېرىنداش دەيدىغان ھۆكۈم ئىلگىرىكى جۇلاسىدىن قالدى. ئەنگلىيە، فرانسىيە، گېرمانىيە، گوللاندىيە... دېگەندەك دۆلەتلەر پەيدا بولدى. بارلىق دۆلەتلەرنىڭ ئۆز مەنپەئەتى بويىچە تەرەققىي قىلىشى، خرىستىئان دىنىغا بولغان گۈمانىنىڭ ئۇلغىيىشى بىلەن بۇ ھۆكۈم تېخىمۇ سۇسلاشتى. 1689 - يىلىدىن كېيىن بۇ ھۆكۈم ئاساسىي ھۆكۈمران ئورنىدىن قوشۇمچە ئورۇنغا ئۆتتى. مىللەتچىلىك تەرەققىي قىلىشقا باشلىدى. ئىنسانىنى ئۇلۇغ بىلىش، كىشىلىك ھوقۇق كوللېكتىپ بىرلىكىدە كونكرېتلاشتى. كېيىن شەخس بىرلىكىدە كونكرېتلاشتى. ياۋروپادا بىر قاتار سىياسىي ئىنقىلابلارنى پەيدا قىلدى. 18 - ئەسىرنىڭ باشلىرى 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا بۇ ئىدىيە مۇسۇلمانلار دۇنياسىغا تەسىر كۆرسىتىشكە باشلىدى. «مۇسۇلمانلار ھەممىسى بىر - بىرىگە قېرىنداش» دېگەن مۇشۇ ھۆكۈمگە قۇللۇق قىلىش بىلەن دەپسەندە بولغان مىللىي ئالاھ چۆچۈپ ئويغاندى. يەنى ئىنسانپەرۋەرلىك ئېڭى مۇسۇلمانلارغا ئاشۇنداق دوست تارتىپ كىردى. تۈرك ئىمپېرىيىسىنىڭ ياۋروپا مۇسۇلمان زېمىنلىرىدىكى بۆلەكلىرىدە بۆلگۈنچىلىك پائالىيەتلىرى باش كۆتۈردى. ئەرەبىستاندا نەجدلىك ئىسلام ئالىمى ئابدۇل ۋاھابنىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ چۈشكۈنلۈكىگە، غەيرىي ئىسلامىيەت پىكىر ئۇسلۇبىغا قارشى قويۇلغان ئىدىئولوگىيىسىنىڭ تەسىرى بىلەن دەسلەپكى ساھابىلەرنىڭ روھىنى قايتىدىن تېپىش ھەرىكىتى قوزغالدى. تەبىئىيكى بۇ ئىسلام ئىدىيىسىنى ساپلاشتۇرغاندىن كۆپرەك ئەرەبلەرنىڭ مىللىي ئېڭىنى ئويغاتتى. 1810 - يىللىرى سەئۇدى جەمەتى مەدىنىنى ئىشغال قىلىپ، ئۇ يەردە ئولتۇرۇشلۇق تۈركلەرنى قوغلاپ چىقاردى. ئۇنىڭ ئەگەشكۈچىلىرى غەربنىڭ ھەر قانداق نەرسىسىگە جاھىللىق بىلەن كۆز يۇمىدىغان، ئۆچلۈك قىلىدىغان ساداقەتكە كۆندى. بۇ مۆتىۋەر ئالىمنىڭ تۆھپىسى بۇنىڭدىن كۆپ بولمىدى، چۈنكى ئۇ نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى بىلدى، قانداق قىلىش كېرەكلىكىنى دېمىدى. ئۇنىڭ مۇرىتلىرىمۇ بۇنىڭغا قۇربەتلىك بولالمىدى.

ھىندىستان مەدەنىيەت بۆشۈكلىرىنىڭ بىرى. تۈركلەر بۇ بۆشۈكنى ئىستىلا قىلىپ تاكى 1764 - يىلى ئەنگلىيىلىكلەرگە تارتقۇزۇپ قويغۇچىلىك بولغان ئارىلىقتا دىنىي ۋەزىپىنى ھاكىمىيەتتىن سىرت تۇتۇش پرىنسىپىنى قوللانغاچقا بۇ يەرگە نۇرغۇن ئالىملار يىغىلىپ مۇنازىرىلىك دىن تارقىتىش پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللاندى. شۇڭا، بۇ يەر ئەزەلدىنلا ئىسلامىيەتنىڭ كۆچلۈك ئۆلىمالار رايونىغا كىرەتتى. ئەنگلىيە ھۆكۈمرانلىقى يۈرگۈزۈلگەندىن كېيىن، ئەلۋەتتە ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ مۇۋەپپەقىيەتلىرى بۇ يەرگە يېتىپ كەلدى. ياۋروپا مىللەتچىلىك ئىدىيىسى بۇ يەردىكى ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ مىللىي ئېڭىنى قوزغىدى، ھەممىسى ئۆز خەلقىنى گۇللەندۈرۈشنىڭ كويىغا چۈشتى. دەسلەپتە مۇسۇلمانلار ۋاھابىلار چاچقان ۋە يات دىن چۈشەنچىسى پەيدا قىلغان ئۆچمەنلىك بىلەن ياۋروپا مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى يېقىن يولاتمىدى. تەلەيگە، ئەينى ۋاقىتتا بىر ئۇلۇغ مۇسۇلمان دېھلىدا ياشاۋاتاتتى. ئۇ، مۇسۇلمانلاردىكى كەملىكنى، ياۋروپالىقلاردىكى ئارتۇقچىلىقنى كۆرۈپ يەتتى، قانداق قىلىشنى بىلدى، كىشىلەرگە جاھانغا رېئال ۋە ئىلمىي پوزىتسىيىدە بولۇشنى تەشەببۇس قىلدى. ھەپتىلىك مەجمۇئە چىقىرىپ ئەدەبىيات، جەمئىيەت، ئەخلاق ۋە دىن تېمىلىرىدا مۇھاكىمە

ئويۇشتۇردى. بۇنىڭ مۇكاپاتىغا ئۇ ئەلدىن نۇرغۇن ئازار يېدى، ھاقارەتلەندى. بۇ زاتى مۇبارەكنىڭ ئىسمى سىرسەئىد ئەھمەد ئىدى. بۇ قەيسەر ئوغلان بوشاشمىدى. قەرز ئېلىپ، ئىئانە توپلاپ، ھۆكۈمەتنى شىلاپ يۇرۇپ ئالگاردا ئېنگلىز تىلى مەكتىپى قۇردى. بۇ مەكتەپ كېيىن راۋاجلىنىپ ئالگار مۇسۇلمانلار ئۇنىۋېرسىتېتىگە ئايلاندى. 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىكى مۇھىم ئەربابلار بۇ يەردە ئىلىم تەھسىل قىلدى. قۇرئاننى قۇچاقلاپ تۇرۇپ، قۇرئانى ھېكمەتلەردىن مەھرۇم بولۇپ، جاھىلىيەت تۇسىدىكى شەرىئەتنىڭ ھەيۋىسىدە ئۇخلىغانلار سىلكىنىپ كەلگۈسىگە دادىللىق بىلەن يۈزلىنىشنى ئۆگەندى. بۇلارنىڭ سەركىسى جامالىددىن ئافغانى (1897 - 1838) ئىدى. ئافغانىنىڭ ئىدىيىسى ناھايىتى تېزلىكتە تۇركىيە، ئىران، مىسىر ۋە ھىندىستانلارغا تارالدى. ئۇنىڭ «دەۋر ئالغا باسىدۇ، بىر ئىزدا توختاپ قالمايدۇ، مۇسۇلمانلار مۇشۇ نۇقتىنى ئۆزلىرىنىڭ دىنىي ئەقىدىسىدىكى ئەڭ جانلىق پرىنسىپ قىلىشى لازىم. سىياسىي تۈزۈلمە، ئىجتىمائىي غايە ۋە ئەقلىي كۆچنىڭ ئىپادە شەكىللىرى دەۋرىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىشى لازىم. مۇسۇلمانلار بارلىق پايدىلىق نەرسىلەرنى پەرق ئېتىشى، قوبۇل قىلىشى، يامان نەرسىلەردىن ۋاز كېچىشى لازىم». «ياۋروپانىڭ تىزگىنىدىن قۇتۇلۇشتىكى بىردىنبىر ئۈمىد - غەربنىڭ ئۇسۇلىنى ئۆگىنىش، پەننىي كۆز قاراشقا ئېرىشىش، غەربنىڭ تېخنىكىسىنى ئىگىلەش ئارقىلىق كۈچ - قۇۋۋەتنى ئاشۇرۇپ ئىسلام دىنىنى قوغداشتا» ⑦. «ھەقىقىي ئىمان كونىلارنىڭ، يۈزلۈكلەرنىڭ شۇبھىلىك تەشەببۇسلىرى ئۇستىدە ئەمەس، بەلكى ھەقىقىي قايىللىق ۋە مۇستەھكەم دەلىل ئۇستىدە بولىدۇ⑧ دېگەن بۇ جاراڭلىق سادالىرى مۇسۇلمانلار دۇنياسىنى زىلزىلىگە سالدى. نەچچە يۈز يىللىق بوزەك بولۇشتىن قۇتۇلۇشنىڭ يولى كۆرۈندى.

شىنجاڭدا 19 - ئەسىر داۋالغۇشلۇق يىللار بولدى. «1854 - يىلى ئۇششاقتالدا 2000 ئادەم 470 زەمبىرەكلىك 24 مىڭ چېرىككە تېگىش قىلىپ... كېيىن دەرھال يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم دەپ قايتا روھلىنالىغاندەك» ⑨ مەنزىرىلەردىن خەلقنىڭ ۋوجۇدىغا يوشۇرۇنغان كۈچ غىل - پال كۆرۈنگەن دەۋر بولدى. ئەمما ئىبادەتلىرى، شەرىئەتتىن ئاچقان گەپ - سۆزلىرى، يۈمشاق قەدەملىرى بىلەن «ھەزرەت»، «ئەئلەم»، «موللا»، «قازى» دەپ ئاتالغان «ئۇلۇغلار» نىڭ مال - مۈلۈك، مەنپەئەت ئالدىدا نەچچە مىڭ ئەزىمەتنىڭ ئىسسىق جېنىنى ئۆز نەپسى - خاھىشى ئۈچۈن قۇربان قىلىۋېتىشكە ۋىجدانى چىدايدىغانلىقى ئىسپاتلاندى. خۇددى موللا مۇسا سايرامى: «پۇقرالارنىڭ ئۈستىگە چۈشكەن ئالۋاڭ - ياساقلار بارغانسېرى ئېغىرلاشتى. ئاراملىق خۇددى گەنگا قۇشىنىڭ تۇخۇمىدەك يوق بولدى. تىنچلىق بولسا خۇددى سۈمرۇغ قۇشتەك كۆيىقاپىنىڭ ئىچىدىن ماكان تۇتتى. پۇلى بار ئادەملەر مانجۇلار ۋە كاتتا بەگلەرگە پۇل بېرىپ ئۇلارنىڭ ھىمايىسىگە كىردى. يۇرتنىڭ ھەممە ئېغىرچىلىقى پۇلى يوق بىچارە، غېرىپ - يېتىملەرگە قالدى. ئۇلار بۇنىڭغا چىدىمايى يەر، سۇ، چاھار پاي ۋە ئەسۋابلىرى، تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى مانجۇلارغا گۆرۈگە قويۇپ، دەرگاھى ئىلاھقا كۆز ياشلىرىنى تۆھپە قىلىپ يىغا - زارىگە تولدى»⑩ دەپ بايان قىلغاندەك دەۋر بولدى.

مانا مۇشۇ يىللاردا خەلقىمىزنىڭ بۇيۇك تۇيغۇنى، ئاتالىق پەرۋىشچى مۇساباي ئۆزىنىڭ سودا پائالىيەتلىرى جەريانىدا كۆرگەن - ئاڭلىغان ھاسىلاتلىرىدىن ئافغانىنىڭكىدەك سادانى ئاڭلىيالايدىغان، مىللەتكە نېمە زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلالايدىغان يۈكسەكلىككە يەتتى. يېتىپلا قالماي مۇشۇ تارىخىي بۇرچنى ئۆزىنىڭ ساپ ئىبادەتلىرىنىڭ تەركىبىدە بار، دەپ بىلدى. خۇدانىڭ يېنىدا يۈرۈپ ئەركەكلىكنى تاپقان بۇ زات ئادەت كۆچىگە، غىتمەك پەتۋالارغا پەرۋا قىلماي ھەقىقەتكە ئاتلاندى. مەدرىسلەردە دەرسلىك ئىسلاھاتى قىلدى. مەتبۇئات قۇردى. «مەكتەپ ئېچىپ بالا ئوقۇتۇڭلار...»⑪ دەپ ئاتا يولى يارىتتى. پەرزەنتلىرى - مۆھتەرەم ھۈسەنباي، باھاۋۇددۇنبايلارنىڭ كېيىنكى تۆھپىلىرىگە يول ئاچتى.

قەشقەر ئاجايىپ شەھەر، ئۇ ھازىرمۇ ئۆزىنىڭ گەپدانلىقى بىلەن مەشھۇر. مەن ئۇنىڭ ئەسىرىمىزنىڭ بېشىدا پەتۋالارغا قانچىلىك تولغان شەھەر ئىكەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلالمايمەن. پەقەت ئۇنىڭ ئاشۇ پەتۋاچىلىقى بىلەن شىنجاڭ تارىخىدا تېگىشلىك رولىنى ئويۇنىيالماي قالغانلىقىنى ئاز - تولا ھېس قىلىمەن. شۇڭا، بۇ شەھەرنىڭ كۆزىگە تالىپلارنىڭ تۆت - بەش يىلدا ئاران بىر كىتاب. تۈگىتىۋاتقانلىقى، 20 يىل ئوقۇپمۇ دامۇللا بولالمايۋاتقانلىقى، خەلقىنىڭ باشقىلارغا سېلىشتۇرغاندا تولىمۇ قالاقلىقى سانجىلىپ تۇرسىمۇ يەنىلا شۇ پەتۋالار بىلەن مۇسابايدەك، ئابدۇقادىر دامۇللىدەك ۋىجدانلىق ئەرلەرنىڭ يولىنى توسايدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. ئابدۇقادىر دامۇللىنىڭ ئىمانغا بولغان ۋىجدانىي سۆيگۈسى بۇ شەھەردىكى غىتمەك موللا، ياسانچۇق - بەگچەك سۈپەت ئەرلەردەك ياشاشنىڭ ئورنىغا ئۇنى ھىجرەتكە باشلىدى. 1911 - يىلى ئۇ «ئۇسۇلى جەدىت ھارام، ئۇنى ئوقۇچى دەھرى» دەيدىغان پەتۋانى «ئۇسۇلى جەدىت ۋاجىب، ئۇنى ئوقۇچى زۆرۈر» دەيدىغان پەتۋاغا ئۆزگەرتىپ كەلدى ۋە يېڭىچە مائارىپ بىلەن خەلقىمىز ئېتىقادىنىڭ سىغىشالمايدىغان يېرى يوق، دەپ جاكارلىدى. مائارىپ ئىسلاھاتىنى خەلقە يېقىنلاشتۇردى. ھەممىلا ئادەم ئوقۇسا، ھەممىلا ئادەم ئوقۇتسا

بولىدىغان بولدى. ئۆزى قول سېلىپ يېڭىچە ماتارىپچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى.

* * *

ئەمدىكى گەپ يېڭىچە ماتارىپنى كۆلەملەشتۈرۈشتە ئىدى.

مەن دائىم شۇنداق ئويلايمەن: قەشقەر سانى بۇخارا ئىدى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بۇ زېمىندا نۇرغۇن فىقئە، ھەدىس ئالىملىرى ئۆتتى. لېكىن ئۇلارنىڭ ئالىملىقى نېمىگە ئەسقاتتى؟ شىنجاڭنىڭ ھەر قانداق يېرىدىن، ھەر قانداق مەھەللىسىدىن ھامىنى ئىككى خىل تىلنى ھەتتا ئۈچ - تۆت خىل تىلنى بىلىدىغان ئادەمنى تاپقىلى بولاتتى. لېكىن بۇنىڭ نېمىگە پايدىسى بولدى؟ ھازىرمۇ نەچچە مىڭ، نەچچە مىڭ ستودېنت تەربىيىلەنگەن بىلەن قانچىلىكى جان بېقىش ئۈچۈن ئەمەس، ئۆزىنىڭ ئىنسانىي بۇرچى، غورۇرى ئۈچۈن چىقىۋاتىدۇ؟! قانچىلىكى ماگىسترلىق، دوكتورلۇقنى خەلق ئۈچۈن ئېلىۋاتىدۇ؟

شۇنىڭدىن قارىغاندا، بالاغەت دېگەن ئاجايىپ نەرسىكەن. ئادەت مودىغا ئەگىشىپ كەتمەي، قانداقتۇر بىر ھەشمەتلىك نەرسىلەرنى مەيدىسىگە تاقىۋېلىشقا، خەقلەرنىڭ كۆزىنى ئالا - چەكمەن قىلىشقا بالىلارچە بېرىلىپ كەتمەي ۋە ياكى ھازىرقى خېنىم مىجەز شائىرلاردەك يېغلامسىراپ دەرد تۆكۈپ يۇرۇشنى كەسىپ قىلىۋالماي، نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى ئىلغا قىلغىدەك بولۇش سەل چاغلىغىلى بولمايدىغان ئىشكەن.

دائىم مۇشۇنداق ئويلارغا چۆمگىنىمدە مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى ئاتالىق تۇيغۇن ۋە پەرۋىشچىلەردىن مۇساھاجىم، ئابدۇقادىر داموللام، ھۇسەنباي، باھاۋۇددۇنباي، مەخسۇت مۇھتەسى، گۈلەندەم خانىم قاتارىدا مەتىلى ئەپەندى كۆزۈمگە تاشلىنىدۇ. ئۇنىڭ ھايات بالاغىتى مېنى ھوزۇرلاندۇرىدۇ.

يېشىم مۇشۇنچە بولۇپ، كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىم، ئالغان بىلىمىمدىن كۆڭلۈمگە شۇ نەرسە ئايانكى، ئادەم تەبىئىي ئۆسسە، ئۇ، بالاغەتلىك ئىش قىلىدۇ. شۇڭا ھەر قانداق بىر دەۋردە قولىدىن ئىش كېلىدىغان ئادەملەر، دەۋر بۆلگۈچ ئىنسانلار كۆپىنچە تۆۋەن قاتلامدىن، سەھرالاردىن، ئومۇمەن يوسۇن - قائىدىگە كۆمۈلۈپ قالمىغان ئائىلىلەردىن چىقتى. مەتىلى توختاجى 1901 - يىلى تۇغۇلغاندا مۇشۇنداق ئەۋزەللىكتە ئىدى. توققۇز ياشقا كىرگەن‌ئاشۇ يىلى ئاتىسى دىنىي مەكتەپتە ھەر ھالدا ئاز - تولا بىر نېمە بىلىپ قالغان مەتىلىنى يېڭىچە مەكتەپكە ئاپىرىپ بەردى. بۇ يەردە ئۇ 13 يېشىغىچە تۇركىيىلىك ئۇستاز ئەھمەد كامال ئەپەندىنىڭ تەربىيىسىدە بولدى. توققۇز ياشتىن 13 ياشقىچە بولغان ئارىلىق ئادەمنىڭ مۇستەقىللىق ئېڭى، مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى يېتىلىدىغان دەۋر بولۇپ، ئەھمەد كامال ئەپەندى بۇ جەھەتتە ئۇتۇقلۇق ئىش قىلغانىدى. «ئەھمەد كامال تۇتقۇن قىلىنغاندىن كېيىن مەتىلى ئەپەندى مەھەللىسىدىكى ئوقۇش يېشىغا توشقان بالىلارنى تەشكىللەپ، قوي باققىلى چىققان يەرلەردە، ئورمانلىقلاردا، چوڭ دەرەخلەرنىڭ سايىسىدا، بەزى كەچلىرى ئۆيدە ئوقۇتۇشقا باشلىغان. ئەھمەد كامالدىن ئۆگەنگەن جەڭگىۋار ناخشىلارنى، يېڭى بىلىملەرنى ئۆگەتكەن. تەنھەرىكەت پائالىيەتلىرىنى ئۇيۇشتۇرغان... ئۇ، بالىلارنى رام قىلىۋالغان. ئۇنىڭ دالىدا ئوقۇتۇشى ئۇنۇملۇك بولغان. كىشىلەر مەتىلى ئەپەندىنى «بالا ئەپەندى» دەپ تەرىپلەشكەن. لېكىن مۇتەئەسسىپلىك قان - قېرىنىغا سىڭىپ كەتكەن بەزى كىشىلەر مەتىلى ئەپەندىنىڭ مەھەللىدىكى بالىلارنى قاتار تىزىلدۇرۇپ، ناخشا ئوقۇتۇپ، مەشكە دەسسەتتىپ، توپ تەپكۈزۈپ يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ: «توختاجىنىڭ بالىسى بالىلىرىمىزنى ئىماندىن چىقىرىۋاتىدۇ» دەپ ئۆزلىرىنىڭ ۋە تۇغقانلىرىنىڭ بالىلىرىنى مەتىلى ئەپەندىگە ئەگىشىتىن توسىغاندىن سىرت، مەتىلى ئەپەندىنىڭ دادىسىغا ئوغلىغا نەسىھەت قىلىش ھەققىدە مەسلىھەت بەرگەن. مەتىلى ئەپەندى ئۇلارنى ھەجۋىلەشتۇرۇدىغان قوشاقلارنى توقۇپ «ئوقۇغۇچىلىرى» غا ئۆگىتىپ ئوقۇتقان»⑫.

دېمەك، 13 ياشلىق بۇ بالا مەسئۇلىيىتىنىڭ مۇنتەزىلىكىدىن ئۆكۈنگىدەك بالىلىقتا ئەمەس، بەلكى ۋەتەننى گۈللەندۇرۇشنىڭ يولى ئەھمەد كامالدەك خەلقنى تەربىيىلەش ۋە ئوقۇتۇشتا ئىكەن دەيدىغان تۇيغۇنلۇقتا بولۇپ، قارا كۆچلەر مىللەتنىڭ مەرپىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىۋاتقان ئۇستازىنى تۇنقۇن قىلىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنى ئەكەتسەك مانا مەن بار دەپ ئوتتۇرىغا سەكرەپ چىقالىغۇدەك ئىدى.

بەلكىم شۇ چاغدا ئۇ بىر قىسىم ئىشلارنى ئاشۇرۇۋەتكەندۇ ياكى جايىدا قىلغاندۇ. ئىشقىلىپ، مەيلى قانداقلا بولمىسۇن كېيىنكى ئەينەن چاقناپ، ئۇنى، مەسچىتكە تەرەت قىلىپ قويسا ئەۋلىيانىڭ پوقىمۇ، پەرىشتىنىڭمۇ؟ دەپ كىتاب ۋاراقلاپ پەتىۋا تېپىپ بولغۇچە نەچچە كۈنلۈك نامازنى ھەتتا پۈتۈن ئۆمرىدىكى نامازنى سېپىستىچىلىقتا، نىجاسەت يېنىدا

ئۆتەشكە كۆنۈك ئادەم تولا چىقىدىغان مەدرىس - ماشايىقلارنىڭ يېنىغا بېرىپ قېلىشتىن، ياكى لەززەت دەپ ياشايدىغان نەشكەش، ئىشقىۋاز لۇكچەك بولۇپ قېلىشتىن نېرى قىلدى؛ ئەينى دەۋر ئىنسانلىرىنىڭ پىشانىسىگە پۈتۈلگەن بۇ تەقدىر ئېھتىماللىقلىرىنى مەمتىلى توختاجىنىڭ پىشانىسىدىن ئۆچۈرۈۋەتتى.

19 ياشلىق مەمتىلى چۆچەككە كەلگەندە چوڭلا يىگىت بولۇپ قالغانىدى. بۈگۈنكى زامانىدىكى 19 ياشلىق يىگىتلەردەك ئاتا - ئانىسىنىڭ پۇلىدا ئېغىناپ يۈرمەي ساتىراشلىق دۇكىنى ئاچتى. ھەققانىيەت تۇيغۇسى، ئۆتكۈر پىكرى، ئورۇنلۇق گەپ - سۆزلىرى، سەنئەت خۇمارلىقى بىلەن چۆچەك ياشلىرى ئارىسىدا كۆزگە تاشلاندى.

بىر قەدەر مەرىپەتلىك مۇھىتقا چۈشكەنده ھەقىقىي ئىنسانلار مەنىۋى جەھەتتە كۆچلىنىدۇ، پۈچەكلەر بولسا ئۆزىگە ھەل بېرىدۇ. ئادەملەرنىڭ ئۆزىنى تونۇشى تولىمۇ قىيىن بولغىنىدەك، بىر قەدەر مەرىپەتلىك مۇھىتتىكىلەرمۇ ئۆزىنىڭ كۆچلەنگەن ياكى ھەل بېرىلگەنلىكىنى ئاسانلىقچە پەرق قىلالمايدۇ. ئۆزىگە ھەل بېرىشنىڭ دەرىجىسى، يارىشىشچانلىقى ئوخشىمىغان بىلەن ئۇ بەربىر ساختا شۆھرەتپەرەسلىكنى يوشۇرۇپ قالالمايدۇ. يامان يېرى، ساختا شۆھرەتكە بېرىلگەن ئادەملەر ئۆمۈرۋايەت بۇ نۇقتىنى چۈشىنىپ ئۆزىدىن ئۆكۈنۈشنى بىلمەيدۇ. ھەممىدىن يامىنى، بىزدە تېخى بۇنى ئىلغا قىلىدىغان روشەن كۆز يوق. ئۇزۇن تارىخىمىزدىن تارتىپ تا ھازىرغىچە بۇ بىزنىڭ تەقدىرىمىزدىكى ئەجەللىك نۇقتا بولۇپ كەلدى. ياخشى يېرى، ئەھمەد كامالنى تۇنۇن قىلغاندا مەمتىلى توختاجىدىكى: ئۇستازىمنى ئەكەتسەك ئورنىغا مانا مەن بار، دەپ مەيدىسىگە ئۇرۇپ مەيدانغا چىققان ئەركەكلىك ئۇنى 1930 - يىللاردىكى «ئويغانغان» لارمۇ ئاسان خالاس بولالمىغان ساختا شۆھرەت يولىدىن خالاس قىلدى. بۇ بەلكىم بۇ ئاتوشلۇقلارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئۆزگىچە بىر قۇدرەت، 17 - ئەسىرگىچە جاھانگىرلىك تەختىده ئولتۇرغان تۈرك روھى؛ ھەممىدىن مۇھىمى، پاكىز ۋىجداندا يېتىلىۋاتقان ئىمانى ئەركەكلىك (مۇھەببەتتىن) بولسا كېرەك.

مەمتىلى توختاجى يەنە بىر ئۆتكەلدىن ئۆتتى. ئەينى دەۋردىكى مەرىپەتلىك شەھەر چۆچەكتە تېخىمۇ كۆپ نەرسىلەرنى ئاڭلاپ، ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەر بىلەن كۆرۈشۈپ مەنىۋى جەھەتتىن تېخىمۇ قۇۋۋەتلەندى. بۇرۇن قانداق قىلىش كېرەكلىكىنى تۇيغان بولسا، ئەمدى ئۇنى تونۇدى. ئۆزىنىڭ تەۋەققۇ (بىراۋنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى، بەختى ئۈچۈن قىلىنىدىغان مەدەت، ياردەم) ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈردى. ئۇنىڭدىكى روھنى، توققۇز يېشىدىن 17 يېشىغىچە دىنىي مەكتەپتە، 17 يېشىدىن 27 يېشىغىچە چوڭ دادىسى ۋە غۇلجىدىكى يۇرت چوڭلىرىنىڭ ياردىمىده قاھىرەدىكى ئەزھەر دارىلئۇلۇمىدا 10 يىل ئوقۇپ، «جەدىتچىلىكنى تەرغىب قىلدى» دەپ ئەرز قىلىنغىنىغا قېيداپ:

داد - پەريات دەپ يىغلىسام كىمگە يېتەر دەردىم مېنىڭ،
كىم ئىشتىكەي بۇ زامانداً ئاھۇ - پەريادىم مېنىڭ.
بېرىپ كىملەرگە ئېيتاي داد دەپ يىغلاپ مەن خەستە،
يۈرەك دېغى دەردىمنى تۆگىمەس مىسالى كان قىلدىڭ.⑬

دېگەندەك، مىللەتكە ئەمەس ئۆزىگە مالالىق يەتكىنىدىن ئۆكۈنىدىغان، ئەلنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەن ئاھايىتى ھالقىلىق ئاشۇ يىللاردا پىشىنى قېقىپ، ۋەتەننى تاشلاپ چىقىپ كەتكەن، «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىكى ئامايەندىلەرنىڭ بىرى» دەپ ئاتالغان ناسۇھا ئىممىنده‌ك شۇ دەۋر ئىنسانلىرىغىغۇ سېلىشتۇرمايلا قويايلى، ھەتتا ئۆگىنىش، ئىزدىنىش ئۈچۈن شۇنچە كەڭرى پۇرسەت يارىتىلغان مۇشۇ يىللاردا مەمتىلى ئەپەندىدىكى مۇشۇ روھنىڭ زەررىچىسى بىزده بارمۇ؟ راست، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، شىنجاڭ پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى... لاردا قانچىلىك ئادەم خەلقىنىڭ بەختى ئۈچۈن ئۆگىنىۋاتىدۇ؟!

مەمتىلى توختاجى ئوغلى چوڭ بولدى. ئۇنىڭ چوڭ بولۇشى زامانىمىز ياشلىرىنىڭ مەدىكار بولۇپ ئىشلەش، ھارۋىدا تاۋۇز سېتىپ پۇل تېپىش قاتارلىق تىرىكچىلىكىيوللىرىنى «شۇمۇئىشمۇ؟» دەپ تەرك ئېتىپ، ئاددىي تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىده تەمتىرەپ يۈرۈشىگە ئوخشاش چوڭ بولۇش ئەمەس، ھەتتا:

ئاتمىش ياشتا ئەبىيات يازدىم ئۆزۈم نادان،
ئەقلىم ھەيران، كۆڭلۈم ۋەيران، يۈرەكسىم قان.
كۆزۈم گەريان، باشىم سەرسان، تېنىم لەرزان،
نېچۈك لەرزان بولغانىمنى بىلىڭ دوستلار.

نەزم قىلماق كېچە - كۈندۈز بولدى ئىشىم،
بۇ ئىش بىلەن ئادا بولدى يازۇ - قىشىم.
قايغۇ بىلەن غەمگە تولدى ئىچى - تېشىم،
نەسەۋەبتىن تولدى ئىچىم بىلىڭ دوستلار⑭.

دېگەندەك نەزمىلەرگە قەلەم چەككەن ھەمرا باراتتەك (1873 - 1947) ھېسسىي چوڭ بولۇش ئەمەس، بەلكى تارىخىي بۇرچتا ماڭارىپىنىڭ مۇھىملىقىنى تونۇپ يەتكۈدەك چوڭ بولۇش ئىدى. شۇڭا ئۇ گويا سوپىلار ھالەتمۇ ھالەت ئۆرلەپ ئاخىرى خۇدا بىلەن يۈغۇرۇلۇپ كەتكىنىدەك، مىللەت بىلەن بىر گەۋدىلىشىپ كەتتى. بۇ گەۋدىنىڭ نەرىگە زەخمە يەتسە، ئۇنىڭ تېنى تەڭ شۇركەندى. 1924 - يىلى 8 - ئايدا شىنجاڭدىكى يېگانچە ماڭارىپ ھەرىكىتىگە ئېتىقاد جەھەتتىن يول ئاچقان ئاتاقلىق دىنىي ئالىم ئابدۇقادىر دامولللام قەشقەردە قەستكە ئۇچرىدى. بۇ مۇدھىش خەۋەردىن شۇركەنگەن مەمتىلى مەشھۇر «ئوقۇدى، ئاشتى» نامىلىق شېئىرىنى يېزىپ ئاھاڭغا سالدى.

ئۇ چوڭ بولدى. تارىخىي بۇرچنى ئادا قىلىش - ماڭارىپنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن شۇ تاپتا نېمە قىلىش كېرەك؟ دېگەن سوئالنى ئۆزىگە قويالمىدى. ئۇ، دوستلىرى بىلەن ئۇزاق پىكىرلەشتى. بۇ ئىككى مەسىلە دېمەككە قىسقا بولغان بىلەن، بىر ئىنساننىڭ ھاياتىغا نىسبەتەن ئۇزۇن جەريان ئىدى. «ئوقۇدى، ئاشتى» شېئىرىنىڭ كەڭ تارقىلىشى بىلەن تولىمۇ مۇتتەھەملەرچە تەقپ خەۋپى ئۇنىڭغا خىرىس قىلدى. تەلۋىلەرگە جاننى سېلىپ بېرىشكە ئەرزىمدۇ؟ ياق، ئەڭ ياخشىسى چەتكە چىقىپ ئوقۇشۇم كېرەك.

باينىڭمۇ، دامولليننىڭمۇ بالىسى بولمىغان كەمبەغەل مەمتىلى تەۋپىق پۇل يوق دەپ جىق بولسا 50 - 40 كىلومېترلا كېلىدىغان شەھەرگە كىرىپ ئوقۇشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايدىغان كۆپ ساندىكى دېھقان بالىلىرىنىڭ ئەكسىچە يىراقتا سەپەرگە چىقتى. تاشكەنتكە كېلىپ تىرىكچىلىك قىلغاچ ئوقۇشنىڭ يولىنى قىلدى. ئاخىرى، ئاتۇشلۇق خەلاق دېگەن كىشىنىڭ ياردىمىدە بىر ئوتتۇرا دەرىجىلىك بىلىم يۇرتىغا ئوقۇشقا كىردى. ئۇ، يېڭىدىن قۇرۇلۇپ مۇستەھكەملىنىۋاتقان سوۋېت ھاكىمىيىتى شارائىتىدىكى تاشكەنتته ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتته قاتتىق قىسىلغانلىقى، كۆنسېرى كۆچىيىۋاتقان ستالىنزمدىن قاتتىق بىزار بولغانلىقى ئۈچۈن تاشكەنتته داۋاملىق يۇقىرى ئۆرلەپ ئوقۇشقا ئامال بولماي ئاخىرى تۇركىيەگە چىقىپ ئوقۇشنى نىيەت قىلدى.

مەن نۇرغۇن بالىلارنى كۆرگەن. ئۇلار ئۆز بېشىغا ئاشۇنداق قىسمەتلەر كەلگەندە نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى بىلمىدۇ. بۇ ئۇلاردىكى تۇيغۇنلۇق. بەزىلىرى ھەتتا قانداق قىلىش ئۈسۈللىرىنىمۇ بىلمىدۇ. بىراق شۇنداق قىلالمايدۇ. ئۇلار ۋىجدان بۇيرۇقى بىلەن ناقابىللىق ئارىسىدا تېڭىرقايدۇ. بۇ تېڭىرقاش شۇ دەرىجىگە يېتىدۇكى، ئەركەكلىك بىلەن لاتىلىق توقۇنۇشىدا لاتىلىق ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەيدۇ. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى بوشاڭلىق، چۈشكۈنلۈك ئۇلغىيىپ، تۇرلۇك مەنىۋى پاجىئەلەر ۋۇجۇتقا ئۇيۇپ قالىدۇ. ئەمما مۇشۇنداق چاغدا مەمتىلى تەۋپىق مۇساپىرچىلىقتىن كېلىدىغان كۇرمىڭ مۇشەققەتلەردىن قورقۇپ قالماي كۆزىنى يۇمۇپلا سەپەرگە چىقتى. بۇ باتۇرلۇق ئۇنى مەڭگۈ يۇقىرىقىدەك قىسمەتكە قويمىدى.

ئۇ، ئاشپەزلىك، كاۋاپچىلىق، ئىشلەمچىلىك قىلىپ يۇرۇپ، تۇركىيىدە ئوقۇشنى كۆزلەپ يولغا چىقتى. 5000 كىلومېتردىن ئارتۇق يول يۇرۇپ، سۋاستوپول پورتىغا كەلدى. تەسەۋۋۇر قىلىپ باقايلى، ئۇستىبېشى جۇلدۇر، توپا تەرەت بىر ئادەم پويىزدا كىملەرنىڭدۇ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ سىلكىشلىنىپ دۇشكەلەنسۇن، پويىز خادىملىرى ئۇنى چۈشە، دەپ ۋاراقلاپ قويغۇسۇن، ئۇ، خورلۇقلارغا چىداپ بېشىنى ساڭگىلاتقىنىچە چۈشسۇن، قارا پويىزنىڭ نەلىرىدۇ مۆكۈنۈپ يۇرۇپ پاسكىنىچىلىقتىن بەتبەشىرە ھالدا پويىز ئىستانسىسىدىن چىقىپ كەلسۇن، كىملەرگىدۇ بويۇن قىسىپ: قىلىپ بەرگۈدەك ئىشىڭىز بارمۇ، ئەپەندىم، دەپ ئالدىغا بارسۇن، ماكانسىزلىقتىن بۇلۇڭ - پۇشقاقلاردا يېتىپ - قوپۇپ يۇرسۇن. بۇنىڭغا سىز چىدامسىز؟ بۇ رىيازەتلەرگە بىر مۇساپىر يېگىت چىدىدى. ئۇ، بىزنىڭ قەھرىمانىمىز مەمتىلى ئەپەندى ئىدى. ئۇنىڭ ئاشۇ كۆنلىرى چىن مەنىسى بىلەن ھەقىقىي شېئىر ئەمەسمىكەن؟! پاساھەت ئەمەسمىكەن؟! زىمىستان كۆرمىگەن بۇلبۇل باھارنىڭ قەدرىنى بىلمەيدۇ. سەن ئۇنىڭدىكى قىممەتنى، پاساھەتنى ھېس قىلالمايۋاتقان بولساڭ، سەنمۇ ئاشۇنداق مۇساپىرچىلىقنىڭ تەمىنى بىر تېتىپ باق.

ئۇ يول ئىزدەپ، يول تاپتى. تۇركىيىلىك بىر پاراخوت خىزمەتچىسىنىڭ ياردىمىدە ئىستانبۇلغا باردى.

مەن ھازىرقى نۇرغۇن ياشلار بىلەن پاراڭلىشىپ كۆرۈپ ئۇلارنىڭ چەتكە چىقىپ ئوقۇش قىزغىنلىقىغا «چەتكە چىقساڭ، تېنىمسىز ئىشلىمىسەڭ بولمايدىكەن» دەيدىغان گەپلەرنىڭ زور ۋەھىمە ئىلىپ كەلگەنلىكىنى بايقىدىم. ياپونىيىدە ئوقۇۋاتقان نۇرغۇنلىغان ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىمىزنىڭ ئۇ يەردە ئادەتتىكى ئادەم بولۇپ قېلىۋاتقانلىقىغا چىدىمای «زېرىكىپ» كېتىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدىم. بۇ نېمىدىگەن بولۇمسىزلىق؟ ھالىمىزغا بېقىپ ھال تارتمايدىغان بۇنداق چوڭچىلىق قاچاندىن باشلاپ بىزگە يۇقتى؟

بايقىسام، بۇ ئىللەت مەمتىلى ئەپەندىدە يوقكەن. ئۇ، ئىستانبۇلغا بارغاندا ئۇنىڭ قولىدا نە پۇچۇق تېيىن، نە بىرەر ھۆكۈمەت ياكى يۇزلۇك شەخسنىڭ ئىلتىپات قەغىزى يوق ئىدى. ئۇ، ئەمگەكچان ئىككى قولى، بالاغەتلىك يۈرىكى، زەربە دەست روھى بىلەن ئىستانبۇلغا كىردى. ئاۋۇال بىر بېلىقچىغا ياللىنىپ ئىشلىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي ياخشى ئادەملەر ئۇنى تونۇدى. بۇ، دۇنيانىڭ قانۇنى ئىدى. ئۇ ئاشۇ دوستلارنىڭ ياردىمىدە بىر دارىلمۇئەللىمىنده قارا خىزمەتچى بولدى. بىر مەزگىل ئىشىڭ - دېرىزە تۇۋىدە دەرس ئاڭلاپ يۈردى. كېيىنچە مەكتەپ مۇدىرىغا ئىلتىماس سۇنۇپ، رەسمىي ئوقۇغۇچىلىققا قوبۇل قىلىندى. مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئىستانبۇلدىكى بىر باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى.

ھازىرقى كۈنلەردە چەتكە چىقىپ كېتىش تولا ئادەملەرنىڭ ئارزۇسى. بولۇپمۇ مەمتىلى ئەپەندىدەك تۇركىيىدە ئوقۇتقۇچى بولۇپ، نان تېپىپ يېگۈدەك بولۇش دېگەن كاتتا ئابروي بىلەن يۇرتقا كېلىپ، ئەلگە چوڭ توي تارتقاندەك يۇزلۇك ئىش! قېنى، ھەر بىر ئوقۇرمەن ئويلاپ بېقىڭلار، سىلەردە ئاشۇ مەمتىلى ئەپەندىدەك ھاياتنىڭ چىدىغۇسىز جاپا - مۇشەققەتلىرىنى يېڭىپ، ئۆزىگە يول تېپىپ ماڭالايدىغان روھ بارمۇ؟ ئۇنىغۇ قويۇپ تۇرايلى، ئەدناسى كادىر بولساڭلار، باشلىقىڭلار-نىڭ ئالدىدا دېھقانىنىڭ يىغىسىنى يىغلىيالىغۇدەك جۈرئەت سىلەردە بارمۇ؟...

مەمتىلى ئەپەندى ھەقىقەتەن ئۇلۇغ ئىنسان ئىكەن. ئۇ مۇشۇ زامانداىكى كۆپچىلىك ئادەملەرنىڭ قارىشىچە، چەت ئەلدە تىنچ جاھاندارچىلىقىنى قىلىشنىڭ ئورنىغا قولىدىكى بىر ئوبدان نېنىنى تاشلاپ، غەلۋە - غوۋغا، پىتنە - پاساتقا تولغان يۇرتىغا كەلدى.

ئويغان خەلق، يۇرتۇڭنى سەن قوتۇلدۇر،
مەكتەپ بىلەن چىراغ ياققىن، نۇرغا تولدۇر.

پۈتسۇن ئەمدى زۇلمەت دەۋر ئىستىبدات،
شۇم تەقدىردىن، قارا كۈندىن بول ئازاد.

ساداقىتىڭ ئۈچۈن تىرىش، ھىممەت قىل،
پەرزەنتلەرنى ئاقارتىشقا خىزمەت قىل.

دەس تۇر ئەمدى، ئاتلان خىزمەت يولىغا،
ھۇما قۇشى قونسۇن ئەۋلاد قولىغا.
دەپ خىزمەتكە چۇشتى.
شىنجاڭدا يۇز بەرگەن ئىنقىلابلارنىڭ

ئەمەلىيىتىدىن قارىغاندا شۇنىسى ئايانكى، ھەممىسىدىلا يۈكسەك دەرىجىدە ئۆزىگە ئىشىنىش روھى كەمچىل، گويا يۆلەنچۈكى بولمىسا بولمايدىغاندەك بىر خىل يوشۇرۇن ئەمما مەزلۇم روھ ھەممىلا يەردە ئەگىشىپ يۈردى. بىرەر خاسىيەتلىك ئىش باشلىماقچى بولغانلارمۇ توغرىلا بولىدىكەن قىلاي دېمەي، زەردارلارنىڭ ياخشى گېپىگە، ئىئانىسىگە قاراپ قېلىشتىن پەقەتلا نېرى بولمىدى. دېمەك بۇ ناكەسلىك دەۋرى خەلقىمىزنىڭ مىجەزىدە پەيدا قىلغان سولاشلىق ئىدى. مەمتىلى ئەپەندى تۈركىيىدە ئوقۇپ تېخىمۇ قۇۋۋەتلەندى. مىللىتىمىزنىڭ خۇي - پەيلىدىكى خەقنىڭ قولىغا تەلمۈرۈشتەك بۇ خىل مەزلۇملۇق ئۇنىڭغا ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىشتىن قالدى. 1864 - يىلى قولىغا قورال ئېلىپ مانجۇلارغا قارشى جەڭگە چۈشكەن باھادىر جەڭچى، ئۇستاز تارىخچى موللا مۇسا سايرامىدەك «تارىخىي ھەمىدى» گە تۇتۇش قىلىۋاتقاندا: «مەندەك خارۇ - زار بىچارە بۇ سىيادات پاناھ غازىلارنىڭ ئەھۋاللىرىنى، غەلىبىلىك جەڭ غازاتلىرى، ئاتالىق غازىنىڭ پادىشاھلىق شان - شەۋكەتلىرى ھۆكۈمرانلىقى قاتارلىق مەسىلىلەرنى توپلام قىلىپ، يېزىپ چىقىشقا قانداق جۈرئەت قىلالايمەن؟ بۇ دۆلەت ئىگىلىرى ھەققىدە قانداقمۇ پېتىنىپ سۆز ئېچىش مۇمكىن؟ مەندەك نام - نىشانسىز بىچارە ئۇلارغا ئوخشاش ئورۇن ۋە مەرتىۋىسى پەلەككە يەتكەن ئالىي پادىشاھلارنىڭ قىسسە ۋە داستانلىرىنى قانداق يول ۋە مۇناسىۋەت بىلەن توپلىيالايمەن ۋە قانداق قىلىپ ئۇلارنىڭ ئۆز مەرتىۋىسىگە لايىق تىل بىلەن قەلەم سۈرەلەيمەن» ⑮ دەپ ئېيتقان يوسۇنىنىڭ ئەكسىچە، يا پۇلى، يا يۈزى يوق مەمتىلى ئەپەندى مۇسا باي، ھۈسەنبايدەك كاتتا ئادەملەر شۇنچە پۇل ۋە ئابروي بىلەن ئوقۇغۇچى سانىنى مىڭغا يەتكۈزەلمىگەن يەردە، مېنىڭدەك بىر سولتەك 10 مىڭ بالىنى سىنىپقا ئەكىرەلەمدۇ؟ دەپ دىلىغۇل ۋە ئۈمىدسىز بولماي، 1934 - يىلى ياز ئايلىرىدا ئاستىن ئاتۇشنىڭ 24 كەنتىدە بىرلا ۋاقىتتا 24 مەكتەپ ئېچىش پىلانىنى تۈزۈپ، ئالتە ئاي ئىچىدە راستتىنلا 10 مىڭغا يېقىن ئۆسمۈرنى مەكتەپ قوينىغا ئەكىردى. بۇ ئاسان ئەمەس ئىدى. «يېزىلاردا مەكتەپ سېلىنىشقا باشلىغاندىن كېيىن، مۇتەئەسسىپ روھانىيلار ئاۋۋال ھەر خىل تەتۇر تەشۋىقات قىلىشقا باشلىدى: كالتە قۇيرۇقلار، دەھرىلەر دىنىمىزغا قارشى ھەرىكەت باشلىدى، بۇلار ھەممىسى مۇناپىق، ئىمانسىز. دىنىمىزنى قوغدايلى... دېگەنگە ئوخشاش گەپلەر تارىلىپ تۇردى. روھانىيلارنىڭ نەزەرىدە بىز ئاشۇ ئوڭئېرىققا توپلانغان ئوقۇغۇچىلار گوياكى دىنغا قارشى گۇرۇھ، بولشېۋىكلارنى تەشۋىق قىلىدىغان كالتە قۇيرۇقلار، قانداقتۇر قورقۇنچلۇق يامان ئادەملەر بولۇپ قالدۇق. دېمىسىمۇ، بىزنىڭ تۇرقىمىزدا بىراقلا ئۆزگىرىش بولدى. كالتە چاپان كەيدۇق، بېلىمىزدە بەلباغ يوق، ساقىلىمىز يوق، چاچ قويدۇق... قىياپىتىمىز، ھەرىكەتلىرىمىز بىلەن ئادەتتىكى پۇقرادىن پەرقلىنىپلا قالدۇق... كۈرەش جىددىيلىشىپ شۇ دەرىجىگە يەتتىكى، ئاشكارا - يوشۇرۇن ئۇرۇش كۆپەيدى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ھاياتى خەۋپكە يولۇقىدىغاندەكلا بولۇپ قالدى» ⑯.

ھەقىقەت مەغلۇب بولسۇن ياكى غەلىبە قىلسۇن، يەنىلا تەۋرەنمەي ئۇنىڭدا تۇرالىغانلارلا ھەقىقىي ئويغانغانلار، ھەقىقەت يولىدا بىرەر قېتىم رىيازەت چەكمەكلىك بىلەن «ئىبرەت» ئېلىپ توۋا قىلغانلار نادانلاردۇر. 1934 - يىللار نادانلار كۆپ يىللار ئىدى. شۇنداقتىمۇ مەمتىلى ئەپەندى ئابدۇقادىر داموللامنىڭ ئۆلىمىدىن «ئىبرەت» ئېلىشنىڭ ئورنىغا ئۆز بېشىدىكى ئۆلۈمگە دادىللىق بىلەن: «نوچا بولساڭ كېلە، قېنى!» دېيەلىدى. سەرخىل ئوقۇغۇچىسىدىن 100 نى تاللاپ، بىر خىل كېيىندۈرۈپ، پەيزىۋات، توققۇزاق، ئوپال، تاشمىلىق، يېڭىسار ۋە قەشقەر ئەتراپىدا بىر ئاي پىيادە ئايلاندۇرۇپ يېڭى مائارىپنى تەشۋىق قىلدى.

ۋەتەن ئۈچۈن تەرەققىيات ئىستەيمىز،
ئارزۇيىمىز راۋاجلانسۇن مائارىپ.
جاننى پىدا قىلدۇق ئەزىز خەلقىمگە،
بىزنىڭ يۈرەك زالىملارغا مۇخالىپ.

بولسا دەيمىز بىزدە ھوقۇق - ئادالەت،
بولسا بەربات خۇراپاتلىق - جاھالەت.

شۇنىڭ ئۈچۈن ياشىسۇن بۇ ئىنقىلاب،
زاۋال تاپسۇن ناھەقچىلىق - ئىختىلاپ.

پورەكلىسۇن گۈزەل باھار گۈللىرى،
شوخ سايرىسۇن يۇرتىمىز بۇلبۇللىرى.

ئىقبال ئۈچۈن بولايلى بىز ئىتتىپاق،
جىلۋىلەنسۇن مەرىپەتنىڭ نۇرلىرى ⑰.

دەپ يېڭى مائارىپنىڭ سەمىمىيىتىنى چۈشەندۈردى. مەھمۇد سىجاڭ (مەھمۇد مۇھىتى) نىڭ كۈچلۈك قوللىشىغا ئېرىشتى. ئاتۇشتا خەلقى ئالەمگە ئۆز ئىرادىسىنى جاكارلىدى.

«مەن مىللەت ئۈچۈن ئوقۇدۇم، مىللەتنى دەپ يۇرتۇمغا كەلدىم، ئەمدى مىللەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىمەن. بىرەر يىل، بىرەر ئاي، ھەتتا بىرەر كۈن بولسىمۇ مىللەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىپ ئۆلۈپ كەتسەم ئارمىنىم يوق» ⑱.

بۇ يالقۇنلۇق سۆزنىڭ ئىگىسى ئۆز ئەمەلىيىتى بىلەن بۇ گەپنىڭ تېگىدىكى سۆيگۈگە مۇناسىپ ئىش قىلدى. ئۇ، 1935 - يىلى مائارىپ كۆلىمىنى تېخىمۇ كېڭەيتىش مەقسىتىدە ئەڭ مۇنەۋۋەر ئوقۇغۇچىسى ئابدۇراھمان شائىر قاتارلىق 10 كىشىنى ئاقسۇغا ئەۋەتتى. ئۇنىڭ تەسىرى شايار، كەلپىنلەرگە يېتىپ، «ئوقۇتقۇچىلار مارشى» بۇ يەرلەردىمۇ ئېيتىلىشقا باشلىدى.

ئۇ ئاجايىپ بىجانىدىل، غورۇرلۇق، راستچىل ئەركەك ئىدى. يالقۇن روزىنىڭ: «مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىنىڭ يۈكسەك ئارزۇ - ئارمانلىرىنى رېئاللىققا ئايلاندۇرۇشتا شېئىرىيەتتىن قورال سۈپىتىدە پايدىلاندى» ⑲ دېگەندەك تەنتەكلىك بىلەن چىقىرىلغان ھۆكۈمىنىڭ ئەكسىچە ئۇ ھېچقايسى روھنى قورال قىلمىدى. مەمتىلى ئەپەندى قانداق بولسا، ئۇنىڭ شېئىرلىرىمۇ، قىلغانلىرىمۇ شۇنداق بولدى. شېئىر يېزىشنى مەخسۇس كەسىپ قىلىۋالمىغان بۇ

ئادەم دەۋرداشلىرىدەك تەقلىد قىلىمەن، دەپ ئەزۋەيلەپ ئولتۇرمىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇردەك كۆڭلىدە نېمە بولسا شۇنى ئىپادىلىدى. ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىكى تەرەت ئىلىپ قولىغا قەلەم ئالىدىغان ئادەت بۇلارغا كەلگەندە شېئىر بىلەن ئۆزىنى ئايرىۋەتمەيدىغان روھقا تەبىئىيلا ئالماشتى. قەشقەردەك رەسمىيەت ۋە پەتۋا بىلەن تولغان بۇ شەھەرنىڭ يېنىدىكى بىر يۇرتتىن مۇنداق تۇيۇق جاسارەتنىڭ چىقمىقى تەس. شۇنداق، تاھازىرغىچە ياسالمىلىقتىن قۇتۇلۇپ سارائكلىققا، سارائكلىقتىن قۇتۇلۇپ ياسالمىلىققا تۇتۇلۇش بىلەن ئاۋارە ئۇيغۇر شېئىرىيىتى ئۇچۇن ئېيتقاندا، بۇ نېمىدېگەن ئۇلۇغ روھ - ھە؟! بەلكىم، مەيلى مەمتىلى ئەپەندى بولسۇن ياكى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى بولسۇن بۇلارنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەن بولۇشى مۇمكىن. ئەمما ھەقىقىي ئىنسانلىق دېگەن ئەنە شۇنداق جۇلالىق، ئەنە شۇنداق يارىملىق بولىدىكەن.

مەمتىلى ئەپەندى مانا مۇشۇنداق راستچىللىق، ئەركەكلىك بىلەن خەلقىمىزنىڭ مائارىپ ئىشلىرى ئۇچۇن ئۇچ يىل خىزمەت قىلدى. 1937 - يىلى ستالىن ۋە شېڭ شىسەينىڭ قولچۇمىقى مەۋلانۇپ ۋە ئەينى چاغدىكى قەشقەر ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قادىر ھاجى ئۇنى دەرسخانا مۇنبىرىدىن تۇتۇپ كەتتى. شۇ يىلى 5 - ئاينىڭ 30 - كۇنى قەشقەردە تۇتۇلغان 300 دەك ئوت يۇرەك ئوغلانلار مۇشۇ مەلئۇنلارنىڭ قولىدا قۇربان بولدى.

* * *

شەرىئەتتە بىر ئايالنىڭ گۇۋاھلىقى مەقبۇل ئەمەس، گۇۋاھچى ئەگەر ئايال زاتىدىن بولسا، ئىككىدىن كەم بولماسلىقى كېرەك، دەپ قارىلىدۇ. بەلكىم ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا ھېسسىيات ئەقىلدىن ئالاھىدە ئۇستۇن تۇرغاچقا، ھەقىقەت بايانى ئۇلار لەۋزىدە ئەينەن ئىپادە تاپالمايدۇ، دەپ قارالغانلىقىدىن بولسا كېرەك. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ دوزاختا ئايالالارنىڭ كۆپلۈكىنى كۆرگەنلىكى ئەجەبلىنەرلىك بولمىسا كېرەك. بۇ خۇراپاتلىقمىدۇ؟ ئامېرىكىنىڭ مەشھۇر ئۆز - ئۆزىنى قۇۋۇەتلەش مۇتەخەسسىسى، پەلسەپە دوكتورى J. گرايىنىڭ بايانلىرىغا قاراپ باقايلى: «ئەرلەر ئازابلانغاندا، بېسىمغا ئۇچرىغاندا، ھېراۋغا ھاجەتمەن بولمىسىلا كىشىگە تىنمايدۇ. ئۆزىنىڭ ئېغىرىنى سالمايدۇ. دەردىنى ئۆزى بىلىپ، ئىچىدە چارە - تەدبىر ئىزدەيدۇ. يول تاپقاندا كەيپى ئۆرلەپ ئىشىنى قىلۇېرىدۇ.

يول تاپالمىسا ئىچ پۇشقىنى چىقىرىشنىڭ چارىسىنى قىلىپ، روھىي تەسەللىي تاپىدۇ. ئامال بولمىغاندا تەۋەككۇلچىلىك قىلىدۇ.

ئاياللار ئازابلانسا، بېسىمغا ئۇچرىسا ئۆزى ئىشىنىدىغان ئادىمىنى تاپىدۇ - دە، بېشىغا كەلگەن ئىشنىڭ يېپىدىن - يىڭنىسىغىچە دەيدۇ. ئۇنىڭغا سىردىشى ھېسداشلىق قىلسىلا يېنىكلەپ قالىدۇ» ⑳.

دېمەك گۇزەللىكنى، ھەقىقەتنى جاي - جايىغا كەلتۈرۈش، قەدەمدە بىر گۇزەللىك دېگەن، ھەقىقەت دېگەن مانا مۇشۇ شۇ، دەپ قەدىرلەش، قوغداش ئاسان ئىش ئەمەس. ئېنىقكى، پەيغەمبەرلىك دېگەن مۇشۇ شۇ. ھەقىقىي شائىرلىق دېگەن مۇشۇ شۇ. شۇڭا تارىختىن بۇيان ئۇستىخىنى يوق گەپ بىلەن ئەمەس، جاپالىق قەدەملەر بىلەن، ئىسىق قانلار بىلەن يېزىپ چىقىلغان شېئىرلارلا خەلقنىڭ قەلبىدىن ئۆچمەي كەلدى ۋە ئۆچمەيدۇ.

بىر ئادەم خاسىيەتلىك ئىش ئۇچۇن جىمجىتلا ئۆلۈپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭ ھاياتى يەنىلا جۇلالاپ تۇرۇۋېرىدۇ. بۇنداقلارنىڭ تۇرمۇش كەچۇرگەندىمۇ، شېئىر يازغاندىمۇ خۇداسى بىر بولغاچ، مەڭگۇ كۇرسى چۇشمەيدۇ. «كوچىلاردا ئۆز شېئىرىنى تۇتۇۋېلىپ، نومۇسىغا تەگكەن» دەك ھېسلارغا چۇمەيدۇ.

مۇھەررىردىن: تارىخ روشەن ياكى غۇۋا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ھەقىقەت نامايەندىسىگە ئىنتايىن باي كېلىدۇ. دەۋر ۋىجدانىدىن دېرەك بېرىدىغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى ۋە مەمتىلى ئەپەندىلەر ئۆزلىرى كەبىي نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ يارقىن سىماسىدۇر. تارىخ ئۆزىنى ھەقىقىي ئىسپاتلىشى ئۇچۇن لاۋۇلداپ تۇرىدىغان ئوتقاشلارنى يەنە ياندۇرماي قالارمۇ؟

ئىزاھلار

① ستاۋۇلاروس: «يەر شارى تارىخى» I توم 8 - بەت، شاڭخەي ئىجتىمائىي پەن نەشرىياتى، 1992 - يىل نەشرى.

② سەئىد فەيياز مەھمۇد: «ئىسلام دىنىنىڭ قىسقىچە تارىخى» I توم 383 - بەت، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1996 - يىل نەشرى.

③ «مائارىپ لۇغىتى» II توم 89 - بەت، شاڭخەي مائارىپ نەشرىياتى، 1991 - يىل نەشرى.

④ گىھايىت: «ئوتتۇرا ئەسىردىكى تېخنىكا ۋە كەشپىيات»، ئامېرىكا «بىلىم خەزىنىسى» ژۇرنىلى 15 - سان، 178 - بەت.

⑤ «يەر شارى تارىخى» 246 - بەت.

⑥ «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىغا دائىر تىزىملار» 256 - بەت، «شاڭژۇ» نەشرىياتى.

⑦ «ئىسلام دىنىنىڭ قىسقىچە تارىخى» II توم 112 - بەت.

⑧ مەجىد پەخرى: «ئىسلام پەلسەپە تارىخى»، شاڭخەي چەت ئەل تىلى ئوقۇتۇشى نەشرىياتى 1992 - يىل نەشرى.

⑨ موللا مۇسا سايرامى: «تارىخىي ھەمىدى» 259 - بەت، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986 - يىل نەشرى.

⑩ «تارىخىي ھەمىدى»، 175 - بەت.

⑪ «شىنجاڭ سودا گېزىتى» 1993 - يىللىق توپلانما سان 7 - بەت.

⑫ يالقۇنروزى: «ئۇنتۇلغان ئەڭگۈشتەر - تەۋپىقروھى»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 1997 - يىل 4 - سان.

⑬ ئىمىنجان ئەخمىدى: «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىكى نامايەندىلەر» 325 - بەت، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1996 - يىل نەشرى.

⑭ يۇقىرىقى كىتاب 113 - بەت.

⑮ موللا مۇسا سايرامى: «تارىخىي ھەمىدى» 346 - بەت.

⑯ سەيپىدىن ئەزىزى: «ئۆمۇر داستانى»، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى 1990 - يىل نەشرى I توم 403 - بەت.

⑰ يۇقىرىقى كىتاب 411 - بەت.

⑱ يۇقىرىقى كىتاب 415 - بەت.

⑲ «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى» 70 - سان 20 - بەت.

⑳ J. گراي: «ئەرلەر مارىستىن ئايالالار چولپان يۇلتۇزىدىن كەلگەن» 30 - بەت، مەركىزىي تەرجىمە نەشرىياتى 1996 - يىل نەشرى.

ئاپتور: قۇمۇل شەھەر قالغايتى يېزا ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى (M1)

سەرخىللار نىڭ شاللىنىپ قېلىشى

خې شىن

جۇڭگونىڭ 80 - يىللىرى روشەن ئەدەبىيات قىزغىنلىقى، بولۇپمۇ شېئىرىيەت قىزغىنلىقى بىلەن خاراكتېرلەندى. لېكىن بۇ قىزغىنلىق مەدەنىيەت، تارىخ، جەمئىيەتشۇناسلىق، ئىقتىساد، سىياسىي جەھەتتىكى ئىزدىنىشلەر بىلەن ماس قەدەمدە ئىدى. 90 - يىللارغا كەلگەندە جەمئىيەت ۋە ئىنسان مەنپەئەتلىرىگە دائىر نەزەرىيىۋى ئىزدىنىشلەر ئەۋج ئالدى، بۇنى بەزىلەر «4 - ماي پېكى مەدەنىيەت ھەرىكىتى دىن كېيىنكى يەنە بىر قېتىملىق مەدەنىيەت قىزغىنلىقى دەپ سۇيىتلەۋاتىدۇ. ھازىر مىللەت، ئىللەت، نىيەت ھەققىدە چوڭقۇر ئويلىنىش جۇڭگو مەدەنىيەت ئەربابلىرىنىڭ بۇگۈنكى مەۋقەسىگە ئايلاندى. ئۇلار تۇرلۇك نۇقتىدىن تۇرۇپ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنى ئىلمىي پوزىتسىيە بىلەن ئوپېراتسىيە قىلماقتا. خې شىن ئەپەندى ئەنە شۇلارنىڭ بىرى.

خې شىن ئەپەندى زامانىمىزدىكى داڭلىق نەزەرىيىچى، تارىخشۇناس، ئىقتىسادشۇناس ۋە ستراتېگىيە مەسىلىلىرى ئوبزورچىسى. ئۇ، 1949 - يىلى 12 - ئايدا جېجياڭدا تۇغۇلغان. 1980 - يىلىدىن تارتىپ جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىدە يارەمچى تەتقىقاتچىسى، كاندىدات تەتقىقاتچى، تەتقىقاتچى بولۇپ ئىشلىگەن، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، ئۇ ھازىر مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشته تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

خې شىن ئەپەندىنىڭ ئەسەرلىرى ناھايىتى كۆپبولۇپ، ۋەكىللىك خاراكتېرلىرىدىن «جۇڭگومەدەنىيەت تارىخى ھەققىدە پىكىرلەر» (1985 - يىل)، «ئەجدىھا ھەققىدە» (1989 - يىل)، «مۇھەببەت ۋە قەھرىمان» (1992 - يىل)، «خې شىننىڭ سىياسىي ئىقتىسادقا دائىر ماقالىلىرى» (1995 - يىل)، «جۇڭگو ئۇچۇن بايان» (1996 - يىل)، «كىرىزىس ۋە ئويلىنىش» (1997 - يىل) قاتارلىقلارنى كۆرسىتىش مۇمكىن.

ئۇيغۇر مەدەنىيەت ساھەسىدىمۇ ئۆزىمىز ھەققىدە قايتا ئويلىنىشنىڭ مۇقەددىمىسى باشلىنىپ، مىللەتنىڭ كەلگۈسى ھەققىدە يۇكسەك جاۋابكارلىق تۇيغۇسىغا ئىگە كۆپلىگەن ئوقۇرمەنلەر تۇنۇگۈن، بۇگۈن ۋە ئەتە ھەققىدە مۇپەسسەل مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىشنىڭ زۆرۈرلۇكىنى بارغانسېرى تونۇپ يەتمەكته. بىزنىڭچە، خې شىن ئەپەندىنىڭ ماقالىلىرى بۇ جەھەتتىكى پىكىر يوللىرىمىزنى ئېچىشتا مۇناسىپ رول ئوينايدۇ، دەپ ئىشىنىمىز.

- مۇھەررىردىن

300 يىلدىن بېرى پەن - تېخنىكىدا ئارقىدا قېلىشنىڭ سەۋەبى زادى نەدە؟

يېقىنقى يىللاردىن بېرى كىشىلەر جۇڭگونىڭ تارىخي تەرەققىياتىنىڭ ئاستا بولغانلىقىدىن ئىبارەت بىر مەسىلىنى چۆرىدىگەن ھالدا كۆپ مۇھاكىمىلەرنى يۈرگۈزۈشتى، بۇ مۇھاكىمىلەردە مۇئەييەن ھەقىقەت بار دېيىشكە بولىدۇ. لېكىن، مېنىڭچە مۇنداق مۇھىم بىر ھادىسە تېخى تىلغا

ئويلىنىش ۋە ئىزدىنىش

ئېلىنمىدى، ئۇ بولسىمۇ، قەدىمكى جۇڭگودا جەمئىيەتنىڭ سەرخىللىرى بولۇشقا تېگىشلىك زىيالىيلارنىڭ ھە دېسىلا تەسكىرىي شاللىنىشىدىن ئىبارەت.

تەسكىرىي شاللىنىش، ئىلغىنىپ شاللىنىش دېمەكتۇر. مەلۇمكى، بىئولوگىيىلىك تەدرىجىي تەرەققىياتنىڭ تۈزۈلۈشى تەبىئەتتىكى ھايات رىقابىتىدىن كەلگەن. بىئولوگىيىلىك ئىرسىيەت گېنىنىڭ تاسادىپىي ئۆزگىرىشى كۈچلۈكلەرنىڭ تاللىنىپ مەۋجۇت بولۇش قانۇنىيىتىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئەمما، بىر قىسىم ھاياتلىقنىڭ تەرەققىياتىدا تەدرىجىي تەرەققىياتقا قارشى شاللىنىش - مۇنەۋۋەرلەرنىڭ شاللىنىشى كېلىپ چىقتى. بۇ ئاخىرى تۈرلەردىكى چېكىنىش ۋە ئاجىزلىقنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. جۇڭگونىڭ تارىخىدا ئەنە شۇنداق ئەھۋاللار مەۋجۇت.

يېقىندا، مەن «يېقىنقى زامان يەن - تېخنىكىسىدىكى چوڭ ئىشلار يىلنامىسى» دېگەن كىتابنى كۆرۈپ چىقتىم، بىر مەسىلە مېنى چوڭقۇر ئويغا سالدى. مۇنداقلا ستاتىستىكىلاپ باقسام، 1651 - يىلدىن 1980 - يىلغا قەدەر دۇنيا يەن - تېخنىكىسىغا زور تۆھپە قوشقان كىشىلەر گېرمانىيە، ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكىدىن ئەڭ كۆپ چىققان، ئاندىن قالسا فرانسىيە، روسىيە ۋە باشقا ياۋروپا ئەللىرىدىن چىققان؛ ئاسىيالىقلاردىن ئازراق چىققان بولۇپ، بۇلارنىڭ كۆپرەكى تېخى ياپونىيىلىكلەردۇر. خۇالوگېن، چېن جېكرۇڭ، دېڭ جاۋجۇڭ، لى جېڭداۋ، ياڭ جېننىڭ قاتارلىق بىر قانچە كىشىدىن باشقا جۇڭگولۇقنى چىلىقتۇرغىلى بولمايدۇ. بۇ بىر قانچە كىشىنىڭ ئىچىدە پەقەت لى جېڭداۋ، ياڭ جېننىڭ، دېڭ جاۋجۇڭ قاتارلىق ئۇچ كىشىلا نوبېل فىزىكا مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. 1986 - يىلى لى يۈەنجې نوبېل خىمىيە مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ئەمما، بۇلارنىڭ ھەممىسى چەت ئەلدە خىزمەت قىلغان ۋە تەتقىقات ئىلىپ بارغان مۇھاجىرلاردۇر. دۆلىتىمىز شۇنچە قەدىمىي، بىر مىليارد 200 مىليون نوپۇسقا ئىگە ئەل تۇرۇپ، يېقىنقى 300 يىللىق يەن - تېخنىكا تارىخىدا دۇنياۋى ئەھمىيەتكە ئىگە پەۋقۇلئاددە نەزەرىيىۋى بايقاش ۋە تېخنىكىلىق بۆسۈش بولمىدى. بىر جۇڭگولۇق بولۇش سۈپىتىم بىلەن بۇ ئىشتىن ئىنتايىن خىجىل بولىمەن.

لېكىن خىجىل بولۇش پەقەتلا بىر ھېسسىيات مەسىلىسى. مەنلا ئەمەس ھەر بىر ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتچىسىمۇ ئۆز - ئۆزىمىزگە: «بۇ نېمە سەۋەبتىن بولغان؟»، «بىزدە نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق ئەھۋال يۈز بېرىدۇ؟» دەپ سوئال قويۇشىمىز زۆرۈر.

ئىجتىمائىي قالاقلىق، پەن - تېخنىكا قالاقلىقى، سىنىپىي كۆرەش، ئاڭ فورمىسىنىڭ تەسىرى... شەك - شۇبھىسىزكى، بۇلارنىڭ ھەممىسى يۇقىرىقى ئەھۋالنىڭ سەۋەبلىرىدۇر. بۇنىڭدىن سىرت يەنە بەزى مۇھىم سەۋەبلەرمۇ بار، ئەمما كىشىلەر ئۇنىڭغا ئېتىبار بېرىپ كېتەلمىدى.

سەرخىللارنىڭ ئورنىنىڭ بېكىنمە بولۇشى ئىنقىلاب ۋە قالايمىقانچىلىقنىڭ بىشارىتى

ھازىرقى سوتسىئولوگىيە (جەمئىيەتشۇناسلىق) نەزەرىيىسى بويىچە قارىغاندا، ھەر بىر جەمئىيەتتە سىياسىي، ئىقتىساد، پەن - تېخنىكا، مەدەنىيەت، سەنئەت جەھەتتىكى ئىجتىمائىي تەرەققىياتتا يېتەكچىلىك رولىنى ئويناىدىغان سەرخىللار قاتلىمى بولىدۇ. لېكىن، ئوخشاش بولمىغان فورمىدىكى جەمئىيەتتە، بۇنداق سەرخىللارنىڭ بارلىققا كېلىش مەنبەسى ئوخشاشمىغانلىقى ئۈچۈن، قۇرۇلما شەكلىمۇ، ساپاسىمۇ، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ يۆنىلىشىگە كۆرسەتكەن تەسىرىمۇ پەقەت ئوخشمايدۇ.

ئىتالىيە ئالىمى پالېتتونىڭ نەزەرىيىسى بويىچە جەمئىيەت سەرخىللىرى ئىككى خىل بولىدۇ. بىرى، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ يۆنىلىش نۇقتىسىدا تۇرغان ھۆكۈمەت سەرخىللىرى، يەنە بىرى، ھەر ساھە، ھەر قايسى كەسىپلەردىكى ئۆز ئىشىغا ئەڭ كامىل، ئەڭ مۇنەۋۋەر، ئەڭ قابىل ئىختىساس ئىگىلىرى بولۇپ، بۇلار كەسىپىي سەرخىللاردۇر. تەرەققىي قىلىپ، ئۇچقاندەك ئىلگىرىلەۋاتقان بىر جەمئىيەتتە يۇقىرىقى ئىككى خىل سەرخىللار ئوتتۇرىسىدا يۇرۇشمە مۇناسىۋەت قۇرۇلمىسى مەۋجۇت بولىدۇ. بۇنداق قۇرۇلما مۇكەممەل بولسا، ھەر ساھە، ھەر قايسى كەسىپلەردىكى پاراسەت ۋە بىلىم جەھەتتىكى مۇنەۋۋەر سەرخىللار ھەر قايسى ساھەلەردىكى ھۆكۈمەت سەرخىللىرىنى دەل ۋاقتىدا تولۇقلاپ، تەرەققىيات يۆنىلىشىگە يېتەكچىلىك قىلىدىغانلارنىڭ مۇنەۋۋەر ئىختىساس ئىگىلىرىدىن بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ.

ئەكسىچە، ئىچكى قىسمى بېكىنمە جەمئىيەتتە ئىككى خىل سەرخىللار ئوتتۇرىسىدىكى يۇرۇشمە مۇناسىۋەت ئۇزۇلگەن بولىدۇ. ھۆكۈمەت سەرخىللىرى ئۆزىنىڭ ئالاھىدە ئىمتىيازى ۋە خۇسۇسىي پايدىسىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ھەر خىل ئۇسۇللارنى قوللىنىپ، تۆۋەنرەك ئىجتىمائىي قاتلامدىكى ئاشۇ كەسىپىي سەرخىللارنىڭ ئۆزىنىڭ ئورنىغا دەسسىشىنى توسايدۇ. پالېتتونىڭ قارىشىچە، بۇنداق ئەھۋال تەرەققىي قىلىپ چېكىگە يەتسە، بىر خىل زىتلىق شەكىللىنىدۇ. ئۇ بولسىمۇ، كەسىپىي سەرخىللار بوغۇلىدۇ ۋە ھوقۇقسىز ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدۇ، ھۆكۈمرانلار جەمئىيىتىدىكى «سەرخىللار» بولسا، مىراس ۋە ئىمتىيازى بىلەن ھۆكۈمرانلىق ئورنىغا چىققان قارا قورساق، بىلىمسىزلەردىن ئىبارەت بولۇپ قالىدۇ. ئىنسانلار تارىخىدىكى ھەر بىر قېتىملىق ئىجتىمائىي ئىنقىلابنىڭ ھارپىسىدا مۇشۇنداق ئەھۋال شەكىللەنگەنىدى.

شۇڭا، پالېتتو مەشھۇر بىر تېئورمىنى ئوتتۇرىغا قويدى: بېكىنمە ھەم چىققىلى بولمايدىغان سەرخىللار ئورنى دائىم سىياسىي مۇقىمسىزلىقنىڭ سەۋەبى، ئىنقىلاب ۋە قالايمىقانچىلىقنىڭ بىشارىتى بولۇپ قالىدۇ.

سەرخىللارنىڭ شاللىنىشى جۇڭگودىكى ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ چاكىنىلاشتۇرۇۋەتتى

ئەمدى بىز جۇڭگودىكى ئەھۋاللارنى كۆرۈپ باقايلى:

بىز جۇڭگولۇقلار دۆت ئەمەس، بەلكى جاپا - مۇشەققەتكە چىدايدىغان مېھنەتكەش خەلق، بۇنى ھەممە بىلىدۇ. جۇڭگودىكى بەزى ئادەتتىكى زىيالىيلار جۇڭگودىن چىقىپ، ئامېرىكا ۋە باشقا غەرب دۆلەتلىرىگە بارغاندىن كېيىن ناھايىتى تېزلا شۇ يەردىكى ئىلىم ئەھلىنىڭ ئالدى بولالىدى، بۇلار دۆلىتىمىزدە تۇرغاندا يارىماسلاردىن بولۇپ قالاتتى. نېمىشقا؟ چۈنكى ھەقىقىي كەسىپىي سەرخىللار جۇڭگودا ھەمىشە باستۇرۇلىدۇ، بوغۇلىدۇ ۋە باش كۆتۈرەلمەيدۇ. باش كۆتۈرەلمەيلا قالماستىن، بەلكى

كۆتۈرۈلگەن شۇ باشىنىڭ ئۆزىمۇ ھەر خىل بىنورمال ئىجتىمائىي ھېسسىدا ئۆجۈقۇپ كېتىدۇ. بۇ شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، جۈڭگو جەمئىيىتىدە بىر خىل «سەرخىللارنى شاللاش» مېخانىزمى بار. بەزىلەر بۇنى پەقەتلا ئىجتىمائىي پسىخىكا تەرىقىسىدە خۇلاسىلاپ، «شەرقچە ھەسەتخورلۇق» دەپ ئاتىدى.

ئېنىقكى، بۇلار قىسمەن سەۋەبلەردۇر. لېكىن تېخىمۇ چوڭقۇر سەۋەبلەرنى بىز ھازىر يولغا قويۇۋاتقان ئىجتىمائىي قۇرۇلما ۋە نۇرغۇنلىغان تۈزۈملەردىن ئىزدىشىمىز لازىم. ئەمەلىيەتتىمۇ، جۇڭگونىڭ ئىجتىمائىي تۈزۈمىدە راستتىنلا سەرخىللارنى شاللاش مېخانىزمى بار. مۇنداقچە ئېيتقاندا، جەمئىيىتىمىزنىڭ ھەر قايسى ساھەلىرىدىكى مۇستەقىل پىكىر قىلىش روھىغا، ئاكتىپلىق ۋە ئىجادىيلىققا ئىگە ئاشۇ بىر قىسىم سەرخىللار ئەڭ ئاسان زەربە يەيدۇ ۋە زەخمىگە ئۇچرايدۇ، نۇرغۇنلىرى بىخ ھالىتىدىلا قۇرۇتۇلىدۇ، ئاز ساندىكىلىرى باش كۆتۈرۈشى بىلەنلا نابۇت قىلىنىدۇ. پەقەت ئىنتايىن ئاز ساندىكىلىرى بولسا، ئۆزىنىڭ ئىجادىي خاسلىقىنى ئۆزگەرتىش ۋە يوقىتىش شەرتى ئاستىدا جەمئىيەت تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنىدۇ. قەدىمقىلارنىڭ «ئېگىز دەرەخنى بوران سوقار، كۆلتۈك قاشنى سۇ يالار» دېگەن سۆزى دەل مۇشۇ سەرخىللارنىڭ شاللىنىش قانۇنىيىتىنى ئوبرازلىق سۈرەتلەپ بېرىدۇ.

يۇقىرىقىلارنى تولۇقلايدىغىنى بولسا، جەمئىيىتىمىزنىڭ ئادەم ئىشلىتىش تۈزۈمىدىكى ناچارلارنى تاللاش مېخانىزمىدۇر. كىشىلەرگە ئاللىقاچان ئايان بولغان ئەمەلىي ئەھۋال شۇكى، ھەر قايسى ساھەلەردە كادىرلارنى تاللاش، زىيالىيلارنىڭ دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈش ۋە تەكلىپ قىلىش قاتارلىق سەرخىللارنى تاللاش ھەرىكەتلىرىدە تاللىنىدىغانلىرى ھەمىشە مۇستەقىل كۆز قارىشى يوق، ئىقتىدارسىز، يوملاق تاۋۇز - ياخشىچاقلار بولۇپ چىقىدۇ ياكى شەخسىي غەرەز - مۇددىئالىرىنى ئەپچىللىك بىلەن يوشۇرالايدىغان، يالغانچى، ساختىپەز، پوچى، ھىيلىگەر، ئىككى يۈزلىمچى - سۈيقەستچىلەر تاللاپ ئۆستۈرۈلىدۇ. بۇ خىل ئەھۋاللارغا بۇرۇندىن تارتىپ دىققەت قىلىنىپ كېلىنگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ تاسادىپىيلىك دەپ قارالغان. ئەمەلىيەتتە بۇ يەردە سەرخىللارنىڭ شاللىنىشىغا مۇۋاپىق ئىجتىمائىي قانۇنىيەت مەۋجۇت بولۇپ، لىن بياۋ كېيىنكى بىر تۈركۈم ئادەملەرنىڭ تىپىدۇر.

بۇ ئىككى خىل ئىجتىمائىي مېخانىزمنىڭ ئاقىۋىتى شۇكى، جۇڭگونىڭ ھەر قايسى ساھەلىرىدىكى ئىختىساس ئىگىلىرى ئومۇميۈزلۈك رەۋىشتە چاكىنىلىشىپ كەتتى. مۇشۇنداق مېخانىزملار مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان جەمئىيەتتە، بىز قانداقمۇ ئۇچقاندەك تەرەققىيات ۋە ياخشى ئىجتىمائىي كەيپىياتنى ئۈمىد قىلالايمىز؟

تېخىمۇ دىققەت قىلىشقا تېگىشلىكى، يۇقىرىقىدەك ئەھۋاللار زامانىمىزدىكى ئادەتتىكى مەكتەپلەرنىڭ تۈزۈلمىرىدىمۇ ئەكس ئەتمەكتە. باشلانغۇچ مەكتەپتىن تارتىپلا «ياخشى ئوقۇغۇچى» دەپ قارىلىپ، ئۇلىگە قىلىنىدىغانلار ئادەتتە ئەڭ «گەپ ئاڭلايدىغان»، «يۇۋاش»، «قۇلىقى يۇمشاق» بالىلاردۇر. بىر قەدەر پەرقلىق ئەقىل - پاراسەتكە ۋە مۇستەقىل ئىجادىي خاسلىققا ئىگە بالىلار رامكىدىن چەتنەپ كەتكەنلىكى، ئاتالمىش «كەپسىزلىكى» بىلەن، مەسىلەن، جىم تۇرمايدىغانلىقى، كۆپ سوئال سورايدىغانلىقى، مۇستەقىل پىكىر قىلىدىغانلىقى، كۆپچىلىككە ئەگەشمەيدىغانلىقى بىلەن يېتىلىش جەريانىدا بېسىلىش، سقىلىش ۋە زىيان - زەخمەتلەرگە ئاسانلا دۇچ كېلىدۇ - دە، ئاخىرى خاسلىقى بۇرمىلىنىدۇ. (جۇڭگودىكى ئۆسمۈر جىنايەتچىلەرنىڭ ئىچىدە ئەقلىي جەھەتتە ئالاھىدىلىرى، ھەتتا ئادەتتىن تاشقىرى بولغانلىرى ئاز ئەمەس. بۇلارنىڭ ھازىر يولغا قويۇلۇۋاتقان ماۋارىپ ئىدىئولوگىيىمىزدىكى نۇقسانلار بىلەن مۇناسىۋىتى بارمۇ - يوق؟)

چېن شياڭمي خانىم جۇڭگوغا زىيارەتكە كەلگەندە بېيجىڭدىكى بىر ئۆلگىلىك بالىلار باغچىسىغا بارغان. ئۇ، ئامېرىكىغا قايتىپ بېرىپ يازغان بىر پارچە ماقالىسىدا مۇنداق دېگەن: «جۇڭگودىكى بالىلار باغچىلىرىدا تەربىيىچىلەر ھەمىشە بالىلارنى باشقىلار قىلغان ئىشلارنى قىلماسلىقىدىن، باشقىلارغا ئوخشاش سۆزلىمەسلىكىدىن ئەنسىرەپ، ئۇلارنى گەپ ئاڭلاشقا دەۋەت قىلىدۇ. ئامېرىكىدا بولسا، كىشىلەر ھەمىشە بالىلارنى شەيئىلەرگە قارىتا ئۆزىنىڭ قارىشى ۋە ئويلىغانلىرىنى ئىپادىلەشكە رىغبەتلەندۈرۈپ، «قانداق ئويلىدىڭ؟»، «قانداق قارايسەن؟»، دېگەن سوئاللارنى قويىدۇ». بۇ ئىككى خىل تەربىيە شەكلى ئەمەلىيەتتە ئىككى خىل تەربىيە نىشانىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. جۇڭگولۇقلار كىچىكىدىن تارتىپلا ئاۋامغا ماسلىشىدىغان، كىشىلىك مۇناسىۋەتنى تەتقىق قىلىش ۋە تەڭشەشكە ئەھمىيەت بېرىدىغان قىلىپ تەربىيىلىنىدۇ. ئۇلاردا ئۆزىگە خاس ئارزۇ، خىيال ۋە كۆز قاراشلار بولغاندىمۇ، ئۇنى ئۆزى ۋە ئۆزگىلەرنى ئالداش تەرىقىسىدە يوشۇرىدۇ ھەم بوغۇدۇ، شۇ ئارقىلىق مۇقىم، تۇرغۇن جەمئىيەتنى ساقلايدۇ. ئامېرىكىدا بولسا، بالىلارنى كىچىكىدىن تارتىپلا مۇستەقىل پىكىر قىلىدىغان، ئويلىغانلىرىنى مۇستەقىل شەرھىلەيدىغان ۋە ئىپادىلەيدىغان قىلىپ تەربىيىلەپ، مۇرەككەپ، ئۆزگىرىشچان جەمئىيەت مۇھىتىغا ماسلىشىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

ھىيلە بىلەن مۇۋەپپەقىيەت ئوكۇ تاناسىپ، تىرىشچانلىق بىلەن مۇۋەپپەقىيەت تەتۇر تاناسىپ

ئىقتىساد، پەن - تېخنىكا ۋە باشقا ئىجتىمائىي مۇۋەپپەقىيەتلەردىن قارىغاندا، ئامېرىكا يېقىنقى 100 يىلدىن بېرى ئوخشاش جۇغراپىيىلىك شارائىت، نوپۇس ۋە بايلىق مەنبەسىگە ئىگە باشقا نۇرغۇن دۆلەت، مىللەتلەرگە نىسبەتەن زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. ئىختىساس ئىگىلىرىنى بايقاش ۋە يېتىشتۈرۈش جەھەتتە ئامېرىكىنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىدىكى سىر مۇنداق بىر قانچە جەھەتتە كۆرۈلىدۇ:

1. باراۋەر رىقابەت پۇرسىتى بىلەن تەمىنلەش.
2. ھەر بىر شەخسنىڭ سۇبيېكتىپ كۆرىشىنى رىغبەتلەندۈرۈش.
3. كىشىلەرگە باھا بەرگەندە ئۇلارنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە سالاھىيىتىگە ئەمەس، بەلكى پەقەتلا نەتىجىسىگە قاراش.

ئەكسىچە، جۇڭگو جەمئىيىتىدىكى رىقابەتنىڭ كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان يېرى، دەل بېرىلگەن پۇرسەتنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى ۋە مۇۋەپپەقىيەتكە بېرىلگەن باھانىڭ ئادىل بولماسلىقىدۇر. بىر ئادەمنىڭ كىيىم چىقىشى، ئارقا كۆرۈنۈشى، سالاھىيىتى، كىشىلىك مۇناسىۋىتى قاتارلىق بەزى تاسادىپىي، غەيرىي قانۇنىيەتلىك ئامىللار بىر ئىختىساس ئىگىسىنىڭ كەسىپ جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيىتى ياكى مەغلۇبىيىتىگە زور دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىدۇ ھەم ئۇنى بەلگىلەيدۇ. شۇڭلاشقا، بىر ئاقىل ئادەم دائىم ئۆزىنىڭ زېھنىي كۈچى ۋە ۋاقتىنى ئاشۇنداق ئىشلارغا ئىسراپ قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ھەتتا ئاخىرى بېرىپ بۇ ئىشلار بىر زىيالىينىڭ كەسپىي جەھەتتىكى تىرىشچانلىق دەرىجىسىدىن كۆپ ئېشىپ كېتىدۇ.

مۇشۇنداق ئىجتىمائىي مېخانىزم زىيالىيلارنى ھىيلىگەرلەشتۈرۈپ، شۆھرەتپەرەسلىك، ھوقۇق - مەنپەئەت، سالاھىيەت، ئورۇن قاتارلىق نەرسىلەرگە بەنت قىلىۋېتىدۇ - دە، ئاخىرى ئۇلار كەسپىي جەھەتتىكى تەتقىقاتقا ئۆزىنى بېغىشلاشنى خالىمايدۇ.

مۇشۇنداق ئىجتىمائىي شارائىت كىشىلەرنى مۇنداق بىر خۇلاسىگە ئىگە قىلدى: سېنىڭ نەتىجە قازىنىش - قازانماسلىقىڭ تىرىشچانلىقىڭغا باغلىق ئەمەس، بەلكى كاتتىلار ۋە ھوقۇقدارلارنىڭ قوللاش - قوللىماسلىقىغا باغلىق.

بىزنىڭ يۇقىرىقىدەك تەربىيە شەكلىمىز ئاخىرى شەخسىي سۇبېيېكتىپچانلىق، ئىجادچانلىق ۋە مۇستەقىللىقنى ۋەيران قىلىش بىلەن نەتىجىلىنىدۇ. شۇڭا، جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى تەبىئىي ھالدا سۇبېيېكتىپلىق ۋە ئىختىرانى بوغۇدىغان، چەكلەيدىغان ۋە قىسىدىغان خاھىشلارغا ئىگە بولغان. سەپسېلىپ قارىساق، تارىختىن بۇيان ئوتتۇرىغا چىققان جۇاڭزى، بامبۇكزارداكى يەتتە ئەۋلىيا، لى بەي، سۇدۇڭپو، شىن چىجى، سەككىز ئەنبىيا، ياڭجۇداكى سەككىز پىر قاتارلىق تالانت ئىگىلىرىنىڭ ھەممىسى بۇ خىل مەدەنىيەتكە قارشى ئەسەبىيلىك بىلەن كۆزگە كۆرۈنگەن. بىراق ئۇلارنى ئەينى دەۋرلەردىكى جەمئىيەت ۋە مەدەنىيەت ئۆزىگە سىغدۇرالمىغان. ئۇلارنىڭ بىر ئۆمۈر زەربە يېيىشى، نەتىجىلىرىنىڭ نەزەرگە ئىلىنماسلىقى ھەرگىزمۇ تاسادىپىيلىق ئەمەس.

پائالىيەتچانلىق گېنىنى قوزغاتقاندىلا دۆلەتنىڭ روناق تېپىشىدىن ئۈمىد كۈتكىلى بولىدۇ

ھازىرقى جۇڭگودا ئەنە شۇنداق مېخانىزم بولغانلىقى ئۈچۈن ئاتالمىش «ئاكتىپلىقنى قوزغاش» مەسلىسىنى دائىم تەكىتلەپ تۇرىمىز. بىز شۇنى سوراپ باقايلى، ئەگەر كىشىلىك تۇرمۇش ۋە پۈتكۈل ئىشلار جەمئىيەت، دۆلەت ھەمدە ھوقۇق تەرىپىدىن قاماللىۋېلىنسا، خۇددى كىشىلەر ھەزىل قىلىپ ئېيتقاندەك، تۇغۇلسا قامىسى بالىلار باغچىسىغا كىرىش كېرەكلىكىنى، ئۆلسە قەبرىگە قويۇش كېرەكلىكىنى دۆلەت بېكىتسە، ھېچقانداق تاللاش ئەركىنلىكى بولمىسا، ئادەمنى بوغۇپ تۇرىدىغان مۇشۇنداق مەدەنىيەتتە كىشىلەر ئۆزىنىڭ سۇبېيېكتىپلىقى ۋە ئىجادچانلىقىنى قانداق جارى قىلدۇرالايدۇ؟ ئادەمنىڭ ئىقتىدارى، ئىجادىي كۈچى جارى قىلدۇرۇلمايدىكەن، جەمئىيەتنىڭ قەدىمى ئەلۋەتتە ئاستا بولىدۇ.

بۇ يەردە بىز مۇنداق بىر تەرەپكە دىققەت قىلىشىمىز كېرەك، چەت ئەل جەمئىيەتشۇناسلىرى تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ زامانىۋىلىشىش مەسلىسىنى تەتقىق قىلغاندا، مۇنداق بىر تەرەپنى كۆرسەتكەن: تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەردە زامانىۋىلىشىش پەقەت دۆلەتنىڭ مەقسىتىگە ئايلىنىپ قېلىپ، جەمئىيەت گىراژدانلىرىنىڭ ئاكتىپلىق تەلىپى ۋە ئاكتىپ ئېڭىغا ئايلىنالمىغان. ئاۋامدا زامانىۋىلىشىشقا نىسبەتەن ئاكتىپلىق ۋە شەخسىي قابىلىيەت كەم. مانا بۇ، زامانىۋىيلىشىش قۇرۇلۇشىنىڭ ئاستا بولۇشىدىكى بىر مۇھىم سەۋەب.

ياۋروپا ئەدەبىي گۇللىنىشىدىن كېيىن، دىن، ئىدىيە، مەدەنىيەت، جەمئىيەت جەھەتتە ئازادلىق بولغانلىقى ئۈچۈن، شەخسىيەتچىلىك ئېقتىساد، ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت ئىشلىرىغا ئۆزىنى بېغىشلاش ئاكتىپلىقى چەكسىزلىك دەرىجىسىگە بارغان، مانا بۇ ئوتتۇرا ئەسىردىكى قاتمال، ئۆلۈك ئىجتىمائىي ھالەتتىن قۇتۇلۇشتىكى مۇھىم كۈچ. بىراق، بىز بۇ جەھەتكە تا ھازىرغىچە سەل قارىپ كېلىۋاتىمىز. مانا بۇ، جۇڭگولۇقلاردەك مۇنەۋۋەر كىشىلەر، جۇڭگو مەدەنىيىتىدەك بىپايان تۇپراق تۇرۇپمۇ يېقىنقى زامانلاردىن بېرى پەن - تېخنىكا جەھەتتە يارىتىلغان كەشپىياتنىڭ نېمە ئۈچۈن ئېغىزغا ئالغۇسىز دەرىجىدە ئىكەنلىكىگە جاۋاب بولالايدۇ.

شۇڭا، مەن شۇنداق قارايمەنكى، ئىختىساسلىقلارنىڭ چۆكۈرۈلۈشى، سەرخىللارنىڭ شاللىنىپ قېلىشى، ناچارلارنى تاللاش مېخانىزمى ئىجتىمائىي مەدەنىيىتىمىزدىكى ساقايماس كېسەللىكتۇر. بۇنداق مېخانىزم قۇرۇلمىلىق ئۇنۇم نۇقتىسىدىن قارىغاندا، ئەنئەنىۋى جەمئىيەت تەرتىپىگە باغلانغان تۇرغۇنلۇق ۋە مۇقىملىقنى ساقلاپ قېلىشقا پايدىلىق. چۈنكى بۇ ئۈچ مېخانىزم ئىجتىمائىي مەدەنىيەتتىكى تەرەققىيات ۋە ئۆزگىرىش ئامىللىرىنى شاللاپ تاشلايدۇ.

بۇنىڭدىن بىز جۇڭگو تارىخىدىكى ئۆزگىرىش ۋە جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئاستا بولۇشىنىڭ سەۋەبىنى كۆرۈپ يېتەلەيمىز. جۇڭگو جەمئىيىتى يۇقىرىقى ئۈچ مېخانىزمنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ئارقىلىق ئۆزگىرىش ۋە تەرەققىيات ئامىللىرىنى شاللاپ تاشلىيالىسىمۇ، لېكىن بۇ ھەرگىزمۇ جەمئىيەتنىڭ مەڭگۈ ئۆزگەرمەيدىغانلىقىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. ئىقتىساد، سىياسىي، مەدەنىيەت جەھەتتىكى تەلەپلەر تۇيۇقسىز جەمئىيەت بەربىر تەرەققىي قىلىدۇ، ئۆزگىرىش ئامىللىرى ۋە كۈچلىرى مۇئەييەن دەرىجىدە جۇغلىنىپ، پارتلاش خاراكتېرىدىكى كۈچكە ئايلانغاندا، جەمئىيەتنىڭ ئەسلىدىكى تۇزۇلمىسىنى ئۆزۈل - كېسىل ياۋاقلاپ تاشلىيالايدۇ. مانا بۇ، دەۋرىيلىككە ئىگە ئۆكتىچىلىك ياكى ئىنقىلاب. جۇڭگودا ئۆزگەرتىش ۋە ئىسلاھاتنىڭ تەستە ئۇنۇم قازىنىشىمۇ يۇقىرىقى ئۈچ مېخانىزم بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

ئاپتورنىڭ «خەلقئارا مەدەنىيەت نەشرىياتى» نەشر قىلغان «كىرىزىس ۋە ئويلىنىش» ناملىق كىتابىدىن **ئابدۇقادىر جالالىددىن** تەرجىمىسى (M1)

مەدەنىيەت مېڭىشىڭ ياتلىششى

ئابدۇقادىر جالالىددىن

تېنىمسىز ئىجتىمائىي غەۋغالار كۆپ ھاللاردا بىزنىڭ دىققىتىمىزنى تارىخشۇناسلىق، جەمئىيەتشۇناسلىق مەسىلىلىرىگە سۈرەيدۇ، بۇ مەسىلىلەر پۈرقىراپ قايناپ تۇرغان قېلىن ئىس - تۈتەكلەر تەرىقىسىدە ئىنسان بىلەن تەبىئەت ئوتتۇرىسىدىكى ئېكولوگىيىلىك بالانسنى غۇۋالاشتۇرۇپ تۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىز ئاشۇ ئېكولوگىيىلىك بالانس ئۈستىگە قۇرۇلغان مەدەنىيەتنىڭ گۈزەل سۈبھىلىرىنى - ئەپسانە ۋە شېئىرلارنى، ئاۋازسىز مۇزىكىلارنى ئوچۇق كۆرەلمەيمىز ياكى نەزەردىن ساقىت قىلىۋېتىمىز. بىز تەبىئەتتىن ئىبارەت بۇ غۇبارسىز گۈلنى پراگماتىزملىق مەنپەئەت نۇقتىسىدىن ئۈزۈۋاتقىنىمىزدا، ئۇنىڭ ئىنسان غايىلىرىنىڭ پەرۋىشكارى سۈپىتىدىكى سۈزۈك شەبنەملىرى تۆكۈلۈپ كەتكەن بولىدۇ. سانائەتنىڭ نېرۋىنى قوچۇۋېتىدىغان ئاۋازلىرى تۈپەيلىدىن جۈدەپ كېتىۋاتقان سەنئەت ئىلاھى ئېستېتىكىنىڭ كۈنسېرى چۆللىشىپ كېتىۋاتقان رەستىلىرىدە ئۇنتۇلغان شەبنەملەرنى كۆتۈرۈپ يۈرمەكتە. قېرىسىمۇ بالا پېتى قېرىيدىغان شائىرلار ۋە سەنئەتكارلارنىڭ قۇياشى ھەركۈنى ئاشۇ كىچىككىنە شەبنەمدىن كۆتۈرۈلىدۇ.

تەبىئەت بىلەن ئادەم مەدەنىيەت بالانسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىر - بىرىنى تولۇقلايدۇ ھەم ئىزاھلايدۇ ياكى بىر - بىرىگە ئاغىدۇ. ئادەم ئۆزىنىڭ مەنىسى ۋە يۈكسەكلىكىنى دەل ئۆزىنىڭ سوبيېكتىپ پائالىيىتى ئارقىلىق يارىتىدۇ، چۈشىنىدۇ. ئىنسان ئەگەر باشتا تەبىئەتكە نىسبەتەن تەسەۋۋۇرلۇق ئىنكاس قايتۇرغانلىقى بىلەن ئۆزىنىڭ ئالىيجانابلىقىنى سەزگەنىدى. كېيىن ئۇ ياشاش ۋە قوغدىنىش يۈزىسىدىن مەنپەئەتدارلىق خۇسۇسىيىتىنى تونۇدى، ئۇنى قاندۇرىدىغان نۇرغۇن ئەقلىي بايقاشلارنى ئوتتۇرىغا چىقاردى، ئۆزىگە نىسبەتەن پايدىلىق ۋاستىلارنى كۆپەيتتى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، مەدەنىيەت بالانسى ئىنسانىنىڭ تۇغما تەبىئىيتى، مۇھىتى، تۆپ شارائىتىنىڭ يامان سۈپەتتە ئۆزگىرىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ئاگاھلاندۇرۇش بېرىشكە باشلىدى. بۇنداق ۋەھىي ئۆزىنىڭ قورقۇنچلۇق دەللىلىرى بىلەن ئاتموسفېرانى پۈتۈنلەي قاپلىغان بولسىمۇ، ئەمما ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرى يەنىلا پەرۋا قىلمىغان ھالدا ئىنسانلارغا پايدىسىز يوقىتىشلارنى داۋام قىلدۇرماقتا.

ئاندىرو توماس: «ئىنسانلارنىڭ خاتالىشىش تارىخى ئوينىلىپ تېخى ئاياغلاشمىغان پاجىئەتلىك كومېدىيىدۇر» دېگەنىدى. مەزكۇر پاجىئەنىڭ كومېدىيىلىك تۈسكە ئىگە بولۇشىدىكى سەۋەب شۇكى، ئىنسانلار تارىخىدىكى ھەر بىر پەيغەمبەر ياكى ھەر بىر دانىشمەن ھەر خىل نۇقتىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ ئاگاھلاندۇرۇش بېرىپ كەلگەن بولسىمۇ، خاتالىشىش تېخى ئاياغلاشمىدى. شۇڭلاشقا، نەتىجىلەرنىڭ تارىخى قانچىلىك ھەجمىدە يېزىلسا، خاتالىق ۋە مەغلۇبىيەتنىڭ تارىخىمۇ شۇنچىلىك ھەجمىدە يېزىلىشى كېرەك. لېكىن، ئادەملەر نەتىجىلىرىگە قالتىس خۇشتارلىقى بىلەن تارىخنى زەپەرنىڭ رەڭدار نەقىشلىرىدە زىننەتلەپ يازدى. بەلكىم، تارىخ ئىلمىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇش قىممىتىگە سەل نامرات بولۇشىدىكى سەۋەب مۇشۇنىڭدا بولسا كېرەك.

خاتالىقنى تونۇپ يېتىش ھەرگىزمۇ كەينىگە قايتىش، پۇشايمان ھالىتىدە تۇرۇپ قېلىش ئەمەس، بەلكى داۋاملىق ئالدىغا مېڭىش، ساغلام

هايات ئىمكانىيەتلىرىنى، جىنايەتسىز ئەقىل يۈرۈشلىرىنى، ئەندىزىلەرنىڭ مۇۋازىنەتلىك ئۆتۈشمىلىرىنى چەكسىزلىك پەللىسىگە يەتكۈزۈشتۇر. بىراق ھازىر مەۋجۇتلۇق شەكىللىرى ۋە جانلىقلارنىڭ تەبىئىي شاللىنىش قانۇنىنى بۇگۈنكى ئىنسانلارنىڭ بىنورمال ئەقلىچىلىق چوقۇنۇشى مونوپول قىلىۋالغاندەك تۇرىدۇ. بۇنداق مونوپولىيە جەمئىيەت ساھەسىدە ئەڭ مەركەزلىك ئەكس ئىتىپ، بىرەر كۈچلۈك تۈزۈم، بىرەر كۈچلۈك فورماتسىيە ئاجىز بولسىمۇ، ھاياتىي كۈچكە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئەندىزە ياكى جامائەتلەرنى، يېگىدىن بىخ سۈرۈۋاتقان پارلاق ئىجتىمائىي غايىلەرنى چەكلىمەكتە. شۇنداق ئىكەن، جەمئىيەتنىڭ ھەر قايسى قاتلىمىغا، ھەر قايسى ساھەلىرىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئىجتىمائىي تۈرلەرنىڭ شەرتلىشىش ھالىتى، ئەركىن رىقابىتى كاردىن چىقىدۇ - دە، ئاخىرى داۋاملاپ ساقايتقىلى بولمايدىغان غەيرىي تىپلىق ئىجتىمائىي ئىۋولوتسىيە كېلىپ چىقىدۇ. ئەركىن رىقابەت يۈرگۈزۈلمىگەن جەمئىيەتتىكى ئادەملەر كۆپ ھاللاردا بۇزۇلغان ھۇجەيرىگە ئوخشاپ قالىدۇ، ئۇنىڭ ئۆزىگە لايىق مەۋجۇدلۇق قەۋىتىدىكى رولى تۈگەيدۇ، ئىنكاس بىلدۈرمەيدۇ، نەتىجىدە، جەمئىيەتنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىسىدىكى خامۇشلۇقنى ھەتتا پالەچلىكنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

ئاۋۋال بىز جەمئىيىتىمىزنىڭ مەنبەئى قىياپەتلىرى، مۇناسىۋەتلىرى، ماددىي ئىستېمال يۈرۈشلىرىنىڭ مەنبەئىيەتكە يەتكۈزگەن خىلاپەتلىرى ئۈستىدە رايونىمىزنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا يارىشا توختىلايلى، ئاندىن بۇ ئارقىلىق تەبىئىتىمىزگە، سەنئىتىمىزگە، سەنئىتىمىزدىكى تەربىيەت، مەدەنىيەت سەممىيىتىمىزگە ئۆتەيلى.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئىگىلىك جەھەتتە دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك، چارۋىچىلىق ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغان رايون بولۇپ، ئىقلىمى ئاساسەن قۇرغاق بولۇش، تۆت پەسىل ئېنىق ئايرىلىشتەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە. دەريا - كۆللەر، بۇلاقلار، قار - يامغۇرنىڭ ياردىمىگە تايىنىدىغان سۇ ئىنشائاتلىرى ۋە سۇغۇرۇش سىستېمىلىرى بۇ رايوندىكى ئىگىلىكنىڭ ئەنئەنىۋى نېگىزىنى شەكىللەندۈرگەن. رايونىمىزنىڭ تېرىتورىيىسى كەڭ بولۇش بىلەن بىرگە ئېلېمېنتلىق تەركىبىگە باي يەر ئاستى بايلىقلىرى ئىنتايىن مول بولۇپ، نېفىت زاپىسىنىڭ موللۇقى، قىممەت باھا مەدەنلەرنىڭ كۆپ خىللىقى بىلەن دۇنيا بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ. بۇ گۆھەر زېمىن ئۆزىنىڭ ھېسابسىز بايلىقى ۋە ئېنېرگىيە مەنبەسى بىلەن دۆلىتىمىز جۇڭگونىڭ ئىغىر سانائىتى ۋە دۆلەت مۇداپىئە سانائىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئاجايىپ زور تۆھپىلەرنى قوشماقتا. رايونىمىز ئىقلىم ۋە يەر تۈزۈلۈشى، تاغ - دەريالارنىڭ ئورۇنلىشىشى، تۈپراق قاتلىمى ۋە تەركىبى، ھۆل - يېغىن مىقدارى جەھەتلەردە ئۆزىگە خاس ئېكولوگىيىلىك سىستېمىنى شەكىللەندۈرگەن. بۇ سىستېمىنىڭ ھەر بىر بۆلۈكى بىر پۈتۈن ئىگىلىك بەلبېغىنىڭ تۈرلۈك نۇقتىلىرىنى يارانقان. بۇ نۇقتىلار ئۆزىگە خاس ئىچكى ئەۋزەللىك بىلەن بىر - بىرىنى تولۇقلاپ، رايونىمىزنىڭ يەرلىك سىياسىي، ئىقتىسادىي، تارىخىي مەۋجۇدىيىتىگە سەۋەبچى بولىدىغان قاتناش سىستېمىلىرىنى، شەھەر - بازارلارنى، سودا تورلىرىنى، دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك، چارۋىچىلىق مەيدانلىرىنى، ئۇلارنىڭ ئۆز ئارا تولۇقلاش مۇناسىۋەتلىرىنى، گۈللەنگەن قول ھۈنەرۋەنچىلىكنى، ئورتاق تىل، ئورتاق يېزىق ئاساسىدىكى مەنىۋى مىراسلارنى ۋۇجۇدتا كەلتۈرگەن. بىزنىڭ ئەپسانە - رىۋايەتلىرىمىز، قىسسىلىرىمىز، شېئىرلىرىمىز، مۇقاملىرىمىز، ھېكمەتكە باي تۈرمۇش شەكىللىرىمىز ئەنە شۇ جۇغراپىيىلىك تەبىئىي، ئىجتىمائىي مۇھىتنى، بۇ مۇھىتنىڭ تارىخىي دەۋرلەردىكى مۇرەككەپ ئۆزگىرىشلىرىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بېرەلەيدۇ، بىزنىڭ مىجەز - خۇلقىمىز، تىلىمىز، تىلىمىزدىكى مەنا ۋە ئىنتوناتسىيە، ناخشا - كۈيلىرىمىزدىكى تېمىپىلار ۋە ئۇدارلار، ھەرىكەتلىمىزدىكى ھالەتلەر، ئاش - تاماقلىرىمىزدىكى كۆپ خىللىقلار ۋە تەملەر، تارىخىمىزدىكى ئامەت ۋە ئاپەتلەر مۇشۇ مۇقەددەس زېمىننىڭ ھىدى، تەپتى، ھاۋاسى، تۈزى، سۈيى، شامىلى، قۇياشى، ئېيى ۋە يۇلتۇزلىرى بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن. شۇڭا، ئۆزىمىزنى چۈشىنىش مۇشۇ زېمىننى چۈشىنىشتىن ئايرىلالمايدۇ. قاچانكى بىز ئۆز مەدەنىيىتىمىزگە توغرا شەرھىي بېرەلىسەك، بىزنى قۇچاقلاپ تۇرغان بۇ زېمىنمۇ چۈشىنىمىز. شۇچاغدىلا بۇ زېمىن ئۆتمۈشتىكى پارلاق دەۋرلەردىكىدەك قايتا گۈللىنىدۇ.

بۇ يەر 21 - ئەسىرگە دېھقانچىلىق بىلەن كىرىپ يەنە دېھقانچىلىق بىلەن چىقىپ كېتىدىغان بولدى. دەرۋەقە، بەزى تاشقى ئۆزگىرىشلەر دۇنياغا كەلدى - يېگىدىن ئاۋات شەھەرلەر بەرپا بولدى، تۆمۈر يول ۋە ھاۋا يوللىرى بۇ زېمىننى يېراق شەھەرلەر بىلەن تۇتاشتۇردى. نۇرغۇن ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرى، كان، نېفىت ئورۇنلىرى پەيدا بولدى، پايانسىز يېزىلار سانائەتنىڭ جىددىي تەقەززاسى بىلەن تۇتاشقاندىن كېيىن پىلانلىق ئىگىلىكنىڭ مۇنتىزىم كونترول لۇقىغا ئۆتتى. بۇ خىل ھالەت 80 - يىللاردىن باشلاپ تېز تەرەققىي قىلىشقا باشلىدى. ئىقتىسادىي ئىسلاھات دەۋرى يېتىپ كېلىپ، نۇرغۇن سودا بازارلىرى پەيدا بولدى. بازار ئىقتىسادىنىڭ يولغا قويۇلۇشى بۇ بازارلارنى جانلاندۇردى، كېڭەيتتى ۋە تېز سۈرئەتتە

كۆپەيتتى. سىرتقى رايونلارنىڭ سودا ۋە پەنىك تېپتىكى ساناقەت شىركەتلىرى قىزغىن جەلپ قىلىندى. دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى ۋە سايمانلىرى، خىمىيىلىك ئوغۇت، سۇلياۋ يوپۇق، يېڭى پېتىشتۇرۇلگەن زىرائەت ۋە مېۋە سورتلىرى، قول ھۈنەرۋەنچىلىك ئۇسكۇنىلىرى، يەرلىك ئۇسۇلغا يات زامانىۋى تۈرمۇش بۇيۇملىرى، ئەرزان باھالىق كىيىملەرنى توپ سېتىش ئورۇنلىرى، ئۆزگىچە تەشكىللەش ۋە باشقۇرۇش قۇرۇلمىلىرى ئەلمىساقتىن بۇيانقى ئەنئەنىۋى دېھقانچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، سودا - سېتىقلارنى شىددەت بىلەن شاللاپ تاشلىدى. بۈگۈنكى دېھقانىنىڭ يەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ مەزمۇنى تارىختىكى ھېچقانداق دەۋردىكىگە ئوخشىمايدۇ. سودا - سانائەتنىڭ جىددىي ئېھتىياجى دېھقانلارنى پاختا، يىپەكنى ئاساسىي مەزمۇن قىلغان يېزا ئىگىلىكىگە مۇستەھكەم باغلىدى. ئۇ ئالدى بىلەن سانائەتنى شەرت قىلغان پىلانلىق ئىگىلىكنىڭ تەلىپىنى ئورۇندىشى، ئاندىن كۇندىلىك ھاياتىنىڭ بىردىنبىر كاپالىتى بولغان بۇغداي، قوناق قاتارلىقلارنى ئويلىشى كېرەك. بۇلاردىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، يېزا بىلەن شەھەر ئوتتۇرىسىدىكى بېقىندىلىق مۇناسىۋىتى ئۆتكۈرلەشتى. شەھەرنىڭ يېزىغا بولغان بۇ ئاستە تەسىرى ئومۇملاشتى. شەھەر ئۆزىنىڭ بارغانسېرى زورىيىۋاتقان ئېگىز بىنالارغا تولۇۋاتقان ئېغىر گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇش ئۈچۈن پۇرقىراپ ئىس چىقىپ تۇرغان ئاغزىنى يېزىلارغا سوزماقتا. شەھەرلەردە ئىشلەنگەن سۇلياۋ يوپۇق، خىمىيىۋى ئوغۇتلار تۇپراقنىڭ تەركىبىنى بارغانسېرى ئۆزگەرتتى. ھاشاراتلارنىڭ ياشاش ئىقتىدارى خىمىيىۋى دورىلارنىڭ كۈچىگە قارشى ئېشىپ، خەۋپلىك ئەلپازغا كىردى. كىشىلەر بارغانسېرى ئۆزىگە نىسبەتەن قولايسىز شارائىتقا كىردى. ئۇلارنىڭ ئويلاش، پىكىر قىلىش ئۇسۇللىرى ئۆزگەردى، ئىندۇستىيال تەلەپلىرىدىن مۇستەسنا ھالدىكى قىممەت قارىشى گاڭگىراپ تۇرغان مېڭىسىگە يېپىشتى. يېزا جامائەتلىرىدىكى بۇ خىل ئۆزگىرىشلەرنى «نېگىز» دېگەن ئۇقۇمغا مەركەزلەشتۇرۇپ مۇھاكىمە قىلىپ باقايلى. بۇ يەردىكى نېگىز شەيئىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشتىكى مەزمۇننىڭ تۈپ ئامىلىنى كۆرسىتىدۇ. ھەر قانداق بىر جەمئىيەت مەيلى تەرەققىي قىلغان بولسۇن ياكى ئارقىدا قالغان بولسۇن، مەيلى ئۇنىڭ تۈزۈلمىسى ئىلغار بولسۇن ياكى قالاق بولسۇن مۇئەييەن بىر نېگىزگە ئىگە بولماي قالمايدۇ. دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك، چارۋىچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىككە تايىنىش بۈگۈنكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئىقتىسادىي نېگىزى، بېكىتىلگەن ئاڭ فورمىسىغا لايىق ئەۋلادلارنى تەربىيىلەش بۈگۈنكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى ماتېرىيالنىڭ نېگىزى. دېمەك، ئېجتىمائىي نېگىز جەمئىيەتنىڭ خاراكتېرى ۋە تەرەققىياتىغا مۇناسىپ رەۋىشتە بارلىققا كېلىدۇ ياكى ئۆزگىرىدۇ. ئۇ ئەلۋەتتە بىر مىللەتنىڭ مۇقەييەن تارىخى، جۇغراپىيىلىك شارائىتىغا يارىشا شەكىللەندۈرگەن ئىگىلىك شەكلىنىڭ مەركەز قىلىدۇ. جۇڭگودا سوتسىيالىستىك بازار ئىقتىسادىنىڭ يولغا قويۇلۇشى ۋە ئۇنىڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ جۇغراپىيىلىك ئەۋزەللىكىگە تەدبىقلىنىشى، يېزا ئىگىلىكىدە يۈرگۈزۈلگەن پىلانلىق ئىگىلىكنىڭ تەۋەككۈلچىلىك روھى بىلەن كېتىۋاتقان سانائەت ۋە سودىنىڭ ئېھتىياجىغا بويسۇندۇرۇلۇشى يۇقىرىقىدەك ئىجتىمائىي كەيپىياتلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىش بىلەن مىللىي جەمئىيەتنىڭ نېگىزىنى ئۆزگەرتىپ تاشلىدى. دېمەك، مىللىي جەمئىيەتنىڭ تايانچ كۈچ نۇقتىسى ئاستا - ئاستا يۆتكىلىشكە باشلىدى. بۇ ناھايىتى روشەن مەدەنىيەت كىرىزىسىدىن بىشارەت بەرگەن ھالدا مىللىي ئەخلاق، مىللىي ئۆرپ - ئادەتلەردە ئۆزگىرىش ياسىدى.

مەن 22 ياشقا كىرگۈچە بولغان پۈتكۈل ھاياتىمنى يېزىدا ئۆتكۈزدۈم. يۈرتۇم قەشقەر بەشكېرەم تېپىك بىر ئۇيغۇر يېزىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن مېنى ئۆستۈردى. مەن ئادەمىيلىككە كىرىدىغان دەسلەپكى ئۇنۇتۇلماس تەربىيە (دىن، ئەخلاق، ئەدەبىيات - سەنئەت، ئەمگەك قاتارلىقلار- غا ئائىت تەربىيە) نى مۇشۇ يەردە ئالدىم. بۇ يەرنىڭ بۇك - باراقسان باغلىرى، ئورمانلىرى، كۈجۈم مەھەللىلىرى، پاكىز سۈلىرى، ئەركىن قۇشلىرى ماڭا تەبىئەت ھەققىدە تۇنجى دەرسلەرنى بەرگەن. يېرىم كېچىدىكى ناخشا ئاۋازلىرى، مۇڭلۇق نەي سادالىرى، مەسچىت پەشتىقىدىن كەلگەن سوزۇق ئەزان ئاۋازلىرى ماڭا مۇزىكىنىڭ سېھرىي كۈچىنى تونۇتقان. بۇ يەرنىڭ خۇش چاقچاق، مېھماندوست كىشىلىرى ماڭا ئادەمگەرچىلىكنى ئۆگەتكەن. مېنىڭ كىيىن ئۆگەنگەنلىرىم تامامەن يۇرتۇم بەرگەن ئاشۇ دەسلەپكى تەربىيىنى يىلتىز قىلىپ كۆكەردى ۋە چېچەكلىدى. مەن پۇشكىن، يېسىنىن، نېرودالارنىڭ شېئىرلىرىدىن ئانا سەھرايىمنىڭ ئوبرازى ئارقىلىق ھوزۇرلاندىم. بالىلىق دەۋرىمدە يۇرتۇمنىڭ سۇزۇك ئاسمىنىدىن كۆرگەن يۇلتۇزلار ئارقىلىق كېپىلىر، كوپېرنىكلار ئۆگەتكەن قانۇنلارنى چۈشەندىم. دېمەك، يۇرتۇم ئانا مەكتىپىم سۈپىتىدە ماڭا كەلگۈسىدىكى ئىلىملەرنىڭ خېمىرتۇرۇچىنى بەرگەن. ناھايىتى روشەنكى، مۇھىت ئۆزى يېتىشتۇرگەن ھەر بىر ھاياتلىق ئۈچۈن ئۇنۇمى بىباھا مەكتەپ. ئۇنىڭ تەبىئەتكە خاس ساغلام قىياپىتىنىڭ قوغدىلىشى ئەمەلىيەتتە جەمئىيەت مائارىپىنىڭ مۇۋاپىقىيەتلىك بولۇشىدىكى ئالدىنقى باسقۇچ. ئەپسۇسكى، مەن ھەر قېتىم يۇرتۇمنى يوقلاپ

بارغىنىمدا بالىلىق دەۋرىمدىكى گۈزەل قىياپەتلەرنىڭ ۋەيران بولۇۋاتقانلىقىنى، كىشىلەردىكى ئەخلاقىي، مەنىۋى ساپانىڭ چۈشۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرىمەن. ئۇلار يەرگە مېخانىك رەۋىشته باغلانغان هالدا شوخ، خۇش خۇي، جانلىق تۇرمۇش شەكلىدىن مەھرۇم بولغانىدى. ئەينى ۋاقىتتا يېزىمىزنى جانلاندۇرۇۋېتىدىغان ئوغلاق تارتىشىش، چېلىشىش، خوراز سوقۇشتۇرۇش، قوچقار سوقۇشتۇرۇش، ئات تالاشتۇرۇش، باراۋەت، تۈنەك، مەشرەپ ئادەتلىرى جەمئىيەتكەن، هەتتا بالىلارمۇ ئۆزىگە خاس ئويۇنلارنى تەرك ئېتىپ ئاتا - ئانىسىنىڭ تىرىكچىلىك هەرىكىتىگە ماسلىشىپ كەتكەن. مانا هازىر ئورما ۋە خامان ناخشىلىرىنىڭ ئورنىنى تراكتورنىڭ ئاۋازى، تۈگمەن بېشىدىكى بۇرغىنىڭ ئاۋازىنى توك تۈگمەننىڭ ئاۋازى ئالغان. ئەمدى سۈچىلارنىڭ، ئوتۇنچىلارنىڭ، تۈزچىلارنىڭ، جىسەكچىلەرنىڭ ئاھاڭلىرىنى هەرگىز ئاڭلىغىلى بولمايتتى. گويا هەر بىر نەرسە - ئېتىقاد، مۇهەببەت، ئادەمگەرچىلىك قاتارلىقلار بازار ئىقتىسادىنىڭ دولقۇنىغا ئەگىشىپ تاۋارلىشىشقا قاراپ يۈزلەنگەن، پۈل ئېڭى دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى، ئاي نۇرى، قۇشلارنىڭ سايراشلىرىغا قەدەر سىڭىپ كەتكەنىدى. ماددىي ئامىللارلا ئەمەس، بەلكى فولكلور ۋە مەنىۋى دۇنياغا تەئەللۇق هېسسىي ئامىللار دەۋر كەلتۈرۈپ چىقارغان پۈل ۋەسۋەسىدىن ئىبارەت ماگنىتنىڭ ئەتراپىغا تۈمۈر ئۇۋاقچىلىرىدەك ئۆيۈشۈپ كەتكەنىدى. بۇ ئەھۋاللار كارل ماركس «پەلسەپە نامراتلىقى» دېگەن ئەسىرىدە قەيت قىلىپ ئۆتكەن: «دۇنيا لاتاپەتلىك بىر كىتاب، شۇنداقلا بۇ كىتابنى ئوقۇشنى بىلمەيدىغانلار ئۈچۈن تاۋار» دېگەن سۆزنىڭ ئەسكە سالمدۇ. بىراق بۇ پىكىر كىشىگە مۇناق بىر مەسىلىنى قويىدۇ: دۇنيا ياكى تەبىئەتتىن ئىبارەت بۇ كاتتا بەدىئىي ئەسەرنى ئوقۇشنى بىلگەنلەر كېيىن نېمە ئۈچۈن ساۋاتسىزغا ئايلىنىپ قالدى؟ بۇ يەردە مەنىۋى بايلىق قارىشى بىلەن ماددىي بايلىق قارىشى ئوتتۇرىسىدىكى نىسبەتتە ساقلىنىۋاتقان تەڭپۇڭسىزلىق ئاشكارىلىنىدۇ. سوتسىيالىستىك بازار ئىقتىسادى ئالدى بىلەن زاۋۇت، كان - كارخانىلار، سودا ئورۇنلىرى، پوچتا، قاتناش، تۆمۈر يول، ئاۋىئاتسىيە تارماقلىرىنىڭ ئىقتىسادىي ئىلهامىنى قوزغاپ هەتتا قانات ياساپ ئۇچۇردى. شەھەرلەر خېلى مەزگىل ئارزۇلۇق بالىغا ئايلىنىپ قالدى. بۇ، مۇقەررەر هالدا يېزىلارغا بېسىم ۋە جىددىيلىك ئېلىپ كەلدى. شۇنداق ئىكەن، ماددىي مۇۋەپپەقىيەتلەرگە بولغان چوقۇنۇش يېزىلارغىمۇ يامراپ، ئەسلىدىلا ئاز - تولا تەييارلىقى بولمىغان يېزا خەلقىنىڭ مەنىۋىيىتىنى تەبىئەت قانۇنىيىتىگە خىلاپ يوسۇنداق غىدىقلىدى.

جەمئىيەتشۇناسلار جەمئىيەت قىياپەتلىرىنى هەر خىل نۇقتىدا تۇرۇپ چۈشەندۈرۈشتى. جەمئىيەتنىڭ خاراكتېرى، تېپى ۋە شەكلىنى چۈشەندۈرگەندە، بەزىلەر ئىختىسادىي مۇناسىۋەتلەرنى چىقىش قىلدى، بەزىلەر روهىي، دىنىي ئامىللارنى چىقىش قىلدى، بەزىلەر تەبىئىي جۇغراپىيىلىك مۇهىتنى چىقىش قىلدى. بۇلارنىڭ هەممىسى ئوخشىمىغان جەمئىيەت خىللىرى ۋە قاتلاملىرىنى ئاساس قىلغان كەشپىياتلار بولۇپ، يەنىلا، ئىلمىي هەقىقەتلەرنى جەمئىيەت ئەمەلىيىتىگە قارىتا قانداق تەدبىقلاش مەسىلىسىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە يۇقىرىقى ئېقىملار غەرب جەمئىيىتىنىڭ ئوخشىمىغان دەۋرلەردىكى نۇسخىلىرى ئۈستىگە قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ ئارقىلىق شەرق جەمئىيەتلىرى دۇچ كەلگەن مەسىلىلەرگە مۇپەسسەل جاۋاب تاپقىلى بولمايدۇ. جەمئىيەتشۇناسلىق مەسىلىلىرى بەربىر ئادەم ئۈستىدە كونكرېتلىشىدۇ، ئادەممۇ مۇئەييەن مۇهىت ئىچىدە كونكرېتلىشىدۇ. مەيلى ئىجتىمائىي ئادەم بولسۇن، مەيلى تەبىئىي ئادەم بلسۇن، ئۇنىڭ ئىرقى، مىللىي مەنسىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ ئالدى بىلەن تەبىئەتنىڭ بىر پارچە ئەسىرىدۇر. ئۇنىڭدا بەربىر تەبىئەتنىڭ تومۇرىدا قاينىاپ تۇرغان قانىنىڭ سىماسى بولىدۇ. خۇددى بالىنىڭ تەققى - تۇرقى ۋە مىجەزى ئانا ۋە ئاتا يا‌شىغان مۇهىتنىڭ سۈپەت مەنىسىگە باغلىق بولغىنىدەك كىشىلەرنىڭ بىئولوگىيىلىك ۋە پسىخولوگىيىلىك ساپاسى شۇنداقلا ئىجتىمائىي ئالامىتى ئانا تەبىئەت بىلەن بىر تۇتاش بولىدۇ. تەبىئەت مۇئەييەن سىياسىي، ئىقتىسادىي، جۇغراپىيىلىك مەزمۇنغا ئىگە. تارىخىي يىللار داۋامىدا بۇ مەزمۇن ئۆزگىرىدۇ ياكى بۇ مەزمۇننىڭ ئۆزگىرىشى تارىخنىڭ سەھىپىسىنى ئۆزگەرتىدۇ.

يېزىلىرىمىزدىكى خاس مىللىي هالەتلەر نېمە ئۈچۈن شۇنچە تېز ئۆزگىرىدۇ؟ ئەنە شۇ مىللىي هالەتلەرنىڭ سەمەرىسى بولغان ئەلنەغمىلەر، يوسۇنلار نەگە كەتتى؟ ئالدى بىلەن بۇ رايوندا يۈرگۈزۈلۈۋاتقان ئىقتىسادىي سىياسەتلەر مۇشۇ زېمىننىڭ روهى، خەلقلىرىنىڭ روهى، ئۇلارنىڭ تارىخى، ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسى، سۈرئىتى ۋە نېگىزلىك مەنىسىنى شاللىدى. بايقاش ۋە قانۇنلاشتۇرۇشقا تېگىشلىك بولغان مۇشۇ زېمىننىڭ خاس ئىجتىمائىي ئىقلىمىنىڭ مەھسۇلى بولىدىغان جەمئىيەت قانۇنى ۋە ئىقتىسادىي قانۇنى كۆمۈلۈپ قېلىش خەۋپىگە يۈزلەندى.

گېرمانىيە جەمئىيەتشۇناسى ماكس ۋېبېر قەدىمكى جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ ماهىيەتلىرى هەققىدە توختىلىپ، قىشلاق ۋە شەھەرلەرنىڭ پەيدا بولۇشى، ئۇلارنىڭ سىياسەت، ئىقتىساد جەهەتتىكى رولىنى كۈچلۈزى روهىنى مەركەز قىلغان بېكىنمە هوقۇق سىستېمىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ئىنچىكە تەھلىل قىلغان. ئۇ،

جۇڭگودىكى شەھەرلەرنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە گۈللىنىشى كارخانىچىلارنىڭ رولىغا تايىنىپ ئەمەس، بەلكى مەمۇرىي باشقۇرۇش گورگانلىرىنىڭ پىلانلىشى ئارقىسىدا بولغان، پات - پات يۈز بېرىدىغان سىياسىي ئۆزگىرىشلەر ۋە سۇلالىلەرنىڭ ئالمىشىشلىرى ھۆكۈمرانلارنىڭ مۇداپىئەلىنىش ئېھتىياجىنى كۈچەيتىپ، شەھەرلەر قېلىن سېپىللار بىلەن قورشالغان، نەتىجىدە، پۇقرالار شەھەر ئىچىدە بېكىنىپ ياشاپ، ئەركىن سودا كارۋانلىرىغا ئايلىنالمىغان، دەپ شەرھىلەيدۇ.

ئۇيغۇر جەمئىيىتى ئۆزىنىڭ خاس جۇغراپىيەۋى، ئىقتىسادىي، مەدەنىي سىستېمىلىرى بىلەن جۇملىدىن ئىچكى ئۆلكىلەرگە ئوخشىمايدىغان تەبىئەت قارىشى ۋە دىنىي ئېتىقادى بىلەن ۋۇجۇتقا كېلىپ، تەرەققىي قىلغان. تارىختىكى «يىپەك يولى» ئەجدادلىرىمىز ياشىغان بۇ قەدىمىي دىيارنى سودا ۋە مەدەنىيەتنىڭ مەركىزىگە ئايلاندۇرۇپ، دۇنياۋى مەدەنىيەتنىڭ غوللۇق ئېقىنلىرى خەلقىمىزنىڭ تۇرمۇش دېڭىزىغا راۋان قويۇلۇپ تۇرغان، شۇنىڭ بىلەن بىرگە بۇ تۇپراقنىڭ سودا كارۋانلىرى يىراق ئەللەرگە ئۆز مەدەنىيىتىنى تارقاتقان. پەيلاسوپ ۋە جەمئىيەتشۇناس يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ كاتتا ئەسىرى «قۇتادغۇبىلىك» دە ئۇيغۇر جەمئىيىتى ۋە مەدەنىيىتىنىڭ تىپىك مۇجەسسىمى بولغان دۆلەت، ھوقۇق قۇرۇلمىسى، قانۇن روھى، تەبىئەت روھى مۇپەسسەل ئەكس ئەتكەن.

ئادەم ھاياتلىقنىڭ بىر ئەزاسى نۇقتىسىدىن تەبىئىي مۇھىتنىڭ فونكسىيىلىك مەنىسىگە ئالىي دەرىجىدە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئۇنىڭ جەمئىيەت دائىرىسىدىكى سۇبېيېكتىپ پائالىيەتچانلىقى يەنىلا تەبىئەتنىڭ ئىپتىدائىي رىشتى، زوقى، ئىلھامى ۋە ھاياتبەخش ئۇچۇرلىرىنى شەرت قىلىدۇ. بىز بەدەندە مۇئەييەن بىر قانۇنىيەتلىك ھەرىكەتنىڭ بارلىقىغا ئىشىنىدىكەنمىز، ئۇنداقتا، ئۇنىڭ تەبىئەتنىڭ قانۇنىيەتلىك ھەرىكىتى بىلەن گارمونىك رەۋىشتە تۇرىدىغانلىقىنىمۇ ئېتىراپ قىلىمىز. ئىنسان روھىنىڭ قانۇنىيەتلىك ھەرىكىتى ۋە جەمئىيەتنىڭ قانۇنىيەتلىك ھەرىكىتىچۇ؟ دېمەك، ئىنسانىيەتنىڭ مەۋجۇتلۇق دۇنياسىدا بىر ئومۇمىي قانۇنىيەت بار. بۇ قانۇنىيەتتىكى بىردىنبىر ماھىيەت بىر - بىرىگە تۇپتىن ئوخشىمايدىغان شەكلىي ئۆزگىرىش بىلەن تەبىئەت، ئادەم، جەمئىيەت زەنجىرلىرىگە سىڭىپ كەتكەن. تەبىئەت قانۇنىنىڭ ئىلاستىكلىق خۇسۇسىيىتى ئىنتايىن كۈچلۈك بولۇپ، ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ قىلمىشلىرى مۇئەييەنە بىر پەللىگە يەتكەندە، ئاندىن ئۆزىنىڭ سوتىنى ئۇزۇل - كېسىل ئاچىدۇ.

مىللەتلەر ئوخشىمىغانلىقىدىن، ئۇلارنىڭ ئۆتمۈش تارىخىي دەۋرلەردىكى جەمئىيەتلىرىنىڭ يىلتىزى، مەدەنىيەت قاتلىمى، ئىقتىسادىي قانۇنىيەتلىرى ئوخشىمىغان بولىدۇ. ئۇلار ئۆزىگە خاس تارىخىي مۇھىت ئىچىدە شەكىللەنگەن ئىجتىمائىي ئېكولوگىيەدە ياشاپ كۆنگەن، ئويلىغان ۋە ئىجاد قىلغان. ئەگەر باشقىلار تەرىپىدىن تەقدىم ئېتىلگەن جەمئىيەت نۇسخىلىرى، باشقۇرۇش قۇرۇلمىلىرى ۋە ئىقتىسادىي يۈرگۈزۈلمىلەر يەرلىك خەلقنىڭ مەنىۋى ئاتموسفېراسىنىڭ مۇۋاپىق تاللىشىغا تاپشۇرۇلمىسا، يەرلىك خەلقنىڭ دۇنيا قارىشى، قىممەت قارىشى، ئېتىقادىنىڭ يۆكسىلىش سۈرئىتى بىلەن ماس قەدەم ھاسىل قىلمىسا، كىشىلەر قەلبىدىكى غورۇر - ئىپتىخارلارغا ۋەكىللىك قىلمىسا، قىسقىسى يەرلىك خەلقنىڭ ئىچكى تەقەززاسى بەلگىلىگەن زۆرۈر ئېھتىياجغا ئايلانالمىسا، مىللىي جەمئىيەتنىڭ ئېكولوگىيىلىك قۇرۇلمىسى كاردىن چىقىدۇ. شۇ چاغدا بىز مىللىي مەدەنىيەت تۇپرىقىدىكى زور يوقىتىشلارنى، ئەخلاقىي بۇزۇلۇشلارنى، تەبىئەتنىڭ ئېغىر خانىۋەيران ھالىتىنى، ئەقىلنىڭ چىرىگەن مۇرىدىلىرىنى، ئاھالىلەرنىڭ پاسسىپ تىرىكچىلىكىنى، ئۇلارنىڭ كەمستىلگەن روھىي مۇھىتتىكى تىپىرلاشلىرىنى كۆرمەي قالمايمىز.

بىپايان چۆل - جەزىرىلەرنى كېسىپ ئۆتكەن تۆمۈر يوللار يېڭى شەھەر - مەھەللىلەرنى بىنا قىلدى. يېڭىدىن ياسالغان تاشيوللار خىلۋەت يېزىلارغا قەدەر تۇتاشتى. توك بىر قىسىم يېزىلارغا ئۆزگىچە تۇرمۇش مەنزىرىسىنى ئېلىپ كەلدى. تېلېۋىزور يېزا بوسۇغىلىرىدىن ئاتلاشقا باشلىدى. توك بىلەن بولىدىغان ئەسلىھەلەر ئەمدىلەتىن پەيدا بولۇپ، ئەنئەنىۋى قورال - ئۇسكۇنىلەر بىر - بىرلەپ ئەمەلدىن قېلىشقا باشلىدى. توك تۇگمىنى سۇ تۇگمىنىنى ئىنكار قىلدى، ماي زاۋۇتى جۇۋازىنى ئىنكار قىلدى، سۇلياۋ ۋە باشقا قېتىشمىلاردىن ياسالغان ئۆي سايمانلىرى ئەسلىدىكى ياغاچ سايمانلارنى، قاپاقلارنى، مىس چۆگۈن، مىس قازانلارنى ئىنكار قىلدى. بىر تۇتاش تارقىتىلىدىغان مىللىي تۇرمۇشقا يات تېلېۋىزىيە نومۇرلىرى مەھەللىۋى سەنئەتنى ئىنكار قىلدى. ئۇنىئالغۇ، سىنئالغۇ لېنتىلىرى خەلق سازەندىلىرى ۋە ناخشىچىلىرىنى بىر مەزگىل يېتىم قالدۇردى... مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى بىزنى تەنتەنە قىلدۇرغان ئىجتىمائىي تەرەققىياتنىڭ ئالامەتلىرى. زامانىۋىلىشىش، دۇنياۋى تەرەققىيات بىلەن بىر گەۋدىلىشىش، ئىنسانغا مەنسۇپ بولىدىغان بارلىق ئىجتىمائىي ئەۋزەللىكلەرگە ئېرىشىش خەلقىمىزنىڭ ئارزۇسى. بىراق، ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئانا يىلتىزىدىن ئايرىلىپ قېلىش بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ ئارزۇسى ئەمەس. خەلقىمىز ئۆزى قوللىنىۋاتقان ھەر بىر قورالدا ياكى ھەر بىر سىستېما ۋە ياكى فورمىدا ئۆزىنىڭ كۆرەلىشى، ئۆزىنىڭ ئىجاد قىلىش،

كەشپ قىلىش جەھەتتىكى خاس روھىنى جارى قىلدۇرالىشى، ئۇلار ئۆز ئەقلىنىڭ مۇناسىپ پائالىيەتلىرىنى قاتناشتۇرالىشى، ئومۇمەن تەرەققىياتنىڭ ھەر بىر دولقۇنىدا ئۆز ئىرادىسىنىڭ يارقىن جىلۋىسىنى ئۇچرىتالىشى كېرەك. بارلىق ئەقلى ۋە مۇلكىنى ئېتىز - ئېرىقنى مەركەز قىلغان ئىشلەپچىقىرىش سىستېمىسىغا بەنت قىلمۇېتمەي، ئۆسۈملۈك ھاياتىدەك پاسسىپ ئىنكاس بەدىلىگە ئېرىشىلگەن تۇرمۇش ۋاستىلىرى دەل مىللىي جەمئىيەت بىلەن مىللىي مەدەنىيەتنىڭ قەتلىگاھىدۇر.

ئۇرۇمچى مىللىي مەدەنىيىتىمىز ئېلىپ چىقىۋاتقان تراگېدىيىلىك رولنىڭ ئەڭ تىپىك سەھنىسى. بۇگۈنكى كۈندە بۇ ئەڭ چوڭ شەھەرنى قېرى مەدەنىيەت ساھىبى بولمىش بىر مىللىي رايوننىڭ ئەينىكى دېيىش قىيىن. بۇگۈنكى ئۇرۇمچىنىڭ قىياپىتى، كەيپىياتى، ئالاقە ۋاستىلىرى ۋە فورمىلىرى ئەۋلاد قالدۇرۇش ئىقتىدارى بولمىغان خېچىر مەدەنىيەتنى شەكىللەندۇرگەن بولۇپ، غەرب كىنو - تېلېۋىزىيىسىنىڭ شاللانما بۇيۇملىرى ۋە ئۇنىڭغا بولغان نادانلارچە تەقلىد بىلەن، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى چوڭ شەھەرلەر ۋە باشقا تاشقى جايلار زېرىككەن ئادەتلەر، ئۇسكۇنە - قورالالار، شەكىل - نۇسخىلار، ھاراق - تاماكىلار، زەھەرلىك چېكىملىكلەر، يېمەك - ئىچمەكلەر، قائىدە - يوسۇنلار، تەرتىپ - مىزانلار بۇ يەردە ئۆز ئارا ئۆچرىشىدۇ. بۇنىڭدىن كېلىپ چىققان مەنىۋى ئەخلەتلەر ئەڭ ساپ ھاۋانى، پاكىز ۋىجدانىنى، ساغلاملىقنى ياتىدىغان ئېلىمىنتلارنى، جەمئىيەتكە قان ۋە ئاقسىل بېرىدىغان غايە - مەسلەكلەرنى رەھىمسىزلىك بىلەن چېرىتىپ تاشلايدۇ.

ئىسلاھاتنىڭ شاۋقۇن - سۇرەنلىرىگە تولغان بۇ شەھەر ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەدەنىيەت، ئىقتىساد، سىياسەت مەركىزى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆزىنىڭ ئېگىز بىنالارغا، تارام - تارام يوللارغا، سېتىقچىلارنىڭ ھارۋا - غالتەكلىرى بىلەن تولغان تار كوچىلارغا، ئېتىقادى بىلەن كارى يوق، تۇرمۇش ھەلەكچىلىكى بىلەن ئالدىراش بولۇپ كەتكەن تېرىككەك ئادەملەرگە، توپ تارقىتىش مەركەزلىرىگە تولغان زور گەۋدىسىنى قۇرۇپ چىقتى. ئۇ ئۆزىنىڭ مۇشۇ ھەيۋەتلىك تۇرقى بىلەن ھەم سىرتنىڭ براك ماللىرىنى ئىستېمال قىلىپ، سىرتنى ئادالاپ بېرىدىغان تازىلىق ئىشچىسى، ھەم تەڭرىتاغ ئېتەكلىرىدىكى پايانسىز يېزا - قىشلاقلارنىڭ ساخاۋەتلىك داستىخانىدا ئولتۇرۇپ، چىشلىرىنىڭ ئاراچلىرىدىكى گۆشلەرنى تازىلاۋاتقان كىبىرلىك مېھمان.

بۇ يەر دېپلوم، دەرىجە، مەنسەپ كويىدىكى ئادەملەرنىڭ قىزغىنلىقلىرى بىلەن تولغان. ئادەمدىكى ئىقتىدارنى نومۇر بىلەن ئۆلچەيدىغان ئىمتىھان ماشىنىسى (جاھاندارچىلىق، كۈن كۆچۈرۈش ماشىنىسى) تەڭرىتاغنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىدىكى مىليونلىغان ياشلارنىڭ دىققىتىنى مۇشۇ يەرگە مەركەزلەشتۈرگەن. ئاتا - ئانىلار ئىمتىھان، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش، ئوقۇش پۈتتۈرگەنلەرنى تەقسىملەيدىغان ۋاقىتلاردا بالىلىرىنىڭ ئىستىقبالىنى قايغۇسىدا خۇددى ئافرىقىدىكى ئاھالە كەلكۈنلىرىدەك ئۇرۇمچىگە قاراپ ئاقىدۇ. كوچا - كوچىلاردىكى دەك - سارايلار، ئىشخانا - ئىشخانىلاردىكى يانچۇق ۋە ئاشقازانلار بۇ ساددا مېھنەتكەشلەرنىڭ ئاز - تولا بايلىقلىرىغا ئاغزىنى ئاچىدۇ. ئۇلار تاپقان - تەرگەنلىرىنى ئۇرۇمچىگە قېقىۋېتىپ، ئۇمىد بىلەن ئۇمىدسىزلىك ئارىسىدا قالغان تەشۋىشلىرىنى يۇدۇپ ئۆز ماكانلىرىغا قايتىدۇ.

يەر شارى ئىقتىسادىي ھەمكارلىق، مۇھىت كىرىزىسى ۋە تۇرلۇك ئاپەتلەرگە قارشى تۇرۇش جەھەتتە بىر گەۋدىلەشتى. ئۇچۇر لېنىيىلىرى ۋە ئالاقە تورلىرىنىڭ مىسلى كۆرۈلمىگەن تېز ئۇنۇمى ماكان، زامان مۇناسىۋىتى جەھەتتە يەر شارىنى كىچىكلەتتى. شۇنداق ئىكەن، بىزنىڭ جەمئىيىتىمىز جاھان تاۋىكالىرىدىن قانچىلىك يىراق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، تەرەققىياتنىڭ غىدىقلىشىغا ئۇچرىماي قالمايدۇ. مەدەنىيەت خىللىرىنىڭ ئۇچرىشىشى، بىر - بىرىگە تەسىر قىلىشى، ئاخىرىدا زامانىنىڭ تەلىپىگە لايىق تاللانغان مەدەنىيەت سەمەرىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى، بىر مۇقەررەرلىك سۈپىتىدىكى قوبۇللانما بولۇپلا قالماي، يەنە بىز ئۇچۇن بىر زۆرۇرىيەتتۇر. بىراق شەرت شۇكى، جەمئىيەتنىڭ ھەر بىر كۈچ نۇقتىسى (ھەر بىر مىللەت، ھەر بىر ئۇيۇشما، ھەر بىر شەخس) ئۇنىڭدىن ئۆز ئەركىن ئىرادىسىنىڭ جەۋھىرى ئىزلىرىنى تاپالىشى كېرەك. دېمەك، ھەر بىر ئەركىن ئىرادىنىڭ ھەرىكىتى ۋە ئۆزىنى ئىسپاتلىشى ئارقىلىق يارىتىلغان مەدەنىيەتنى ئورتاق مەدەنىيەت دېيىشكە بولىدۇ. چۇنكى بۇنداق مەدەنىيەتنى ھەر بىر جەمئىيەت ئەزاسى سەمىمىي مۇھەببەت ھېسسىياتى تولۇق تەستىقلىغان ئاساستا «مېنىڭ! » دەپ تەنتەنىلىك ۋارقىرالايدۇكى، ھەرگىز ئۇنىڭدىن كەمستىلىش، قورۇنۇش ھېس قىلمايدۇ. ئۆزىنى ئىلمىي قانۇنىيەت بويىچە دەلىللەشتىن قورقىدىغان ئەقىدىنىڭ تەبىئىي ئىستەك ۋە ھەققانىي غايىلەرنى مونوپول قىلىۋېلىشى ھېسابىدا، سۇبيېكتىپ پائالىيەتنىڭ رولىنى زورمۇ زور ئىجابىي، سەلبىي، باش پېرسوناژ، قوشۇمچە پېرسوناژ قىلىپ بۆلۈپ بېرىش ئارقىسىدا مەيدانغا كەلتۈرگەن مەدەنىيەتنىڭ ئارىلاشما تەركىبى كۆپ بولسىمۇ، ۋارىس يېتىشتۇرەلمەيدىغان خېچىر مەدەنىيەتتۇر.

ئۇرۇمچى ئەنە شۇ خېچىر مەدەنىيەت تېپىدىكى شەھەرنىڭ نەمۇنىسى بولۇپ، بۇ يەردىكى قانچىلىغان كىشىلەرنىڭ ۋىجدانى بىلەن ئىمانىمۇ خېچىرلىشىپ كەتكەن. خېچىر مەدەنىيەتنىڭ مەسئۇلىيەتچان دادىسى، ساپ روھقا ئىگە جەلپكار ئانىسى بولمايدۇ.

ماكس ۋېبېر ئۆزىنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەريىسىدە، كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي پائالىيەت مەزمۇنىنى تۆت تېپقا ئايرىيدۇ: 1. مەقسەتكە (نىشانغا) ئۇيغۇن پائالىيەت، 2. قىممەتكە ئۇيغۇن پائالىيەت، 3. ھېسسىيات جەھەتتىكى ھەرىكەتلەندۇرگۈچتىن كەلگەن پائالىيەت، 4. ئەنئەنىۋى ئادەتلەرگە ماس پائالىيەت.

بىرىنچى خىل پائالىيەتتە، كىشىلەر ۋاستە تاللاپ ئولتۇرمايدۇ، قوللانغان ۋاستەڭنىڭ ئەخلاقىي ئۇقۇم جەھەتتە ياخشى - يامان بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھامان بىر يول بىلەن مەنزىلىگە يەتسەڭلا بولدى. مەقسىتىڭ توغرا بولسا ئۇنىڭغا يېتىش ئۈچۈن قوللانغان ۋاستەڭ (چارەڭ) خاتا بولغاندىمۇ ئەيىپلىك ئەمەسسەن. ئىككىنچى خىل پائالىيەتتە، سەن پەقەت ۋاستەڭنىڭ ئەمەلىي ئۇنۇمى ۋە ئەھمىيىتىنىلا چۈشەنسەڭ بولىدۇ. ئۈچىنچى خىل پائالىيەت، پائالىيەت قىلغۇچىنىڭ ھەرىكىتى بىر دەملىك ھېسسىيات پارتلىشىدىن كېلىپ چىقىدۇ - يۇ، مەقسەت ۋە ۋاستىنىڭ توغرا، ئۇنۇملۇق بولۇشى بىلەن ھېسابلاشمايدۇ. تۆمۇر خەلىپىنىڭ «قۇرئان» تۆتۈپ قەسەم ئىچىپ بەرگەن مەلئۇنلارغا قايىل بولۇپ كېتىشى، خوجىنىياز ھاجىنىڭ توختىنىياز زورنى ئاچچىقلاپ ھەيدىۋېتىپ، كېيىن يەنە پۈشايمان قىلىشى، مەدەنىيەت ئىنقىلابى مەزگىلدىكى ئەخمەقانە قىزغىنلىق ۋە قىرغىنلار مۇشۇ خىل تېپتىكى پائالىيەتكە كىرىدۇ. تۆمۇر خەلىپە پاجىئەسى بىلەن خوجىنىياز ھاجى پاجىئەسى ئوخشاش بىر پاجىئەنىڭ ئىككى قېتىملىق يۈز بېرىشىدۇر. بۇ تامامەن تارىخ ھادىسىلىرىگە نىسبەتەن كەلگۈسىنىڭ توغرا ھەرىكىتىگە كېپىل بولالىغۇدەك دەرىجىدىكى ئەقلىي تەھلىل، مەنتىقىي يەكۈن، پەلسەپىۋى نازارەتنىڭ يېتەرسىزلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. كارل ماركس ئۆز ئەسەرلىرىدە قەيت قىلىپ ئۆتكەن: «گېگىل بىر ئەسىرىدە، بارلىق زور تارىخىي ۋەقەلەر ۋە شەخسلەر ئىككى قېتىم پەيدا بولىدۇ، دەيدۇ. ئۇ بىرىنچى قېتىم پاجىئە تەرىقىسىدە، ئىككىنچى قېتىم كۈلكە تەرىقىسىدە پەيدا بولىدۇ، دەپ قوشۇپ قويۇشنى ئۇنتۇپ قالغان» دېگەن ئىبارىلەر يۇقىرىقى ئىككى قېتىملىق پاجىئەگە دەل چۈشسە كېرەك. ئەمما، بىز گېگىل بىلەن ماركسلارنى ئۇچىنچى، تۆتىنچى، بەشىنچى... قېتىملىق پاجىئەلەرنىڭ قايسى تەرىقىسىدە يۈز بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بەرسۇن دەيلىمۇ؟ ھەر بىر مىللەت، ھەر بىر دەۋرنىڭ ئۆز گېگىلى، ئۆز ماركسى بولمىسا، تارىخىي پاجىئەلەر مەسخىرە تەرىقىسىدە يۈز بېرىۋېرىدۇ.

تۆتىنچى خىل پائالىيەتتە، كىشىلەر ھە دېسىلا كونا، ئەنئەنىۋى پىكىر قېلىش شەكلىنىڭ يېتەكلىشىدە پائالىيەت قىلىدۇ، بۇ، سەنئەت، پەن ساھەلىرىدە قاتمالچىلىقتا ئەڭ روشەن كۆزگە چېلىقىدۇ.

خوش، ماكس ۋېبېر غەرب جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات يولىنى قانداق ئىزاھلىغان؟ ئۇنىڭ جاۋاب بېرىشىچە، غەرب ئۆزىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن، ئالدىنقى ئىككى پائالىيەت تېپىنىڭ قوماندانلىقىنى قوبۇل قىلغان. مۇڭاپىق مەقسەت ۋە ئۇنۇملۇك ۋاستە كېيىنكى غەرب جەمئىيىتىدە ھەممىنى بەلگىلىگەن.

كارل ماركس: «كىشىنى تاشقى شارائىتلارنىڭ خوجايىنى دەرىجىسىگە كۆتۈرۈش ئورنىغا، ئۇنى بۇ شارائىتقا بويسۇندۇرغان» ئاسىيا جامائەسىنى تۇپتىن ئىسلاھ قىلىش ھەققىدە بۇنىڭدىن تەخمىنەن بىر يېرىم ئەسىر ئىلگىرى خىتاب قىلغانىدى. شۇ تاپتا پۈتكۈل ئاۋام ھەقلىق ھوقۇقى بىلەن دۇنياۋى تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرۈۋاتقان ئەھمىيەتلىك تەسەۋۋۇر، نۇرغۇن ئىقتىسادىي قىممەتكە ئەرزىيدىغان ئېلېكترون - ئۇچۇر ۋە ئەقىل سودىسى دەۋرىدە تۇرۇۋاتقاندا بىز نان مەسىلىسىگە يېتىپ تۇرۇۋاتىمىز. شۇڭا 21 - ئەسىرنىڭ بوسۇغىسىدا تۇرلۇك ساھەلەردىكى ئازغىنە سەرخىللىرىمىز مىللىي مەدەنىيەتنى قوغداش، تەرەققىي قىلدۇرۇش، جەمئىيەتنىڭ نورمال فونكسىيەسىنى قوغداش قاتارلىق تارىخىي بۇرچقا دۇچ كېلىۋاتىدۇ.

يەھۇدىي يازغۇچىسى شولوم ئالېيخېم: «يەھۇدىيلار نېمىگە تايىنىپ ياشايدۇ؟ مانا بۇ ھەقىقىي يەھۇدىي مەسىلىسىدۇر» دېگەنىدى. زېمىننىڭ مۇقەددەس ئاۋازىنى ئاڭلىيالىغان دانىشلار بۇ سۆزنىڭ ئۆزىگە نىسبەتەن مەنىسىنى چۈشىنەلەيدۇ. بۈگۈنكى 14 مىليون يەھۇدىي 2000 يىللىق سەرگەردانلىق تۇرمۇشىنى باشتىن كەچۈرۈش جەريانىدا «ئىنجىل» گە پۈتۈلگەن ئەجدادىنىڭ روھىنى تاشلىۋەتمىدى، بۇ روھ پارچە - پارچە يەھۇدىيلار توپىنى بىرلەشتۈرۈپ تۇردى. ئۇلار ئەۋلادلىرىنى تەربىيىلەيدىغان مەكتەپنى جان تىكىپ قوغدىدى. ئاخىرى، يەھۇدىي ئالىملىرى پۈتكۈل نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكۈچىلەرنىڭ 17% نى ئىگىلىدى، ئامېرىكىدىكى مىليونېرلارنىڭ 20% يەھۇدىي، ئامېرىكىدىكى بەش ستودېنتنىڭ بىرسى يەھۇدىي.

بىز ئويلىنىشقا ئەھمىيەت بەرسەكلا، ئۆز مەسىلىمىزگە جاۋاب تاپالايمىز. ئىدىيە بىلەن ھەرىكەتنىڭ ئارىلىقى يىراق ئەمەس.

ئاپتور: شىنجاڭ ماتارىپ ئىنىستىتۇتىنىڭ لېكتورى (M1)

بىز دىنكى چاتما ناخشا روھى ۋەمەنىۋى ئىلاستىكا

ئادىل ئابدۇرېھىم

بىز ئۇيغۇرلار ھەقىقەتەنمۇ سەنئەتخۇمار خەلق. شۇڭا بىزدە چىشى چۈشۈپ، چېچىي ئاقىرىپ، قېرىپ ئۆلۈپ كەتكىچە ئۆزىنىڭ ئىسمىنى يازالمايدىغان كىشىلەر كۆرمىگىلى ئۆتكەنكى، ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپ باقمىغان بىرمۇ ئۇيغۇر بولۇپ باقمىغان. ھاياتلىق ئۆمرىدە ھېچقانداق ئىز قالدۇرمايدىغان بۇ ئالەمدىن كەتكەنلەرمۇ تىرىكلىكىدە تالاي قېتىملاپ ناخشا ئېيتقان، ئۇسسۇل ئوينىغان ياكى ساز چېلىپ باققان.

بىز ناخشا - ئۇسسۇلغا شۇ قەدەر ئامراقكى نەچچە كۈن ئاڭلىمىساق، كۆرمىسەك چىدىيالمايمىز. شۇڭا بىزدە يىللاپ - يىللاپ پەن - تېخنىكا، يېڭى بىلىملەر، يېڭىچە ئاڭ، زامانىۋىيلىشىش ھەم مىللىي مەدەنىيەتنى، مىللەتنىڭ ساپاسىنى يۇكسەلدۇرۇش تېمىلىرىدا بىرەر قېتىممۇ ئىلمىي يىغىلىشلار بولمىسىمۇ مەيلىكى، ئايدا نەچچە قېتىم ئەدەبىيات - سەنئەت كېچىلىكى بولمىسا بولمايدۇ؛ بىزدە قانداق ئىلگىرىلەش - يېڭىلىنىشلار بولۇۋاتىدۇ؟ دېگەننى ھېچكىم خىيالىغا كەلتۇرمەيدۇكى، نەۋرۇز، روزا، قۇربان ھېيت دېگەندەك چوڭراق بايراملىرىمىز يېتىپ كېلىشتىن نەچچە ئاي ئىلگىرىلا، بۇ قېتىمقى ھېيتلىق ئەدەبىيات - سەنئەت كېچىلىكى قانداق ئۆتكۈزۈلەركىن، تېلېۋىزوردا قانداق يېڭى ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرلىرى كۆرسىتىلەركىن؟ دېگەنگە ئوخشاش تاما ۋە خەقشىلەر بىزنى تىنىم تاپقۇزمايدۇ. باشقا ھەر قانداق مىللەتتە يوق بۇنداق ئالاھىدە ناخشا - ئۇسسۇلخۇمارلىق بىزنىڭ قان - قېنىمىز، مىجەز - خۇيىمىزغا سىڭىپ كەتكەنلىكتىن، ئۆتكەن بىر يىل جەريانىدا نېمە ئىشلارنى قىلالمىدۇق؟ قىلىشقا تېگىشلىك ئەمما قىلالمىغان نېمە ئىشلار قالدى؟ دېگەننى خىيالىمىزغىمۇ كەلتۇرمەي، خۇددى ھەر بىر مىنۇت ۋاقتىمىز پەخىرلىنىشكە، تەنتەنە قىلىپ قۇتلۇقلاشقا ئەرزىگۈدەك ئالاھىدە ئەھمىيەتلىك ئىشلار بىلەن ئۆتكەندەك، ھەر بىر قەدەم ئىزىمىز مىسلىسىز تۆھپە - نەتىجىلەر بىلەن كۆمۈلۈپ تۇرغاندەك كونا يىلنى - ئۆتۈپ كەتكەن ئۆمرىمىزنى ياڭراق ناخشا - سازلىرىمىز بىلەن خۇشال - خورام ئۇزىتىپ، يېڭى يىلنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى تەبرىكلەيمىز؛ ئەمما ئالدىمىزدا نېمە ۋەزىپىلەرنىڭ بارلىقىنى كەمدىن كەم ئەسكە ئالىمىز ۋە ئۇنىڭغا ئانچە كۆڭۈلشۈپ كەتمەيمىز. يېڭى يىل بايرىمىغا ئۇلاپلا روزا ھېيت، باھار بايرىمى يېتىپ كېلىدۇ. ئاندىن 8 - مارت ئاياللار بايرىمى، نەۋرۇز، قۇربان ھېيت، 1 - ماي ئەمگەكچىلەر بايرىمى يېتىپ كېلىدۇ. چوقۇم ۋە چوقۇمكى بۇلارنىڭ ھەر قاندىقىنى ئەدەبىيات - سەنئەت كېچىلىكى بىلەنلا تەبرىكلەش تەركىز ئادىتىمىزگە ئايلىنىپ كەتكەن. بالىلار بايرىمى ۋە دۆلەت بايرىمىنى تەبرىكلەشمۇ يەنە شۇ. بىز دۆلىتىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ مانچە يىللىقىنى ۋە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ مانچە يىللىقىنى ئاشۇ نەچچە ئون يىللىق مۇساپە ھېچ بولمىسا ئۆتكەن بىر يىل جەريانىدا قانداق نەتىجە - غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۇردۇق؟ قايسى ساھەلەردىكى نەتىجىلىرىمىز كۆرۈنەرلىك، قايسى ساھەلەردە ئانچە گەۋدىلىك ئەمەس؟ بۇنىڭدىن كېيىنكى تەرەققىيات قەدىمىمىزنى قانداق ئېلىشىمىز كېرەك؟ باشقا ئەللەر ۋە خەلقلەرگە سېلىشتۇرغاندا زور كۈچ بىلەن تۇزىتىدىغان، ئۆزگەرتىدىغان ياكى تېخىمۇ جارى قىلدۇرىدىغان

ساداا

تەرەپلىرىمىز قايسىلار؟ ۋەتەن - مىللەت ئالدىدا يۈز كېلەلىگۈدەك ۋە يۈز كېلەلمىگۈدەك نېمە ئىشلارنى قىلدۇق؟ ئەمدى قانداق قىلىشىمىز كېرەك، دېگەن مەسىلىلەر ھەققىدىكى ئويلىنىش، ئىزدىنىش، ئىلمىي مۇھاكىمە ۋە مۇنازىرىلەر بىلەن تەبرىكلەشقۇ ئېسىمىزگە كېلىپمۇ باقمىدى. ھېچ بولمىسا بىرەر قېتىم بولسىمۇ يۇقىرى پەن - تېخنىكا بىلىملىرى، ۋەتەن - خەلقنىڭ يۈكسىلىشىدە مۇھىم رول ئويناۋاتقان تەتقىقات نەتىجىلىرى كۆرگەزمىلىرىگە ئوخشاش خەلقنى تېخىمۇ تىرىشىشقا، ئۆزىنى ۋە ۋەتەننى سۆيۈشكە ئۇندەيدىغان ئىلھاملاندۇرۇش خاراكتېرىدىكى ھەقىقىي ئەھمىيەتلىك پائالىيەتلەر بىلەن تەبرىكلىمەدۇق. بەلكى ھەر قېتىم بۇ كاتتا بايرام شەرىپىگە نۇرغۇن پۇل، كۆپلەپ ئادەم كۈچى ۋە ئۇزاق ۋاقىت سەرپ قىلىپ، چوڭ تېپتېكى ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيىتى ئۇيۇشتۇردۇق. چۈنكى بىزنىڭ ئېڭىمىز بىلەن قېنىمىز يۇقىرى پەن - تېخنىكا، سانائەت، زامانىۋى ئالىي ۋە كۈچلۈك رىقابەت روھى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئاتام ئېيتقان بايىقى ناخشا - ئۇسسۇل روھى بىلەن يۇغۇرۇلغان. شۇڭا، بىزدە يىللاپ - يىللاپ تىلغا ئالغۇدەك پەن - تېخنىكا نەتىجىسىدىن بىرەرسى بارلىققا كەلمىسە كەلمەيدۇكى، ھەر كۈنى قانچىلاپ ناخشا - ئۇسسۇل بارلىققا كېلىپ تۇرىدۇ.

پۈتكۈل مىللەت نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، كاللىمىز قۇرۇق، ئىدىيىمىز قاتمال؛ ئالىي مەدەنىيەت ۋە پەن - تېخنىكا سەۋىيىمىز تېخى ئىنتايىن تۆۋەن. ئىلغار ئالىي ۋە يۇقىرى پەن - تېخنىكا بىلەن قورالانمىغاچ ئىلگىرىلىشىمىزمۇ بەك ئاستا. پۇلنى، ئۇنىڭدىن ئېلىپ بۇنىڭغا سېپىپ ئاردىدىن پايدا ئېلىش يولى بىلەن تاپمىز، بىرىمىزنىڭ پايدا ئېلىشى يەنە بىرىمىزنىڭ زىيان تارتىشى بەدىلىگە ئىشقا ئاشىدىغانلىقى ئۈچۈن، ماھىيەتتە ھېچقانداق يېڭى قىممەت يارىتىلمايدۇ. ئېلىپ - سېپىپ ھايانكەشلىك تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان سودىگەرلەرمىز ھەممىلا يەرگە تولۇپ كەتكىنى بىلەن، ئىشلەپچىقىرىش تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ يېڭى قىممەت يارىتىدىغان سودىگەرلىرىمىز ئىنتايىن ئاز. دېھقان، چارۋىچىلار يارىتقان قىممەت ئۇلارنىڭ قورسىقىنى تويغۇزۇشىغا ئاران يېتىدۇ. شۇڭا بىز مەنىۋى جەھەتتە نامرات بولۇپلا قالماي يەنە ماددىي جەھەتتىمۇ نامرات. شۇنچە ناخشا - ئۇسسۇلخۇمار-لىقىمىزنىڭ تەتۇرىسىچە، ھازىر بىزدە گۈزەل كەلگۈسىنى ئوبرازلىق نامايان قىلىپ، كىشىنى غەيرەت - جاسارەتكە ئۇندەيدىغان، ئۈيۇشۇپ ئۆملۈكتە كۈرەش قىلىپ گۈزەل كەلگۈسىنى يارىتىشقا يېتەكلەيدىغان، روھنى ئۇرغۇتۇپ قەلبلەرنى گۈزەل غايىلەر بىلەن بېزەپ، يېڭىچە ئالىي، ئېتىقاد ۋە ئىرادە بىلەن قورالاندۇرىدىغان جۇشقۇن، كۆتۈرەڭگۈ روھلۇق ناخشىلار ۋە ھەقىقىي سەنئەتلىك سېھرىي كارامىتى بىلەن يۈرەكلەرنى لەرزىگە سېلىپ، چوڭقۇر ئېستېتىك زوق بەخش ئېتىدىغان، بەدئىيلىكتە كامال تاپقان ناخشىلارمۇ ئىنتايىن ئاز. ناخشىچىلىرىمىزنىڭ شۇنچە كۆپ بولۇشىغا قارىماي ناخشىلىرىنىڭ تولىسىدىن بىر خىل مۇڭ، ھەسرەت ۋە كۆز ياشلىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ. سەنئەتنىڭ گەمەلىي ماھىيەتلىك ۋەزىپىسى ھەرگىزمۇ كىشىلەرگە ھەسرەت، مۇڭ ۋە كۆز يېشى ئاتا قىلىش ئەمەس، بەلكى گۈزەل بەدئىي ئوبرازلار ئارقىلىق چوڭقۇر ئېستېتىك زوق بېغىشلاپ، كىشىلەرنى ئىلھاملاندۇرۇش ۋە تەربىيىلەشتىن ئىبارەت. ئەمما بىز ئۆزىمىزگە زۆرۈرى نەرسىلەرنى رېئاللىققا ئويغۇن بولغان چىقىش يولىدىن ئەمەس، بەلكى ناخشا - ئۇسسۇللىرىمىزدىنلا ئىزدىگەچ، ناخشا - ئۇسسۇلىرىمىز بىزگە كۈتكەنلىرىمىزنى بېرىش تۇگۈل مانا ئەمدى ھەتتا ئۆزىنىڭ ئەقەللىي ۋەزىپىلىرىنى ئادا قىلالمايۋاتىدۇ.

ئەلۋەتتە، بىزنىڭ سەنئىتىمىزنىڭ تارىخى ئۇزۇن، تۇرلىرى كۆپ. «مايىتىرى سىمىت» قا ئوخشاش ئېلىمىزنىڭ دراما تارىخىنى نەچچە يۈز يىل ئالدىغا سۈرۈۋەتكەن قەدىمىي دراملىرىمىز ۋە 12 مۇقامدەك پۈتكۈل جاھاننى ھەيران قالدۇرۇۋاتقان ئالەمشۇمۇل مۇزىكا قامۇسىمىز بار. بىز ئۇلاردىن پەخىرلىنىشكە ھەقلىق. ئەمما ئۇلار بىزنىڭ ياستۇق قىلىپ يېتىشىمىزغا، كەمپىنە قىلىپ شۇمشىيىپ ۋە ھاسا قىلىپ تايىنىشىمىزغا دەستەك بولالمايدۇ. چۈنكى بىزنىڭ بۈگۈنكى مەۋجۇتلۇقىمىز بۈگۈنكى قابىلىيىتىمىزگە، ئېرىشىدىغان ئورنىمىزمۇ ئۆزىمىز يارىتقان تۆھپە ۋە نەتىجىلىرىمىزگە باغلىق. يەنە كېلىپ رېئاللىقتىن ئۆزىمىزنى قاچۇرماي ئىزدىنىشىمىز، ئەمەلىي تىرىشچانلىق ئارقىلىق تېگىشلىك يول ۋە مۇۋاپىق ئۇسسۇل تېپىپ كۆچلۈك ئاساس تۇرغۇزۇشىمىزدا زۆرۈرى بولغىنى دەل ھازىردىن باشلاپ قانداق ياشاش، قانداق يۈكسىلىش ۋە قانداق قىلىپ ئىلغار مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئېلىش، مىللىي روھ ۋە مىللىي مەدەنىيەتنى ئۆزلۈكسىز مۇستەھكەملەپ، مۇكەممەللەشتۈرۈپ، بۇ خىل مۇكەممەللىكنى ئاخىرقى ھېسابتا مىللەتنىڭ ئۆزلۈكسىز تەرەققىي قىلىشى، گۈللىنىشى ۋە قۇدرەت تېپىشىنى مەڭگۈ ئالغا ئىلگىرىلىتىدىغان بىر يېمىرىلمەس ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ قىلىشتىن ئىبارەت. ئەمما كېسىپ ئېيتىشقابولىدۇكى، ھازىرقى ناخشىلىرىمىز ھەرگىزمۇ بىزنى بۇ مەنزىلىمىزگە باشلىيالمايدۇ. (ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز ئېيتىۋاتقان ناخشىلارنىڭ قانچىلىكى ئۆزىمىزنىڭ؟)

بىز بايراملىرىمىزنى ھەممىنى قايىل قىلىدىغان بىرەر ئىلمىي ئەسەر، ھەممىنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەن بۆسۈش

خاراكتېرلىك بىرەر يېڭى پەن - تېخنىكا نەتىجىسى، كۆپ خىل تىللارغا تەرجىمە قىلىنىپ دۇنيانى كېزىپ يۈرەلىگەن بىرەر پارچە ئەدەبىي ئەسەر، ئۆزى مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىپ ۋە چەت ئەللەرگە ئېكسپورت قىلىپ كۆپلەپ تاشقى پېرېۋوت يارانقان، ھېچ بولمىسا مەھسۇلاتلىرى ئاپتونوم رايونىمىز تەۋەسىدىمۇ بولسا سېتىلىپ يېڭى قىممەت يارانقان بىرەر داڭلىق كارخانىچىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ياكى ئۇيۇشۇشچانلىق بىلەن بىرلىكتە كۈچ چىقىرىپ مىللەتنىڭ روھىيىتىدىكى بىرەر ئىللەتنى پاك - پاكىز سۈپۈرۈپ تاشلاشقا ئوخشاش ھەقىقىي پەخىرلىنىشكە، تەنتەنە قىلىشقا ئەرزىيدىغان نەتىجىلەر بىلەن تەبرىكلەشنى پەقەت خىيالىمىزغا كەلتۈرۈپ باقمىدۇق. ئەكسىچە پۇتۇن ئەس - يادىمىز بىلەن ناخشا - ئۇسسۇلغىلا مەپتۇن بولۇپ كەتتۇق. ھازىر بىزنىڭ قىلىۋاتقانلىرىمىز خۇددى «ئېشىكى ئۆلسە كۆتى غىجەك تارتىپتۇ»، «ئاچ قورساقتا توك تاۋۇز» (مۇھەررىردىن) دېگەندەك بىر ئىش بولۇۋاتىدۇ. ھازىر بىزگە ئەڭ زۆرۈر بولۇۋاتقىنى مول بىلىم، ئىلغار ئاڭ، يۇقىرى ساپا، زامانىۋى پەن - تېخنىكا ۋە يېتەرلىك پۇلكى ئاندىن قالسا ناخشا - ئۇسسۇلدۇر. پەقەت بۇلار يېتەرلىك بولغاندىلا ئاندىن تەرەققىياتىمىز، قۇدرەت تېپىشىمىز ۋە مەۋجۇتلۇقىمىز ھەقىقىي كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ.

ئەپسۇسكى، يەنە دېسەك يەنە شۇ گەپ: باشقىلار ئادەمگە ئۆلۈم ئېلىپ كېلىدىغان ھەر خىل خەتەرلىك كېسەللىكلەر ئۇستىدىن غەلىبە قىلىپ، يېڭى ھاياتلىق ئۇستىدە ئىزدىنىۋاتسا ۋە ئەسىر ئالمىشىش ھارپىسىدا تۇرۇپ، كېلەر ئەسىردىكى ئۇچۇر ئىنقىلابىنىڭ تەرەققىياتىغا كۆڭۈل بۆلۈۋاتسا، بىز ھەتتا مىللەتنى ھالاكەت گىردابىغا ئېلىپ بارىدىغان نادانلىق، قالاقلىق، ھۇرۇنلۇق، مەدەنىيەتسىزلىك ۋە نامراتلىق قاتارلىقلارنى تۈگىتىش ئۇستىدىمۇ ئىزدەنمەي شۇنچە كۆپ ۋاقتىمىز، ئادىمىمىز ۋە پۇلىمىزنى يەنىلا ئاشۇ ئەدەبىيات - سەنئەت كېچىلىكلىرىگىلا سەرپ قىلىۋاتىمىز.

خەيرىيەت، بىزنىڭ تىلغا ئالغۇدەك باشقا نەرسىلىرىمىز بولمىسىمۇ، لېكىن «تازىنىڭ نېمىسى بار دېسە تۆمۈر تارغىقى» دېگەندەك، ئاشۇ يىغلاڭغۇ سەنئىتىمىز بولسىمۇ بار بولغاندىكىن، بىز يەنە ئۇنىڭدىن پايدىلىق ئامىللارنى ئىزدەپ باقمىمىز. ئەلۋەتتە، ئىزدىسەك تاپمىمىز، چۈنكى مۇۋەپپەقىيەت ھامانە ئىزدەنگۈچىلەرگە مەنسۇپ. قاراپ باقايلى، بىزنىڭ كۆز يېشى تېمىپ تۇرغان ۋە شۇ سەۋەبلىك خۇددى سۇ بېسىۋالغان چىملىققا ئوخشاپ قالغان سەنئەت گۈلزارلىقىمىزدا بىزنى مۇڭلاندۇرۇپ ھەسرەت ئىچىگە پاتۇرۇپ قويىدىغان ئەمەس، بەلكى جۇشقۇن، كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن ھەممىمىزنى ھاياجانلاندۇرۇپ ۋە بىر خىل رېتىمغا جۆر قىلىپ بىر مەھەل بولسىمۇ نامىمىزغا ماس ھالدىكى بىرلىككە، ئۈيۇشقاقلىققا، ئۆز ئارا ماسلىققا شۇنداقلا يېڭى دەۋرگە مۇناسىپ تەرەققىيات يولىنى تېپىپ، بىرلىكتە كۈرەش قىلىش ئارقىلىق ئۆزىمىزنى قۇدرەت تاپقۇزۇش ئاساسىمىزنى تۇرغۇزۇشىمىزدا زور ئىلھام ۋە مەدەتكە ئىگە قىلىدىغان يەنە بىر تۇر بار، ئۇ بولسىمۇ بىزدىكى تازىنىڭ بېشىغا ئۇرسىمۇ، مازىنىڭ بېشىغا ئۇرسىمۇ تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان شۇنچە كەڭ ئومۇمىيلىققا ئىگە سەنئەت كېچىلىكلىرىدە ئانچە كۆپ چېلىقتۇرغىلى بولمايدىغان، ئەمما بىرەر قېتىم ئۇچرىتىپ قالسا، كىشىنىڭ قەلبىگە چوڭقۇر ئورناپ ئۇزاققىچە تەسىرىنى يوقاتمايدىغان جانلىق، شوخ، تېتىك، بولۇپمۇ ھازىرقى ناخشىچىلىقىمىزدىكى كۆز يېشىدىن خالىي بولغان بىردىنبىر ئاۋانگارت چولپان ژانىر چاتما ناخشىدۇر.

ھەر قانداق نەرسىگە ئېرىشمەكچى بولساق، شۇبھىسىزكى، ئۆزىمىزدە بار نەرسىلەرگە تايىنىمىز. يوقلىرىنىغۇ يوق دېدۇق، ھېچ بولمىسا چاتما ناخشىلاردەك بار دېگۈچىلىكى بارلىرىنى بولسىمۇ بار دەپ تۇرايلى - دە، چۈنكى ئاخىرقى ھېسابتا يەنىلا ئۆزىمىزدە بار بولغىنى بارغا ھېساب. خەقنىڭ قولىدىكى ئۇنچە - مەرۋايىتتىن ئۆزىمىزنىڭ قولىدىكى ئەينەك پارچىسى ياخشىراق ئەمەسمۇ؟

ئەمدى چاتما ناخشىنىڭ ئۆزىگە كېلەيلى. ئۇ، شۇنداق ناخشىكى، بىزنىڭ كۆز يېشىغا غەرق بولۇپ كەتكەن سەنئەت دۇنياىمىزدىكى ئامان قالغان بىر قولۇاق، سەنئەت ئاسمىنىمىزدا چاقناپ تۇرغان نۇرلۇق چولپان؛ قەلب قەسرىمىزگە شۇڭغۇپ كىرەلمەيۋاتقان ئەما بىزگە بىرلىك، جۇشقۇنلۇق ۋە جىددىيلىك بەخش ئېتىپ، يېڭىچە تەرەققىيات يولىنى تېپىشىمىزدا ئالدىمىزنى يورۇتۇپ، كۆزىمىزنى نۇرلاندۇرۇپ ۋە ئۆزىمىزنى ئىلھاملاندۇرۇپ يول كۆرسىتىپ بېرەلەيدىغان نۇرلۇق ماياك. ئەما بىز «گۆھەر ياتىدۇ سايدا، تونۇمىساڭ نېمە پايدا» دېگەندەك، كۆزىمىز تۇرۇپمۇ شۇنداق كۆچلۈك نۇرنى كۆرەلمەيۋاتىمىز. ئۆزىمىزگە ئەڭ ئېھتىياجلىق شۇنداقلا ھەممىلا يەردىن ئىزدەپ تاپالمايۋاتقان نەرسىنىڭ دەل يېنىمىزدا - كۆز ئالدىمىزدا مانا مەن دەپ تۇرغىنىنى بىلمەيۋاتىمىز. ئۆزىمىزگە لازىملىق نەرسىنى ئۆزىمىز بىلمىسەك ۋە تاپمىساق كىم كېلىپ تېپىپ بېرىدۇ؟

چاتما ناخشا - بىر جەۋھەر، شۇنداقلا جەۋھەرلەرنىڭ جەۋھىرى. بىز ئۇنىڭدىن خۇددى چۆلدە قېلىپ چاڭقاپ كەتكەن ئادەم تەشنا بولىۋاتقان بۇلاقنا ئېرىشكەندەك - مەنىۋى بۇلاققا، قورقۇمسىراشتىن خالىي ھالدا كۆكرەك كېرىپ ئالغا باسىدىغان جۇرئەتكە، تۇنۇگۈن بىلەن بۈگۈن ئوتتۇرىسىدىكى تېڭىرقاشنى يېڭىپ دادىل قەدەم تاشلايدىغان غەيرەتكە، ئۈيۇشۇپ بىرلىكتە كۈچ

چىقىرىپ ھەر قانداق قىينىچىلىقلارنى يېڭىپ ئىلگىرىلەيدىغان، يۈكسىلىدىغان ھەم ئۆز - ئۆزىمىزنى قۇدرەت تاپقۇزىدىغان مەنىۋى قۇدرەتكە ئېرىشەلەيمىز. بۇ يەردە ئېيتقانلىرىمىز ھەرگىزمۇ چاتما ناخشىنىڭ سەنئەتلىك كۈچىدىنلا كېلىدىغان نەرسە ئەمەس. ئۇنىڭدىن ئېرىشىدىغان نەرسىگە ئېرىشىش - ئېرىشەلمەسلىك يەنىلا ئۆزىمىزگە، يەنى تېگىشلىك نەرسىلەرنى بايقاش - بايقىيالماسلىققا - ئۆزىمىز موھتاج بولغان نەرسىلەرگە ئۆزىمىزدە بار نەرسىلەر ئارقىلىق ئېرىشىش ئىقتىدارىمىزنىڭ بار - يوقلۇقىغا، ئۆز ئىجادىيىتىمىزدىكى ئاكتىپ ئامىللارنى ئۆزىمىزنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇشنى بىلىش - بىلمەسلىكىمىزگە، باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۆز - ئۆزىمىزدىن پايدىلىنىش - پايدىلىنالماسلىقىمىزغا باغلىق.

چاتما ناخشا - ھەرگىزمۇ بىرەم ئۇنى، بىرەم بۇنى، خىيالىغا نېمە كەلسە شۇنى، ئىشقىلىپ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرىنى ئۇلاپ ئېيتىش بىلەنلا شەكىللىنىدىغان ئۇنداق ئاددىي ۋە باغلىنىشسىز تاقما - تۇققۇ نەرسە ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭدىكى ئۆزلۈكسىزلىك، ماسلىشىچانلىق ۋە بىرىكىش ئىقتىدارى ئوخشاش بولمىغان رېتىم، ئاھاڭ، مەزمۇن ۋە ئۇسلۇبتىكى ناخشا ياكى ناخشا بۆلەكلىرىدىن بىر پۈتۈن مۇستەھكەم گەۋدە ھاسىل قىلىپ تۇرىدۇ. ئۇ مەيلى قانداق چېتىلىشىدىن، ئۇلىنىشىدىن قەتئىينەزەر چالغۇچىلار ئالماشتۇرۇلسۇن ياكى ئالماشمىسۇن، چالغۇلار ئالماشتۇرۇلسۇن ياكى ئالماشتۇرۇلمىسۇن، ناخشىچىلار ئالماشسۇن ياكى ئالماشمىسۇن ئايرىم - ئايرىم مۇستەقىل ناخشا ئاھاڭلىرى خۇددى ئىككىنچى ئاھاڭ بىرىنچى ئاھاڭنىڭ، ئىككىنچى ناخشا بىرىنچى ناخشىنىڭ داۋامىدەكلا چېپسا ھەم تەبىئىي ھالدا ئۇلىنىپ، زىچ باغلىنىپ كېتىدۇ. بىر خىل ئاھاڭ ئاخىرلىشىپ ئىككىنچى ئاھاڭ باشلىنىش ئالدىدا توختاپ چالغۇلارنى قايتىدىن سازلاش ھاجەتسىز بولۇپ، سازەندىلەر مۇزىكىنى ئۇزلۇكسىز داۋاملاشتۇرۇۋېرىدۇ. ناخشىچىلارمۇ بىرىنگە ئۇلاپلا ئىكىنچىسى ياكى بىرىنچى ناخشىغا ئۇلاپلا ئىككىنچى ناخشىنى ئۇزلۇكسىز داۋاملاشتۇرۇۋېرىدۇ. ئۆزلۈكسىز ۋە يوچۇقسىز باغلىنىش مۇزىكىدىمۇ، سازەندىلەردىمۇ، ناخشىدىمۇ ۋە ناخشىچىلاردىمۇ، ئۇمۇمەن چاتما ناخشىنىڭ بارلىق ئېلېمېنتلىرىدا تولۇق ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان بولۇپ، لازىم بولغان ئۆزلۈكسىزلىك ۋە ماسلىشىچانلىقنىڭ ھەممىسى تولۇق بولغان بۇنداق ئەتراپلىق تاكامۇللۇقنىڭ يېرىمى بىزدە - ۋۇجۇدىمىزدا بار بولغان بولسا، چوقۇمكى ئىشلىرىمىز ھازىرقىدىن يېرىم ئەسىر ئىلگىرى كەتكەن بولاتتى. بىراق بىز تېخى ئۇنى بايقاپ بولالمىدۇق، ئۆزىمىزگە ۋە ئىشلىرىمىزغا ئۆزىنىڭ قىلىشنى بىلىپ بولالمىدۇق. بۇ نېمە ئۈچۈن؟

ھەممىمىز قولىمىزنى كۆكسىمىزگە قويۇپ يۈرىكىمىزنى تىڭشاپ باقايلى، قانداقراق سوقۇۋاتىدىكىن؟ چوقۇمكى ئاندا - ساندا خۇشال بولىدىغان تولىمۇ ئاز ۋاقىتنى ھېسابقا ئالمىغاندا ئاساسەن يۈرىكىمىز تولىمۇ زەئىپلىك بىلەن ئاجىز، ئاستا ۋە ئۈمىدسىز سوقىدۇ. چاتما ناخشىلاردىن ھوزۇرلىنىپ ئولتۇرغان ۋاقتىمىزدا بولسا، بۇنىڭ ئەكسىچە روھلۇق، تېتىك، جۇشقۇن ۋە شاش ئاتتەك ئوخچۇپ سوقىدۇ. بىز نېمە ئۈچۈن ئاشۇنداق جۇشقۇن كەيپىياتنى ئۆزىمىزگە دائىملىق ھەمراھ قىلالمايمىز؟ بىرىنىڭ ئىزنى بىرى بېسىپ، ئارىلىقتا قىلچىمۇ ئۇزۇلۇش پەيدا قىلىپ قويمايدىغان ئۆزلۈكسىزلىك ۋە شۇ ئارقىلىق ئەمەلگە ئېشىپ پۈتكۈل ۋۇجۇدنى لەرزىگە سالالايدىغان بىرلىك بىزدە-نېمە ئۈچۈن يوق؟ يەنە ئۆزىمىزدىن سوراپ باقايلى، بىزدە نېمە ئۈچۈن چاتما ناخشا بار، ئەمما ئۇنىڭ روھى يوق؟ بىزدە يوق ئەرسىلەر كۆپ، مۇھىمى بىرلىكتە كۆرەش قىلىپ ئورتاق يۈكسىلىدىغان مىللىي روھ ۋە كەم ئەرسىنى ئىزدەش يولىدا ئۆزىنى بېغىشلايدىغان جاسارەت يوق.

چاتما ناخشىلىرىمىزدىكى چېتىلىش - ئۇلىنىش، بىرىكىش ۋە ماسلىشىچانلىق بىلەن قىلچىمۇ يوچۇق قالدۇرماي ئۆزلۈكسىز باغلىنىشلار مەنىۋىيىتىمىزدىكى قاتمالليقنى تۇگىتىپ، مىللىي ئىزچىللىق ئاساسىدا يېڭى دەۋرگە ماسلىشالايدىغان ئىلاستىك روھىي ھالەتنى شەكىللەندۇرۇشىمىزگە ئىلھام ۋە تۈرتكە بولسا بولاتتى. بىراق بىز بۇنداق مەدەنىيەتكە ئېرىشىشنى بىلمەيۋاتىمىز.

چاتما ناخشىلىرىمىزدا رېتىمى تېز - شوخ ناخشىلار بىلەن رېتىمى ئاستا - سوزۇپ ئېيتىلىدىغان لەرزان ناخشىلار، ئۇسسۇللۇق ناخشىلار بىلەن ئۇسسۇلسىز ناخشىلار، ئەرلەر ئېيتقان ناخشىلار بىلەن ئاياللار ئېيتقان ناخشىلار، بىرلا چالغۇ تەڭكەش قىلىنغان ناخشىلار بىلەن كۆپ خىل چالغۇ تەڭكەش قىلىنغان ناخشىلار، تولۇق ئېيتىلغان ناخشىلار بىلەن ئايرىم بۆلەكلىرى ئېيتىلغان ناخشىلار، ئۆزى ئۇسسۇل ئويناپ تۇرۇپ ئېيتقان ناخشىلار بىلەن سازنى ئۆزى چېلىپ، ئۆزى ئېيتقان ناخشىلار ۋە باشقىلار ئورۇندىغان مۇزىكىغا تەڭكەش قىلىپ ئېيتىلغان ناخشىلارنىڭ بىرىكىشىگىغۇ ھەيران قېلىشنىڭ ھاجىتى يوق، ئۇزاق زامانلاردىن بېرى ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى ناخشىلار ۋە مۇقام ناخشىلىرى بىلەن ئېلېكترونلۇق چالغۇلار تەڭكەش قىلىنغان ھازىرقى زامان ناخشىلىرى، بىرەر شەخس ئىجاد قىلغان ناخشىلار بىلەن خەلق ناخشىلىرىمۇ ھېچ نۇقسانسىزلا بىرىكىپ كېتەلەيدۇ. ئەلۋەتتە، ئەنئەنە بىلەن يېڭىلىقنىڭ مۇناسىۋىتىنى ھەل قىلىش ئىككى ناخشىنى ئۆز

ئارا ئۇلاپ بىرىكتۈرۈشتىن كۆپ قىيىن. بىراق، شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتتە ئۆز ئارا ئوخشاشلىق ۋە تەبىئىي باغلىنىش بولىدۇ (مۇھەررىردىن). ئەنئەنىنىڭمۇ ھەممىسى كونىلىق بولۇۋەرمەيدۇ. ھېلىھەمۇ قىممىتى ۋە رولى بارلىرىنى يەنمۇ جارى قىلدۇرۇشىمىز، چۈشەك بولۇپ قالمىغانلىرىنى بولسا دادىللىق بىلەن شاللىۋېتىشىمىز كېرەك. ئەنئەنە بىلەن زامانىۋىلىق ئوتتۇرىسىدىمۇ تەبىئىي باغلىنىش ۋە ئۆزلۈكسىزلىك ھاسىل قىلىش ئۈچۈن كاللىمىزنى ھەممىگە ئىلمىي پوزىتسىيە بىلەن مۇئامىلە قىلالايدىغان ئىلغار ئادەم بىلەن قورالاندۇرۇشىمىز توغرا كېلىدۇ. بۇ، قىلغىلى بولمايدىغان ئىش ئەمەس، ئەلۋەتتە.

ئېيتايلۇق، بىر كىشىلىك، قوش كىشىلىك ۋە كۆپ كىشىلىك ناخشىلار؛ ئۆسمۈرلەر، ياشلار، ئوتتۇرا ياشلىقلار ۋە ياشانغانلار ناخشىلىرى؛ سودىگەرلەر، ستودېنتلار ۋە ئىشچى، دېھقان، ئەسكەرلەر ناخشىلىرى؛ ئۇيغۇر ناخشىلىرى، باشقا قېرىنداش مىللەتلەر ناخشىلىرى ۋە چەت ئەل ناخشىلىرىمۇ چاتما ناخشىلاردىكى ماسلىشىچانلىق، بىرىكىش ئىقتىدارى ھەم ئۆزلۈكسىزلىك ئارقىلىق تەبىئىي ھالدا باغلىنىپ، ئورتاق بىر ياڭراق كۈينى ھاسىل قىلىۋاتىدىغۇ؟

چاتما ناخشىدا ئۆسمۈرلەرمۇ، ياشلارمۇ، ياشانغانلارمۇ، بىر كىشىمۇ، ئىككى كىشىمۇ ياكى نۇرغۇن كىشىمۇ ئۆز ئارا ماسلىقىنى، ئۆزلۈكسىزلىكنى ساقلاپ ئاخىرى بىر پۈتۈنلۈك - ئورتاق ئۇنۇم ھاسىل قىلالايدىكەن، ئورتاق سادا ياڭرىتالايدىكەن، ئەمەلىي كۈرەشلىرىمىز داۋاملىدا نېمە ئۈچۈن شۇنداق قىلمايمىز؟

بىز مۇختار، دىلتار دېگەندەك چالغۇلارنى ئىجاد قىلىپ، بىر نەچچە خىل چالغۇنى بىرلەشتۈرۈش ئارقىلىق، قايسىسى ئېھتىياجلىق بولسا شۇنى چالمىغان ئالاھىدە ئىقتىدار ۋە ئۇنۇمۇبرساللىقنى ياراتتۇق. بىراق، نېمە ئۈچۈن ئۆزىمىزنى ئۇنۇمۇبرساللاشتۇرالمايمىز؟

قەشقەر - ئاتۇش ياكى قۇمۇل - تۇرپانغا ئوخشاش يېقىن جايلارنىڭ ناخشىلىرىنى چاتما قىلىپ ئېيتىش مۇمكىن بولۇپلا قالماي، يەنە قەشقەر خەلق ناخشىلىرى بىلەن كۇچا خەلق ناخشىلىرىنى ياكى ئىلى خەلق ناخشىلىرىنىمۇ بىرلەشتۈرگىلى بولىدۇيۇ، نېمە ئۈچۈن ئىش يۈزىدە ئاشۇ بىرلىكنىڭ ئىزچىللىقىنى، ماسلىشىچانلىقنىڭ ئۆزلۈكسىزلىكنى ساقلىماي «ئۇ يەرلىك - بۇ يەرلىك» دەپ بىر - بىرىمىزنى چاپۇتلاپ يۈرىمىز؟ ئۇنداق قىلماي ئىمان - ئېتىقادىمىز، نىيەت - ئىقبالىمىز، غەيرەت - شىجائىتىمىز ۋە كۈرەش نىشانىمىز ھەر ۋاقىت بىردەك بولۇپ، قول تۇتىشىپ بىرلىكتە ئىلگىرىلەيدىغانلا بولساق، نى - نى ئىلغار مىللەتلەردىن ئېشىپ كېتەلەيتتۇققۇ؟

چاتما ناخشىنى باشتىن ئاخىر بىر ياكى بىر نەچچە ئادەم ئوخشاش بولمىغان ئاھاڭلاردا چاتما قىلىپ ئېيتسىمۇ، ھەر بىر ناخشىنى ئايرىم - ئايرىم ھالدا بىردىن، ئىككىدىن ياكى ئۈنىڭدىن ئارتۇق ئادەم ئېيتسىمۇ، سازنى باشقىلار چېلىپ بەرسىمۇ ياكى ئۆزلىرى چالسىمۇ، ئاددىي سەھنىلەردە، زامانىۋى سەھنىلەردە ياكى كەڭ دالىلاردا ئېيتسىمۇ بولۇۋېرىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن زېمىن كەڭ، ئىمكانىيەت كۆپ، تۇر ۋە شەكىللەر نۇرغۇن، شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا ئۇنىڭدىكى پايدىلىنىشقا، ئۆرنەك ۋە ئىلھام ئېلىشقا ئەرزىيدىغان ئاكتىپ ئامىللارمۇ ئاز ئەمەس.

جۇشقۇنلۇق، ئىزچىللىق، ماسلىق ۋە ئۆزلۈكسىزلىك چاتما ناخشىنىڭ پۈتكۈل جەريانىغا، شۇنداقلا ھەر بىر ئېلىمېنتىغا سىڭىپ كەتكەن بولىدۇ. ئاخىرىدا كوللېكتىپ ھەم ئۇسسۇل ئويناپ، ھەم ناخشا ئېيتىپ ئاجايىپ جانلىق بولغان بىر جۇشقۇن كەيپىيات يارىتىدۇ. ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپ بولغانلار ھەرگىزمۇ چىرايلىرىنى پۇرۇشتۇرۇپ ئۇياق - بۇياققا قارىۋالمايدۇ ياكى ئىككى - ئۈچى باشلىرىنى بىر يەرگە قىلىۋېلىپ، ناخشا ئېيتىۋاتقانلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلمايدۇ. ئەكسىچە ئەتراپىدا مەلۇم دائىرە ھاسىل قىلىپ، قىزغىن چاۋاك بىلەن ئۇلارغا مەدەت ۋە ئىلھام بېرىدۇ. بۇ نېمىدېگەن ئېسىل خىسلەت، نېمىدېگەن قىممەتلىك روھ - ھە! بۇ ۋاقىتتا تاماشىبىنلارمۇ مۇزىكىنىڭ رېتىمىغا كەلتۈرۈپ چاۋاك چېلىپ، قىزغىن ئالقىش ساداسى ياڭرىتىپ، ھەتتا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ كېتىدۇ، بۇنىڭ بىلەن ئېيتىلىۋاتقان ناخشا ۋە ئويناۋاتقان ئۇسسۇللار تېخىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈرۈلىدۇ. مانا بۇ پۈتكۈل ۋۇجۇدلارنىڭ بىرلىشىپ كېتىشىدىن كېلىپ چىققان كۈچلۈك ھاياجان ئەمەسمۇ؟ پەقەت شۇ ۋاقىت، شۇ پەيتتىكى ئاشۇ سەھنە ياكى سورۇن ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىلا ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ھەسەت، غەيۋەت ۋە پىتنىخورلۇقتىن خالىي بولغان بىردىنبىر بۆلىكى. شۇڭا ئۇ يەردىكى روھ ئۇلۇغ، مۇقەددەس ۋە پاك (ئۇ، چاتما ناخشا روھى). چۈنكى ئۇ بىرلىك، ماسلىق ۋە ئۆزلۈكسىزلىك ھەقىقىي ئىشقا ئاشقان، بىر گەۋدىلەشكەن ماكان؛ بىز ياراتماقچى بولغان گۈزەل دۇنيا ۋە ئىگە بولماقچى بولغان جۇشقۇن كەيپىياتنىڭ ئىخچام كۆرۈنۈشى، ھازىرقى بىخى ۋە ئەمدىلەتىن كۆتۈرۈلۈشكە باشلىغان تاك شەپىقى. بىز ھاڭۇېقىپ قاراپ تۇرماي ئۇ يورۇتقان يولدا مېڭىشىمىز، شۇنچە كۆپ مۇزىكانت بىر دىرېژورغا ئەگەشكەندەك، شۇنچە كۆپ ئەسكەر بىر قوماندانغا بويسۇنغاندەك ۋە خۇددى چاتما ناخشىنىڭ جۇشقۇن رېتىمىغا جۆر بولۇپ، پۈتكۈل تاماشىبىنلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ چاۋاك چېلىشىپ كەتكەن چاغدىكىدەك بىر گەۋدىلىك، قەتئىيلىك، قىزغىنلىق ۋە جۇشقۇن كەيپىيات

ئىچىدىكى بىرلىكنى ئۆزىمىزنى يۈكسەلدۈرۈش ۋە قۇدرەت تاپقۇزۇش مۇساپىمىزدىكى ئەمەلىي كۈرەشلىرىمىزنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى قىلىشىمىز كېرەك.

كەڭ دالىلاردا، سەھنىلەردە ئورۇندالغان چاتما ناخشىلار ئارقىلىق سەنئەتنى چۈشىنىدىغان ياكى ئانچە چۈشەنمەيدىغان، سەنئەتتىن ھوزۇرلىنىشنى بىلىدىغان ياكى دېگەندەك بىلمەيدىغان ھەر خىل ئاڭ، قاراش، بىلىم، ئىقتىدار ۋە شارائىتقا ئىگە تاماشىبىنلارنى ئوخشاش بولمىغان سالماقتا ھوزۇرلىنىش ۋە تەربىيىلىنىشتىن بەھرىمەن قىلغىلى بولىدۇ. ئايرىم تۇرغاندا ھېچقانداق باغلىنىشى يوقتەك، قىلچە ماس كەلمەيدىغاندەك ناخشا ياكى ناخشا بۆلەكلىرى ئۈزلۈكسىز يېڭىلىنىپ تۇرغان مۇزىكا ئاھاڭلىرىغا تەڭكەش قىلىنغان ھالدا تەبىئىي ماسلىق بىلەن ئۇلىنىپ ئېيتىلغاندا رېئاللاشقان ئاشۇ بىرلىك، كۈچلۈك ماسلىشىشچانلىق ۋە يوچۇقسىز ئۆزلۈكسىزلىكلەر نېمە ئۈچۈن بىر مىللەت ئومۇمىي گەۋدىسىدىكى ئاڭ، مەدەنىيەت ۋە بىلىم قۇرۇلمىسىدا يەنى ۋەتەن - مىللەتنى روناق تاپقۇزۇشتىكى كۈرەش ئەمەلىيىتى جەريانىدا ئەمەلگە ئاشمايدۇ؟ مەسىلە بىزنىڭ ئويغانمىغان ئېڭىمىزدا، قالاق ۋە قاتمال مەنىۋىيىتىمىزدە؛ قاتتىقلىق تەلەپ قىلىنغاندا خۇددى ئاپتاپتا تۇرۇۋېرىپ چىرىپ كەتكەن كونا لاتىدەك يۇمشاپ كېتىدىغان، ئەۋرىشىملىك تەلەپ قىلىنغاندا خۇددى سەللا قايرىسا سۇنۇپ كېتىدىغان مۇز تاياقچىدەك قېتىۋالىدىغان، سالماقلىق تەلەپ قىلىنغاندا خۇددى ھىدروگىن قاچىلانغان ھاۋا شارىدەك ئۇچۇپ كېتىدىغان، ئەمما ھەممىدىن ئېگىز ئۆرلەپ پەرۋاز قىلىش تەلەپ قىلىنغاندا بولسا، سادىن ھۇركىگەن توكۇر چۈجىدەك شاخ - شۇمبىلارنىڭ ئارىسىغا كىرىۋالىدىغان قاتمال روھىي دۇنيايىمىزنىڭ ئىلاستىك ماسلىشىشچانلىققا يات ھالدا ئەمەلىي تەلەپتىن بارغانسېرى يىراقلاپ كېتىۋاتقانلىقىدا. بىزدە ئىلاستىكىلىق يوقمىكىن دېسە، خەقنىڭ بولمىغۇر نەرسىلىرىنى ئاسانلا قوبۇل قىلىمىز، ئېڭىمىزغا قىلچىمۇ يات تۇيۇلمايدۇ. ئىلاستىكىلىق بارمىكىن دېسە، ئەنئەنە بىلەن زامانىۋىلىق ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى توغرا ھەل قىلالمايمىز. مۇشۇ مەنىدىن ئالغاندا، بىز زامانغا - دەۋرنىڭ تەلىپىگە ماسلىشالمايلا قالماستىن، بەلكى يەنە ناھايىتى كۈلكىلىك ۋە ئېچىنىشلىق ھالدا ئۆزىمىزگىمۇ ماسلىشالمايۋاتىمىز. بۇ بىزدە مەنىۋى ئىلاستىكىلىقنىڭ ئاساسەن يوقلۇقىنى ياكى توغرا يۆنىلىشلىك ئەمەسلىكىنى، ھېچ بولمىغاندا ئەمەلىي تەلەپكە پەقەت يېقىنلىشالمايۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ تۇرۇپتۇ. بۇ، ئېنىقكى، خەتەرلىك ھادىسە. ئۆز ئىجادىيىتىنى ئۆزىنىڭ ئەمەلىيىتىگە تەدبىقلىيالمايدىغان گالۋاڭلىق بىزدىن باشقىلاردا يوقتۇر بەلكىم.

بۇ يەردە يەنە ناخشا بىلەن مەدەنىيەت، پەن - تېخنىكا ۋە بىر مىللەت ئومۇمىي گەۋدىسىنىڭ بىرلىكىنى قانداقمۇ بىر - بىرىگە ئوخشاتقىلى بولسۇن؟ دېگەن سالمىقى بار بىر سوئال تۇغۇلۇشى تۇرغان گەپ. چۈنكى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر روھى ۋە ئۇيغۇر مەنىۋىيىتىنىڭ سوزاي دېگەندە يىغىلىۋالىدىغان، يىغاي دېگەندە ئۇزىراپ قۇچاققا پاتمايدىغان غەلىتە ئىلاستىكىلىقى تەبىئىي ھالدا شۇنداق بىر سوئالنى ئىشلەپ چىقىرىدۇ. ئەمما بىز ئۆزىمىزنى ئېتىراپ قىلىپ ۋە ئاشۇ خىل قاتمال روھىيىتىمىز ئۈستىدىن غالىب كېلىپ، ئەسلى ماھىيەتكە نەزەر سالىدىغان بولساق، ھەر قانداق ئىككى ئىش ۋە ئىككى شەيئىنى ئۆز ئارا سېلىشتۇرغىلى، ئۇلارنىڭ ماس تەرەپلىرىنى ئۆز ئارا بىرلەشتۇرگىلى، بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى يەنە بىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرغىلى ۋە ھەر قاندىقىدىن ھەر قاندىقى ئۈچۈن پايدىلىق ئامىلغا ئېرىشكىلى بولىدىغانلىقىنى تولىمۇ قايىللىق ئىلكىدە ھېس قىلىمىز.

دۇنيادا ھېچقانداق مۇناسىۋىتى ۋە باغلىنىشى بولمىغان ھەر قانداق ئىككى خىل نەرسە يوق. بۇ خىل مۇناسىۋەت ۋە باغلىنىشلارنىڭ ماھىيىتى - قانۇنىيىتىنى چۈشىنىدىغانلا بولساق، ئۆزىمىزگە لازىملىق نۇرغۇنلىغان پايدىلىق ئامىللارغا ئېرىشەلەيمىز. ئايروپىلانمۇ كىچىككىنە يېڭناغۇچنىڭ ئىلھامى بىلەن ياسالغانغۇ؟ ئەگەر چاتما ناخشىلىرىمىزدىكى بىرلىك ئامىللىرىدىن ئۆرنەك ئېلىپ ئۆزلۈكسىز ھالدا ئورتاق كۈچ چىقىرىپ، بىرلىكتە كۈرەش قىلىپ ئورنىمىزنى يۇقىرى كۆتۈرىدىغان ۋە يۈكسەك مىللىي مەدەنىيەت بەرپا قىلىدىغانلا بولساق، نۆۋىتى كەلگەندە بىزدىكى ئەينەك پارچىلىرىمۇ خۇددى ئۈنچە - مەرۋايىتتەك خەقنىڭ كۆزلىرىنى ئالا چەكمەن قىلىۋېتەلەيدۇ.

1997 - يىل 29 - ئىيۇن، مەكىت

ئاپتور: مەكىت تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ دىكتورى (M1)

بۇ سان 1997 - يىل 10 - ئاۋغۇستتا تىزىشقا يوللاندى، 30 - سېنتەبردە باسمىدىن چىقتى. تەھرىرلىگۈچى: قۇربان مامۇت (M1)، رىسالەت مۇھەممەت (M2)

هايات

هەقىقەتلىرى

هېكمەتلەر

▲ خەلقىڭ بىلەن كارىڭ يوق، زامانىڭنى ئەيىبلەيسەن. زامانىڭنى ئەيىبلىمەي، ئادەملىرىڭنى ئەيىبلە.

- ئەھمەد مەھمۇد يۈكنەكى

▲ ئەسىرلەر داۋامىدا ئۆز ئېلىڭلاردا بەزى ئۇلۇغ ئادەملەرنىڭ ئۆتكەنلىكى بىلەن ماختىنىپ خۇدۇڭلارنى يوقىتىپ قويماڭلار. ئۇ، سىلەرنىڭ تۆھپەڭلار ئەمەس. لېكىن سىلەر ئۇلارغا قانداق مۇئامىلە قىلغىنىڭلارنى، ئۇلارنىڭ تەلىمىگە قانداق ئەمەل قىلغىنىڭلارنى ئويلاپ باققىنىڭلار تۈزۈك.

- ئېينشتېين

▲ ئەقىل - پاراسەتتە ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان ئادەملەر بەختسىز كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ روھى يۈكسەك پەللىگە كۆتۈرۈلگەن، ئەمما كۆزلىرى دائىم ياش بىلەن تولغان.

- جىبران خەلىل جىبران

توپلىغۇچى: **دىلئارام قۇربان** (ئوقۇغۇچى)

▲ ئەتىكى قايغۇغا سەۋەب بولىدىغان بۇگۈنكى خۇشاللىقنىڭ پايدىسى يوق.

▲ ئۆزۈڭگە مۇناسىپ ئورۇننى بىلىپ ئولتۇرساڭ، بۇ ئورۇندىن سېنى ھېچكىم قوزغىۋېتەلمەيدۇ.

▲ ئايىغىڭىز ئىتتىك بولسا مەقسىتىڭىزگە يەتكۈزىدۇ. تىلىڭىز ئىتتىك بولسا بېشىڭىزغا پالاكەت كەلتۈرىدۇ.

▲ ئىبادەتلەرنىڭ ئەڭ قوبۇل بولىدىغىنى ئادەملەرگە ياخشىلىق قىلىشتۇر.

▲ ئەمگەكسىز كەلگەن راھەت تۇزسىز ئاشقا ئوخشايدۇ.

▲ ھەممىگە قارىغاندا كۆپرەك ئۆز دوستلىرىڭدىن كېلىدىغان زىيانكەشلىكتىن قورق.

▲ دۇنيادا ئاقىلانە سۆز ۋە ياخشى نامدىن باشقىسى ئۇنتۇلىدۇ.

▲ خەتەر ۋە مۇسىبەتلىك كۈننىڭ پايدىلىق تەرىپى شۇكى، بىر - بىرىنى تونىمايدىغان كىشىلەرنىڭ تونۇشۇپ دوست بولۇشلىرىغا يول ئېچىلىدۇ.

▲ يالغانچى ئادەملەرنىڭ بەزى راست سۆزلىرى پەقەت باشقىلارنى ئىشەندۈرۈش ئۈچۈن بولىدۇ.

▲ ئۆزى چۈشەنمىگەن سۆزگە ئارىلاشقان كىشى بىھۇدە ئوق ئۈزگەن ئوۋچىغا ئوخشايدۇ.

▲ ياشلىق - بىر بىپەرۋالىق، يىگىتلىك - بىر مۇسابىقە، قېرىلىق بولسا پۇشايماندۇر.

▲ دۇنيادىكى ئەڭ ئېغىر ئىشلارنىڭ ئېغىرى ئۈچتۇر: سىرساقلاش، ھاقارەتكە چىداش ۋە ئۆمۈرنى توغرا ئۆتكۈزۈشنى بىلىش.

▲ ياغاچنى پالتا بىلەن چاپساڭ، چېپىندىلارنى پەقەت ئۆز تەرىپىگە توپلايدۇ، بىر تال چېپىندىنىمۇ تاشقىرىغا چىقارمايدۇ. رەندىلىسەڭ، رەندە قىرىندىلىرىنى تاشقىرىغا چىقىرىپ تاشلايدۇ، ئۆز تەرىپىدە بىر تال قىرىندىنىمۇ قالدۇرمايدۇ. ھەرىدىسەڭ، ھەرە ھەر ئىككى تەرىپىگە كېپەك چۈشۈرىدۇ. تۇرمۇشتا پالتىغا ئوخشاش بىخىل بولۇپ، پەقەت ئۆز مەنپەئەتىڭنىلا ئويلىما، باشقىلارغىمۇ ياردەم بەر. ئەگەر بار - يوقۇڭنى باشقىلارغا سەرپ قىلىپ، نەتىجىدە ئۆزۈڭ موھتاجلىققا چۈشۈپ قالساڭ، رەندىنىڭ ئىشىنى قىلغان بولىسەن - ئەڭ ياخشىسى ھەرىگە ئوخشاش ئىش تۇت، ئۆزۈڭگىمۇ بولسۇن، باشقا كىشىلەرگىمۇ ياردىمىڭ، پايداڭ تەگسۇن.

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرلاشتۇرغۇچى: **مۇھەممەتتۇرسۇن يۇسۇپ** (M1)

دانالار خەزىنىسى

ئادىل ھوشۇر چاڭجياڭ دەريا سىنىڭ سەنشيا بوغۇزىغا تارتىلغان 640.7 مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى پولات ئارغامچىدىن 13 مىنۇت 48 سېكۇنتتا ئۆتۈپ، ئامېرىكا تەۋەلىكىدىكى كانادالىق كوچرەين 1995 - يىلى 28 - ئۆكتەبرده بۇ يەرده يارالقان 53 مىنۇت ئون سېكۇنتتا ئۆتۈشتەك دۇنيا جېننىس رېكورتىنى بىراقلا 39 مىنۇت 63 سېكۇنت ئالدىغا سۈرۈپ، يېڭى دۇنيا جېننىس رېكورتى ياراتتى!

سۈرەتتە: دۇنيا جېننىس رېكورتى كومىتېتى شاڭخەي باش شتابىدىن كەلگەن ۋاڭ ئەپەندى نەق مەيداندا ئادىل ھوشۇرغا دۇنيا جېننىس رېكورتى ئىسپاتنامىسىنى تاپشۇرۇپ بەرمەكتە.

- مۇقاۋىنىڭ 2 -، 3 - بەتلىرىدىكى سۈرەتلەرنى ئۆتكۈر نىجاد تارتقان

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» 1997 - يىل 5 - سان
(قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال)

《新疆文化》（维吾尔文）
综合性文学双月刊

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارىتى
چىقارغۇچى: ش ئۇ ئا ر ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى
تۈزگۈچى: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى
ئادرېس: ئۈرۈمچى شەھرى جەنۇبىي شىنخۇا يولى 11 - قورۇ
پوچتا نومۇرى: 830002. تېلېفون نومۇرى: 2306942
باسقۇچى: «شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ
مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتخانىلار مۇشتېرى قوبۇل قىلىدۇ

主管:新疆维吾尔自治区文化厅
主办:新疆维吾尔自治区群众艺术馆
编辑:《新疆文化》杂志编辑部
地址:乌鲁木齐市新华南路 11 号
邮编:830002 电话:2306942
印刷:《新疆日报》印刷厂
发行:乌鲁木齐市邮局
订阅:全国各地邮局

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى CN65—1073/I
ۋەكالەت نومۇرى: 22 - 58 باھاسى: 3 يۈەن

国内统一刊号:CN65——1073/I
本刊代号:58——22 定价:3元

祝贺 达瓦孜·阿迪里
成功跨越长江菱门

破吉尼斯纪录
扬华夏之雄风

中共奉节县委
奉节县人民政府 赠
一九九七年六月二十二日

تۇيغۇرلارنى دۇنياغا
تونۇتقان ئادىلجان
موشۇرىنى قارىشى ئالسۇن